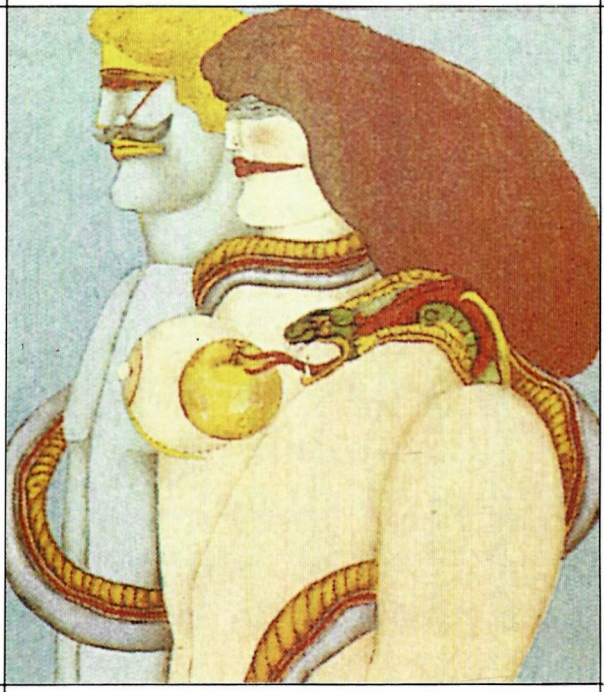
HELEN E. FISHER

Cinsel AŞKIN ANATOMİSİ

Helen Fisher, Amerikan Doğal Tarih Müzesi antropoloji bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. Bu kitaptan önce yayınlanan eseri, *The Sex Contract: The Evolution of Human Behavior,* (Cinsellik Sözleşmesi: İnsan Davranışlarının Evrimi) Book-of-the-Month Club tarafından ayın kitabı olarak seçilmiş ve büyük ilgi görmüştür. Yazdığı kitaplar, makaleler, verdiği konferanslar, TV ve radyo programları dolayısıyla, Dr. Fisher Amerikan Antropoloji Derneği'nce Seçkin Hizmet Ödülü'ne layık görülmüştür (1985).

Varlık Yayınları, Sayı: 722
Üçüncü Basım: 2004

© Helen E. Fisher, 1992 / W. W. Norton&Company, Inc., 1993

ISBN 975-434-257-1

Kapak resmi: Richard Lindner
Dizgi ve Ofset Hazırlık: Varlık Yayınları A.Ş.
Baskı: Kurtiş Matbaası, İstanbul

VARLIK YAYINLARI A.Ş.
Piyerloti Cad. Ayberk Apt. 7-9
Çemberlitaş 34400 İstanbul
Tel: 212-516 20 04 - Faks: 212-516 20 05
E-posta: varlik@varlik.com.tr
http://www.varlik.com.tr

HELEN E. FISHER

CİNSEL AŞKIN ANATOMİSİ

(Tekeşliliğin, Zinanın ve
Boşanmanın Doğal Tarihi)

Türkçesi: Meral Gaspıralı

VARLIK / CEP KİTAPLARI

Ray Carroll için

İÇİNDEKİLER

Okuyucuya **7**

BİRİNCİ BÖLÜM
Kur Yapma **11**

İKİNCİ BÖLÜM
Sevdalanma **30**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İnsanların Eşleşmesi **51**

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Niçin Zina? **66**

BEŞİNCİ BÖLÜM
Boşanma Tasarımı **88**

ALTINCI BÖLÜM
"Soylu Vahşi, Ormanlarda Başıboş Koşarken" **107**

YEDİNCİ BÖLÜM
Cennet Bahçesinden Dışarı **127**

SEKİZİNCİ BÖLÜM
Eros **150**

DOKUZUNCU BÖLÜM
Sirenlerin Ağı **163**

ONUNCU BÖLÜM
Bir Erkek Niçin Bir Kadına Daha Fazla Benzeyemez? **176**

ONBİRİNCİ BÖLÜM
Kadınlar Erkekler ve Erk **196**

ONİKİNCİ BÖLÜM
Neredeyse İnsan Gibi **213**

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İlk Varlıklı Toplum **225**

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Kararsız Tutkular **245**

ONBEŞİNCİ BÖLÜM
Ölüm Bizi Ayırana Dek **261**

ONALTINCI BÖLÜM
Gelecekte Cinsel Yaşam **278**

NOTLAR **297**

KAYNAKÇA **325**

OKUYUCUYA

"Bir Görüş Biçimi"

Ben bir eş ikizim. Dört veya beş yaşıma geldiğimde yetişkinlerin, bir yandan soru sorarken ikiz kız kardeşimle bana merakla baktıklarını fark etmeye başlamıştım. Şöyle sorular soruyorlardı: Lorna'nın ne zaman başının dertte olduğunu biliyor muydum? Aynı oyuncaklardan mı hoşlanıyorduk? Lorna olduğumu hiç düşünmüş müydüm? Arabamızın arka koltuğunda oturup Lorna'yla ellerimizi kıyasladığımızı anımsıyorum. Aynı şekilde gülüyorduk ve hâlâ öyle gülüyoruz. İkimiz de riske girmeyi seviyor, ancak bunu farklı biçimde belirtiyoruz. Lorna Colorado'da sıcak hava balonu pilotluğu yapıyor, ben ise televizyonda ya da kürsü başında duygu yüklü sorunları tartışıyorum. Lorna aynı zamanda sanatçı. O, minik fırça darbeleriyle koca koca tuvalleri resimlendirirken, ben, yüzlerce yaprağı minik kelimelerle dolduruyorum. Her ikisi de sabır ve ayrıntılara dikkat etmeyi gerektiren işler. Ve ikimiz de yalnız çalışıyoruz.

Daha çocukken bilinçsiz olarak davranışlarımı ölçmeye başlamıştım. Ne kadarı kalıtsaldı? Ne kadarı öğrenilmişti?

Sonra, üniversite sonrasında uzmanlık çalışmaları yaparken "yaratılış-eğitim" tartışmasını keşfettim. John Locke'nin "*tabula rasa*" veya boş levha kavramı özellikle düşündürücüydü. Her bebeğin beyni, gerçekten de kültürün, zamanla kişiliğini oluşturan verileri kaydettiği boş bir kâğıt mıydı? Ben buna inanamadım.

Derken Jane Goodall'in, Tanzanya'nın yabanıl şempanzelerini ele alan *İnsanın Gölgesinde* adındaki kitabını okudum. Bu yaratıkların farklı kişilikleri vardı, arkadaş oluyor, el ele tutuşuyor, öpüşüyor, birbirlerine yaprak veya dal gibi armağanlar veriyor, bir arkadaşları ölünce yasını tutuyorlardı. İnsanla hayvan arasındaki duygusal devamlılık beni çok etkiledi. Ve davranışlarımın bazılarının biyolojik kökenli olduğuna inandım.

Bu kitap, cinsiyetle aşkın ve evliliğin doğuştan var olan yönleriyle ve geçmişimizden bize miras kalan eşleşme özellikleri ve eğilimleriyle ilgilidir. İnsanların davranışı çevresel ve kalıtsal güçlerin karmaşık bir karışımıdır ve ben bu arada, kültürün, insanların davranışları üzerindeki gücünü azımsamak niyetinde değilim. Ancak her zaman için merakımı uyandıran konu, davranışlara genetiğin katkıları olmuştur.

Bu kitap New York metrosunda başladı. Amerika'daki evlilik istatistiklerini gözden geçirirken boşanmaların garip bazı modeller oluşturduklarına dikkat ettim. Aynı modellerin başka kültürlerde de var olup olmadıklarını merak etmiştim. Bu nedenle, Birleşik Milletlerin demografi yıllığında yer alan altmış iki toplumda boşanmalarla ilgili verileri inceledim ve bazı garip ve benzer modeller buldum. Sonra, insanların eşleşmesindeki bu dünya çapında yaygın değerleri, kuşlarla insanoğlu dışındaki memelilerde tekeşlilik, 'aldatma' ve eşi terk modelleriyle kıyaslayınca bazı benzerlikler keşfettim. Bunlar, insanlarda cinsellikle aile yaşamının evrimi konusunda bir genel kuram geliştirmeme yol açacak derecede çarpıcıydı.

Niçin evleniyoruz? İçimizden bazıları niçin eşlerini aldatıyorlar? İnsanlar niçin boşanıyorlar? Niçin yeniden evlenip bir kez daha şansımızı deniyoruz? Bu kitap, kur yapma, sevdalanma, tekeşlilik, zina ve boşanmanın doğasını irdeleyen bölümlerle başlıyor. Sonra, altıncı bölümden itibaren insanların toplumsal yaşamının başlarına dönüyor ve cinselliğimizin evrimini dört küsur milyon yıl önce Doğu Afrika çayırlarındaki başlangıcından itibaren ve Buz Çağı Avrupa'sının mağara ressamlarının hayatı boyunca günümüze kadar izliyorum. Hem de Batı'da olduğu kadar, daha egzotik yerlerde de.

Kuramlarımı bir yandan tanıtırken niçin falanca kimse yerine bir başkasına âşık olduğumuzu, ilk bakışta âşık olma deneyimini, bağlanma ve sevmekle kadın peşinde koşmanın fizyolojisini, erkeklerdeki iri penis tutkusunu, kadınların niçin iri memelerini sergilediklerini, beyinde cinsiyete bağlı farklılıkları, "kadınların, erkeklerin ve gücün" evrimini, yeni yetme (*teenage*) kavramının doğuşunu ve cinsel güdüyü inceliyorum. En son bölümde de bütün bu verilerden yola çıkarak, yarınki ve eğer bir tür olarak var olacaksak, bundan binlerce yıl sonraki "ilişkilerimiz" hakkında bazı önsaptamalarda bulunmak istiyorum.

Ama bazı uyarılar gerekli. İncelemelerim arasında bazı genellemelerde yapıyorum. Ne sizin davranışınız ne de benimki, tarif edeceğim bütün modellere uyuyor. Niçin uysun ki? İnsanların bütün davranışlarıyla insan yaratılışının genel kuralları arasında sıkı bir bağlantı beklemek için bir neden yok. Ben de dikkati, istisnalar yerine en belirgin modeller üzerinde odaklaştıracağım.

Ayrıca, "politik açıdan doğrucu" olmak yolunda çaba sarf etmiyorum. Doğa, erkeklerle kadınları birlikte çalışacak biçimde yaratmıştır. Ama benzer olduklarını iddia edemem. Benzer değillerdir. Ve uygun gördüğüm yerlerde aralarındaki farklılıkları açıklayan evrimsel ve biyolojik açıklamalarda bulundum.

Antropolojiye değin bazı geçici modalara da karşı koydum. Örneğin, avcı-toplayıcı geçmişimizdeki hayatı yeniden yapılandırmak için Güney Afrika'daki Kung Buşmenleri'ni model olarak kullanmak artık rağbet görmüyor. Oysa benim, onların toplumunu model olarak kullanmanın nedenleri var. Şöyle ki, toplumların davranışlarını biçimlendirmede dış etkilerin büyük rolü olduğu ileri sürüledursun, Kung Buşmenler, dış etkilerin bulaşmadığı bir toplumsal düzen sergilemişlerdir. Bu açıdan da geçmişimizi tanımada model olarak kullanılmaları uygun sayılır.

Bazı okuyuculara en korkutucu gelen, zinayla boşanma gibi karmaşık, tartışma götürür ve çoğu kez fazlasıyla acı verici toplumsal davranışların olası genetik öğelerini ve uyuma dayalı özelliklerini tartışıyor olmamdır. Sadakatsizlikle, terk etmeyi kesinlikle savunuyor değilim. Benim yaptığım, insan hayatının bu rahatsızlık verici olgularını anlamaya çalışmak.

Son olarak, ben bir etoloji (ırabilim) bilgini, yani davranışın genetik yönleriyle ilgilenen bir uzmanım. Irabilimcilerin, Margaret Mead'in de bir zamanlar antropolojik perspektif hakkında söylediği gibi, bir "görüş biçimleri" vardır. Benim görüşüme göre, insanların ortak bir yapıları, DNA' mızda kayıtlı olan ve milyonlarca yıl önce atalarımız tarafından gereksinildikleri için gelişmiş bir dizi ortak bilinçsiz eğilimleri veya durumları vardır. Bu eğilimlerin farkında değiliz, ama onlar buna rağmen davranışlarımızı yönlendirirler.

Bununla birlikte, genlerimizin kuklaları olduğumuzu, davranışlarımızı DNA'mızın saptadığını düşünmüyorum. Aksine, kültür, ortak genetik malzememizden farklı sayısız gelenek biçimlendirir, kişiler bundan sonra çevrelerine ve kalıtımlarına, filozofların çoktandır "özgür irade"ye atfettikleri özel biçimlerde yanıt verirler.

Kendimizi anlama çabamız sırasında ilk önce güneşle ayı ve yıldızları, arkasından da çevremizdeki bitkilerle hayvanları inceledik. Toplumsal ilişkilerimizi ve düşüncelerimizi ancak son iki yüzyıl içerisinde bilimsel açıdan inceleme konusu yaptık. Victoria çağının insanları, erkek ve kadın yazarların kitaplarını ayrı raflara dizerlerdi. Cinsellik araştırmacısı Alfred Kinsey'in, Amerikan cinselliği konusunda bir öncülük örneği oluşturan incelemeleri 1950'lerin ürünüdür. Bilim adamları ise insanların çiftleşme uygulamalarının temelindeki genetik akımları daha yeni incelemeye başlamışlardır. Bu kitap, dolayısıyla, romantik yaşamımızın doğasını araştırma çabasıdır.

Şairlerle sevgililerin çok iyi bildikleri gibi, aşkın sihirli yönü kuşku götürmez. Ben bu işin mahremiyetine girmek iddiasında değilim. Fakat cinsel dürtülerimiz somut ve bilinen şeylerdir. Ve ben, insan olarak kabullendiğimiz mirası ne kadar iyi anlarsak, buna egemen olma gücümüzün o kadar fazla, özgür irademizin de o denli güçlü olacağına inanıyorum.

Helen E. Fisher

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR YAPMA

İnsanların Oynadıkları Oyunlar

Dünyanın parçaları
aşkın dürtüsüyle
birbirlerini arayıp bulurlar
bir dünya olsun diye.

Pierre T. de Chardin

Sonradan uydurulmuş bir öyküde, bir meslektaşı, İngilizlerin büyük genetik bilgini J.B.S. Haldane'e dönerek, "Söylesenize, Bay Haldane, doğa hakkında bu kadar çok şey bildiğinize göre, bana Tanrı hakkında ne söyleyebilirsiniz?" diye sordu. Haldane'in yanıtı: "Tanrı'nın, kınkanatlılara aşırı bir sevgisi olmalı." Gerçekten de dünya yüzünde 300.000'i aşkın kınkanatlı türü saptanmıştır. Ben, Tanrı'nın, insanların çiftleşme oyununu sevdiğini ekleyebilirim. Davranışımızın başka hiçbir yönü bu denli karmaşık, bu denli sinsi ve kapsamlı değildir çünkü. Ve bu cinsel stratejiler her ne kadar insandan insana değişirse de, kur yapmanın, aşkın ve evliliğin temel koreografisinin, insan ruhuna işlenmiş gözüken zaman, seçim ve evrim ürünü sayısız planları vardır.

Bu planlar, erkeklerle kadınlar kur yapmanın menziline girdikleri anda, flört etme biçimleriyle başlar.

Vücudun Dili

Irenaus Eibl-Eibesfeldt adlı bir Alman etoloji bilgini[1] 1960'larda kadınların flört sırasındaki davranışlarının ilginç bir model sergilediğine dikkat etmişti. Eibl-Eibesfeldt gizli mercekli

bir kamera kullanıyordu, kamerayı dosdoğru ileri yönelttiğinde, yandan pozlar çekiyordu. Böylece, kamera yerel manzaralar üzerinde odaklaşmış görünürken, yakınındaki insanların yüzlerindeki anlamı hazırlıksız olarak yakalıyordu. Samoa'ya, Papua'ya, Fransa'ya, Japonya'ya, Afrika'ya ve Amazonlar'a yaptığı seyahatlerde sayısız flört davranışını dizi halinde kaydetti. Sonra Almanya'da Münih yakınındaki Max Planck Davranış Fizyolojisi Enstitüsündeki laboratuvarında her flört olayını kare kare gözlem konusu yaptı.

Böylece, evrensel bir flört modeli belirdi. Amazon yağmur ormanları, Paris salonları ve Yeni Gine yaylaları gibi çok farklı yerlerin kadınları, görünüşe bakılırsa, aynı yüz ifadesi dizileriyle flört ediyorlardı.

Kadın önce beğendiği erkeğe gülümser ve ona bakmak için gözlerini iri iri açarken, hızlı ve spazmodik bir hareketle kaşlarını kaldırır. Sonra, göz kapaklarını indirir, başını aşağıya ve yana çevirir ve bakışını erkekten uzaklaştırır. Bu arada, yüzünü sık sık elleriyle örter ve avuçlarının arkasına sığınırken sinirli sinirli kıkırdar. Bu flört davranışı dizisi öylesine belirgindir ki Eibl-Eibesfeldt, bunun, cinsel ilgiyi işaret etmek için dişilerde çok uzun zaman önce gelişmiş doğal bir flört manevrası olduğuna inanmıştır.

İnsanların başvurdukları başka manevralar da ilkel geçmişimizden bugüne kadar gelmiş olabilir. Nazlı bakışlı kadın, başını devirip âşığına çekingen bir tavırla bakar. Dişi opossum da aynı şeyi yapar, âşığına döner, uzun çenesini yukarı kıvırır ve bakışını, erkeğinin gözlerinin içine diker. Hayvanlar dikkati üzerlerine çekmek için çok kez başlarını arkaya atarlar. Flört eden kadınlar da bunu sürekli olarak yaparlar; omuzlarını kaldırır, sırtlarını doğrultur ve kapsamlı tek bir hareketle buklelerini savururlar. Albatroslar da başlarını arkaya atar, başlarını eğme, eğilme ve gagalarını birbirine sürtme fasılları arasında gagalarını takırdatırlar. Çamur kaplumbağaları başlarını uzatıp geri çeker, bu arada neredeyse burunlarını birbirine değdirirler. Kadınlar, flört etmek için başlarından yararlanan biricik yaratıklar değillerdir.

Erkekler de başka türlerde görülen kur yapma taktiklerinden yararlanırlar. Patronunuzun odasına girdiğinizde, onun, koltuğunda arkasına yaslandığını, ellerini başının arkasında kavuşturduğunu, dirseklerini kaldırdığını ve göğsünü ileri uzattığını gördünüz mü hiç? Belki de masasının arkasından çıkıp size doğru yürümüş, gülümsemiş, sırtını kabartmış ve göğsünü size doğru uzatmıştır. Bu takdirde, dikkat! Adam, sizin üzerinizdeki hâkimiyetini bilinçsiz

olarak ilan ediyor olabilir. Eğer kadınsanız, size kur yapması da mümkündür.

"Göğüs kabartmak", tüm hayvanlar dünyasında duruş yoluyla iletilen temel bir mesajdır: "Boylu gözükmek dürtüsü". Otoriter yaratıklar vücutlarını şişirirler. Morina balıkları başlarını kabartır ve pelvis yüzgeçlerini öne uzatırlar. Yılanlar ve kurbağa türleri vücutlarını şişirirler. Antiloplar ve bukalemunlar cüsselerini belirtmek için yan dönerler. Erkek geyikler aygırları, karşılarındakine yan bakarak boynuzlarını sergilerler. Kediler tüylerini diker. Güvercinler kabarırlar. Istakozlar bacaklarının ucunda dikilir ve kıskaçlarını açıp öne uzatırlar. Goriller göğüslerini yumruklarlar. İnsan cinsinin erkekleri ise sadece göğüslerini kabartmakla yetinir.

Birçok yaratıklar daha güçlü bir hayvanla karşılaşınca kendi içlerine büzülür. İnsanlar, ayak parmaklarını içeri kıvırır, omuzlarını çöktürür ve başlarını öne düşürürler. Kurtlar, kuyruklarını bacaklarının arasına kıstırıp sıvışmaya bakarlar. Daha güçsüz ıstakozlar yere çökerler. Birçok tür, başını eğer. Daha zorba bir türdeşinin karşısındaki morina balığı vücudunu aşağıya kıvırır. Kertenkeleler bütün vücutlarını bir aşağı, bir yukarı hareket ettirirler. Saygılı şempanzelerin de başlarını hızlı ve sürekli olarak sallamaları dikkat çeker.

Bir sürü yaratıkta görülen bu "çömeliş" ve "kabarma" pozisyonları kur yaparken de göze çarpar. Bir Avrupa dergisinde gördüğüm karikatürü anımsıyorum. İlk karede mayolu bir adam boş bir kumsalda tek başına durmaktadır; başını öne düşürmüş, göbeği fırlamış, göğsü içbükeyleşmiştir. Bundan sonraki karede çekici bir kadının kumsalda o erkeğin yanından geçtiği görülmektedir. Şimdi erkeği, başı yukarı dikilmiş, göbeği içeri çekilmiş, göğsü kabarmış olarak görürüz. Sonuncu karede kadın kaybolmuş, erkek de boş çuval pozuna dönmüştür. Erkeklerle kadınların çok kez önemliliklerini, savunmasızlık ve yanına yaklaşılabilirliği anlatmak için kabardıklarını veya büzüldüklerini görürüz.

Çiftleşme İsteğini Anlatan Bakış

Bakış, insanların flörtte kullandıkları belki en çarpıcı hiledir: Gözün dili. Karşıt cinsler arasında gözle iletişimin hoş görüldüğü Batı toplumlarında erkekler ve kadınlar olası bir sevgiliye iki veya üç saniye gözlerini kırpmadan bakarlar. Bu süre içinde gözbebekleri genişleyebilir; bu, büyük bir ilginin işaretidir. Bakan taraf bundan sonra gözkapaklarını eğer ve başka bir yana bakmaya başlar.

Peçenin birçok kültürde benimsenmiş olmasına şaşmamalı. Gözle iletişimin âni bir etkisi olduğu anlaşılıyor. Bakış, insan beyninin ilkel bir bölümünü harekete geçirerek iki temel duygudan birini ortaya çıkarır; yaklaşma ya da gerileme. Bir başkasının sizin üzerinize dikili bakışını görmezlikten gelemezsiniz, mutlaka bir karşılıkta bulunmak zorundasınız. Gülümseyip bir konuşmaya başlayabilirsiniz. Ya da bakışınızı kaçırıp kapıya doğru gerileyebilirsiniz. Ama büyük bir olasılıkla önce kulak memenizi çekecek, kazağınıza çekidüzen verecek, esneyecek, gözlüğünüzü kurcalayacak ya da buna benzer anlamsız bir harekette bulunacaksınız. Bunun da amacı, daveti ne şekilde algılayacağınıza, yani oradan kaçmakla, flört oyunu oynamak arasında karar verirken duymanız olası olan kaygıyı gidermektir.

Etoloji bilginlerine göre cinsel birleşme isteğini anlatan bu bakış da evrimsel ruhumuza işlemiş olabilir. Şempanzeler ve başka primatlar tehdit etmek için düşmanlarına bakarlar. Bir dövüşten sonra da uzlaşmak için bakışlarını birbirlerinin gözlerinin içine dikerler. Bu bakışma cinsel birleşmeden önce de görülür. Cüce şempanzelerde de bu böyledir. Bu maymunlar normal şempanzelerden daha küçük ve belki daha zekidir. İnsana yakın bu yaratıkların birkaçı San Diego Hayvanat Bahçesi'nde yaşar, erkeklerle dişileri sürekli çiftleşirler. Fakat çift, birleşmeden hemen önce uzunca bir süre durup birbirlerinin gözlerinin içine bakar.

Habeş maymunları da kur yaparken bakışırlar. Bu hayvanlar, insanların evrimsel soyağacından on dokuz milyon yılı aşkın bir zaman önce ayrılmış olsalar da, kur yapmadaki benzerlikleri süregeliyor. Antropolog Barbara Smuts, Kenya'nın Eburru yarlarında Habeş maymunları arasında yeni yeni gelişen bir flört konusunda, "Bekârların devam ettiği bir barda iki rahibe adayını seyretmek gibi bir şeydi," demiştir.

İlişki, Thalia adında genç bir Habeş maymununun, Alex adındaki genç erkeği ona bakarken yakalamasıyla başlamıştı. Aralarında sadece beş metrelik bir uzaklık vardı. Erkek maymun hemen bakışını kaçırdı. Fakat dişi, Alex tekrar dönünceye kadar ona bakmasını sürdürdü. Thalia hemen o an ayak parmaklarıyla oynamaya başladı. Bu böylece sürdü. Dişinin ona her bakışında erkek bakışını kaçırıyor, erkek ona bakınca dişi ayak parmaklarıyla oynuyordu. Alex sonunda Thalia'yı ona bakarken yakaladı bu, bakışına verilen karşılıktı.

Erkek maymun anında kulaklarını kafasına yapıştırdı, gözkapaklarını kıstı ve dudaklarını şapırdatmaya başladı. Habeş maymunu toplumunda dostluğun doruğuydu, bu. Thalia donakalmıştı. Sonra, uzunca bir zaman o da erkeğin gözlerinin içine baktı. Alex, ancak bu uzun süreli gözle iletişimden sonra dişiye yaklaştı. Thalia da ancak bu noktada onunla bedenen ilgilenmeye başladı. Bu da, Smuts'ın Habeş maymunları arasındaki dostluk ilişkilerini incelemek için altı yıl sonra Kenya'ya dönüşünde, olanca hızıyla devam edecek bir dostluğun ve cinsel ilişkinin başlangıcı oldu.

Romantik aşkın ilk organı belki de yürek, cinsel organlar ya da beyin değil, gözlerdir. Bakış (ya da gözünü dikmek) çok kez gülümsemeye yol açar çünkü.

İngiliz şairi William Blake, "Bir sevgi gülümseyişi, bir de aldatıcı gülümseyiş vardır," diye yazmıştı. İnsanların gerçekte en az on sekiz gülümseyiş türü vardır, kur yaparken ise bunların sadece birkaçı kullanılır. Gerek erkekler gerekse kadınlar tanıdıkları bir kimseye rastladıkları zaman ağız kapalı olarak gerçekleştirilen "basit gülümseyiş"ten, yararlanırlar. Bu tür gülümseyişte dudaklar kapalı, fakat gerilmiştir, dişler gözükmez. Bu edim çok kez, karşısındakinin tanındığını anlatan bir baş hareketinin eşliğindedir. Size bu şekilde gülümseyen kişiler tanışıklığı ilerletmek için duraksamayacaklardır.

İnsanlarda yüzün üst bölümünü içeren gülümseyiş daha büyük bir ilginin işaretidir. Olumlu niyetinizi göstermek için üst dişlerinizi sergilersiniz. Bu tür gülümseyiş çoğu kez saniyenin altıda biri kadar süren bir kaş hareketinin eşliğinde görülür. Bu süre içinde kaşlar kalkar, sonra aynı hızla iner. Eibl-Eibesfeldt, bu üst gülümseyişe Avrupalılarda, Bali adası halkında, Amazon Kızılderililerinde ve Güney Afrika Buşmenlerinde rastlamış olup, her tür dostça iletişimde ve flörtte kullanıldığını bildirmektedir. Şempanzelerle goriller bu yarı gülümseyişe oynarken başvururlar. Ama onlar üst dişler yerine, dişlerinin alt sırasını gösterirler. Böylelikle, birbirlerini tehdit etmek için kullandıkları kamadan farksız azı ve köpek dişlerini gizlemiş olurlar.

Dudakların tamamen geri çekilip hem üst, hem de alt dişlerin ortaya çıkarıldığı "açık gülümseyiş" çok kez tanışıklık kurmak için başvurulan türdür. Birleşik Amerika'nın eski cumhurbaşkanlarından Jimmy Carter'in gülümseyişi bunun çarpıcı bir örneğidir. Carter, Amerikalıların kafalarına, oylarına, fikirlerine kur yapıyordu.

Bu "süper gülümseyişi"ne, 'flört'ün hareket dizisi; çekingen görünüş, başı arkaya atmak, göğsü ileri uzatmak ve bakış eşlik etseydi, niyeti kesinlikle cinsel olurdu.

"Sinirli toplumsal gülümseyiş", insanların sırıtışının bir türü olup, kur yapma durumlarında belirgin bir negatif rol oynar. Kökeni, memelilerin, köşeye sıkıştırılınca dişlerini gösterme âdetidir. Bir keresinde televizyonda bunun kusursuz bir örneğini görmüştüm. Katıldığım oturumun yöneticisi öbür konuğunun sözlü saldırısına uğramıştı. Nezaketsizlik yapması ya da setten ayrılması söz konusu olamazdı. Bu durumda dudaklarını gerdi ve sıktığı iki sıra dişini ortaya çıkardı. Bu pozda donarak sinirli sırıtışını sürdürdü.

Şempanzeler kendilerinden üstün bir türdeşlerinin karşısında sinirli toplumsal gülümseyişten yararlanırlar, yâni dişlerini gösterirler. Aynı gülümseyişi bir korku, dostluk ve yatışma karışımını anlatmak için de kullanırlar. Sinirli toplumsal gülümseyişi çetin toplumsal durumlarda da kullanıyoruz, ama kur yaparken asla. Öyle olunca da olası bir flörtünüz size sıkılmış dişlerinin arasından sırıtırsa, o kişinin, kalbinizi kazanmak yerine, bir an önce kaçıp kurtulmayı düşündüğüne emin olabilirsiniz.

Evrensel Kur Yapma İşaretleri

İnsanların kur yaparkenki jestleriyle başka hayvanlarınki arasında görülen belirgin bağlantıya rağmen, dünya yüzündeki insanların sözlü olmayan aynı replikleri paylaştıklarının kanıtlanması yüz yılı aşkın bir araştırma yapılmasını gerektirmiştir. Darwin, insanlardaki yüz ifadelerinin ve bedensel pozların kalıtımsallığı üzerinde duran ilk araştırmacı olmuştur. Bütün erkeklerle kadınların, temel insani duygularını anlatmak için aynı hareketlerden ve pozlardan yararlandıkları şüphesini doğrulatmak için 1867'de Amerika'nın, Afrika'nın, Asya'nın ve Avustralya'nın uzak köşelerindeki meslektaşlarına bir dizi soru yöneltmişti.

İlkel yerliler hakkındaki bir dizi sorusunun bazıları şunlardı: "Bir insan, kızdığı ya da meydan okuduğu zaman kaşlarını çatar, vücudunu ve başını dik tutar, omuzlarını doğrultur ve yumruklarını sıkar mı?", "Tiksinti, alt dudağın aşağı kıvrılması, üst dudağın hafifçe kaldırılması ve aniden soluğu salıvermek suretiyle mi anlatılır?", "İnsanın neşeli olması, gözlerinin parlamasından, etraflarındaki ve altlarındaki derinin hafifçe kırışmasından, ağız kenarlarının biraz gerilmesinden mi anlaşılır?"

Fen adamları, gazeteciler, misyonerler ve dostlar, Darwin'in sorularını dünyanın dört bir yanından, evet, diye yanıtladılar. Bilim adamı da böylece, neşe, üzüntü, mutluluk, şaşkınlık, korku ve insanların daha birçok duygusunun, ortak bir evrimsel geçmişin mirası olan hareket modelleriyle ifadesini bulduğuna kanaat getirdi. Bu sözsüz repliklerden biri de insanların gülümseyişiydi. Darwin daha sonraki bir tarihte (1872) kaleme aldığı *İnsanda ve Hayvanlarda Duyguların İfadesi* adlı kitabında, "Bütün insan ırklarında neşenin ifadesi aynı gibi görünmekte ve kolayca tanınabilmektedir," diye yazacaktı.

Bundan yüz yılı aşkın bir süre sonra psikolog Paul Ekman'la meslektaşları, aynı temel yüz ifadelerinin dünya yüzünde çeşitli halklar tarafından kullanıldığına dair Darwin'in inanını doğruladılar. Ekman, Yeni Gine'nin Fore aşireti üyelerine, Saravak köylülerine, Brezilyalılara ve Japonlara; Amerikan yüzlerinin fotoğraflarını gösterip çeşitli anlamları nitelemelerini isteyince, bu değişik erkeklerle kadınlar, üzüntü, şaşkınlık, tiksinti, korku, öfke ve Amerikan sırıtışını[2] kolayca tanıdılar.

Görünüşe bakılırsa, gülümsemek için doğmuşuz. Bazı bebekler, annelerinin gülümseyişini doğumlarından otuz altı saat sonra taklit etmeyi öğrenir, bütün bebekler de toplumsal gülümseyişe üç aylıkken başlar. Kör ve sağır olarak doğan çocuklar bile, çevrelerindekilerde bu yüz ifadesini hiç görememiş olmalarına rağmen, âniden mutlu bir yüz ifadesiyle gülümseyebilirler.

Gülümsemek gibi, flörte özgü davranış dizisi; nazlı duruş, başı arkaya atmak, göğsü kabartmak ve bakış da, büyük bir olasılıkla bazı bağlamlarda kullanılınca bir eşi cezbetmek için gelişmiş standart bir hareket repertuarının parçasıdır.

Bu kur yapma davranışları, insanların daha geniş kapsamlı bir eşleşme dansının parçası olabilir mi?

Antropolog David Givens'le biyolog Timothy Perper böyle düşünüyorlar. Her iki bilim adamı, Amerika'nın kokteyl salonlarında yüzlerce saat geçirerek, birbiriyle tanışan erkeklerle kadınları gözlem konusu yapmışlardır. Givens, çalışmalarını Seattle'deki Washington Üniversitesi kampüsü çevresindeki *pub*larda sürdürmüştü. Perper de bir yandan birasını içerken genç bekârları bakışıyla izlemiş, New Jersey, New York ve Doğu Kanada'da incelemeler yapmıştı. Bilim uğruna röntgencilik yapan iki bilim adamı,

kur yapma işlevinin aynı genel modele uyduğunu böylece gözlemiş oldular.

Bu araştırmacılara göre, Amerika'daki bekâr barlarında kur yapmanın birkaç aşaması vardır, bunların her biri de belirgin hızlanma noktaları gösterir. Ben bunları beşe böleceğim. İlki "dikkati çekmek" aşamasıdır. Genç erkekler ve kadınlar bunu az çok farklı biçimlerde yaparlar. Gerek erkekler gerekse kadınlar bir bara girer girmez kendilerine bir bölge saptarlar. Bu, oturulacak bir yer, yaslanılacak bir yer, paralı pikabın ya da dans pistinin yanındaki bir konum olabilir. Bir kere yerleştikten sonra dikkati üzerlerine çekmeye başlarlar.

Taktikler farklıdır. Erkekler, omuzlarını kaldırıp yuvarlamak, gerinmek, daha boylu gözükmek ister gibi vücutlarını germek, vücut ağırlıklarını salınarak bir ayaklarından öbürüne geçirmek eğilimindedir. Vücut hareketlerinde abartıya kaçarlar aynı zamanda. İçkilerini karıştırmak için yalnız bileklerini kullanmak yerine, çok kez çamur karıştırır gibi, bütün kollarından yararlanmaktadırlar. Bir sigara yakmak için normal olarak gerekli olan hafif hareket, bütün vücudu kaplayan bir harekete dönüşür ve kibriti söndürmek için dirsekten itibaren kolun sallanmasıyla son bulur. Ve gürültülü bir kahkaha atmak için bütün vücut kullanılır. Kahkahanın kalabalığın dikkatini çekecek kadar gürültülü olduğunu da belirtmeli. Böylece, basit hareketlerin bile fazlaca süslendiğini ve gösterişe yöneltildiğini görüyoruz.

Delikanlıların çok kez başvurdukları kasılarak yürümeyi de unutmayalım. Doğu Afrika çayırlarındaki erkek Habeş maymunları da bir cinsel karşılaşma olasılığı göründüğünde kasılarak yürürler. Erkek goril, dişiyi göz ucuyla izlerken kazık gibi bir ileri, bir geri yürür. Birçok türlerin erkekleri aynı zamanda şişinirler. İnsanların erkekleri saçlarını sıvazlar, giysilerine çekidüzen verir, çenelerini çekiştirir ve sinirsel enerji üretip vücudu hareket halinde bulunduran, kendi kendini kucaklama veya üstüne başına çekidüzen verme hareketlerinde bulunurlar.

Yaşlı erkekler çok kez çeşitli yardımcı araçlardan yararlanır, "müsait" oluşlarını pahalı takılar, giysiler ve başarıyı simgeleyen başkaca pahalı armağanlarla ilan ederler. Ama bütün bu sinyaller üç parçadan oluşan bir tek temel mesaj halinde özetlenebilir: "Buradayım. Önemli biriyim. Zararsızım." Eşzamanlı olarak verilmesi ne kadar güç bir sinyal karışımı; önem ve yaklaşılabilirlik. Yine de,

erkekler başarılı olur, kadınlar sürekli olarak erkeklere kur yaparlar.

Beyaz perdenin fettan sarışını Mae West, "Sizi tepeden tırnağa süzmeleri hiç görmemelerinden iyidir," demişti. Kadınlar bunu çok iyi bilirler. Genç kadınlar dikkati çekmek aşamasına erkeklerin kullandıklarına benzer manevralarla girişirler; gülümserler, bakarlar, kıpırdarlar, kırıtırlar, oralarını buralarını düzeltirler, gerinirler, dikkati üzerlerine çekmek için kendi bölgelerinde türlü hareketlerde bulunurlar. Çok kez bu hareketlerine özellikle dişilere özgü bazı davranışlar eşlik eder. Bukleleriyle oynar, başlarını yana devirir, cilveli bakışlar yöneltir, kıkırdar, kaşlarını kaldırır, dillerini dudaklarının üstünde gezdirir, kızarır ve, "buradayım," sinyalini vermek için yüzlerini saklarlar.

Bazı kadınların kur yaparken kendilerine özgü bir yürüyüş biçimleri de vardır. Sırtlarını gerer, göğüslerini ileri uzatır, kalçalarını kıvırır ve kırıtırlar. Kadınların birçoğunun yüksek ökçeli iskarpinler giymeleri boşuna değildir. 1500'lerde Catherine de Medici tarafından icat edilen bu garip Batı âdeti, sırtı gerer, popoyu oynatır ve göğüsleri, buraya gel, der gibi ileri uzatır. İnce ökçelerin takırtısı ayrıca dikkati çekmelerine yardımcı olur.

Kadınlar, bu yüksek ökçelerin üstündeki yürüyüşleri, büzülmüş dudakları, kırpıştırdıkları gözleri, inip kalkan kaşları, yukarıya çevrili avuçları, sallanan vücutları, içe dönük ayak parmakları, uçuşan etekleri ve pırıl pırıl dişleriyle erkeklere, yaklaşmaları için sinyal verirler.

Tanışma Muhabbeti

İkinci aşama, yani "tanıma" aşaması, göz göze gelindiği, olası sevgililerden biri girişimi gülümseyerek ya da hafifçe kımıldayarak onayladığı zaman başlar, çift böylece konuşacak kadar birbirine yaklaşır.[3] Bu, bir sevgi ilişkisinin başlangıcı olabilir.

Ancak bu, üçüncü aşama olan konuşmak kadar tehlikeli olmaktan uzaktır. Bu boş ve çok kez anlamsız konuşma çok özeldir. Nedeni, seslerin çok kez daha tiz, daha yumuşak ve daha değişmez tonlu olmasıdır. Aynı tonlardan, çocuklara sevgi, bakıma muhtaç olanlara ise ilgi iletmekte de yararlanılır.

Bu aşamadaki konuşma, "Saatinizi beğendim," ya da "Yemekler nasıl?" gibilerden sempati dile getiren bildirilerle başlar. Buzları eritmek için başvurulan bu tür konuşmalar insanın hayal gücü kadar çeşitlilik gösterir, ama en iyi seçenekler övgüler ya da soru-

lardır. Çünkü her ikisi de karşı tarafın bir karşılık vermesini gerektirecektir. Ayrıca, ne söylediğiniz, çok kez o şeyi nasıl söylediğiniz kadar önem taşımaz. Bu, çok kritik bir noktadır. Ağzınızı açıp konuşmaya başladığınız an sesinizin perdesi, sesin yükselip alçalması niyetinizi ele verir. Tiz sesli, yumuşak ve bal gibi tatlı bir "merhaba", çok kez cinsel ilgiye işaret ederken, alçak sesli, kesik ve mekanik bir "merhaba" ekseriya aşka giden yolun kapalı olduğunu gösterir. Karşı taraf da durumun gerektirdiğinden biraz fazla gülerse, erkek olsun, kadın olsun, bu kişi büyük bir olasılıkla flört ediyordur.

Konuşmak başka bir nedenle de tehlikelidir. İnsan sesi, yalnız niyetinizi değil, geldiğiniz ortamı, kültürünüzü ve elle tutulamaz karakter özelliklerinizi ele vererek olası bir eşi birkaç saniyenin içinde cezbedecek ya da uzaklaştıracak ikinci bir imza gibidir. Aktörler, konuşmacılar, diplomatlar ve kronik yalancılar ses tonlarının gücünü bildiklerinden sürekli olarak ses tonlarını yükseltip alçaltırlar. Sinema aktörleri sette flört ederken tatlı ve akıcı bir ton çıkarmak için seslerini hemen hemen bir oktav yükseltirler. Zeki yalancılar ise telefonda küçük yalanlar atmaktan kaçınırlar. Telefonun, sadece kulağa hitap etmeyip, vurgulamadaki ve tondaki en küçük tutarsızlıkları kolayca ele veren bir araç olduğunu çok iyi bilirler çünkü. Daha çocukluktan itibaren bize yüzümüzdeki anlamı kontrol etmeyi öğretirler; örneğin, "Ninene gülümse," denildiği zaman. Ama çoğumuz sesin gücünden habersiz bulunuyoruz.

Givens'le Perper, konuşmanın başlamasından kısa bir süre sonra birçok olası aşk ilişkisinin başlamadan bittiğine tanık olmuştur.[4] Fakat bir çift eğer bu aşamaları atlatır, her biri ötekini aktif olarak dinlemeye başlarsa, çok kez dördüncü aşamaya: dokunmaya geçerler.[5]

Dokunmak bazı "niyet sinyalleri"yle başlar: öne eğilmek, masanın üstünde kolunu öbür kişininkine yaklaştırmak, iki kişi de ayaktalarsa ayağını öbür kişininkine yaklaştırmak, öbür kişinin kolunu okşarmış gibi kendi kolunu okşamak. Sonra, sonuca ulaşmak; iki kişiden biri öbürünün omuzuna, ön koluna, bileğine ya da vücudunun uygun başka bir yerine dokunur. Normal olarak kadın önce dokunur, rastlantıymış gibi, fakat hesapçı bir şekilde eliyle erkeğin vücudunu sıyırır geçer.

Bu dokunma ne kadar anlamsız gözükse de büyük önem taşır. İnsan derisi bir çayır gibidir. Her otun, olağanüstü duyarlı bir sinir

ucu olduğu bir çayır. Öyle ki en hafif bir dokunuş bile insan beynine o anın bir anısını hakkeder. Alıcı, mesajı anında alır. Eğer irkilirse, tanışma girişimi son bulur. Eğer geri çekilirse, bu hareket belirli belirsiz bile olsa, verici başka bir dokunma girişiminde bulunmayabilir. Erkek girişimi fark etmemiş gözükürse, kadın yeniden dokunabilir. Ama erkek kadına doğru eğilir, gülümser veya o da kasti olarak dokunursa hayvanlar dünyasında iyi bilinen çok büyük bir engeli aşmış olurlar.

Çoğu memeliler kur yaparken birbirlerini okşar. Mavi balinalar yüzgeçleriyle birbirlerine sürtünür. Yunuslar birbirlerini ufak ufak ısırır. Köstebekler burunlarını birbirine sürter. Köpekler birbirlerini yalar. Şempanzeler öpüşür, birbirini kucaklar, birbirlerine küçük şamarlar indirir, el ele tutuşur. Memeliler genellikle çiftleşmeden önce birbirlerini okşar, birbirlerine çekidüzen verir ve koklaşır.

Dokunma, duyguların anası olarak nitelendirilmiştir. Bu herhalde doğru olmalı ki, her kültürde kimin kime ne zaman, nerede ve nasıl dokunabileceğini gösteren kurallar vardır. Hayal gücü ve beceri ürünü bir çeşitliliği olan bu dokunuş oyunları, insanların flörtünün de temelinde vardır. Bir çift konuşmayı ve birbirine dokunmayı eğilmeyi, bakmayı, gülümsemeyi, sallanmayı, flört etmeyi sürdürürse, genellikle kur yapma dizisinin son aşamasına ulaşmış olurlar: Tam bir bedensel eşzamanlılık.

Tempo Tutmak

Beden eşzamanlılığı tanışıklık kurmanın sonuncu ve en ilginç öğesidir. Olası sevgililer rahatladıkları zaman omuzları aynı hizaya, vücutları karşı karşıya gelene kadar sanki bir eksen etrafında dönerler. Birbirlerine karşı olan bu dönüş, konuşmaya başlamalarından önce ya da konuşmalarının başlamasının üzerinden saatler geçince gerçekleşebilir, ama bir süre sonra erkekle kadının hareketlerinde bir koşutluk göze çarpmaya başlar. Bu önceleri kısa sürer. Erkek içki kadehini kaldırdığı zaman, kadın da kendininkini kaldırır. Sonra, bu eşzamanlılık bozulur. Ancak zamanla birbirlerini gitgide daha fazla yansıtmaya başlarlar. Erkek bacak bacak üstüne attığı zaman kadın da atar. Erkek sola meyledince, kadın da sola meyleder. Erkek saçlarını sıvazlayınca, kadın da aynı şeyi yapar. Birbirlerinin gözlerinin içine bakarak kusursuz bir uyumla hareket ederler.

Bu aşk, cinsellik ve ezeli üreme mekanizması her an kesintiye uğrayabilir. Fakat erkekle kadın, insan hayatının zincirini geleceğe taşıyacaklarsa, tempolarını ve eşleşme danslarını sürdüreceklerdir. Tam bir bedensel eşzamanlılık sağlayan çiftler çok kez bardan birlikte çıkarlar.

Bu beş aşamalı tanışıklık kurma, dünyadaki bütün erkekler ve kadınlar için geçerli midir? Orasını bilmiyoruz. Dünyada herkesin, Givens'le Perper'in Amerika'daki bekâr barlarında tanığı oldukları davranış modellerini bütünüyle sergilemediği muhakkaktır. Çoğu toplumlarda çiftler barlarda tanışmazlar bile. Birçokları hatta açık açık kur yapmazlar, evlilikleri başkaları tarafından düzenlenir. Pek az antropolog, başka toplumlardaki erkeklerle kadınların birbirlerine ilgi duymaya başladıkları zamanki duruşlarını, hareketlerini ve yüz ifadelerini incelemiştir. Fakat, bu davranış modellerinden bazılarının, insanlar için evrensel olduğunu gösteren yardımcı tanıt çoktur.

Örneğin, Borneo'da bir Dusun kadını çok kez başını kaldırıp olası sevgiliye bakar. Bir partide ona pirinç rakısını uzatırken rastlantıymış gibi davranarak ellerine dokunur. Çoğu gezginler, başarılı flört etmek için yerel dili bilmenin gerekli olmadığını bilirler. Bakış, gülümseyiş ve yumuşak dokunuş bir yerde flörtün bir parçasıdır.

Bedensel eşzamanlılığın, insanlarda, kur yapmanın evrensel bir bütünleyicisi oluşunun başka tanıtları da vardır. Erkeklerle kadınların sevgililerini seçmede özgür oldukları her toplumda bekârlar partilerde veya şenliklerde tanışır ve dans ederler. Dans etmek ise ritmik ve uyumlu jestlerden, art arda vücut hareketlerinden başka nedir ki?

Hatta Yeni Gine'nin Medipaları bu taklitçiliği gelenekselleştirmişlerdir. Bu toplumda evlenmemiş kızlar, olası eşleriyle bir *tanem het*'te, ailelerinin evindeki bir kabul odasında buluşurlar. Tepeden tırnağa en süslü giysilerini giymiş birçok olası eş toplaşıp çift çift otururlar. "Baş yuvarlama" şenliği çiftlerin şarkı söylemeleriyle başlar. Olası eşler başlarını sallar, alınlarını ve burunlarını birbirine sürter ve sürekli olarak belli bir tempoyla birbirlerinin önünde eğilirler. Medipalar için eşzamanlılık uyum demektir. Dediklerine göre, bir çift ne kadar uyumlu bir tempo tutarsa, o denli birbirine uygun olması gerekir.

Beden eşzamanlılığı, yalnızca biri kur yapmak olan, birçok toplumsal etkileşimde temel unsurdur. 1960'larda antropolog Ed-

ward Hall'un bir öğrencisi Amerika'nın Orta Batısı'nda bir oyun alanına bir kamera götürmüş ve terk edilmiş bir otomobilin arkasına gizlenerek, ders aralarında çocukların hareketlerini filme çekmişti. Sonradan filmi dikkatle inceleyen Hall, çocukların vücut hareketlerinde tekdüze ve eşzamanlı bir ritm saptadı. Görünüşe bakılırsa, bütün çocuklar belirli bir tempoyla oynuyordu. Bu arada çok aktif bir küçük kız, oyun alanının etrafını seke seke dönüyor, tempoyu saptıyordu. Öbür çocuklar da bilinçsiz olarak o tempoya uyuyordu.

Bu etkileşimli eşzamanlılık bebeklikte başlar. Bu bir anlamda ayna gibi yansıtmaya benzetilebilir. Yeni doğmuş bebek daha yaşamının ikinci gününden itibaren vücut hareketlerini insan sesinin ritmik modellerine senkronize etmeye başlar. Başka kültür ortamlarındaki insanların da birlikte rahat oldukları zaman, birbirlerinin ritmini benimsedikleri saptanmıştır. Kafelerdeki, tren istasyonlarındaki, süpermarketlerdeki, kokteyl partilerdeki ve çeşitli toplumlarda, halka açık başka yerlerdeki insanların fotoğrafları ve ağır çekimli filmleri, insanların, birbirlerinin duruşunu ve hareketlerini benimseme eğilimini göstermektedir.

Ve tempo tutuş sürmektedir. Arkadaşlar beyin faaliyetini ölçen elektroensefalograflara bağlandıkları zaman, oluşan işaretler, iki kişi uyumlu bir konuşma sürdürdüğünde, beyin dalgalarının bile birbirlerinin temposuna ayak uydurduğunu göstermektedir. Örneğin, yemek masasında oturup etrafınızdakileri dikkatle gözlerseniz, aile bireyleriniz konuşup yemek yerken siz konuşmayı elinizle yönetebilirsiniz. Vurgulanan heceler genellikle tempoyu sürdürür. Ancak sessizlikler bile ritmiktir. Bir kişi ağzına eliyle hafifçe vurunca, bir başkası tuzluğa uzanır. Verilen aralar, alçalan sesler, kaldırılan dirsekler, bütün bunlar, yaşamın olduğu kadar aşkın da nabzını ortaya koyar.

Birbirimizin temposuna ayak uydurmak gereksinimimiz, birçok başka hayvan türü arasında da yaygın bir ritmik taklitçiliği yansıtır. Primatolog Wolfgang Kohler, maymunların bir araştırma merkezinde şempanzelerin bölümüne tekrar tekrar girdiğinde bir grup erkekle dişinin, "yaklaşık aynı ritmle" bir sırığın etrafında hızlı hızlı yürüdüklerine tanık olmuştu. Kohler, hayvanların, dönerken başlarını salladıklarını, hepsinin aynı ayağı ileri attığını anlatmıştır. Şempanzeler bazen çiftleşmeden önce birbirlerinin gözünün içine bakarak iki yana sallanırlar. Gerçekten de hayvanlar arasında kur yapmada ritmik hareket esastır. Kediler birbirlerinin

çevresinde döner. Kızıl geyikler zıplar. Uluyan maymunlar ritmik dil hareketleriyle kur yapar. Dikenli balıklar zikzaklı bir dans sergiler. Ayılardan kınkanatlılara varıncaya kadar birçok hayvan âşıkâne niyetlerini açıklamak için gelenekselleşmiş ritmik hareketlerde bulunur.

Kur Yapma Mesajlarla Etkinleşir

İnsanlarda kur yapmanın daha alt düzeydeki hayvanlar arasındaki kur yapmayla başka benzerlikleri de vardır. İnsanlar genellikle ağır ağır kur yaparlar. Kur yapma sırasında ihtiyatlılık, örümceklere de özgüdür. Örneğin, erkek kurt örümcek, kur yapmak ve çiftleşmek için dişinin yuvasının uzun ve karanlık girişinden geçmek zorundadır. Bunu ağır ağır yapar. Fazla hevesli davranırsa, dişi onu yer.

Kur yapma eyleminin başlarında fazla atılgan davranan erkek ve kadınlar da tatsız sonuçlarla karşılaşır. Fazla yaklaşır, fazla erken dokunur ya da fazla konuşursanız, büyük bir olasılıkla reddedilirsiniz. Kurt örümceklerin, Habeş maymunlarının ve başka birçok yaratıkta olduğu gibi, insanlarda da tanışıklık mesajlarla beslenir. Kur yapmanın her aşamasında, her bir taraf doğru olan tepkiyi göstermelidir, aksi halde ilişki başlamadan son bulur.

Perper, bu sinyal değiş tokuşunda garip bir iş bölümü fark etmişti. Amerikalı kadınlar genellikle kur yapma dizinini kendileri başlatırlar; örneğin, vücudunun ağırlığını hafifçe bir yana kaydırma gibi sözlü olmayan bir sinyal vererek, gülümseyerek veya bakarak yaparlar bu işi. Perper'in tanığı olduğu tanışmaların üçte ikisini kadınlar başlatmıştı. Sonradan söyleştiği kadınlar, olası bir eşi konuşmaya sürüklemek için girişimi ele aldıklarının, bu arada erkeğin orasına, burasına belli etmeden dokunduklarının, cilveli bakışlar, sorular, övgüler ve esprilerle onu daha yakına gelmeye ikna ettiklerinin bilincindeydiler.

Kadınlardaki cüretkârlık hiç kuşkusuz sadece Amerikalılara özgü bir olay değildir. Cinsel yakınlaşmalarda ilk girişimin erkekten geldiğine inanılmasına karşın, çeşitli kültürlerdeki cinsel uygulamalarla ilgili verileri toplayan ünlü Clellan Ford'la Frank Beach ikilisi, 1950'lerde hemen bütün dünyada cinsel ilişkileri başlatanların gerçekte kadınlar olduğunu doğrulamışlardır. Bu hâlâ böyledir. 1970'lerde inceleme konusu edilen doksan üç toplumdan yetmiş ikisindeki erkeklerle kadınlar cinsel dürtünün her iki cinste de yaklaşık olarak aynı derecede güçlü olduğunu ileri sürmüşlerdir.

İnsan dişilerindeki güçlü cinsel dürtünün hayvanlar dünyasında da koşutu vardır. Bütün memeli dişiler "kızışır" ve böyle zamanlarında etkin olarak erkekleri davet ederler.

Örneğin, kızışan bir yabani dişi şempanze kırıtarak erkeğe yaklaşacak, kaba etlerini erkeğin burnuna yaklaştıracak ve çiftleşmek için onu ayağa kaldıracaktır. Erkeğin işi bitince, aynı dişi o toplumdaki hemen bütün erkeklerle çiftleşir. Bir laboratuvar ortamında tüm çiftleşmelerin yüzde 85'ini tutsak dişi şempanzeler başlatmışlardı. Tutsak erkek orangutanlar çiftleşmeden uykuya dalmak eğilimindedir, ama kızışmanın doruğundaki bir dişi, ikinci turda uyanık kalması için erkeği taciz edecektir. Eğer dişi maymunların saldırgan cinselliğine tanık olmadıysanız, dişi köpeklerin başvurdukları numaraları mutlaka görmüşsünüzdür. Kızışmış bir dişi köpeği ilişkiden uzak tutmak için kapıyı demirlemek zorunda kalırsınız.

Dişilerde bu cinsel ısrar anlamlıdır. Darwin'in de işaret ettiği gibi, üreyenlerin cinsi sürer. Bu nedenle de cinsellik arayışı bir dişinin genetik yararınadır.

Batılıların, erkeklerin baştan çıkarıcı, kadınların ise erkeklerin girişimlerini mahçup ve boynu bükük bir şekilde kabul eden cinsiyet oldukları kavramından vazgeçmemesi ilginçtir. Bu yanlış fikir olsa olsa kadınların, evlilikte maddi değerlerin değiş tokuşunda birer piyon oldukları ve değerlerinin "saflıkları"na bağlı bulunduğu, tarım kültürü geçmişimizin bir kalıntısıdır. Eskiden kızlar yanlarında bir büyük olmadan bir yere bırakılmazlar, cinsel dürtüleri dizginlenirdi. Oysa bugün Batılı kadınlar cinsel özgürlüklerine kavuşmuşlardır. Büyüklerin uygun görüp düzenlediği nişanlardan ve cinsel tahakkümden kurtulmuş olup, şimdi çoğu kez kovalayan onlar olmaktadır.

Bununla birlikte, ilişki gelişecekse erkeğin er veya geç kadının girişimine karşılık vermesi gerekir. Bir kadının Perper'e bildirdiği gibi, "Erkek bir noktada sinyali alıp bundan sonrasını getirmelidir."

Erkekler liderlikteki bu değişimi sezmiş görünüyorlar. Bu seziş normal olarak çift bardan çıktıktan sonra kendini gösterir. Erkeğin şimdi girişimlerini yapması; kolunu kadının beline dolaması, onu öpmesi, onda sevişme arzusu uyandırması gerekir. Erkeklerin, bu rollerini bu kadar iyi bilmeleri ilginçtir. Perper'in tanışma dizinini sorduğu otuz bir erkekten üçü dışındakiler, tanışmanın ilk aşamalarını —kadın tarafından yönetilenleri— atladılar. İlk önce

kimin konuştuğunun, kimin ne zaman kime dokunduğunun, veya hangi tarafın ilk kez öbürüne ilgi göstermeye başladığının ayrıntılarını yalnız bir tek erkek anımsayabildi. Fakat otuz bir erkeğin hepsi kendi görevlerini, öpüşmeye, sevmeye ve kadını yatağa sokmak için dolap çevirmeye nasıl başladıklarını uzun uzadıya anlattılar.

Şu halde, avcı kim, av kim, baştan çıkaran kim, büyülenen kim? Her iki tarafın da zorunlu roller oynadıkları kuşkusuz. Biri ya da öteki önemli bir mesajı atladığı takdirde, tanışıklık girişimi sona erer. Bütün sinyaller alınıp her birine gerekli karşılık verilirse, girişim sürer. Fakat kur yapan öbür hayvanlarda olduğu gibi, insan taraflar da tanışıklık girişiminin başarılı olması için oyunu uyum içinde sürdürmelidirler.

Amerika'nın bekâr barları bazı kuşların bekâr kulüplerine; —*lek*'e— şaşılacak derecede benzer. *Lek*, erkek ve dişi kuşların buluştukları ve eşleştikleri bir arazi parçası için kullanılan İsveççe bir terimdir. Pek fazla kuş türü bu *lek* arazisinde çiftleşmez. Ancak bunu yapanlardan biri Kuzey Amerika'nın çalı tavuğudur. Erkek çalı tavukları mart ayı başlarında Doğu Kaliforniya'yla Montana ve Wyoming eyaletleri arasındaki arazilerde ortaya çıkarlar. Oralarda her yıl çiftleşmek için kullandıkları belli çayır bölümlerinde her erkek kendine minik bir "gösteri" bölgesi saptar ve orada yaklaşık altı hafta boyunca şafağı izleyen saatlerde kendi propagandasını yapmaya; çalım satarak gezinmeye, şişinmeye ve gelen geçenlere önemini vurgulamak için şişinmeye başlar.

Erkekler yerleştikten sonra dişi çalı tavukları bu *lek* arazisine göç ederler. Bir dişi bu erkek bölgelerinin sınırları boyunca kırıtarak dolaşır ve içeridekileri gözler; bu iş iki ya da üç gününü alır. Dişi bundan sonra çekici bulduğu erkeğin bölgesine girip oturur. Aradan çok geçmeden gerek bölge sahibi, gerekse konuğu kur yapmanın gereği olan dansa başlarlar, birbirlerinin ritmine ayak uydurur, çiftleşmeden önce birbirlerine sevgilerini göstermeye girişirler.

Kokteyl partilerdeki, şirket yemeklerindeki, barlardaki ve kulüplerdeki soytarılıklar *lek* bölgesindeki oynaşmadan o kadar farklı mı? Bir antropolog olarak, insanlarla çalı tavuklarının her ikisinin de kendilerine gösteri bölgeleri saptamalarını, her ikisinin de karşı tarafı cezbedecek girişimlerde bulunmalarını, her ikisinin de çiftleşmeden önce eşzamanlı hareketler yapmalarını görmezlikten ge-

lemiyorum. Doğanın temel kur yapma kurallarının oldukça sınırlı olduğu anlaşılıyor.

Yemek Randevusu

Kur yapmanın, o kadar üstü örtülü olmayan, evrensel iki özelliği daha vardır: Yemek ve müzik. Batının olası âşıklarının belki de en yaygın geleneği "yemek randevusu"dur. Kur yapan erkekse, parayı o öder; kadın da erkeğin ona kur yaptığını hemen hemen içgüdüsel olarak bilir. Gerçekten de, karşılığında cinsel ayrıcalıklar elde etmek için yiyecek sunmak kadar yaygın bir manevra olmadığı söylenebilir. Bütün dünyada erkekler sevişmeden önce kadınlara armağanlar verirler. Bir balık, bir parça et, şekerleme ve bira, erkeklerin armağan olmak üzere icat ettikleri sayısız seçme yiyecekler arasındadır.[6]

Bu hileli manevra erkeklere özgü de değildir. Kanatları siyah uçlu sinekler çoğu kez orman zemininde yaprak bitleri, örümcekler veya karasinek yakalar. Türün bir erkeği özellikle ağız sulandıran bir av yakalayınca, karnındaki bir koku bezinin salgısı esintiyle yayılarak başarılı avı bildirir. Oradan geçen bir dişi sinek durup yemeğin tadını çıkarır ve yerken, bir yandan da çiftleşir. Erkek kuşlar da olası sevgililerini beslerler. Erkek deniz kırlangıcı çoğu kez sevgilisine küçük bir balık getirir. Bir başka türden erkek kuşun armağanı ise bir kertenkele olabilir. Doğu Afrika'da Tanganika gölü boylarında yaşayan erkek şempanzeler öldürdükleri bebek ceylan, tavşan veya başka bir hayvandan lokma sunarlar. Kızışmış dişi armağanı yer, sonra da onu verenle çiftleşir.

Atasözü, "erkeğin kalbine giden yol midesinden geçer," der.

Olabilir. Tek tük bazı dişi memeliler âşıklarını beslerler. İnsan cinsinin kadınları da bunlar arasındadır. Ama dünyada erkekleri besleyen kadınlar, kadınları besleyen erkeklerin arasında azınlıkta kalırlar. Yiyecek vermenin pratik olmadığı ya da yakışık almayacağı durumlarda da erkekler kız arkadaşlarını sigara, ziynet, kumaş, çiçek veya benzeri ufak, fakat makbule geçecek bir armağanla sevindirirler. Böylece, kız arkadaşlarına sevgilerini göstermek ister ya da bir ilişkiye razı etmeye çalışırlar.

Kur yaparken besleme âdeti, üreme sürecinde önemli bir işlevi olduğu için, belki dinozorlardan bile daha eskidir. Erkekler, dişilere yiyecek sağlamakla avcılık yeteneklerini gösterir, ailelerine iyi bakacaklarını ve iyi bir dölleyici olduklarını kanıtlarlar.

"Müzik aşkın gıdasıysa, çalmaya devam edin." Shakespeare, kur yaparken başvurulan son ilksel tuzağı en zarif şekilde övmüştü. Bir eşi cezbetmek için şarkı söylemek veya çalgı çalmak dünya yüzünde çok yaygın bir uygulamadır. Birleşik Amerika'nın güney batısında Hopi Kızılderilileri göz koydukları dişiye karmaşık bir aşk şarkısı söylerler. Batı Pasifik'teki Samoalılar, Birleşik Amerika'nın güney batısındaki Chiricahualar ve yine Birleşik Amerika'da Washington eyaletinin doğu bölümündeki Sanpoiller erkekleri de aynı şeyi yaparlar. Bir Apaçi erkeği, flütle serenat yaparak bir kızı ormana girmesi için ikna etmeye çalışır, Filipinler'de Orta Luzon'daki Ifuago erkekleriyle kadınları, her iki taraf da, sevgiliyi kızıştırmak için âşıkların harpından yararlanırlar.

Belki de müzikle en fazla büyülenen toplum bizimkidir. Gençlerin sokaklarda taşıdıkları radyolardan tutun, hemen her meydanda kulakları sağır eden hoparlörlere varıncaya kadar, erkeklerle kadınların toplaştıkları her yerde müzik egemendir. Erkek ya da kadın birinin evine yemeğe davet edildiğiniz zaman, önünüze yemek koymakla yetinilmeyip kulaklarınızın müzikle doldurulacağından da emin olabilirsiniz.

Bekleneceği üzere, insanlarda kur yapmaya eşlik eden müzik, hayvanlar toplumunun şarkılarında da yankılanır. Sıcak bir yaz gecesinde hele bir dışarı çıkın da şamatayı dinleyin. Kurbağalar vıraklar. Cırcırböcekleri, cır cır öter. Kediler ulur. Böcekler şarkı söyler. Kirpiler kulakları tırmalayan bir sızıltı salıverir. Aligatorlar böğürür. Hayvanlar dünyasının her köşesinde, mezgit balığının gümleyen hava keseciğinden filin boğuk guruldamasına ve minik geko kertenkelesinin ciklemesine varıncaya kadar bütün türlerin erkeklerinin kızışma çağrıları, kur yapma sürecinde güçlü sinyaller vermektedir.

Birkaç on yıl önce Danimarkalı filolog Otto Jespersen eski çağlarda kur yapan insanların çıkardıkları seslerin, dillerin evrimini teşvik ettiğini ileri sürmüştü. "Dil, insanların kur yapma günlerinde doğmuştu. İlk konuşma denemelerini, gece kedilerin aşk mırıltılarıyla bülbülün ahenkli aşk şarkıları arasında bir şey olarak düşlüyorum," demişti. Bu, abartılı gelebilir. İlk erkeklerle kadınların daha ileri bir iletişim gereksinmelerinin herhalde birçok nedeni vardı. Ama aşk şarkılarının da milli marşlar gibi "kanı kızıştırdıkları" kesindir.

Kur yapmanın, erkek ya da kadının antipatik bir politikacı hakkında hoş bir espri yaptığı, dünya ekonomisi hakkında akıllıca

bir fikir yürüttüğü ya da bir tiyatro veya spor olayı hakkında bir görüş ileri sürdüğü zaman başladığını düşünmek isterim. Ne var ki sevdalanma, küçük bir baş hareketi, bir bakış, hafif bir dokunuş, tatlı bir söz, lüks bir restoranda lezzetli bir biftek ya da romantik bir dans sırasında fısıldanan bir melodiyle de başlayabilir. O zaman vücut öne atılarak bu sevdalanma duygusunu çözme işini akla bırakır: "Niçin bu erkek?" "Niçin bu kadın?"

İKİNCİ BÖLÜM

SEVDALANMA

Niçin o erkek? Niçin o kadın?

İki kişiliğin karşılaşması, iki kimyasal maddenin birbirine teması gibidir; bir tepkime olursa ikisi de kılık değiştirir.

Carl Jung

"Ve seni görsem sadece kısacık bir an, / Sesim kesilir aniden; / Evet, dilim tutulmuştur ve içimden derin derin, / Tenimin altında akar anlaşılmaz ürpertici bir ateş." Yirmi beş yüzyıl önce Lesbos adındaki Yunan adasında Safo'nun sevdalanmayı betimlediği şiir bu mısralarla başlıyordu.

Sevdalanmanın nasıl bir şey olduğunu hemen herkes bilir. O mutluluğu. O azabı. O uykusuz geçen geceleri ve huzursuz günleri. Coşku ve endişe dolu, derste veya işte hayal kurarsınız, mantonuzu unutursunuz, araba kullanırken sapacağınız yeri geçersiniz, telefon başında oturup bekler, ne söyleyeceğinizi planlarsınız; bir saplantının pençesindesiniz, onunla bundan sonraki buluşmanızı iple çekersiniz. Sonra, buluşursunuz, onun en küçük hareketi soluğunuzu keser. Onun gülüşü başınızı döndürür. Aptalca riskler göze alır, aptalca şeyler söyler, fazla gürültülü güler, karanlık sırlar açıklar, bütün gece konuşur, şafak sökerken yürüyüşe çıkar, sık sık kucaklar ve öpersiniz. Bu arada, mutluluktan sarhoş olarak ateşin pençesinde soluk soluğa yuvarlanırken bütün dünyayı unutursunuz.

Tarih öncesinden beri sevdalanmayı betimleyen binlerce şiir, şarkı, kitap, opera, piyes, efsane ve mitoslara karşın, bir erkek ya da kadının ailesiyle dostlarını terk etmesi, intihar etmesi ya da adam öldürmesi ya da aşk yüzünden eriyip gitmesi sayılarla ifade

edilemeyecek kadar sık görülse de, pek az bilim adamı bu tutkuya gerekli ilgiyi göstermiştir. Sigmund Freud sevdalanmayı bloke olmuş ya da gecikmiş bir cinsel dürtü olarak küçümsemişti. Havelock Ellis aşkın romantik çekimi için "cinsellik artı arkadaşlık" demişti. Bu, aşk ateşinin hiç de inandırıcı olmayan bir tarifi. Birçok kişide sevdalanmanın, doğanın yasalarına ve bilimin gözlemlerine karşı gelen mistik, elle dokunulamaz, anlaşılmaz, hatta kutsal bir deneyim olduğunu varsayar. Yüzlerce eğitimci ve filozof ancak laf arasında sevdalanmadan söz ederler. Pek az kişi, başka bir insana duyulan bu hayvansal çekimi anlamaya çalışmıştır.

Âşık Olmak

Bu çılgınlığın çok şey açıklayan bir analizini psikolog Dorothy Tennov tarafından kaleme alınan *Love and Limerence* (Aşk ve Sevdalanma Hali) adlı yapıtta bulabilirsiniz.

Tennov, 1960'ların ortalarında romantik aşk hakkında yaklaşık iki yüz tümce tasarlamış ve Connecticut'ta Bridgeport Üniversitesi çevresinde dört yüz erkek ve kadından bunlara "doğru" ya da "yanlış" türünden tepkilerini dile getirmelerini istemişti. Fazladan yüzlerce kişi de sonradan aynı ankete katılmışlardır. Tennov, onların yanıtlarıyla başka ifadelerinden bu "*Limerence*" dediği "âşık olma" hâline özgü bir dizi özellik saptamıştı. Bazı ruhbilimcilerin "cazibe" dedikleri bu durumu ben sevdalanma olarak niteleyeceğim.

Bu durumun ilk dramatik yönü; başlangıcı, başka bir insanın "özel bir anlam" taşımaya başladığı andır. Bu kişi, yeni bir bakış açısıyla görülen eski bir dost da olabilir, tamamen yabancı olan biri de. Ankete katılanlardan birinin ifade ettiği gibi, "Bütün dünya değişime uğramıştı. Yeni bir merkezi vardı ve o merkez de Marilyn'di."

Sevdalanma, karakteristik bir model uyarınca gelişir ve "irade dışı araya giren düşünceler"le başlar. Sevginin hedefi ya da sevgilinin düşünceleri kafanıza dolmaya başlar. Söylediği bir söz kulağınızda çınlar, onun gülümsediğini görürsünüz, bir görüşünü, özel bir anı, bir kinayeyi anımsar ve zevkini çıkarırsınız. Okuduğunuz kitap, gördüğünüz bir film ya da işyerinizde karşınıza çıkan bir sorun hakkında sevdiğinizin ne düşüneceğini merak edersiniz. Ve ikinizin birlikte geçirdiği zamanın her minik parçası ağırlık kazanır ve tekrar gözden geçirilmeye malzeme olur.

Bu irade dışı düşlemeler başlangıçta düzensiz olarak yinelenir. Ankete katılanların bazıları, sevgililerine ilişkin düşüncelerinin, uyanık saatlerinin yüzde 5'inden az bir süre bilinçlerine dolduğunu bildirdiler. Ama birçoğu, tutkuları güçlendikçe geceleriyle gündüzlerinin yüzde 85'i ile yüzde 100' ünde dikkatlerinin bir tek kişi üzerinde odaklaştığını ileri sürdüler. Ayrıca, sevilenin en önemsiz yönlerini odak noktası yapıp bunları Tennov'un kristalleştirme diye isimlendirdiği bir işlemle büyütmeye koyuldular.

Kristalleştirme, sevdalanmış kişinin sevgilisinin zayıf yanlarını görmesi açısından, idealleştirmeden farklıdır. Gerçekten de Tennov'un sevdalı kişileri, sevgililerinin kusurlarını tek tek sayabiliyordu. Ancak, bunları ya görmezlikten geliyor ya da bu eksiklerin eşsiz ve hoş olduğuna kendilerini inandırıyorlardı. Ve sürekli olarak, sevgililerinin fiziksel özellikleriyle kişiliklerinin olumlu yanlarını yüceltiyorlardı.

Tennov'un sevdalı kişilerinin hayallerinde iki güçlü duygu egemen durumdaydı: Umut ve güvensizlik. Sevilen kişi en küçük bir olumlu karşılıkta bulunduğu zaman, sevdalı kişi bu değerli anı parçacıklarını günlerce düşlerinde yaşayacaktır. Ama sevilen kişi, sevdalı kişinin yaklaşma girişimlerini reddettiği takdirde, güvensizlik umutsuzluğa dönüşecek, sevdalı kişi de keyifsiz halde dolanıp duracak, bu yenilginin etkisinin zayıflamasıyla girişimini yenilemesine kadar acı acı düşünecektir. İlginçtir, kritik bir uyarıcı olan olumsuzluk, sevdalı kişinin tutkusunu daha da yoğunlaştırır.

Bütün bu kaygılarla coşku hallerinin altında ise katıksız bir korku yatar. Yirmi sekiz yaşlarında bir kamyon şoförü, sevdalı kişilerin çoğunlukla hissettiklerini şöyle özetlemiştir; "Sahne korkusu gibi bir şeydir bu. Sanki tiyatro seyircilerinin karşısına çıkıyordum. Zili çalarken elim titriyordu. Telefonda onu aradığım zaman, şakağımdaki damarın zonklaması telefonun sesini bastırıyordu."

Tennov'un sevdalı kişilerinin çoğu titreme, solgunluk, kızarma, genel bir halsizlik, her şeyi bastıran bir beceriksizlik hissi, kekeleme, en temel beceri ve hünerlerinin kaybı gibi durumlar bildirdiler. On dokuzuncu yüzyılın Fransız romancılarından Stendhal bu duyguyu çok iyi tarif etmiştir. Sevgilisiyle dolaşmaya çıktığı öğle sonralarını anarak, "Leonore'a ne zaman kolumu uzatsam, düşmek üzereymişim gibi bir duyguya kapılıyor, nasıl yürüyeceğimi düşünmek zorunda kalıyordum," diye yazmıştı.

Çekingenlik, reddedilmek korkusu, güzel beklentiler ve duygulara karşılık görme özlemi, sevdalı olmanın diğer temel duyum-

larıdır. Her şeyin ötesinde çaresizlik duygusu, bu tutkunun mantıksızlığı, irade dışılığı, planlanmamışlığı, denetlenemezliği duygusu vardı. İş dünyasından önemli bir kişinin 1950'lerde işyerindeki bir ilişki hakkında Tennov'a yazdığı gibi, "Emily'ye duyduğum eğilimin, iradesel veya mantıksal bir kontrol altında olmayan bir tür biyolojik ve içgüdüsele yakın bir eylem olduğu yolundaki tezim gelişiyor... Bu duygu beni yönetiyor. Onunla tartışıyor, etkisini sınırlamaya, onu, örneğin cinsel ilişkiye yöneltmeye, onu reddetmeye, ondan zevk almaya ve evet, Emily'ye duygularıma karşılık verdirmeye umutsuzca çalışıyorum! Emily ile ortak bir yaşam kurmamızın en küçük bir olasılığı olmadığını bilmeme rağmen, onun düşüncesi kafamda bir saplantı halinde."

Sevdalanmanın, etrafınızdaki her şeyin –işinizin, ailenizin ve dostlarınızın– zararına da olsa kaprislerine boyun eğdiğiniz tek bir varlığı hedefleyen, doruklarla dip noktaları arasında alçalıp yükselen çok yoğun duyguların oluşturduğu bir örtü olduğu anlaşılıyor. Ve bu irade dışı duygu mozayiği ancak kısmen cinsellikle ilişkilidir. Tennov'un kadın deneklerinin yüzde doksan beşi, erkek deneklerinin de yüzde 91'i "Aşkın en güzel yanı cinselliktir," deyişini reddetmiştir.

Niçin Ray yerine Bill'e, Ceciley yerine Sue'ya âşık oluyoruz? Niçin bu erkek? Niçin o kadın? Filozof Blaise Pascal, "Kalbin, bilinen nedenlere uymayan kendine göre nedenleri vardır," demişti. Öyle de olsa, bilim adamları bu duygu kasırgasına bazı "akla yakın" açıklamalar getirebilmektedir.

Koku Tuzağı

Sevdalanma, kısmen, en ilksel özelliklerimizden biri olan koku alma duygumuz tarafından kışkırtılabilir. Herkesin farklı bir kokusu vardır. Hepimizin sesi, elleri, zekâsı kadar özel bir "koku izi" olduğu söylenebilir. Yeni doğmuş bebek olarak annemizin kokusunu tanıyabilmemiz gibi, büyüyünce on bini aşkın farklı kokuyu ayırt edebiliriz. Doğa rehberimiz olduğuna göre, koku tuzaklarına karşı duyarlı olmamız olasılığı kuvvetlidir.

Fransız doğa bilgini Jean Henri Fabre'ın da hemen hemen bir yüzyıl önce ortaya koyduğuna göre, birçok yaratık, baştan çıkarmak için kokulara başvurur. Fabre, güzel bir imparator pervanesinin kozasını bulmuştu. Onu köydeki evine götürerek gece çalışma odasında bıraktı. Ertesi sabah kozadan pırıl pırıl bir dişi çıkmıştı.

Fabre pervaneyi bir kafese koydu. O akşam bâkireye kur yapmak için kırk erkek pervane açık penceresinden içeri uçmasın mı... Bundan sonraki gecelerde 150 erkek çıkageldi. Fabre'ın sonunda saptadığına göre, bu dişi pervane şiş karnından gözle görülmez bir salgı sızdırmış, bu "feromon"un kokusu ise bir kilometreden daha uzak mesafelerden taliplerini Fabre'ın çalışma odasına çekmişti.[1]

Fabre'ın deneyleri zamanından beri 250'yi aşkın böcek türünün ve birçok da başka hayvanın koku tuzağı ayırtedilebilmiştir. Rus ve Kanada kunduzlarının koku bezlerinden elde edilebilen kastoreum, Doğu Asya misk geyiğinin kırmızı renkli, jölemsi feromonu olan misk ve Habeşistan zabât kedisinin balımsı salgısı olan zabât, eski Yunanlılar, Hindular ve Çinliler gibi çok farklı uluslar tarafından bir sevgiliyi baştan çıkarmak için sürünülmüştür.

Fakat insan vücudu, bilinen en güçlü "koku" afrodizyaklarını üretebilir. Gerek erkeklerin gerekse kadınların koltuk altlarında, meme başlarının etrafında ve kasıklarında ergenlik çağından itibaren faaliyete geçen "apokrin" bezleri vardır. Bu koku kutuları, vücudun en büyük kısmını kaplayan ve kokusuz bir sıvı salgılayan "ekrin" bezlerinden farklı olup, salgıları derideki bakterilerle birleşince ekşimsi ve ağırlaşmış ter kokusunu oluşturur.

Fransız şairi Baudelaire, insan ruhunun, bu erotik teride barındığına inanırdı. On dokuzuncu yüzyılın Fransız romancısı Joris Karl Huyamans kadınları tarlalarda izler, onları koklamaya çalışır. Bir kadının koltuk altı kokusunun "erkeğin içindeki hayvanı kolayca kafesinden salıverdiğini" yazmıştı. Napolyon da onun bu fikrine katılıyordu. İmparator, metresi Josephine'e yazdığı bir mektupta, "Yarın akşam Paris'e dönüyorum. Sakın yıkanma," diyordu.

Bugün Yunanistan'la Balkanların bazı bölgelerinde kimi erkekler şenliklerde mendillerini koltuk altlarında taşır ve bu kokulu bezleri dansa kaldırdıkları kadınlara verirler. Bunun kesin sonuç verdiğine yemin ederler. Gerçekten de ter, dünyanın birçok yerinde aşk iksirlerinin bileşiminde yer alır. Shakespeare'in zamanında bir kadın, kabuğu soyulmuş bir elmayı koltuğunun altında tutar, kokusuna bulanmış bu "aşk elması"nı koklaması için sevgilisine sunardı. Birleşik Amerika'ya göç eden bazı Karayipli göçmenler tarafından çağdaş bir reçete de şöyledir: "Bir hamburger hazırlayın. Bunu terinize bulayın. Pişirin. Ve arzuladığınız kişiye ikram edin."

Erkeğin kokusu gerçekten de bir kadının ona sevdalanmasını sağlayabilir mi? Bunun sınanması son derece zordur. 1986'da Win-

nifred Cutler, George Preti ve meslektaşları; Monell Kimyasal Duyu Merkezi'nde kadınlar, erkekler ve koku arasında merak uyandırıcı bir ilişki bulmuşlardı.[2] Yaptıkları bir deneyde erkek gönüllüler haftanın birkaç günü koltuk altlarında birer tampon taşımışlardı. Bu tamponlardan daha sonra "erkek esansı" çıkarılmış, alkolle karıştırılmış, dondurulmuş, depolanmış, çözdürülmüş ve haftada üç kez kliniğe gelen kadınların üst dudağına sürülmüştü. Kadınlar alkolden başka hiçbir şeyin kokusunu almadıklarını bildirdiler.

Sonuçlar şaşkınlık verici oldu. Kadınlardan bazıları bu teste düzensiz aybaşı devreleriyle girmişlerdi. Bu devreler 29.5 günlük ortalamadan ya daha uzun ya da daha kısaydı. Ama on iki ilâ on dört haftalık bir tedaviden sonra bu kadınların aylık aybaşı devreleri aşağı yukarı normalleşti. Erkek esansı kadınların âdet periyodlarını düzenleyici etki yapar; bu düzenlilik, doğurganlık potansiyelinin önemli bir yönüdür.

Erkek esansı ile kadının sağlıklı doğurganlığı arasındaki olası bağ, erkekle kadın arasındaki çekimi açıklayacak bir ipucu sağlayabilir. Kadınlar erkeklerden daha iyi koku alırlar. Erkek miskine benzer bir bileşim olan Exaltolide'e yüz kat daha duyarlıdırlar, hafif bir teri yaklaşık dokuz, on metre uzaktan duyabilirler. Yumurtlama sırasında ise kadınların erkek miskinin kokusunu alma yetenekleri daha da kuvvetlenir. Yumurtlama durumundaki kadınlar erkek esansının kokusunu aldıkları zaman sevdalanmaya karşı belki daha duyarlı oluyor ve normal aybaşı devresini sürdürmek için bilinçsiz olarak erkek esansının çekimine kapılıyorlar.

Ancak, Cutler'le Preti'nin verilerine göre, kadınlar, ancak vücutlarıyla doğrudan temas halinde erkek esansından etkileniyorlar. Erkek feromonlarının bir kadını uzaktan çekebilip çekemediği ise bilinmiyor.

Bununla birlikte, kadınların vücut kokularının uzak mesafeden bile erkekleri etkilediğini gösteren kanıtlar var. On yıl kadar önce araştırmacılar, okul yatakhanelerindeki kız oda arkadaşlarının ve birbirine yakın yatıp kalkan ve çalışan kadınların aybaşılarında eşzamanlılık görüldüğünü bildirmişlerdi. Fakat başka hayvanların dişilerinde estrus, yani kızışma eşzamanlılığının nedeni koku, yani feromonlar oluyor.

Bir "kadın esansı" kadınlarda da bu eşzamanlılığa yol açabilir mi acaba? Preti, Cutler ve meslektaşları normal aybaşı periyodları olan on kadına, başka kadınların koltukaltı terini koklattılar. Bu arada hep aynı teknikten yararlandılar: Birkaç günde bir bu de-

neklerin burnuna kadın terine bulanmış bir tampon sokuldu. Aradan üç ay geçmeden bu kadınların aybaşı periyodları ter vericilerininkilerle eşzamanlılık göstermeye başladı. Kadınlar eğer başka kadınları etkileyecek kadar güçlü kokular salıverebiliyorsa, bu kokular belki de kalabalık bir odanın öbür ucundaki bir erkeği gerçekten sarhoş edebilir.

Erkeğin ya da kadının kokusu güçlü fiziksel ve psikolojik reaksiyonlara yol açabilir. Gözlerinizin arasında, kafatasının içinde, beyninizin tabanında beş milyon kadar koklama nöronu her burun boşluğunun tavanından sarkar, soluduğunuz hava akımlarında sallanır. Bu sinir hücreleri, koku alma duygunuzu denetleyen beyin bölümüne mesajlar iletir. Ama aynı zamanda, beyninizin ortasında bulunarak korku, öfke, nefret, coşku ve şehveti yöneten ilkel yapıların oluşumu olan eklentisel sistemle bağlantıları vardır. Beyindeki bu bağlantılar nedeniyle kokuların son derece yoğun erotik duygular esinleme potansiyelleri vardır.

Bir kadının ya da bir erkeğin kokusu bir sürü anıyı belleğin derinlerinden yüzeye çıkarabilir. Yukarda sözü geçen eklentisel sistem, uzun vadeli belleğin merkezini içerir, böylece siz de yıllar önce duyduğunuz kokuları anımsayabilirsiniz, buna karşın, birçok görsel ve işitsel anı, günler ya da haftalar içerisinde solup gider. Bu koku belleğinin Kipling'in bir şiirinde dokunaklı bir şekilde sözü geçer. Kipling 'Lichtenberg' adındaki bu şiirinde yağmura batmış akasya ağaçlarının kokusunun ona evi çağrıştırdığını yazmıştı. Siz de hiç kuşkusuz bir yılbaşı çamının, çocukluğunuzdaki köpeğin, hatta eski bir sevgilinin kokusunu ve bütün bunların sizde uyandırdığı duyguları anımsıyorsunuzdur. Doğru zamanda doğru insanın kokusu çok canlı ve hoş anıları canlandırabilir, hatta sizi romantik sevginin o olağanüstü ânına geri götürebilir.

Ne var ki Amerikalılar, Japonlar ve daha birçok toplum, vücut kokularından iğrenmektedir. Ter kokusu çoğuna, insanı çekmek şöyle dursun, itici bir etki yapar. Bazı bilim adamlarına bakılırsa, Japonların vücut kokularından bu denli rahatsız olmalarının nedeni, onları, çekici bulmadıkları eşlerle beraber olmaya zorlayan ailelerce düzenlenmiş evlilikler geleneğidir. Amerikalıların doğal vücut kokuları fobisinin nedenini ise bilmiyorum. Belki de reklamcılar, deodoran (koku giderici) ürün satışlarını artırmak için halkı ipnotize ediyordur.

Ama eşlerimizin üstüne yapay kokuların sinmesinden hoşlandığımız kesin. Mis kokulu şampuanlar, kokulu sabunlar, traş losyonları ve astronomik fiyatlara parfümler satın alıyoruz. Derken, yiyecek, temiz hava, tütün, işyeri ve ev kokuları doğal kokularımızla karışarak bir koku çorbası oluşturuyor. Bu, sessiz bir etikettir. Ancak, insanların etkilendikleri kesin. Yapılan bir anket, gerek erkeklerin gerekse kadınların, kokuyu cinsel çekiciliğin önemli bir öğesi saydıklarını, kokuya 10 üzerinden 8.4 not verdiklerini ortaya koydu. İmparator pervaneleri gibi insanlar da kokuları cinsel açıdan uyarıcı buluyorlar.

Fakat terle ilgili kültürel fikir ayrılıkları vardır. İklim, giysi tipleri, her gün yıkanabilme olanağı, temizlik kavramları, yetişme biçimi ve başka kültürel değişkenler kokulara olan iştahımızı koşullandırıyor. Üstelik, insanlardaki feromonlarla, sevdalanma dediğimiz mutlulukla umutsuzluk arası durum arasındaki bağ hâlâ bir bilinmeyendir.

Ben yalnız şu kadarını söyleyebilirim: Çekici bulduğunuz biriyle karşılaştığınız zaman, büyük bir olasılıkla "onun kokusundan hoşlanıyorsunuzdur", bu da sizi romantik bir serüvene hazırlar. Sonra, sevdalanma yeşerince, sevgilinizin kokusu cinsel uyarıcıya dönüşerek, aşk ilişkisini sürekli güçlendirir.

Aşk Haritaları

İnsanların "o erkeğe" ya da "o kadına" tutsak olmalarına neden olan daha önemli bir mekanizma, seksolog John Money'nin sözleriyle, aşk haritanızdır. Bill yerine Ray'e ya da Ceciley yerine Sue'ya tutulmanızdan çok önce kafanızda oluşmuş bir harita, neyin cinsel açıdan sizi uyardığını, niçin bunun yerine şuna âşık olduğunuzu tayin eden beyin fonksiyonlarına dayalı bir model geliştirir.

Money, çocukların, aile, dostlar, deneyimler ve rastlantısal beraberliklere yanıt olarak beş yaşları arasında (hatta daha erken) bu aşk haritalarını geliştirdiklerini düşünüyor. Örneğin, çocukken, evinizdeki kargaşaya veya sükûnete, annenizin sizi dinleme, azarlama, okşama biçimine, babanızın şaka yapma, yürüme tarzına veya kokusuna alışırsınız. Dostlarınızın ve akrabalarınızın bazı huyları size sevimli gelebilir, başkaları ise size huzur bozucu bazı olayları çağrıştırırlar. Ve bu anılar zamanla kafanızda bir model oluşturmaya, sizi iten ya da heyecanlandıran şeyler için bilinçaltında kalıplaşmaya başlar.

Siz büyürken bu bilinçsiz harita da şekillenir ve ideal sevgilinin bileşik bir ön portresi yavaş yavaş belirlenmeye başlar. Ve cinsel duyguların beyni kapladığı yirmi yaş öncesi delikanlılık yıllarında bu aşk haritaları somutlaşır, ideal sevgilinin dış görünüşü, yapısı, ırkı ve rengine ilişkin ayrıntılar kadar mizacı, tavırları vb. konusunda da kesinlik kazanır. Böylece, kafanızda, kusursuz eşinizin, çekici bulduğunuz dekorların ve sizi heyecanlandıran konuşmalarla erotik faaliyetlerin bir imajı oluşmuştur.[3]

Sonuçta, aşkınızın bir sınıfta, bir alışveriş merkezinde veya işyerinde yanınızdan geçmesinden çok önce, siz, ideal sevgilinizin temel öğelerinden bazılarını kafanızda kurmuşsunuzdur bile. Derken, bu parametrelere uyan birini görünce, o kişiye âşık olur, size özgü aşk haritasını aşkınıza yansıtırsınız. Bu kişi genellikle gerçek idealinizden çok farklıdır. Ama siz bu tutarsızlıkları görmezlikten gelir, hayalinizdeki imajın ötesini görmezsiniz. İngiliz edebiyatçısı Chaucer'in ünlü "Aşkın gözü kördür" sözleri, belki de bunun sonucudur.

Bu aşk haritaları kişiden kişiye değişir. Bazı kimseler resmî bir kıyafet ya da doktor giysisi, iri göğüsler, ufak ayaklar veya şen şakrak bir gülüş karşısında heyecanlanırlar. O kızın sesi, o erkeğin gülümseyişi, kızın çevresi, erkeğin sabrı, kızın samimiyeti, erkeğin amaçları, kızın düzenliliği, erkeğin esprili konuşması, kızın ilgi alanları, erkeğin karizması gibi sayısız belirgin özellikler kadar bilinçaltıyla algılanan minicik öğeler, bir kimseyi bir diğerinden daha çekici kılmak için âdeta işbirliği yaparlar. Hepimiz çekici bulduğumuz birkaç belirgin özellik sayabiliriz; ancak bilinçaltımızda daha niceleri gizlenmektedir.

Ancak, Amerikalıların romantik eş seçimindeki tercihleri kesin kalıplara uymaktadır. 1970'lerde yapılan bir testte, Wyoming Üniversitesi'ndeki 1031 beyaz öğrenci neleri cinsel bakımdan uyarıcı bulduklarını değerlendirmişlerdi. Erkekler sarışınları, mavi gözlüleri ve açık ten rengini yeğlerken, kızlar da daha esmer erkeklerden hoşlanıyorlardı. Bu arada bazı sürprizler de gözlenmişti. Pek az erkek çok iri göğüslerden ya da erkeksi denecek kadar kıvrımsız, zayıf vücutlulardan hoşlanıyordu. Buna karşın, son derece kaslı erkek vücutlarının pek az kadını heyecanlandırdığı saptanmıştı. Aslında, her iki cins de ortalamayı yeğliyordu. Fazla kısa, fazla uzun boylu, fazla çelimsiz, fazla gelişmiş vücutlar, fazla soluk ya da fazla koyu tenler gibi uç örnekler saf dışı bırakılmışlardı.

Ortalama tipler hâlâ kazanan taraf olmaktadır. Daha yakın tarihli bir araştırma sırasında psikologlar beyaz Amerikalı kadınlara ait otuz iki yüz seçmişler ve bilgisayarların yardımıyla bunların tüm çizgilerini ortalamaya indirgemişlerdi. Sonra da bu birleşik resimleri kolejli gençlere göstermişlerdi. Gerçek kadın yüzlerinin fotoğrafları arasından sadece dördü bu yapay resimlerden daha yüksek not almıştı.

Tahmin edeceğiniz üzere, Wyoming'li beyaz öğrencilerin cinsel idealleri bütün dünya tarafından paylaşılmamaktadır. Avrupalılar Afrika'ya göç etmeye başladıkları zaman, sarı saçları ve beyaz tenleri bazı Afrikalılara iğrenç bulduklarını albinoları anımsatmıştı, Güney Afrika'nın gelenekçi Namalar'ı sallanan ferç dudaklarından özellikle hoşlandıklarından, anneler, ergenlik çağına eriştikleri zaman ferç dudaklarının çekici biçimde sarkıp sallanması için kız çocuklarının cinsel organlarına bıkıp usanmadan masaj yaparlar. Tonga kadınları ince kalmak için perhiz yapmayı gelenek haline getirirken, Bolivya'nın Siriona kadınları da şişman kalmak için durmadan yemek yer.

Görünüşe bakılırsa, insan vücudunu çekici kılmak için başvurulan güzelleştirme araçlarının ve süslerin sınırı yoktur: Zürafalarınkine benzemesi için uzatılan boyunlar, kalıplanan kafalar, eğelenen dişler, delinen burunlar, yara izleriyle bezenmiş göğüsler, kavrulmuş veya güneşte karartılmış tenler, kadınların içinde zor yürüyebildikleri yüksek ökçeli iskarpinler... Yeni Gine yerlilerinin portakal kabuğundan yapılmış elli, altmış santim uzunluğundaki penis kılıflarını ve I. Elizabeth İngilteresi'ndeki kibar centilmenlerin kızıla boyanmış sakallarını da unutmayalım. Güzellik gerçekten de bakanın gözlerindedir. Ancak her yerde insanlar, etraflarındakilerin belli bazı yönlerini cinsel açıdan çekici bulurlar.

Güzellik ve cinsel çekicilik (seksapel) normlarının aşırı derecede farklılıklar göstermesine karşın, neyin romantik tutkuya yol açtığına ilişkin pek çok ortak fikir vardır. Dünyanın hemen her tarafındaki erkekler ve kadınlar güzel tenlileri çekici bulmaktadırlar. Her yerdeki insanlar temiz görünümlü olanları yeğliyorlar. Ve çoğu yerdeki erkekler genellikle geniş kalçalı, tombul kadınları zayıf olanlardan daha çekici buluyorlar. Görünüşün büyük ağırlığı vardır.

Bir çekicilik öğesi de paradır. Psikolog David Buss, otuz üç ülkeden otuz yedi kişinin hedef alındığı incelemeye dayanarak, cinsel tercihlerde belirgin erkek/kadın ayrımını ortaya koydu. İster

kırsal kesimdeki Zulular, ister kentli Brezilyalılar arasında olsun, erkekler genç, güzel ve cüretkâr kadınları, kadınlar ise malı mülkü veya parası olan erkekleri çekici bulurlar. Amerikalılar bu bakımdan farklı değillerdir. Yirmisinden küçük genç kızlar (*teen-agers*) gösterişli otomobilleri olan gençlerden, daha olgun kadınlar ise ev bark, arazi, yat veya benzer pahalı varlıkları olan erkeklerden etkilenirler. Dolayısıyla şair ruhlu, nazik marangoz, duygusuz zengin bankerin etrafını saran kadınları herhalde elde edemeyecektir.

Erkeklerle kadınların bu iştahları büyük bir olasılıkla yaratılıştan vardır. Sağlıklı çocuklar doğurabilecek bir kadına âşık olmak bir erkeğin genetik çıkarlarına uygundur. Gençlik, berrak bir ten, parlak gözler, diri saçlar, beyaz dişler, esnek bir vücut ve canlı bir kişilik, erkeğin genetik geleceği açısından önemli, sağlıklı bir bünyeye işaret eder. Varlık kadınlar için güç, saygınlık; başarı ve onları yaşatmak yeteneği anlamına gelir. Bunun da akla yakın bir nedeni vardır: Çocuklarına bakmasına yardımcı olacak bir erkeğe ait olmak, bir kadının biyolojik yararınadır. Fransızların on altıncı yüzyıldaki deneme yazarı Montaigne bunu şu şekilde özetlemiştir: "Ne dersek diyelim, yalnız kendimiz için evlenmiyoruz. Belki de daha çok gelecek kuşaklarımız için evleniyoruz."

Kovalamaca

Ama gizem olması gerekir. Erkekle kadının bir dereceye kadar birbirlerine yabancı olmaları, sevdalanmak için zorunludur. İnsanlar hiçbir zaman iyi tanıdıkları birine tutulmazlar. Bir İsrail kibbutzundaki klasik inceleme bunu açıkça gösteriyor. Anne ve babaları çalışırken aynı yaşlardaki küçük çocuklara burada grup halinde bakılıyordu. Bu çocuklar on yaşına gelmeden önce sık sık cinsel oyunlara girişiyorlardı. Ama ergenlik çağına girerken kızlarla oğlanlar birbirlerine karşı çekingenleştiler, hatta gergin olmaya başladılar. Delikanlılık döneminde ise aralarında güçlü bir erkek ve kız kardeş bağı yer etti. Hemen hiçbiri kendi yaş grubundakilerle evlenmedi. 2769 kibbutz evliliğini konu alan bir inceleme, yaşıtlar arasında sadece 13 evliliğin olageldiğini, bunların her birinde de eşlerden birinin altı yaşına gelmeden gruptan ayrıldığını ortaya koydu.

Anlaşılıyor ki, çocukluktaki kritik bir dönemde çoğu kişi sürekli olarak gördüklerine karşı tüm cinsel arzuyu sonsuza dek kaybediyor. Gizem, romantik aşk için zorunludur.

Engeller de bu çılgınlığı kışkırtıyor. Kovalamaca. Bir kimse güç elde edilir türdense, karşı cinsin ilgisini uyandırır. Bu fetih öğesi sevdalanma için çok kez gereklidir. Romeo ve Jülyet sendromu bunun sonucudur. Eğer gerçek engeller varsa, örneğin, Shakespeare'in Montague'larıyla Capulet'leri arasındaki düşmanlık gibi durumlarda bu engellerin kişinin tutkusunu daha yoğunlaştırması olasıdır. İnsanların, evli bir kişiye, başka ulustan bir yabancıya, aşılmaz gözüken bir engelle kendilerinden ayrılmış birine tutulmalarına şaşmamak lazım. Ancak, kişinin sevdalanma kıpırtılarının tutkuya dönüşmesi için, hafif de olsa, yine bir kavuşma umudunun bulunması gerekir.

Zamanlama da sevdalanmada önemli bir rol oynar. İnsanlar bir serüven aradıkları, evden ayrılmayı özledikleri, yalnız oldukları, yabancı bir ülkede yabancılık çektikleri, hayatlarının yeni bir döneminin eşiğinde oldukları ya da parasal ve psikolojik açılardan hayatlarını paylaşmaya ya da bir aile kurmaya hazır bulundukları zaman özellikle duyarlı olurlar. Tennov, sekiz yüzü aşkın Amerikah'yla yaptığı söyleşilerden ve anket formlarını inceledikten sonra, sevdalanmanın, ancak kişinin sevilecek birine ilgi duymaya hazır olmasından sonra meydana geldiğini bildirmiştir.

Dahası, genellikle bize benzeyen kişilere yaklaşırız. İnsanlar kendilerine benzeyenlerle —aynı etnik gruptan benzer fiziksel özellikleri ve kültür düzeyleri olanlarla— evlenmek eğilimindedir. Antropologlar buna pozitif uyumlu eşleşme demektedirler.

Sevdalanma genelde ergenlik çağından kısa bir zaman sonra görülür. Ama yaşamın herhangi bir döneminde de olabilir. Çocuklarda mâsum aşklar ender olmadığı gibi, seksenliklerin de çılgınca âşık oldukları görülmüştür. Bir kimse aşka duyarlı olduğu zamanlarda karşısında çıkan ilk çekici kişiye âşık olma tehlikesiyle karşı karşıya kalır.

İlk Bakışta Aşk

İnsanı âşık olmaya iten, bu etkenler kümesinin —zamanlama, engeller, gizem, benzerlikler, uyumlu bir aşk haritası, hatta uygun kokular— hep birlikte ortaya çıkmasıdır. O zaman, sevilmesi olası kişi başını kaldırdığı, gülümsediği veya size baktığı zaman, bu dürtüyü duyarsınız. Bu iş yavaş yavaş olabileceği gibi, bir saniyenin içinde de patlak verebilir... ilk bakışta âşık olmanın temelindeki olay budur.

Ve bu güçlü ve bazen âni çekim sadece Batılılara da özgü değildir.

On ikinci yüzyıl Fransa'sında Aquitaine'lı Eleonore'un sarayında bir rahip olan Andreas Capellanus sevdalanma hakkında şöyle yazmıştı: "Aşk, karşıt cinsin güzelliği karşısında duyulan, bu güzelliği aşırı düşünmekten kaynaklanan ve insanın, her şeyden önce o kişiyle beraber olmayı arzulamasına yol açan bir tür içten gelme acıdır." O zamandan beri bazı Batılılar romantik aşkın; trubadurların —on birinciden on üçüncü yüzyıla kadar Fransa'da aşkın değişkenliğini terennüm eden o şövalye ozan ve romantiklerin— icadı olduğunu zannetmişlerdir.

Ben bunu saçma buluyorum. Romantik aşk çok daha yaygındır. Sanskrit edebiyatının aşk konusundaki klasik eseri Kama Sutra'nın yazarı Vatsya, İsa'dan sonra birinci ve altıncı yüzyıllar arasında Hindistan'da yaşamıştı ve erkeklerle kadınlar arasındaki romantik aşkı açık seçik betimlemişti. Hatta nasıl kur yapılacağına, nasıl kucaklaşılacağına, öpüşüleceğine, okşayıp sevileceğine ve sevişilebileceğine dair ayrıntılı önerilerde bulunmuştu. Çin geleneklerine egemen olan; aile büyüklerine saygıyı öngören Konfüçyüs etkisine rağmen, M.S. yedinci yüzyıla kadar dayanan yazılı öyküler, büyüklerine itaatle sevilene duyulan tutku arasında bocalayan erkeklerle kadınların azabını ortaya koyuyor. Gelenekçi Japonya'da farklı kişilerle nişanlandıkları takdirde, mutsuz âşıklar bazen *Şin yu* denilen çifte intihar yolunu seçmektedirler.

Amerika'nın doğusundaki Çeroki Kızılderililerinin inanışına göre, bir delikanlı gece yarısı bir kıza şarkı söylediği takdirde, kız o delikanlıyı düşünde görecek, onu özleyecek ve tekrar karşılaştıkları zaman, kendini, önüne geçilmez biçimde onun çekim gücüme kaptırmış bulacaktı. Kuzey Doğu Sibirya'nın Yukaghir kızları huş ağacının kabuğuna "aşk mektupları" yazıyorlardı. Bali'de erkekler şuna inanıyorlardı: Âşığı tarafından kendisine, çok iri penisli bir tanrı tasvirinin çizilmiş olduğu bir yaprak yedirilen bir kızın o erkeğe âşık olması kaçınılmazdı.

"Aşk" veya "âşık olmak" kavramlarını inkâr eden uluslar bile farklı davranmaktadırlar. Polinezya'nın Mangaialar'ı cinsel ilişkilerinde oldukça gevşek davransalar bile, bazen sevgilisiyle evlenmesine izin verilmeyen umutsuz bir delikanlının hayatına son verdiği görülmektedir. Yeni Gine yaylalarının Bem-Bemleri de bu tutkuyu duyduklarını inkâr ede dursunlar, bir kız bazen babasının onun için seçtiği erkekle evlenmeyi reddetmekte ve gerçek aşkıyla kaç-

maktadır. Aşk ve romansa ilişkin kavramları olmayan Afrika'nın Tivler'i ise bu tutkuyu "çılgınlık" olarak nitelemektedirler.

Aşk öyküleri, efsaneler, mitoslar, şiirler, şarkılar, seks rehberleri, aşk iksirleri, aşk tılsımları, aşk kavgaları, buluşmalar, âşıkların birlikte kaçmaları ve intiharlar dünya yüzündeki geleneklerine bağlı toplumlarda hayatın bir parçasıdır. William Jankoviak ve Edward Fischer adındaki antropologlar, 168 farklı kültürü inceledikten sonra, bu çok farklı toplulukların yüzde 87'sinde romantik aşkın varlığını gösteren sağlam kanıtlar bulmuşlardı.

Bu çılgınlık, bu çekim, bu sevdalanma, bu coşku, bilim adamları tarafından görmezlikten gelinse bile, insanların evrensel bir özelliği olsa gerek.

Sevdalanmanın yalnız insanlara özgü olmaması da çok mümkün. Bundan ilk kez kuşkulanmama, Amerika'da bir evde büyütülen Toto adlı goril neden oldu. Toto, aybaşı döneminin ortalarında üç gün kızışıyordu. Bu süre içinde görünüşe göre insan erkeklerine sevdalanıyordu. Bu kişi, bir ay bahçıvan, bir başka ay ise şoför ya da uşak olmuş, bunlara baygın baygın bakışı hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde dikkati çekmişti.

Eşleşen aslanlar da dişinin kızışma döneminde birbirlerine büyük sevgi gösterirler. Zürafalar çiftleşmeden önce birbirlerini yavaşça okşarlar. Habeş maymunları, şempanzeler ve başka gelişmiş düzeydeki primatlar bireylere karşı belirgin tercihler sergilerler, dişi cinsel açıdan arzulu olmadığında da süren arkadaşlıklar kurarlar. Fil çiftleri, dişinin istekli olduğu zamanlar saatlerce yan yana durur, birbirlerini sık sık hortumlarıyla okşarlar. Birçok hayvan kur yaparken birbirlerini okşar, burun sürter, tatlı sesler çıkarır, birbirlerine sevgiyle bakarlar.

Başka bir türün bireyine olası bir sevdalanmaya ilişkin en garip olay 1988'de bildirilmiştir. Gazetelerde çıkan habere göre, Birleşik Amerika'nın Vermont eyaletinde bir yassı boynuzlu geyik bir ineğe âşık olmuştu. Tutkun otçul, aşkının hedefini yetmiş altı gün izledikten sonra, yanına gelmesi için yaptığı işaretlerden vazgeçmişti. Bu çaresizlik, sevdalanmanın bu coşkusu insandan başka türlerin de başına gelebilir.

İlk bakışta âşık olmak. İnsanlar arasındaki, görür görmez âşık olma özelliği doğadan gelmiş olabilir mi? Bence öyle. Gerçekten de ilk bakışta vurulmanın hayvanlar arasında önemli bir uyum işlevi olabilir. Örneğin, bir dişi sincap çiftleşme mevsiminde üreme

gereksinimi duyar. Bir kirpiyle çiftleşmek yararına değildir. Ama sağlıklı bir sincap gördüğü takdirde vakit kaybetmemeli, onu dikkatle tartmalıdır. Erkek gözüne uygun gözüktüğü takdirde, çiftleşme fırsatını yakalamalıdır. İlk bakışta âşık olmak, belki de birçok yaratıkta çiftleşmeyi teşvik etmek için yaratılıştan beri var olan bir eğilimdir. İnsan atalarımızda da hayvansal çekim olan şey, insanlardaki ilk bakışta sevdalanmaya dönüşmüştür.

İyi de, doğa, sevdalanma denilen bedensel duyguyu nasıl yaratmıştır? Aşk dediğimiz şey nedir?

Aşkın Kimyası

İnsanlar, iki cins arasındaki çekimi belki de milyon yıldan da uzun bir süre önce Afrika'nın nehir kıyılarında dinlenmek ve göğü seyretmek için uzandıkları sırada tartışmaya başlamışlardı. Daha yeni düşünürler bu ateşle ilgili akıllıca gözlemlerde bulunmuşlardır. W.H. Auden cinsel isteği "dayanılmaz bir sinirsel kaşıntı"ya benzetmişti. H.L. Mencken'in tanımlaması farklıdır. Ona göre, "Âşık olmak, sadece algısal bir anestezi durumudur." Her ikisi de beyinde dikkate değer fiziksel bir şeylerin olup bittiğini fark etmişler, böylece, aşkın kimyasına ilişkin şaşılacak bir öngörüde bulunmuşlardı.

Sevdalanma dediğimiz bu şiddetli duygusal fırtına phenylethylamine (feniletilamin) ya da PEA denilen küçük bir molekülle başlamış olabilir. Tahrik edici amin olarak bilinen PEA, sevinç, heyecan ve aşırı bir canlılık gibi duygulara yol açan, beyindeki bir kimyasal bileşiktir. Ama PEA'nın insanlar arasındaki çekime nasıl katkıda bulunduğunu anlamak için, kafanızın içinde olup biten bazı şeyler hakkında bilgi edinmeniz gereklidir.

İnsan beyni yaklaşık bir greypfrut iriliğindedir ve yine yaklaşık olarak bir buçuk kilo çeker, ortalama hacmi ise 1.400 santimetre küptür. Yakın akrabalarımız şempanzelerle gorillerinkinden üç kat daha büyüktür. Bu hayvanların beyin hacimleri 400 ve 500 santimetre küp civarındadır.

Paul MacLean adındaki bir nörolog ve bilim adamı 1970'lerde, beynin genellikle üç bölüme ayrıldığını ileri sürmüştü. Durum aslında daha karmaşıktır, ama MacLean'in görüşü bir bakıma yine de yararlı. Beynin en ilkel bölümü omuriliğin sonundaki son yumruyu çevreler. "Sürüngen beyni" olarak ününü hak eden bu bölge, saldırganlık, mülkiyet, alışkanlıklar ve toplumsal hiyerarşilerin kurulması gibi içgüdüsel davranışları yönetir. Beynin bu bölümünü,

büyük bir olasılıkla, "içgüdüsel" olarak çalım yaparak gezinirken, kendimize, beğendiğimiz biri için çekidüzen verirken ve flört ederken kullanırız.

Sürüngen beyninin yukarısında ve çevresinde, kafanın ortasında toplu olarak eklentisel (limbik) sistem diye bilinen bir yapılar grubu yer alır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu yapılar, korku, öfke, sevinç, hüzün, tiksinti, aşk ve nefret gibi temel duyguları yönetirler. Böylece, mutluluktan uçtuğunuz, korkudan âdeta felce uğradığınız, öfkeden deliye döndüğünüz, isyan ettiğiniz veya karamsarlık duyduğunuz zaman bu elektrik ve kimyasal kargaşayı yaratan, sözü geçen marjinal sistemin bölümleridir. Sevdalanma fırtınasının bedensel kökenini mutlaka orada aramalıdır.

Eklentisel sistemin üstünde (ve beyin bölümleriyle iletişim kuran kalın bir akmaddeyle ayrılmış) korteks vardır. Bu gri renkli, sarmal, süngerimsi madde kafatasının hemen altındadır. Korteks, görme, işitme, konuşma, matematik ve müzik yetenekleri gibi temel işlevleri yürütür. En önemlisi, korteks, duygularınızı düşüncelerinizle bütünleştirir. "O erkeği" ya da "o kadını" *düşünen*, beynin bu bölümüdür.

Öyleyse PEA (ve büyük bir olasılıkla norepinefrin ve dopamin gibi nörokimyasal maddeler) burada rol oynayabilirler. Beynin üç ana bölümünü, içlerinde bulunan en azından yüz milyon nöron ya da sinir hücresi birleştirir. İmpulslar bir nöronun içinde yolculuk ettikten sonra, sinaps denilen bir aralıktan öbür sinir hücresine sıçrarlar. Zihnin nöron kanallarında böylece zıplayarak yol alırlar.

PEA, bazı sinir hücrelerinin ucunda yer alarak impulsun bir nörondan ötekine sıçramasına yardım eder. Önemli olan bir başka nokta, PEA'nın doğal bir amfetamin oluşması ve beyni zorlamasıdır. New York Eyaleti Psikiyatr Enstitüsü'nden psikiyatr Michael Liebowitz, eklentisel sistemimizdeki (duygu merkezimiz) nöronlar PEA'ya ve/veya başka nörokimyasal maddelere bulandıkları ve onlar tarafından duyarlı hale getirilip beyni uyardıkları zaman sevdalandığımızı hissettiğimize dair fikir yürütmektedir.

Sevgililerin bütün gece uyanık kalarak konuşabilmeleri ve birbirlerini okşayabilmeleri bu sayededir. Bu zamanlarda dalgınlaşmalarına, uçuyor gibi olmalarına, iyimser, şen ve hayat dolu olmalarına şaşmamalı. Amfetaminler doğal şekilde beyinlerinin duygu merkezlerine dolmuştur: Âdeta doğal bir "doping" yapmışlardır.

Romantik Aşk Tutkunları

Liebowitz'le meslektaşı Donald Klein cinsel çekim müptelâsı diye niteledikleri hastalarını tedavi ederken bu sonuca varmışlardı. Bu tür kimseler bir ilişki özlerler. Acele ettikleri için uygunsuz bir eş seçerler. Çok geçmeden reddedilirler ve neşeleri umutsuzluğa dönüşür. Tâ ki arayışları yeniden başlayıncaya kadar. Bu mutsuz aşk serüvenleri birbirini izlerken, romans tutkununun duyguları da kalp kırıklığı ve sonsuz bir karamsarlıkla, her uygunsuz ve şanssız romantik atılıma eşlik eden sevinç arasında gidip gelmektedir.

Her iki psikiyatr, bu aşk hastası insanların romantik donanımında bir karışıklık olmasından kuşkulanıyorlardı. Bu, özellikle PEA'ya duyulan özlemdir. Böylece, bu romans tutkunlarına bir deney bağlamında MAO engelleyicileri verdiler. Bu depresyona karşı ilaçlar beyindeki özel bir enzimin –monoamin oksidaz veya MAO denilen, PEA'yı ve başka nöro-ileticilerini (norepinefrin, dopamin ve serotonit) ayrıştıran bir madde grubu– etkisini bloke ederler. MAO engelleyicileri aslında PEA'nın ve öteki doğal amfetaminlerin düzeylerini yükseltirler ve böylece sevdalanmayı daha da yoğunlaştırırlar.

Sürekli aşk acısı çeken bir adamın MAO engelleyicilerinin uygulanmasından birkaç hafta sonra eşlerini daha dikkatli seçmeye, hatta bir eşi olmadan rahat yaşamaya başlaması herkesi şaşırttı. Anlaşıldığına göre, heyecan verici, fakat son derecede şanssız aşk serüvenlerinin ona verdiği PEA sarhoşluğunu artık özlemiyordu. Bu hastaya yıllarca terapi yapılmış, bu seanslar kendini daha iyi anlamasına yardımcı olmuştu. Liebowitz, "Ancak," dedi, "MAO engelleyici uygulanana kadar bu hasta, taşkın duygusal tepkileri nedeniyle, öğrendiklerini uygulamada tamamen başarısız olmuştu."

Psikiyatr Hector Sabelli de meslektaşlarından bağımsız olarak PEA hakkında aynı kanıya varmıştı. Birine anlamlı bir bağlılık duyan ve kendilerini müthiş hissettiklerini Sabelli'ye bildiren otuz üç kişinin hepsinin kanlarında da yüksek PEA metabolit düzeyleri bulunduğu saptandı. Buna karşın, boşanmak üzere bulunan bir erkekle bir kadında PEA düzeyleri düşüktü. Sabelli'ye göre bu, ayrılığın büyük olasılıkla ikisinde de düşük düzeyde bir depresyona yol açmasından ileri geliyordu.

PEA'nın insanlar üzerinde olduğu gibi, başka yaratıkların üzerinde de güçlü bir etkisinin bulunduğu görülüyor. Kendilerine PEA zerk edilmiş fareler zıplamakta ve cıyaklamaktadır. Bu fare

neşesi laboratuvar terminolojisinde, "patlamış mısır davranışı" olarak adlandırılıyor. PEA'ya benzer maddelerin enjeksiyonu yapılan Rhesus maymunları da zevk dolu çağrılar yapmakta ve kur yapmanın gereği olarak ağızlarını şapırdatmaktadır. Habeş maymunları ise PEA sarhoşluğunun devamını sağlayan ek ilaç verilmesi için üç saatlik bir süre içinde 160 defadan fazla bir manivelaya basmışlardır.

Auden ile Mencken romantik çekimi herhalde çok akıllıca tarif etmişlerdir. Sevdalanma duygusu, beyni kaplayan, duyguları değişime uğratan ve gerçeği farklılaştıran PEA ve/veya başka doğal uyarıcıların baskınından ileri gelebilir.

Ama sevdalanma neşe ve canlılıktan da ötedir. Aşkın bir parçası, bir başka insana duyulan "mistik", derin bir bağlılıktır. Bu karmaşık duygu sadece beyindeki doğal uyarıcıların ürünü müdür?

Hiç de değil. PEA bize genelleşmiş bir uyanıklık, heyecan ve yüksek moralden fazlasını veremez. Sabelli, bir atlayıştan önce ve sonra paraşütçülerin idrarındaki PEA'yı ölçmüştü. Düşüş sırasında PEA düzeyleri fırlıyordu. Boşanmakta olan bir çift de mahkeme evreleri sırasında bir PEA yükselişi yaşamıştı. Anlaşıldığına göre, PEA bize genel bir canlılık ve endişeden fazlasını vermemektedir. Bu kimyasal sarhoşluk ise sevdalanma dahil, bir dizi deneyime eşlik etmektedir.

Eros'un İkinci Oku: Kültür

Liebowitz'le Sabelli'nin aşkın kimyasına ilişkin çalışmaları hayli tartışmaya yol açmıştır. Hem de yalnız kendileri gibi bu araştırmanın henüz teorik düzeyde olduğunu kabul eden meslektaşları arasında da değil; davranışımızın ne kadarının genlerden, doğamızdan ve kalıtımımızdan kaynaklandığını, ne kadarının ise çocukluktaki deneyimlerden, kültürden ve öğrendiklerimizden ileri geldiğini hâlâ tartışanlar arasında da.

Burada çok önemli bir kavramı vurgulamam gerekir. Beyinle vücut, davranışımızı etkileyen düzinelerle (belki de yüzlerce) farklı kimyasal madde salgılarlar. Örneğin, adrenalin, insan öfkelendiği, korktuğu veya kendisini aşırı canlı ve şen hissettiğinde adrenal bezler tarafından salgılanır. Bu madde, kalbin kanı pompalama işlevini ve solunumu hızlandırır; vücudu, daha başka çeşitli yollarda harekete hazırlar. Fakat öfkeyi, korkuyu ya da sevinci kışkırtan adrenalin değil, çevreden gelen uyarılardır.

Diyelim ki bürodaki bir meslektaşınız çalışmanız hakkında kötü niyetli bir söz sarf etti. Kendinizi hakarete uğramış sayıyorsunuz: Büyük ölçüde öğrenilmiş bir tepki. Vücudunuz adrenalin salgılıyor. Siz bu yakıtı hissediyorsunuz. Arkasından, kültürünüzün koşullandırdığı aklınız bu doğal enerjiyi korku veya sevinç yerine öfkeye dönüştürüyor. Siz de arkadaşınıza zehirli bir karşılık veriyorsunuz.

Kültür aynı şekilde aşkta da çok önemli bir rol oynar. Daha çocukluktan itibaren çevrenizdeki kokulardan hoşlanmaya veya tiksinmeye başlarsınız. Bazı esprilere olumlu yanıt vermeyi öğrenirsiniz. Evinizdeki huzura ya da isteriye alışırsınız. Ve deneyimlerinizin üzerine aşk haritanızı bina etmeye başlarsınız. Sonra, delikanlılıkta askere alınır, üniversiteye gider ya da şu veya bu şekilde mekân değiştirirsiniz. Bunlar ve birçok başka kültürel olay kimi seveceğini, ne zaman seveceğinizi, nerede seveceğinizi saptar. Ama o özel kişiyi bulmanızdan sonra, severken, kendinizi nasıl hissettiğinizi saptayan büyük olasılıkla PEA ve/veya beyindeki başka doğal nörokimyasal maddelerdir. Kültürle biyoloji elele vererek etkilerini gösterirler.

Bununla birlikte, bu deneyimde kişiden kişiye farklılık görülür. Hiç romantik aşk yaşamamış olanların bazıları hipopitüiterizm hastasıdır. Bu ender hastalıkta pitüiter bezi tâ bebeklikten arızalı olup, hormonal sorunlara ve de tabii "aşkın verdiği körlüğe" yol açar. Bu tür erkek ve kadınlar normal bir yaşam sürerler. Bazıları arkadaşlık amacıyla evlenir, ama aşkın coşkusu ya da acısı onlar için masaldan ibarettir.[4]

Tennov aynı zamanda 1960'larla 1970'ler arasında aşk hakkında fikrini sorduğu sekiz yüzü aşkın Amerikalı arasında da çeşitlilik bulmuştur. Birkaç erkek ve kadın hiç sevdalanmamış olduklarını iddia etmişler, başkaları ise sık sık âşık olduklarını itiraf etmişlerdir. Fakat Tennov, her iki cinsin büyük çoğunluğunun baş döndürücü romantik aşkı yaklaşık aynı ölçüde duyduklarını bildirmiştir. Money ve Anke Ehrhardt adlı seksologlar da Tennov gibi sevdalanma konusunda cinsiyet farklılığına rastlamadıklarını bildirmişlerdir.

Bilim adamları bu saplantıyı anlamaktan uzaktır. Ama inkâr edilemeyecek bir gerçek varsa, o da sevdalanmanın psikolojik olduğu kadar bedensel bir olay oluşudur. Bedensel mekanizmalar ise evrimle gelişirler. Beynin duygu merkezi olan eklentisel sistem, sürüngenlerde ilkeldir; fakat bütün memelilerde çok iyi gelişmiştir.

Ben de bundan sonraki bölümlerde ilk atalarımızın hayvansal çekimin temel duygusunu miras olarak edindikleri, fakat yaklaşık dört milyon yıl önce Afrika'nın çayırlarında yepyeni bir dünyayla uyum sağlarken sevdalanmanın tüm ruhu kaplayan duygusunu geliştirdikleri savına bağlı kalacağım.

Ne yazık ki, sevdalanma geçicidir. Amerikalı yazar Emerson'un belirttiği gibi, "Aşk, kovalarken çok güçlü, sahip olunca arkadaşlıktır." O bildiğimiz kara büyü bir yerde etkisini kaybetmektedir. Delikanlılıkta bir tutku bir hafta sürebilir. Ama aradaki bir okyanus ya da başka bir kimsenin adını taşıyan bir nişan halkası gibi bir engel nedeniyle birbirlerini düzensiz gören sevgililerde sevda bazen yıllarca dayanabilir.

Yine de bu durumun genel bir süresi olduğu anlaşılmaktadır. Tennov, romantik aşkın süresini, sevdalanmanın kişiyi elektrik gibi çarptığı andan sevilen kişiye karşı kayıtsızlık duygusuna dönüşmesine kadar ölçmüştür. Sözlerini şöyle bitirmiştir: "En yaygın, aynı zamanda da ortalama süre yaklaşık on sekiz ayla üç yıl arasıdır." John Money de bu savı onaylayarak, sevgilinin düzenli görülmeye başlanmasıyla birlikte tutkunun iki, üç yıl dayandığını ileri sürmektedir.

Liebowitz, sevdalanma sürecinin sonunun da beyin fizyolojisine dayandığından kuşkulanıyor. İleri sürdüğü sava göre, beyin, romantik mutluluğun yol açtığı hızlanma durumunu sonsuza dek destekleyemez. Ya sinir uçları beynin doğal uyarıcılarına alışır veya PEA düzeyleri (ve/veya doğal amfetamine benzer başka maddelerinkiler) düşmeye başlar. Beyin bu maddelerin saldırısına daha fazla dayanamaz. Liebowitz durumu şöyle özetliyor: "Siz ve uzun vadeli sevgiliniz, hâlâ birbirinizi heyecanlandırabilmek istiyorsanız, bazı bakımlardan biyolojik bir cereyana karşı gelmek zorunda kalacağınız için, sıkı çalışmak zorundasınız.

Şimdi çok daha sinsi bir duygu devreye girmiştir: Bağlılık. Bu, nice çiftin bildirdiği o sıcak, rahat ve güvenli duygudur. Liebowitz'in kanısınca, sevdalanma ya da tutku zayıflayıp bağlılık güçlenirken, yeni bir kimyasal sistem duruma egemen olmaktadır. Zihnin uyuşturucuları. Kısacası, endorfin denilen bu maddeler, kimyasal açıdan morfine, yani bir narkotiğe benzerler. PEA gibi, endorfinler de beynin sinir uçlarında topludur, bir sinir hücresinden öte-

kine geçerek beynin belli bölgelerinde konumlanırlar. PEA'dan farklı olarak, zihni sakinleştirir, acıyı dindirir, endişeyi azaltırlar.

Liebowitz'in savına göre, aşkın bağlılık aşamasındaki eşler, birbirinde endorfin üretimini kışkırtır, birbirine güvenlik, istikrar ve sükûnet duygusunu verirler. Sevgililer artık huzur içinde konuşabilir, yemek yiyebilir, uyuyabilirler.[5]

Bağlılık aşamasının beyinde ya da ilişkilerde ne kadar sürdüğünü kimse hesaplamamıştır. Bence, çeşitli insan beyinlerinde, sosyal koşullarda ve yaşlarda farklılık gösterir. Bu kitabın ilerideki bölümlerinde, yaşlandıkça insanın eşine bağlı kalmasının kolaylaştığını göreceksiniz. Sevdalanma duygusunun bir başlangıcı ve bir sonu vardır. Fransız yazarı Stendhal'in büyük bir isabetle belirttiği gibi, "Aşk, iradeden bağımsız olarak gelen ve giden bir ateşe benzer."

Aşk niçin bir gelgite benzer? Sevdalanmanın nabzı, aynen kur yapmanın başka öğeleri gibi, doğanın planının bir parçası olabilir beynin içinde zaman, evrim ve insanların çok eskiden gelen eşleşme düzenleri tarafından programlanmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNSANLARIN EŞLEŞMESİ

Tekeşlilik doğal mıdır?

İki cinsiyetin yeterli olmadığını söyleyecek kadar
Kalın derili insan var mıdır şu dünyada?
Samuel Hoffenstein

Darwin, "En Güçlü Olanın Yaşamını Sürdürmesi" deyişini kullanırken yakışıklılığınızı ya da bankadaki hesabınızı kastetmiyordu. Çocuklarınızı sayıyordu. Bebeği olan çocuklar yetiştirdiyseniz, doğanın güçlü olarak nitelendirdiklerindensiniz. Genlerinizi bir sonraki kuşağa geçirdiniz ve kalım konusunda savaşı kazandınız. İki cins böylece bir çiftleşme dansına girişmişlerdir ve manevralarını sürekli olarak eşlerininkini tamamlayacak biçimde ayarlamaktadırlar. Erkekler veya kadınlar ancak işbirliği halinde üreyebilir ve hayatı gelecek kuşaklara geçirebilirler.

Bu çiftleşme dansı –ya da temel 'üreme stratejimiz'– çok çok uzun zaman önce, dünyamız gençken ve ilk atalarımız iki cinsi oluşturacak biçimde geliştikleri zaman başlamıştı.

Niçin Seks?

Farklı türler bu soruya farklı karşılık verirler. Kamçı kuyruklu kertenkeleler gibi tek tük bazı türler, cinsiyeti tamamen devre dışı bırakmışlardır. Bu küçük sürüngenler Birleşik Amerika'nın güney batısının yarı kurak bölge çalılıklarında dolaşırlar. Üreme mevsiminde her biri döllenmemiş sekiz veya on yumurta üretirler. Bunlardan, kendilerinin tıpatıp eşi yavrular çıkacaktır. Bu tür eşeysiz üremenin –partenogenez veya döllemesiz çoğalma– pratik yanla-

rı vardır. Kamçıkuyruklar birbirlerine kur yapmak için zaman ve enerjilerini harcamazlar. Genlerini, daha düşük bir genetik yapısı olması mümkün başka kamçıkuyruklarınkilerle karıştırmazlar. Başka kur yapanlarla dövüşmek için erkek geyikler gibi ağır boynuzlar taşımak veya dişilerinin gönlünü etmek için erkek tavus kuşları gibi acayip kuyruk tüyleri sergilemek zorunda değillerdir. Kur yaparken ya da çiftleşirken yırtıcı hayvanlara yem olmak durumunda kalmazlar. Ve DNA'larının yüzde 100'ünü taşıyan yavrular çıkarırlar.

Cinsler arasında aşk gerekli midir? Çöl çalılıklarının kamçıkuyrukluları, bazı hindiba çiçekleri, böğürtlenler, yaprakları titreyen kavak ağaçları veya eşeysiz yabani otlar için değil. Bu türlerde çiftleşmek bile yoktur.

Bununla birlikte, eşeysizliğin dev Darwinci avantajlarına rağmen, atalarımız ve pek çok başka yaratık, cinsel üreme yolunda gitmişlerdir. Bunun en azından iki nedeni vardır. Eşleşen yaratıklar döllerine çok önemli bir özellik sağlamışlardır: Çeşitlilik. Bir İskoç çoban köpeğiyle bir kaniş anasına babasına hiç benzemeyen bir yavru sahibi olabilirler. Ama bunun kötü sonuçları da olabilir. Melezlik bazen başarılı olmayabilir. Fakat yeni bileşikler yeni genetik "bireyler" yaratır. Bazıları ölecektir. Ama bazıları yaşayarak doğanın fakir soyları yok etmekteki bitmez tükenmez çabasını yenik düşürecektir.

Biyologlar yakın zamanda ilkel atalarımızın niçin cinsel üremeyi geliştirdikleri konusunda daha ilginç bir açıklama yapmıştır: Düşmanlarını şaşırtmak için. Lewis Carroll, *Through the Looking Glass* (Tılsımlı Ayna) adlı eserindeki bir olayın ardından, bunu Kızıl Kraliçe varsayımı diye adlandırmıştır.

Kızıl Kraliçe, Alice'i kolundan tutar ve elele deli gibi koşarlar. Ama durdukları zaman koşmaya başladıkları yerdedirler. Kraliçe bu garip durumu Alice'e şöyle açıklar: "Gördüğün gibi, aynı yerde kalmak tüm gücünle koşmanı gerektirir." Bu sözleri evrimsel düşünceye çevirince, sürekli değişen yaratıkların, onları öldüren bakteriler, virüsler ve başka asalakların karşısında biyolojik açıdan daha az duyarlı oldukları anlamı çıkar. Böylece, cinsel üreme, insanın mikroplardan kaçması için gelişmiştir.

Ama niçin yalnız iki cins, erkekler ve dişiler olmalı? İlk atalarımız niçin her bireyin, genetik malzemesini bir başkasınınkiyle değiştirebileceği bir üreme stratejisi seçmemişler?

Bakteriler bunu yapıyor. Organizmalar bir araya gelip DNA' larını değiş tokuş ediyorlar. A, B ile eşleşebilir; B, C ile eşleşebilir; C, A ile eşleşebilir. Herkes herkesle eşleşebilir. Bakterilerde cinsel ayırım yoktur. Ama insanların (ve daha pek çok yaratığın) o çok eskilerdeki ataları, bakterilerden farklı, belirgin iki tip olarak gelişmiştir: DNA ile bunları çevreleyen zengin besinlerden oluşmuş iri ve tembel yumurtalı dişiler ve genlerden başka her şeyden arınmış küçük ve çevik spermlerle donanmış erkekler.

İlk bulamacın içinde nasıl ayrı iki cinsin geliştiğini kimse bilmiyor. Bir açıklamaya göre ilk cinsel atalarımız bakterilere benziyordu, fakat yarı DNA'larını içeren cinsiyet hücreleri (gametler) üreten daha iri, çok hücreli canlılardı. Her birey, tıpkı bakteriler gibi, herhangi başka bir gametle birleşebilen gametler üretiyordu. Fakat bazı organizmalar, bir yığın besleyici sitoplazmayla sarılı iri gametler yaydılar. Başkaları daha az besinli, daha küçük cinsiyet hücreleri, daha başkaları, içine hemen hemen hiç besin eklenmemiş minik gametler saldılar.

Bütün bu cinsel canlılar cinsiyet hücrelerini okyanus akıntılarına saldılar. Ama iki küçük gamet birleşince, hayatta kalmak için yeterli besinden yoksundular. İri iki cinsiyet hücresi birleşince de yaşayamayacak kadar hantaldılar. Ama küçük, çevik ve engelsiz gamet, yani bir protosperma, besin yüklü, iri bir gametle, yani bir proto-yumurtayla birleşince yeni organizma nazik başlangıcını atlattı. Zamanla da biri yumurtaları taşıyan, öbürü ise spermleri ileten iki ayrı cinsiyet gelişti.

Bu kuram kadar, başka varsayımlar da sorunludur.[1] Ve ne yazık ki bugün dünyamızda ilk cinsel atalarımızın hayat yolunu sergileyen canlı organizmalar yoktur. Fakat nasıl olduysa, milyarlarca yıl önce birbirini tamamlayan iki soydan bireyler gelişti. Derken ayrı iki cinsiyet ortaya çıktı. Ve sürekli farklılaşan dölleri, değişme halindeki huzursuz geçmişimizin sonsuzluğu içinde yaşadı ve çoğaldı.

Atalarımızın Gözden Kaçırdığı Cinsel Yollar

Kaba atalarımızın çileklerin cinsel yaşamına (çilekler de küçük kamçıkuyruklu kertenkele gibi eşeysiz olarak üreyebildikleri kadar, cinsel birleşmeye de başvurabilen canlılardır) özenmeyişlerine şaşmamak elde değil. Çilekler kendilerini güvenlikte hissettikleri, tarlaları yağmalanmadığı ve çevrede değişiklik olmadığı zaman, mitoz geçirirler. Niçin seksle uğraşsınlar? Ama yaşam alanla-

rının daralması üzerine bilmedikleri yörelere dağılmak zorunda kalınca, çilekler çiçek verip çiftleşir. Öncü çilekler bir yere yerleştiklerinde ise, tekrar mitoz geçirmeye başlar.

Solucanların farklı bir cinselliği vardır. Bu yaratıklar aynı zamanda hem erkek, hem dişi olup kendi kendilerini dölleyebilirler. Ama çoğu çift cinsiyetli (hermafrodit) bitkilerle hayvanlar, gerek cinsiyetliliğin gerek cinsiyetsizliğin zararlarını içeren bir işlem olan kendi kendilerini döllemekten kaçınmaya bakarlar.

Üremenin belki en alışılagelmedik biçimi, bireylerin bir cinsiyetten ötekine geçebildikleri türlerde görülür. Bunların arasında Avustralya'nın Büyük Resifi boyunca yaşayan balıklar yer alır. Bilimsel adları *Labroides dimidiatus* olan bu resif tarayıcıları, bir erkek ve beş ya da altı dişili gruplar halinde yaşarlar. Tek erkek öldüğü ya da ortadan kaybolduğu takdirde, en güçlü dişi erkeğe dönüşmeye başlar. Birkaç güne kalmadan dişi erkek olmuştur.

Erkeklerle kadınlar mitoz geçirebilselerdi, aynı zamanda her iki cinsiyetten olabilseydik ya da birkaç saatin içinde bir cinsiyetten ötekine geçebilseydik, baygın bakışlarımızı, flörtçü tavırlarımızı veya sevdalanmanın ve bağlanmanın gerektirdiği beyin fizyolojisini geliştiremeyecektik. Fakat, başka yaşayan türlerin çoğunluğu gibi, insanların ataları da mitoz geçiren çileklerin, çift cinsiyetli solucanların veya transseksüel balıkların cinsel yaşamını seçmemiştir. Bunun yerine, genlerimizi karıştırmak ya da kaybolup gitmek seçenekleriyle karşı karşıya olan erkek ve kadın alt türüne katıldık.

Sizin ve benim genetik geleceğimizi garantilememizin tek yolu bedensel birleşme değildir. Cinsel organizmaların DNA'larını yaymalarının ikinci bir yolu akraba seçimidir. Bu da doğanın bir gerçeğinden kaynaklanır: Her birey, genetik yapısını kan akrabalarıyla paylaşır. Çocuk, genlerinin yarısını annesinden, öbür yarısını da babasından alır. Bir çocuğun eğer öz erkek kardeşleri ve kız kardeşleri varsa, genlerinin yarısını onların her biriyle paylaşmış durumdadır. Genlerinin sekizde birini ise kuzen ve kuzinleriyle (amca, dayı, teyze, hala çocukları) paylaşır. Dolayısıyla bir erkek ya da bir kadın genetik akrabalarını büyütürse, aslında kendi DNA'sına yardımcı olmaktadır. Akrabalar yaşarsa, siz de hayatta kalıyorsunuz demektir.[2] Dünya yüzünde insanların, genetik akrabalarını kayırmalarına şaşmamalı.

Gelecek kuşaklara ulaşmamızın en garantili yolu yine de eşleşmektir. Düşünülürse, kur yapmak ve eşleşmeye ilişkin tüm geleneksel davranışlarımız, evlilik ve boşanma, erkeklerle kadınların

kendilerini türetmek amacıyla birbirlerini baştan çıkarmalarına yarayan senaryolardır. Biyologlar bunları üreme stratejileri olarak adlandırıyorlar. Bu eşleşme oyunları nelerdir?

Erkekler kadar kadınların da iki seçenekleri vardır. Bunlar da saymak suretiyle birbirinden kolayca ayırt edilebilir. Bir erkek aynı zamanda bir tek kadınla eşleşebilir. *Monogini* denilen bu durum Yunanca'da *mono* 'tek' ve *gini* 'kadın' kelimelerinden türetilmiştir. Ya da erkeğin aynı zamanda birçok eşi bulunabilir. *Poligini* denilen bu durum Yunanca'da 'çok kadın' anlamına gelir. Kadınların da benzer iki seçeneği vardır: Monandri (tek erkek) ile poliandri (çok erkek). Bu terimler genelde insanlardaki evlilik tiplerini nitelemekte kullanılır. Sözlük böylece monoginiyi aynı anda tek bir kadının sahibi olmak, monandriyi tek koca, poliginiyi çok karı sahibi olmak, poliandriyi ise çok koca sahibi olmak olarak tanımlıyor. Monogami tek eş, poligami ise çok eş anlamına gelir, ama cinsiyet belirtmez.[3]

Dolayısıyla monogami mutlaka sadakat anlamına gelmez.

Anımsanması önemli olan bir nokta vardır. Monogami kelimesi genellikle yanlış kullanılmaktadır. İngilizce Oxford sözlüğü 'monogami'yi "aynı anda yalnız bir tek kimseyle evli olma durumu, kuralı veya âdeti" olarak tanımlıyor. Ama bu tanımlama, eşlerin birbirlerine mutlaka sadık olduklarını öne sürmüyor. James Wittenberger ve Ronald Tilson adlı zoologlar monogami deyişini "bir erkekle bir kadın arasındaki uzatmalı beraberlik ve esas itibariyle yalnızca birbirlerine yönelik cinsel ilişki" için kullanırlar. Fakat sadakat bu bilimsel tanımlamanın gereği değildir. "Esas itibariyle, yalnızca birbirlerine yönelik" derken, zaman zaman çiftin dışında gizli eşleşme olabileceği belirtilmekte, bu durum, monogaminin varlığını inkâr etmemektedir.

Demek oluyor ki monogamiyle sadakat eşanlamlı değildir. Dahası, zina çok kez monogamiyle ve yukarda sözü geçen üreme stratejileriyle elele yürümektedir.

Doğanın Skandal Bölgesi

Örneğin, kırmızı kanatlı erkek karatavuklar üreme mevsiminde bataklığın geniş bölgelerine egemendir. Bir sürü dişi, mülkünde bir erkekle buluşur ve yalnız onunla çiftleşir – monandri. Bilim adamları kısa bir süresince bu erkeklerden bazılarını üreme mevsimi öncesinde kısırlaştırdılar. Dişiler bu cinsiyetsiz erkeklere katıldı, onlarla çiftleşti ve oralarda yuvalandılar.

Dişilerin birçoğu buna rağmen bereketli yumurtalar yumurtladı. Bu dişilerin eşlerine sadık kalmadıkları kesin. Bilim adamları buna emin olmak için, otuz bir kırmızı kanatlı dişi karatavuğun yavrularından kan örnekleri aldılar. Yuvaların yarısında, babası o bölgenin sahibi olmayan bir veya daha fazla civciv vardı. Bu dişilerin çoğu gelip geçen erkek kuşlarla ya da bitişikte yaşayan bir başka erkekle çiftleşmişlerdi.

Zina başka türlerde de yaygındır. Kuş uzmanları, eşlerdeki bu kaçamaklara yüzü aşkın monogam (tekeşli) kuş türünde tanık olmuştur. Güney Amerika'nın ipek maymunları denen küçük maymun türleri gibi 'namusu mücessem' sanılan başka monogam dişi memeliler de eşlerine ihanet eder. Dünya yüzündeki bataklıklar, çayırlar, ormanlar doğanın skandallar diyarı olarak nitelense, yeridir.

Ve siz kırmızı kanatlı karatavuklarla küçük maymunlardaki tekeşlilik ve kaçamak bileşimine tanık olamadıysanız, insanlarda eşlerin birbirini aldattıklarını çok görmüşsünüzdür. Birleşik Amerika'daki evli erkeklerle kadınlar kuramsal olarak tekeşlidirler. Birden fazla eş yasaya aykırıdır. Yakın tarihli araştırmalara göre, bütün evli Amerikalıların yüzde 50'den fazlası eşlerine ihanet eder. Bu sayıların ne dereceye kadar doğru olduğu kesin değil. Ama zinanın dünyanın her toplumunda görüldüğünü kimse inkâr edemez.

Mesele de buradadır. Bazı toplumlardaki erkeklerin yalnız bir tek eşi vardır. Buna karşın, başka toplumlardaki erkekler bir harem sahibidir. Bazı kadınlar bir tek erkekle evlenirken, başkalarının ise eşzamanlı olarak birden fazla kocası vardır. Fakat evlilik, insanların üreme stratejisinin sadece bir parçasıdır. Evlilik dışı cinsellik çoğu kez *karışık* eşleşme taktiklerimizin ikincil ve bütünleyici bir öğesidir. Bununla birlikte insanlarda zinanın belli bir düzeni olmayan karmaşasını incelemeden önce, insanların gözle görülür eşleşme modellerini; evlilik sistemlerimizi incelemek isterim.[4]

İki cinsiyetin ortak yanlarının en ilginç olanı belki de evlenmeye niçin zahmet ettikleridir. Evlilik evrenseldir, dünyadaki tüm toplumlarda egemendir. Amerikalı erkek ve kadınların yüzde 90'ından fazlası evlenirler. Modern nüfus sayımı kayıtları Amerika'da 1800'lerin ortalarına kadar geriler. Birleşmiş Milletler'in İstatistik Bürosu, 1940'lardan beri düğünler hakkında veriler toparlamaktadır. Bu bağlamda doksan yedi sanayi ve tarım toplumun-

daki kilise dosyalarından, mahkeme kayıtlarından, ölüm listelerinden ve nikâh defterlerinden 1940'lardan beri kıyılan nikâhlarla ilgili veriler toparlanmıştır. 1972 ile 1981 arasında kadınların yüzde 93.1'i, erkeklerin ise yüzde 91.8'i kırk dokuz yaşından önce evlenmişlerdi.

Brezilya'nın Kaşinahua yerlileri arasında evlenmek rastgele bir iştir. Çocukluktan çıkan bir kız evlenmeyi istediği ve babasının iznini aldığı zaman, damat adayından, aile uyuduktan sonra onu hamağında ziyarete gelmesini ister. Delikanlının gün ışımadan gitmesi zorunludur. Eşyasını yavaş yavaş kızın evine taşır. Fakat kız hamile kalmadan ya da ilişki süresi bir yılı aşmadan evlilik ciddiye alınmaz. Aksine, Hindistan'daki Hindu anne ve babalar daha kızları yürümeye başlamadan onun için bir koca seçerler. Çok sayıda, farklı düğün gelenekleri vardır. Gelinle damadın aileleri evlilikte cinsel temasın gerçekleşmesinden çok sonralara kadar, yıllar önce yapılan anlaşma koşulları gereğince, mal mülk değiş tokuşunu sürdürürler.

Evliliğe ilişkin âdetler çok değişiktir. Ama Asya'nın bozkırlarından Batı Pasifik'in mercan atollarına varıncaya kadar her yerde erkeklerle kadınların çoğunluğu kendilerine bir eş seçerler. Bütün geleneksel toplumlarda evlilik, yetişkinliğe doğru kritik bir adımdır. Bekâr kızlarla erkekler enderdir.

Erkeklerle kadınların evliliğe ilişkin stratejileri nelerdir? Tekeşlilik, insan denen hayvanın alameti olsa bile, erkeklerle kadınların bir azınlığının başka cinsel senaryoların gereklerini izlediği kesindir. Erkekler daha değişken cinsiyet olduklarına göre, onlarla işe başlayalım.

Harem Kurmak

(İngilizce) tekerlemedeki gibi (*Hogamus, higamus, men are polygamous*) erkeklerin poligam oldukları, yani tek kadınla yetinmedikleri bilinen bir gerçektir. 853 uygarlıktan yüzde 16'sında, bir erkeğin aynı zamanda ancak bir tek karısı olmasına izin veren monogini önerirler. Batı uygarlıkları da bunların arasındadır. Ama bunlar azınlıktadır. Tüm insan toplumlarının yüzde 84'ü bir erkeğin aynı zamanda birden fazla kadın almasına, yâni poliginiye izin verir.

Antropologlar, harem kurma izninin bu kadar yaygın oluşunun kültürel nedenlerine açıklık getirmek için dünyalar kadar kâğıt, kalem tüketmiş olsalar da, doğanın basit bir ilkesi her şeyi

açıklamaya yeter: Poligini, yani çokkarılılığın erkekler için genetik yararları sonsuzdur.

Bilinen en başarılı harem sahibi, Fas imparatorlarından Kanlı Mulay İsmail'di. *Guinness Rekorlar Kitabı*, İsmail'in çok sayıda karısından 888 çocuğu olduğunu yazar. Ama İsmail'i bile geride bırakanlar vardı. Sıkı çalışan bazı Çin imparatorları bini aşkın kadını koyunlarına almışlardı. Bu kadınlar gebe kalma olasılıklarının en çok olduğu dönemlerde hükümdarın yatak odasına sokulurlardı. Ama harem hayatının tadını çıkaranlar yalnız bu ayrıcalıklı devlet başkanları değildir. Çokkarılılık Batı Afrika toplumlarında çok yaygındır. Oralarda olgun erkeklerin yüzde 25 kadarının aynı zamanda iki veya üç karısı vardır.

Batı normlarına göre harem kurmanın en renkli örneği, Avustralya'nın kuzey kıyısının kırk kilometre kadar açığındaki Melville Adası'nda yaşayan gelenek düşkünü Tiviler'dir.

Yaşlıların egemen olduğu bu toplumsal sistemde bütün kadınların –hatta henüz doğmamış olanların bile– evlenmiş olması zorunludur. Yetişkin bir kız ilk aybaşısından sonra, babasını ve *gelecekteki* damadını selâmlamak için ormandaki geçici yalnızlık sürecinden çıkar. Adamları görür görmez otların arasına uzanarak uyuyormuş gibi davranır. Babası tahta bir kılıcı büyük bir dikkatle onun bacaklarının arasına yerleştirir, sonra bu tören silahını arkadaşına uzatır. Bu kişi kılıcı okşar, kucaklar, ona "karım" der. Kızın babasının arkadaşı –otuz yaşlarında bir adam– bu basit törenle, genç kızın bir gün doğuracağı henüz doğmamış kızlarla evlenmiş olur.

Erkekler henüz analarının rahmine düşmemiş bebeklerle nişanlandıklarından, delikanlılar buluğ çağındaki karılarıyla sevişmek için kırk, kırk beş yaşlarına kadar beklemek zorunda kalırlar. Delikanlıların cinsel ilişkileri olur tabii. Sevgililer sürekli olarak ormana kapağı atarlar. Fakat genç erkekler evliliğin getirdiği saygınlığı ve gücü özlerler. Bu nedenle de bir sürü iş çevirir, vaatlerde bulunur, yiyecek temin eder, hayatlarının sonraki dönemlerinde varlıklı olmak ve olası eşler edinmek için çaba harcarlar. Sonra, bu erkekler eş biriktirdikçe ve çocukları oldukça, kızlarının doğmamış kızları üzerinde söz sahibi olup, onları daha fazla olası eş karşılığında arkadaşlarıyla evlendirirler.[5] Çok zengin ve zeki bir Tivi beyefendisi yetmiş yaşına geldiğinde on kadar eş toplamış olabilir, ama çoğunluğunki daha azdır.

Bu geleneksel Tivi evlilik sistemi Avrupalıların gelişinden önce iyi işliyordu. Eşler arasındaki büyük yaş farkı nedeniyle erkeklerle kadınlar defalarca evleniyordu. Kadınlar, yaşlandıkça yeni genç kocalar seçmekten hoşlanıyordu. Erkeklerle daha olgun kadınlar ise, evlilik pazarlıklarını yürütmek için gereken zekâ ve pazarlık savaşımının tadını çıkarıyorlardı. Ve Tiviler, cinsel çeşitlilikten herkesin hoşlandığını iddia ediyorlardı.

Birçok toplumda kadınlar, kocalarının kendine daha genç bir eş almasını önlemeye çalışırlar, ama daha genç bir kız kardeşlerini ortak olarak kabul etmekte o kadar büyük sakınca görmezler. Kadınlar kuma olmayı da istemezler. Kronik kıskançlıkları ve dikkati çekmek için gösterilen çabaları hesaba katmasak bile, aynı erkekle evli kadınlar, yiyecek ve ortak kocanın sağladığı başka kaynaklar uğruna savaşmak eğilimindedirler. Ama bir kadının hareme katılmaya ve çokkarılılık eşiğini aşmaya hazır olduğu bir zaman gelebilir.

Kuzey Amerika'nın kuzey ovalarındaki Karaayak Kızılderililerinin arasında on dokuzuncu yüzyıl sonlarında böyle bir durum başgöstermişti. O sıralarda savaşlar azmış, kayıplar korkunç bir düzeye erişmişti. Dolayısıyla Karaayak erkekleri hayli kıttı. Kadınlar koca, erkekler de fazladan kadın gereksiniyordu. Avrupalılardan sağladıkları atlarla silahlar, bu Kızılderililerin, ayakta oklarla haklayabildiklerinden çok daha fazla bufalo öldürmelerine olanak vermişti. Başarılı avcıların, ticaretlerinin belkemiği olan bu derileri tabaklamak için fazladan işgücüne gereksinmeleri vardı. Sonucu etkileyen bu oldu. Evlenmemiş kızlar zengin bir adamın ikinci karısı olmayı, yoksul bir adamın tek karısı olmaya ya da kocasız kalmaya yeğliyorlardı.[6]

Çokkarılılık Birleşik Amerika'da da görülüyor. Harem kurmak bu ülkede yasalara aykırı olsa da, bazı Mormon erkekleri dinsel nedenlerle çok sayıda kadınla evlenirler. 1831'de Joseph Smith tarafından kurulan kilise, bir erkeğin birden fazla karısı olması gerektiğini savunuyordu. Ve Mormon Kilisesi her ne kadar 1890'da çokkarılılığa sırt çevirmişse de, bazı aşırı tutucu Mormonlar, hâlâ çokeşli evlilikleri sürdürmektedir. Bu çokeşli Mormon erkeklerinin zengin kişiler olmasına şaşmamalı.

New York, Chicago ve Los Angeles'te çokkarılılığa izin verilseydi 200 milyon dolarlık serveti olan Episkopal mezhebinden bir

adam, aşkını –ve tabii parasını– onunla paylaşmayı isteyecek birçok kadını cezbedebilecekti.[7]

Demek oluyor ki, erkekler genlerini yaymak için çokkarılılığı istiyor, kadınlar ise varlık edinmek ve yavrularının hayatta kalmasını garantilemek için haremlere katılıyorlar. Ama bunların bilinçli dürtüler olmadığını anımsamak önemli. Bir erkeğe niçin ikinci bir eş istediği sorulursa, o kadının espri anlayışına, işbilirliğine, neşesine ya da güzel bacaklarına hayran kaldığını söyleyebilir. Kadınlara bir erkeği "paylaşmaya" niçin razı olduğunu soracak olursanız, o da erkeğin görünüşünden ya da gülüşünden hoşlandığını, kendisini lüks tatil yerlerine götürmesinden mutlu olduğunu size söyleyebilir.

Ancak, insanlar ne gibi gerekçeler gösterirse göstersinler, çokkarılılık erkeklerin daha çok çocuk sahibi olmalarına olanak hazırlar. Kadınlar da uygun koşullar altında üremeden yarar sağlar. Böylece, çokkarılılığı amaçlayan eski çağlardaki erkeklerle harem yaşamına boyun eğen eski çağlardaki kadınlar süregelmiş ve bu bilinçsiz dürtüyü seçmişlerdir. Orada burada haremlerin türemesine şaşmamalı.

Erkek: Tekeşli bir Primat

Çokkarılılığın erkekler için genetik üstünlüklerini ve birçok toplumun çokkarılılığa izin vermesini göz önünde tutan bazı antropologlar, harem kurmanın insan denen hayvanın simgesi olduğunu düşünüyorlar. Ben o fikirde değilim. Kesinlikle bu, ikincil bir fırsatçı üreme stratejisidir. Fakat çokkarılılığın yasal olduğu toplumların çoğunda erkeklerin yalnız yüzde 5 veya 10'unun aynı zamanda çok sayıda eşleri vardır. Çokkarılılık, sık sık tartışılmasına karşın, çok daha ender olarak uygulanmaktadır.

Şöyle ki, antropolog George Peter Murdock 250 toplumu inceledikten sonra tartışmayı şöyle özetlemiştir: "Sayısal üstünlük ölçütünü kullanan tarafsız bir gözlemci, dolayısıyla, bilinen hemen hemen tüm insan toplumlarını monogam (tekeşli) olarak nitelemek durumundadır. Hem de ezici çoğunluğun çokkarılılığı tercihine ve sıklığına rağmen." Dünya yüzünde erkekler bir keresinde tek bir kadınla evlenmek eğilimindedir.

Kadınlar da tek bir kocayla evlenmek (monandri) eğilimindedir. Tekeşli toplumlarda bütün kadınların bir tek kocaları vardır; hiçbir zaman aynı anda iki kocaları olmaz. Çokkarılılığın egemen

olduğu toplumlarda bile, bir kadın tek bir erkekle evlenir, ama kocasını başka eşlerle paylaşması mümkündür. Dünya yüzündeki toplumların yüzde 99,5'unda kadınlar bir keresinde tek bir erkekle evlendiklerinden, monandri, yani tek kocalılık, insan türünün kadınında ağır basan evlilik modelidir.

Bu, kadınların hiçbir zaman erkeklerden oluşan bir haremlerinin olmaması demek değildir. Poliandri, yani çokkocalılık enderdir. Tüm toplumların ancak yüzde 0,5'i bir kadının aynı anda birkaç kocasının olmasına izin verir. Ama bu, çok özel durumlarda olagelir. Örneğin, kadınlar çok zengin oldukları zaman.

Güney Alaska'nın Tlingit Kızılderilileri Avrupalıların gelişinden önce çok zengindiler. Bugün olduğu gibi o zaman da dünyanın en verimli balıkçılık alanlarından biri olan, Alaska takımadalarının kıyıları boyunca yaşıyorlardı. Tlingit erkekleri yaz aylarında som balıkları avlar, kıyı boyunca uzanan ormanlarda tuzak yoluyla çeşitli hayvanları yakalarlardı. Kadınlar da yazın avlanan kocalarına katılır, böğürtlen türü yemişler ve yabani ot toplar, avlanan balıkları kurutur, avlanan hayvanlardan zengin yağlar, tütsülenmiş etler, kürkler, ayrıca değerli ticaret metaları olan tahta ve deniz hayvanı kabukları elde ederlerdi. Sonra, sonbaharda erkek ve kadınlar kıyı boyunca mal satmak için yola çıkarlardı.

Fakat Tlingitler arasında ticaret, Avrupalılarınkinden tamamen farklıydı. Burada tacirler kadınlardı. Fiyatları saptayan, pazarlığı yapan, satış işlemlerini sonuca bağlayan ve parayı ceplerine atanlar hep kadınlardı. Kadınlar çoğunlukla toplum içinde yüksek konum sahibiydiler. Ve iki kocalı zengin bir kadın hiç de ender değildi.

Poliandri'ye çevrebilimsel bir nedenle Himalayalar'da da rastlanır. Nepal'ın Limi yaylalarında varlıklı Tibetli aileler mülklerini bir arada tutmak sevdasındadırlar. Arazilerini varisler arasında böldükleri takdirde, değerli mülkleri de değer kaybedecektir. Ayrıca, aileler toprağı işlemek, sığırları, yakları ve keçileri gütmek ve derebeylerinin yanında çalışmak için çok sayıda oğul gereksinirler. Böyle olunca da, bir çiftin eğer çok oğlu olursa, bu gençleri bir eşi paylaşıma razı etmeye çalışırlar. Kadının açısından bakılınca, bu poliandri, yani çokkocalılıktır.

Bu ortak kocaların arasında sorunların olması çok normaldir. Erkek kardeşler farklı yaşlarda olurlarsa, yirmi iki yaşında bir kadın da on beş yaşındaki kocasını fazla çocuksu, yirmi yedi yaşındakini ise daha heyecan verici bulabilir. Küçük kardeşler, ailenin ara-

zisinde ziynetlerin, halıların, atların arasında yaşamak, güzel hayatı paylaşmak için ağabeylerinin kendilerine tercih edilmesine boyun eğerler. Fakat içerleme duygusu da giderek kök salar.

Poliandri, yani çokkocalılık insanlar arasında olduğu kadar başka yaratıkların arasında da enderdir. Bunun ise çok akla yakın biyolojik bir nedeni vardır. Dişi kuşlar ve memeliler hayatları boyunca sınırlı sayıda yavru sahibi olabilirler. Gebelik zaman alır. Yavrular sütten kesilmeden önce fazladan bakım gereksinirler. Ve kadınlar birbirini izleyen doğumlar arasında belli aralar geçirirler. Örneğin, kadınlar bir hayat boyunca yirmi beşten fazla doğum yapamazlar. Rekor, yirmi yedi hamilelik sonucunda çoğu ikiz, üçüz olmak üzere altmış dokuz çocuk doğuran bir Rus kadınındaydı. Ama bu, olağanüstü bir durumdur. Yiyecek toplamak ve avlanmakla geçinen toplumlarda kadınlar, çoğunlukla beşten fazla çocuk doğurmazlar. Poliandri bir kadının çocuklarının yaşamasına yardımcı olabilse de, onun sınırlı bir çocuk sayısından fazlasına ulaşmasına yardımcı olamaz.

Çokkocalılık erkekler için genetik intihardan başka şey değildir. Erkek memeliler hamilelik dönemi geçirmedikleri gibi, süt de vermezler. Bu nedenle, bütün erkeklerin, eski Çin imparatorları gibi, binlerce çocuğu olabilir. Yani onlarla cinsel ilişki kuracak yeterince kadın bulabildikleri ve cinsel yorgunluğa karşı koyabildikleri takdirde tabii. Dolayısıyla bir erkek tek bir kadının haremine katıldığı takdirde, spermlerinin büyük kısmı ziyan olur.

Sürü Yaşamı

"Grup evliliği" ya da "birçok dişi (ve) erkek" anlamına gelen Yunanca'daki *poliginandri*, poliandriden de enderdir. Bu cinsel taktik, sıklığından dolayı değil, insanların eşleşmesine ilişkin en önemli noktayı açıklaması açısından sözü edilmeye değer.

Grup evliliğini uygulayan toplulukları bir elin parmaklarıyla sayabilirsiniz. Bunların arasında Kuzey Hindistan'da yaşayan bir kavim olan Pahariler yer alır. Orada kadınlar o kadar pahalıdır ki, iki erkek kardeş çoğu kez kızın babasına başlık parasını ödeyebilmek için paralarını bu işe ortaklaşa yatırırlar. Kız böylece erkek kardeşlerin her ikisiyle de evlenmiş olur. Sonra, erkek kardeşler günün birinde zenginleşirlerse, ikinci bir eş satın alabilirler. Görünüşe bakılırsa, her iki eş, her iki kocayla sevişmektedir.[8]

Grup evliliği Birleşik Amerika'da zaman zaman ortaya çıkan seks komünlerinde de uygulanır.[9] Bunun klasik örneği Oneida

toplumudur. Bu kolonide olanlar eşleşme oyunumuzun en önemli noktasını açıklığa kavuşturur.

Bu avangard koloninin temeli, 1830'larda bir dinsel fanatik tarafından atılmıştı. John Humphrey Noyes adındaki bu cüretkâr ve aşırı seks düşkünü adam, bir Hıristiyan komünist ütopyası kurmaya heves etmişti. Bu topluluk 1847'de New York'un Oneida beldesine yerleşti ve 1881'e kadar orada yaşamını sürdürdü. En parlak zamanında beş yüz kadın, erkek ve çocuk topluluğa ait toprakları işliyor ve dış dünyaya sattıkları çelik kapanları üretiyorlardı. Herkes, bugün hâlâ duran Konak adlı tek bir binada yaşıyordu. Her yetişkinin burada kendi odası vardı. Ama bunun dışında her şey, hatta topluluğa kattıkları çocuklar, giysileri ve cinsel ilişkiler bile paylaşılıyordu.

Noyes bütün topluluğu yönetiyordu. Belli bir kimseye duyulan romantik aşk, bencillik ve utanılası bir şey sayılıyordu. Erkeklerin, ilişkide bulundukları kadınların menopoz dönemine girmemiş olmaları halinde, menilerini akıtmaları yasaktı. Hiçbir çocuğun doğmaması gerekiyor ve herkesin herkesle birleşmesi bekleniyordu.

Noyes 1868'de doğurma yasağını kaldırdı, böylece birçok kadın özel izinle gebe kaldı. Noyes'le oğlu, bundan sonraki birkaç yıl içinde doğan altmış iki çocuktan on ikisinin babasıydılar. Ama topluluğun üyeleri arasında sürtüşmeler artıyordu. Noyes, ergenliğe adım atan küçük kızlarla ilk ilişkiye giren erkek olma hakkını korurken, genç erkeklerin daha yaşlı kadınlarla birleşmesi gerekiyordu. Erkekler 1879'da ayaklanarak Noyes'i çok sayıda genç kadına tecavüz etmekle suçladılar. Noyes çareyi kaçmakta buldu. Birkaç aya kalmadan da topluluk dağıldı.

Oneida cinsellik denemesinin en ilginç yanı şu: Noyes diktatörce koyduğu tüm kurallara rağmen, erkeklerle kadınların âşık olmalarını ve gizlice sevişmelerini önleyememişti. İnsanlar arasındaki çekim Noyes'in emirlerinden daha güçlüydü. Gerçekten de Batı'da grup evliliği denemeleri bir iki yıldan daha uzun ömürlü olamamıştır. Margaret Mead'in de söylediği gibi, "İnsanlar ne kadar komün icat ederlerse etsinler, aile daima üste çıkacaktır." İnsan denen hayvan, psikolojik açıdan tek bir eşle bağ kurmak için biçimlendirilmiştir.

Tekeşlilik (monogami) doğal mıdır?

Evet.

Hiç kuşkusuz istisnalar vardır. Erkekler fırsatını bulurlarsa, genetik soy sopları uğruna çok eşliliği seçerler. Poligini doğaldır.

Kadınlar, elde edecekleri yarar, sakıncaları aşarsa, haremlere katılır. Poliandri de doğaldır. Ama ortak olan kadınlar dalaşırlar. Ortak olan erkekler de tartışırlar. Gerek erkekler gerekse kadınların, eşlerini paylaşmak için zenginliklerle yumuşatılmaları gerekir. Gorillerin, atların ve başka türden birçok hayvanın daima harem kurmalarına karşın, insanların arasında poliginiyle poliandrinin isteğe bağlı istisnalar olduğu, monogami, yani tekeşliliğin kural olduğu anlaşılıyor.[10] İnsanların eşleşmek için kandırılmaları hemen hiç gerekmez. Biz bunu doğal olarak yaparız. Flört ederiz. Sevdalanırız. Âşık oluruz. Evleniriz. Ve çoğunluk, herhangi bir anda bir tek insanla evli bulunuruz.

Bir çiftin eşleşmesi, insan denen hayvanın özelliğidir.

Planlanmış Aşk

Bu, her karı kocanın evlenirken birbirlerine âşık olduğu anlamına gelmez. Geleneklerine bağlı çoğu toplumlarda bir oğul ya da kızın ilk evliliği planlanmıştır. Evliliğin, bir ailenin ittifak ya da akrabalıklar kurmasının aracı olduğu yerlerde —örneğin, Avrupa'yla Kuzey Afrika'nın tarımla geçinen, geleneklerine bağlı insanları arasında, aynı zamanda da endüstri öncesi Hindistan, Çin ve Japonya'da— genç bir çift zifaf gecesine kadar birbirlerini görmemiş olabilir. Ama çoğu toplumlarda evlilik planları gelişmeden önce gerek erkeğin gerekse kızın görülmesi istenir.

Modern Mısırlılar bunun güzel bir örneğini verir. Olası çiftlerin anne ve babaları gençleri karşılaştırır ve eğer ikisi birbirinden hoşlanırsa, büyükler evliliği planlamaya başlarlar. New York'ta bile geleneklerine bağlı Çinliler, Koreliler, Rus kökenli Yahudiler, Batı Hint adaları toplulukları ve Araplar, kızlarını veya oğullarını uygun bir eş adayıyla tanıştırır ve evlenmeleri için teşvik ederler.

İşin ilginç olan yanı, bu kimselerin birçoğunun zaman içinde âşık olmalarıdır. Bu, Hindistan'da belgelenmiştir. Hindu çocuklarına evlilikteki aşkın hayatın özü olduğu öğretilir. Erkekler ve kadınlar böylece evliliğe çok kez isteye isteye başlar, romantik aşkın doğmakta gecikmeyeceğine inanırlar. Gerçekten de çok kez öyle olur. Hindular bu konuda, "Önce evlenir, sonra âşık oluruz," derler. Ben buna şaşmadım. Aşk bir anda tek bir bakışla başlayabildiğine göre, bu evlilik planlarının bazıları niçin romantik bağlara dönüşmesin?

O halde, nasıl bir sonuca varıyoruz? İnsanların temel üreme stratejisi, monogam yani tekeşlidir, ama buna rağmen bazen haremlerde yaşarlar. Romantik aşkı öldüremezsiniz. Erkeklerle ka-

dınların birkaç eşle birden yaşadıkları yerlerde bile genelde yeğledikleri bir ilişkileri vardır. Özgür aşk komünlerinde erkeklerle kadınlar çift olmak eğilimindedirler. Evliliklerin kesinlikle planlandığı ve romantik bağlılıklarının yasaklandığı yerlerde bile, Pa Çin'in *Aile* adlı romanında canlı şekilde betimlediği gibi, aşk doğabiliyor.

Pa Çin, geleneklere bağlı bir Çin evinde 1930'lardaki yaşantıyı anlatmıştı. Despot bir ihtiyarın genç oğulları, bir yandan Çin'in babaya saygı kavramıyla bireyciliğin modern değerleri arasında bocalarken, bir yandan da hayatlarına bir anlam vermeye çalışırlar. Büyük oğul yazgısına boyun eğer ve kendisi için hazırlanan evliliği kabullenir. Fakat sevdiği kızın özlemiyle kıvranmaktadır. Bu kızcağız karşılıksız kalmaya mahkûm aşkının acısına dayanamayarak ölür. Ailenin genç oda hizmetçisi olduğundan, konumu dolayısıyla sevdiği erkekle evlenemeyecektir ve iğrenç bir ihtiyarla evlendirilmek istenmektedir. Kendini göle atar ve boğulur. Ailenin en küçük oğlu ise bir gece evden kaçar ve Batılılaşma yolundaki Çin'in daha özgür kentlerinden birinde yeni bir hayat kurmaya gider. Bütün bunlar olup biterken de despot ihtiyar, yıllar önce âşık olduğu cariyesiyle yemek yemektedir.

Çin geleneği yüzyıllar boyunca sevdalanmayı frenlemeye çalışmıştır. Gençlere yazgı, boyun eğme ve itaat esinlenmiştir. Dünyadaki modaların en acımasızı olan ve bin yıldır süregelen ayakları bağlama uygulaması, genç eşi dokuma tezgâhının başında tutmuş, kocasının evinden kaçmasını engellemiştir. Ama Çinliler bugün artık evlilikleri planlamak âdetinden vazgeçmeye başlamışlardır. Giderek daha fazla Çinli pembe romanlar satın almakta, romantik ezgiler çalmakta, beğendikleriyle buluşmakta, sevmediği eşinden boşanmakta ve yeni eşini kendisi seçmektedir. Yeni düzenlerine "özgür aşk" adını takmışlardır.

Tabular, mitoslar, geleneksel düzenler, çeşitli kültürel icatlar, dünya yüzündeki gençleri büyükleri tarafından hazırlanmış evliliklere itmektedir. Bununla birlikte, Yeni Gine gibi Pasifik mercan adaları ve Afrika'yla Amazonlar'ın büyük bir bölümü gibi bu evliliklerin bozulabildiği yerlerde insanlar sürekli boşanmakta ve kendi seçtikleri eşlerle evlenmektedir. Kur yapmak, âşık olmak, bir tek eşle bağlılık kurmak insanın yapısında vardır.

Öyleyse, evlenirken verdiğimiz söze bazılarımız niçin ihanet eder?

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NİÇİN ZİNA?

Çapkınlığın İçyüzü

O nazik yaratıklara bizim diyebilsek.
Ama iştahlarına değil. Keşke bir kara kurbağa olup
Nemli bir zindanda yaşasam da
Sevdiğim şeyin bir köşesini
Ellere bırakmasam.

William Shakespeare, *Othello*

Dümdüz İtalyan kumsalları, Güney Adriyatik kıyıları boyunca denizin içine kadar inen kayalık tepeler tarafından kesilir. Genç İtalyan erkekleri oralarda, yüksek kayaların arkasıyla gözden uzak mağaralarda, tatil otellerinde, plajlarda, barlarda ve diskolarda tanışıp baştan çıkardıkları yabancı kadınlarla sevişirler. Delikanlılar daha yirmisine gelmeden buralarda bekâretlerini kaybeder, cinsel yeteneklerini perçinler, zaferlerinin sayısını artırır, hayatları boyunca koruyacakları usta ve ateşli İtalyan Don Juan'ı ünlerinin temelini atarlar.

Yörenin İtalyan kızları baştan çıkarılamayacak kadar sıkı bir denetim altında tutulurlar; bu köylerde fuhuşa da yer olmadığı için, delikanlılar, cinsel eğitimleri açısından evleninceye kadar mevsimlik turist akınına bel bağlarlar. Aynı erkekler orta yaşlara varınca yeni cinsel bağlantılara girişirler. Bunlar, yerel köylü kadınlarla cinsel ilişkiye dayanan hemen hemen kurumlaşmış bir sistemdir. Her çapkın zamanla çenesini tutmayı ve herkesin anlayıp hak verdiği sıkı kuralları izlemeyi öğrenir.

Psikolog Lewis Diana'nın bildirdiğine göre, Orta ve Güney Adriyatik kıyısı boyunca sıralanan bu kentlerde zina istisna değil,

âdeta bir kuraldır. Buralarda hemen her erkeğin, hafta içi, kocalar bağlarda, balıkçı teknelerinde, dükkânlarında ya da kendi gizli işleriyle meşgulken, sabahın ilerleyen saatlerinde ya da akşam olmadan ziyaret ettikleri bir sevgilisi vardır.

Orta ve üst sınıflardan olan erkeklerin aynı ya da daha aşağı sosyal konumdaki evli kadınlarla uzun süreli ilişkileri olur. Genç erkek hizmetkârlar, arazi sahiplerinin karılarını ziyaret eder. Saygın erkekler ise hizmetçileri veya aşçılarıyla sevişir. Ama en uzun süreli ilişkiler başkalarıyla evli olan erkeklerle kadınların arasındakilerdir. Bu aşk maceraları bazen yıllarca, hatta bir hayat boyu sürer.

Tabu sayılan ilişkiler, yalnızca yaşlıca ve kocasız kadınlarla genç ve bekâr erkekler arasındakilerdir. Bunun nedeniyse, genç adamların övünme huyudur. Dedikodu dayanılmaz bir şeydir. Bu köylerde aile, toplum hayatının hâlâ temelidir, fısıltılar ise evlilik dışı ilişkiler ağını açığa vurarak, toplum içindeki bağlılığı ve aile hayatını yıkma tehlikesini yaratır. Bu durumda, sadakatsizlik yetişkinler arasında normal görülür ve insanların iç içe oluşları nedeniyle, herkesçe bilinse de, bu konuda sessizlik egemendir. Aile hayatı yıpratılmamalıdır.

Bu kolektif suç ortaklığı bir kez bozulmuş. Çocukluğundan beri Amerika'da yaşayan eski bir iş adamı, bir erkekler kulübünde, kandırıp buluşmayı umduğu bir kadından söz etmiş. Bütün dinleyenler anında sus pus olmuşlar. Sonra, erkekler birbiri arkasından ayağa kalkıp dışarı çıkmışlar. Diana, "Adamı muazzam bir pot kırmıştı," diye anlatıyor. "Hiçbir erkek başka bir kadına duyduğu ilgiden söz etmez. Bu tabu kesindir ve istisna kabul etmez. Hayat zaten yeterince zor olduğundan, ender eğlencelerinden birini tehlikeye düşürmeye gelmez."

Bir okyanus ötedeki Amazonlar'da da evlilik dışı maceralar rağbet görse bile, çok daha karmaşıktır. Brezilya yağmur ormanlarında Xingu Nehri boylarındaki bir köyde yaşayan 160 nüfuslu Kuikurularda erkeklerle kadınlar çok kez ergenlik çağına girer girmez evlenirler. Ama bazen evliliklerine birkaç ay kala eşlerin ikisi de *ajois* denilen sevgililer edinirler.

Ajois'lar randevularını arkadaşlarına düzenletirler, sonra, saptanan anda su getirmek, yıkanmak, balığa gitmek veya bahçeye bakmak bahanesiyle köyden çıkarlarmış. Sevgililer buluşur, orman içindeki uzak bir açıklığa kaçarak konuşur, birbirlerine küçük ar-

mağanlar verir ve sevişirlermiş. Köydeki en yaşlı Kuikuru erkeği ve kadını bile düzenli olarak köyden kaçıp, bu öğle üstü randevularına koşarlarmış. Antropolog Robert Carneiro öyle diyor. Birçok köylünün, aynı zamanda, fazladan dört ilâ on iki sevgilisi varmış.

Bununla birlikte Kuikurular, kıyı İtalya'sının erkeklerinden farklı olarak, bu maceralarını anlatmaya bayılırlar. Amerikalı yaşıtları alfabeyi okurken, buralı küçük çocuklar, *ajois* ilişkilerinin dedikodusunu yapar. Sadece karı kocalar evlilik dışı maceralarını birbirlerine anlatmaktan kaçınır. Bu da çok doğal; çünkü gerçekle yüz yüze gelince, bir eş suçlu tarafla alenen yüzleşmek zorunda kalacaktır. Oysa bu, herkesin önlemek isteyeceği bir sıkıntıya ve karışıklığa neden olur. Bir kadın, âşığıyla arasında geçenlerle övünür, bu arada, köyün dışında vakit geçirmekten günlük işlerini ihmal ederse, kocası bu duruma çok kötü sinirlenebilir. Sonra, herkesin önünde fena halde tartışırlar. Fakat Kuikurular, cinsel özgürlüğü normal sayar, zinanın cezalandırıldığı enderdir.

Düzinelerle etnografik inceleme, sayısız tarihi eser ve roman, dünyanın her yerinde erkeklerle kadınlar arasında evlilik dışı cinsel faaliyetlerin yaygınlığına tanıklık ediyor. Flört ettiğimiz, âşık olduğumuz ve evlendiğimiz halde, insanlar eşlerini aldatmak eğilimindedir. Bu bölüm, bu nedenle üreme stratejimizin ikinci yüzünü; gizli ilişkilerin arasındaki farklılıkları, zinanın nasıl geliştiğini araştıracak.

Zinanın Birçok Yüzü

Tanzanyalı Turular, genç oğullarının ergenlik çağına girme töreninde cinsel özgürlüğün tadını çıkarırlar. Şenliklerin birinci gününde birbiriyle evli olmayan âşıklar cinsel ilişkiyi taklit eden danslar yaparlar, penisi, vajinayı ve sevişmeyi öven şarkılar söylerler. Bu danslar "sıcak" veya Turuların deyişiyle "ihtiras dolu" olmazsa, kutlama başarısızlığa uğramış sayılır. Sevgililer o akşam bütün gün ima ettikleri şeyleri gerçekten yaparlar. Daha yakın yörelerdeki Mardi Gras'ın da bir cinsel özgürlük havası vardır.

Bir erkeğin konuğuna karısını ödünç vermesi çeşitli Eskimo kavimlerinde usuldendir. Bu zina biçimi, hısımlık kavramlarından kaynaklanır. Bir koca eğer bir av arkadaşıyla arasındaki bağı perçinlemek isterse, o arkadaşına, karısının ona cinsel açıdan hizmet etmesini teklif edebilir. Ancak kadının buna izin vermesi kaydıyla. Herkes razı olursa, kadın konukla günlerce, hatta haftalarca sevişir. Kadınlar konuklara ve yabancılara da kendilerini sunarlar. Fa-

kat Eskimo kadınları bu evlilik dışı birleşmeleri, sonsuza dek sürecek bir hısımlığın ödülü olarak görürler, ahlaksızlık olarak değil.

Açıkça zinayı öngören belki en garip âdet, Batılı mirasımızdan bize gelmiştir. Çeşitli Avrupalı toplumlarda feodal lordun düğün gecesinde vasalının evlendiği kızın kızlığını bozmaya hakkı vardı. *Jus primae noctis* diye bilinen bu âdetin anlamı "ilk gece hakkı"dır. Bazı tarihçiler bu geleneğin yaygın şekilde uygulanışını sorgulasalar da, Orta Çağlar'ın İskoç soylularının gerçekten de tebalarının nişanlılarını yataklarına aldıklarına işaret eden kanıtlar vardır.[1]

Bu da şöyle bir soruya yol açıyor: Zinayı meydana getiren nedir? Tanımlamalar değişiyor. Afrikalı Lozzilere göre, zina mutlaka cinsel ilişkide bulunulmasını gerektirmez. Örneğin, bir erkek akrabası olmayan evli bir kadına yolda yürürken eşlik ederse ya da ona bira veya enfiye verirse, Lozziler onu zina yapmış sayarlar. Bu, insana abartılı görünebilir. Ama Amerikalılar da zinayla cinsel ilişki arasında her zaman bağlantı kurmazlar. Amerikalı bir işadamı yabancı bir kentte güzel bir iş arkadaşını yemeğe götürür ve onunla birleşme dışında her türlü cinsel yakınlığı olursa, bedensel olarak birleşmemelerine rağmen zina yaptığını düşünebilir. 1986'da *People* dergisi tarafından yapılan bir anket, 750 katılımcıdan yüzde 74'ünün, eşlerine ihanet etmiş olmak için mutlaka bedensel birleşmede bulunmanın şart olmadığına inandıklarını ortaya koydu.

Nijeryalı Kofyarlar zinayı çok farklı biçimde tanımlarlar. Kocasından hoşnut olmayan, fakat boşanmak da istemeyen bir kadın, yasal bir âşık edinerek onunla kocasının evinde açıkça yaşayabilir. Kofyar erkeklerine de aynı ayrıcalık tanınır. Ve kimse de bu evlilik dışı ilişkilere zina gözüyle bakmaz.

Oxford İngilizce Sözlüğü zinayı, evli bir kimsenin eşi olmayan biriyle cinsel ilişkiye girmesi olarak tanımlar. Bu durumda, âşıklar edinen İtalyan erkeği, Eskimo kadını ve Kofyar kadını Batı normlarına göre zina yapıyor sayılır, buna karşın Lozi kocayla bir kadına içki ikram eden, hatta belki onunla orgazm olan, fakat bedensel birleşme gerçekleştirmeyen evli Amerikalı, zinadan suçlu tutulamaz. Âdetler ve gelenekler, zinanın tanımını ve insanların zina karşısındaki tutumunu etkiler.

Bu, hiçbir yerde insanların, ekin yetiştirmek için sabandan yararlandıkları tarım toplumlarındaki kadar belirgin değildir. Geleneklere bağlı Japonlar, Çinliler ve Hindular, ayrıca endüstri çağı öncesi Avrupalıları bunlardandır. Bu ataerkil toplumlarda, zina er-

keklere atfedilen bir terim bile değildir. Daha çok, kadınların bir günahı sayılır.

Zina için uygulanan çifte standart, tarımsal toplumlarda erkeğin aile "tohumu"nun taşıyıcısı olduğu inanışıyla paralel olarak gelişmiştir. Üremek ve soyunu sürdürmek erkeğin göreviydi. Ama erkeklerin yalnız Hindistan'da karılarına sadık olmaları gerekli görülüyordu. Asya'nın en büyük bölümünde erkekler cariyeler edinmeleri için teşvik görüyorlardı. Erkeğin yalnız bir tek yasal eşinin olabildiği Çin'de cariyeler çoğu kez ailenin barındığı eve alınır, onlara özel daire, lüks eşya verilir ve her türlü ilgi gösterilirdi. Bu kadınlar ayrıca Batı'daki metreslerden çok daha fazla saygı görürler ve bu, çok önemli bir amaca hizmet etmelerinden, erkek çocuk doğuracaklarının varsayılmasından kaynaklanırdı. Bunların çocukları erkek soyunun kanını taşıdıklarından evlilik dışı doğan çocuklar Çin'de yasal sayılırdı.

Gelenekçi bir Çinli ya da Japon erkeği, ancak başka bir erkeğin karısıyla seviştiği takdirde zina işlemiş addedilirdi. Bu tabuydu. Evli bir kadınla yasa dışı cinsel ilişkiye girmek, kadının kocasına ve bütün ecdadına karşı haksızlıktı. Bu suçlular Çin'de diri diri yakılırlardı. Hindistan'da bir erkek, 'guru'sunun karısını baştan çıkardığı takdirde, kızgın bir saç levhanın üstüne oturtulur, sonra da kendi penisini kesmeye zorlanırdı. Bir Japon erkeği için şerefini kurtarmanın tek yolu intihardı. Geleneklerin egemen olduğu Asya'da yalnız geyşalar, fahişeler, köleler ve cariyelere el atılabilirdi. Onlarla bedensel ilişkiye girmek zina sayılmazdı.

Geleneklere bağlı Hindistan'da, Çin'de ve Japonya'da bir kadının cinsel hakları bambaşka bir konuydu. Bir kadının değeri iki biçimde ölçülürdü: Evliliğe getirdiği çeyizle kocasının varlığını ve saygınlığını artırma ve rahminin kocasının tohumlarını besleyip değerlendirme yeteneğine göre. Bir kadının hayattaki sorumluluğu sadece kocasının neslini çoğaltmak olduğundan, evlendiği zaman bâkire olmak ve hayatı boyunca kocasına cinsel açıdan sadık kalmak zorundaydı. Kocanın şeceresini tehlikeye düşürmemek için babalığın garanti altına alınması zorunluydu. Bunun sonucunda, saygıdeğer bir kız genellikle on dört yaşında, yani bir sevgili tarafından gizlice baştan çıkarılmasından önce evlendirilirdi. Bundan sonra kocasının evine âdeta hapsolunur, adamın akrabaları tarafından hayat boyu denetim altında tutulurdu.

Evlilik dışı cinsel ilişki, kadınlar için kesinlikle yasaktı. Kocasına sadık olmayan bir kadın yaşamaya layık görülmezdi. Bir Hin-

du erkeği kendisini aldatan karısını öldürebilirdi. Çin ile Japonya'da ise zina yapan kadının, kendisini öldürmesi beklenirdi. Bu ataerkil toplumlarda namuslu olmayan kadın, kocasının topraklarını, servetini, adını, konumunu tehlikeye düşürürdü. Bu durumda, kocanın gerek ataları gerekse gelecekteki soyu tehlikede sayılırdı.

Zinaya uygulanan aynı çifte standart ilk kez Batı uygarlığının ataları tarafından İ.Ö. 1800 ile 1100 yılları arasında eski Mezopotamya'da Sami lehçeleriyle yazılmış çeşitli kanun metinlerinde yer almıştır. Bunlardan elde kalanlarda kadınların yasal konumu, hakları ve görevleri kayıtlıdır.

Dicle-Fırat vadisinin bu eski insanları da, başka tarımsal toplumlar gibi, bir kadının, namusunu korumak zorunda olduğunu savunurlardı. Namusu lekelenmiş kadın idam edilebilir ya da burnu doğranırdı. Buna karşın, kocasının, canı istedikçe fahişelerle yatmaya hakkı vardı. Çapkınlık, ancak başka bir erkeğin karısıyla cinsel ilişkiye girdiği ya da kendi sınıfından birinin evlenmeye layık kızının kızlığını bozduğu takdirde suç sayılırdı. Erkek, ancak bu suçlar karşılığında ağır bir tazminat ödemeye mahkûm edilebilir, iğdiş edilir ya da ölüm cezasına çarptırılırdı.

Bugün Amerika'da olduğu gibi, cinsel davranışları düzenleyen birden çok yasa aynı zamanda geçerliydi. Bazı eski insanlar bereket ve doğurganlık şenliklerinin tadını çıkarırlardı, bu gibi şenliklerde ise evlilik dışı cinsel ilişki usuldendi. Bunlar için cinsellik kutsaldı, cinsel ilişki erkeğe bereket ve güç sağlardı. Batı uygarlığının beşiğinde ise genellikle daha sıkı ve katı yasalar geçerliydi. Yine de eşe sadık kalmak yalnız kadından beklenirdi. Tarihin derinlerindeki bazı tarıma dayalı Asya uluslarında erkeğin zina yapması, başkasının malına tecavüz anlamını taşırdı. Ayrıca, başka tarımsal toplumlarda olduğu gibi, zina Tanrı'ya karşı işlenmiş bir suç, bir günah sayılmazdı.

Zaman içinde bu değişecekti.

"Zina Yapmayacaksın"

Tarihçi Vern Bullough'a göre, zinanın günah sayılması Batı'nın tarihinde ilk kez eski İbranilerin arasında başlamıştır. Babil'e sürülmelerinden önce İbranilerin cinsel davranış ilkeleri çok sadeydi: Pek az cinsel davranış ahlaksızlık sayılırdı. Ama sürgünü izleyen dönemde, yani İ.Ö. 516'dan Romalıların İ.S. 70'de Kudüs'ü yıkmalarına kadar Yahudilerin cinsel davranışlarıyla Tanrı arasın-

da giderek daha fazla bağlantı kurulmaya başlanmıştır. Musa'nın yasasına göre, bir kadın düğün gecesine bâkire olarak başlamak, sonra da sonsuza dek kocasının yatağına sadık kalmak zorundaydı. Fakat fahişelerin, cariyelerin, dulların ve kadın hizmetçilerin erkeklerle ilişki kurmalarına izin verilirdi. Erkeklerin sadece evli kadınlarla ilişki kurmaları yasaktı. Tanrı emretmişti: "Zina yapmayacaksın."

Bu dönemi izleyen ve Hıristiyanlığın ilk birkaç yüzyılına rastlayan Talmud döneminde İbranilerin cinsiyet karşısındaki tutumları daha da açıklık kazandı.

Denildiğine göre, Tanrı, karıyla kocanın cumartesilere rastlayan Sebt günü arifesinde evlilik ilişkisinde bulunulmasını buyurmuştur. Çeşitli sosyal sınıfların asgarî cinsel yükümlülüklerini gösteren listeler düzenlenmiştir. Varlıklı beyler eşleriyle geceleyin birleşmeliydi. Çalıştıkları kentte oturan işçilerin haftada iki kez cinsel ilişkide bulunmaya hakları vardı. Başka kentlere yolculuk eden işadamları haftada yalnız bir kez cinsel ilişkide bulunabileceklerdi. Deve sürücülerinin, otuz günde bir eşleriyle cinsel ilişkide bulunmak mecburiyetleri vardı. Bilginler ise evlilik ilişkilerini cuma gecesine rastlatacaklardı. Evlilik çerçevesi içindeki cinsel ilişki saygın ve kutsal olmuştu.

"Uyan, ey kuzey rüzgârı ve gel, ey güney rüzgârı. Bahçeme es, kokusunu dışarılara yay. Sevgilim gelsin bu bahçeye ve en seçme meyvelerini yesin!" Bunlar *Süleyman'ın Şarkısı*'nın, Yahudilerin İ.S. 100'de İbrani Tevratı'na kattıkları karı koca arasındaki aşka övgünün bir parçası. Bir erkeğin eşinin saçları, dişleri, dudakları, yanakları, boynu, göğüsleri Tanrı'nın önünde neşeyle yâdedilmeye nedendi. Yahudiler, karı koca arasındaki tapma düzeyindeki aşkı, İsrail halklarıyla Tanrı arasındaki sevgiye benzetiyorlardı. Fakat eşcinsellik, cinsel ilişkide hayvanca davranışlar, travestilik, mastürbasyon, kadının zina yapması veya erkeğin evli bir kadınla ilişki kurması Tanrı'nın gözünde büyük suçtu.

Eski Yunanlıların bazı garip âdetleri de Batı'nın cinsellikle ilgili görüşlerini, İbranilerin zina karşısındaki tutumları kadar önemli ölçüde etkileyecekti.

Eski Yunanlılar, oyuna kendilerini adayan ilk ulus olarak tarihe geçmişlerdi. Yunan tanrıları kadar, ölümlüleri de şehvet peşinde koşarlardı. İ.Ö. beşinci yüzyılda coşkulu seks eğlenceleri Yunanlıların en sevdikleri uğraşlar arasındaydı – ama yalnız erkeklerin. Yunan erkekleri kendilerini kadınlardan üstün görürlerdi. İyi

yetişmiş kızlar, erken yaşta kendilerinden iki kat yaşlı erkeklerle evlendirilir, bundan sonra eşten çok kapatma gibi muamele görür, erkek çocuk doğurmaları için eve kapatılırlardı. Bir kocanın en büyük günahı, başka bir erkeğin karısıyla cinsel ilişkiye girmekti ve bu suç yüzünden ölüm cezasına bile çarptırılabilirdi.

Ama ölüm tehlikesi içeren bu ilişkiler görünüşe göre o kadar da sık görülmezdi. Eski Atina'yla Sparta'nın çoğu evli beyleri bir yığın evlilik dışı yasal eğlenceyle vakit geçirirlerdi. Cariyeler, adamların günlük gereksinimlerini yerine getirirlerdi. *Hetaira* diye adlandırılan kibar ve kültürlü fahişeler, erkekleri evlerinin dışında eğlendirirlerdi. Ve, özellikle üst sınıflardan bazı erkekler genç oğlanlarla sürekli olarak eşcinsel ilişkilere girerdi.

İlk Hıristiyanlar bu tür cinsel iştahlara çok şiddetli tepki göstermekle birlikte, başka Yunan ideallerine hayrandılar. Yunanlılar genellikle cinselliği idealleştirirse de, bazıları bulaşıcı ve kirli olduğunu düşünerek cinselliğe kuşkuyla bakarlardı. İ.Ö. 600 kadar erken bir tarihte bile bazı aşırı tutumlular cinsel perhizi ve bekâreti benimsemeye başlamışlardı. Bu kavramlar İbraniler arasındaki bazı marjinal gruplar tarafından da kabullenilip kuşaktan kuşağa geçerek ilk Hıristiyan liderleri etkileyecek, zaman içinde de Batılı erkek ve kadınların geleneklerini biçimlendireceklerdi.

Cinsel perhizle bekâret, klasik Roma'da varlığını korudu, ancak, günlük yaşamın sadece kıyısında kalabildi. Eski Romalılar çapkınlık ve sefahat düşkünlükleriyle ünlüydü.[2] İ.Ö. 100 yıllarında birçok Romalı, zinaya bazı Amerikalıların vergi kaçırmaya baktıkları gözle bakıyor, bu faaliyetleri kendilerine hak görüyorlardı.

Fakat Romalıların Stoacı yanları da vardı. Birçoğu, Roma'nın, iddiaya göre, ahlak düzeyi yüksek bir köyken herkesin vakur ve sorumlu olduğu geçmişteki o güzel günleri anmayı seviyordu. Romalı karakterinin derinliklerinde ahlak, ölçülülük ve perhiz gizliydi. Ve Roma'nın zafer günlerinde imparatorların ve kadın ya da erkek, sıradan vatandaşların abartılı bir cinsel yaşam sürmelerine karşın, bu yüzyıllarda yaşamış bazı filozoflarla hocalar, cismani zevklerden vazgeçmeye dayanan az tanınmış Yunan felsefesini yaşatmayı ve yaymayı sürdürdüler.

Greko-Romenlere özgü cinsel perhizle, bazı cinsel faaliyetlerin, bu arada zinanın Tanrı'nın gözünde günah olduğuna ilişkin İbrani inanışları, ilk Hıristiyan liderlerine çekici göründü.

Hazreti İsa'nın, cinsel davranış konulu öğretilerinin yorumları büyük farklılık gösterir. Hazreti İsa, evlilikte cinselliğe belki değer verirdi. Fakat Markos İncili'nde İsa zina konusunda şöyle konuşturulur: "Her kim karısını boşayıp başkasıyla evlenirse, ona karşı zina işlemiş olur ve kadın, eğer kocasından boşanıp başkasıyla evlenirse, o da zinayla suçludur." Demek oluyor ki, boşanmak ve tekrar evlenmek bile ahlaksızlık sayılıyordu.

Sonra, İsa'yı izleyen yılarda Hıristiyanlığın bazı nüfuzlu liderleri her türlü cinselliğe gitgide düşman kesildiler. Bazıları her ne kadar Aziz Paulus'un seksi onaylayan bir Yahudi olduğunu ileri sürmüş olsa da, onun bekârlıktan hoşlandığı kesindir. İncil'in Korentliler bölümünde şöyle yazıyordu: "Bekâr olanlarla dullara, benim gibi bekâr kalmalarının onlar için iyi olduğunu söylemek isterim. Ama nefislerine hâkim olamayacaklarsa evlenmeliler. Çünkü ihtirastan yanıp tutuşmaktansa evlenmek çok daha iyidir."

Güle güle cinsellik. Bekârlık, Hıristiyan rahipleri için on birinci yüzyıla kadar mutlak bir zorunluluk değildi. Ama kuşaklar birbirini izledikçe cinsel perhiz giderek Tanrı'yla, zina ise günahla bağlantılı olmaya başladı. Hem erkekler hem de kadınlar için.

İ.S. 354 ile 430 yılları arasında yaşayan Aziz Augustine bu öğretileri Hıristiyan dünyasına yayacaktı. Augustine delikanlıyken Hıristiyan olmaya heveslenmiş, fakat metresine duyduğu ihtirası ve ondan olan oğluna duyduğu bağlılığı yenememişti. Hıristiyan mistisizminin klasik kitabı ve Hıristiyan oluşunun öyküsü olan *İtiraflar*'da yazdığına göre, sürekli Tanrı'ya dua ediyor, "Bana bekâret ve nefsime hâkimiyet bahşet; ama hemen değil," diye yalvarıyordu.

Augustine bir zaman sonra güçlü iradeli annesi Monica'nın emri üzerine cariyesini defederek, kendisiyle aynı sosyal konumda yasal bir eş edinmeye hazırlandı. Ama düğün hiçbir zaman gerçekleşmedi. Genç adam, evlenmek için beklediği iki yılın içinde kendine geçici olarak bir metres tuttu. Bu da iki şık arasında bocalamasına neden oldu. Vicdan azabı duyarak evlenmekten feragat etti, Hıristiyan oldu ve cinsel perhizin egemen olduğu bir yaşam biçimi benimsedi. Aradan çok geçmeden, Augustine çiftleşmeyi iğrenç, şehveti utanç verici, cinsel ilişkiye eşlik eden tüm hareketleri doğaya ters olarak görmeye başladı. Bekâreti en büyük erdem sayıyordu. Karı koca arasındaki ilişki sadece çocuk yapmak için olmalıydı. Erkek ya da kadının zina yapması ise şeytan işiydi.

Zinanın *her iki cinsiyet için* büyük bir hata ve günah sayılması, o zamandan beri Batı'nın geleneklerine egemen olmuştur.

Amerika'da Sadakatsizlik

Bu ahlaksal gelenekler Batılı erkek ve kadınları –ya da başka herhangi bir toplumdaki erkeklerle kadınları– eşlerini aldatmaktan alıkoyamamıştır. Evlilik dışı ilişkilerin ahlak ilkelerine aykırı oluşuna, eşimizi aldatırken duyduğumuz suçluluk duygusuna ve zinanın, aileyi, dostlukları ve geçimimizi sağladığınız hayatımızı tehlikeye atmasına rağmen, evlilik dışı ilişkilere girmekten kendimizi alamıyoruz. Amerikalı komedyen George Burns bu durumu çok esprili bir biçimde özetlemiştir: "Mutluluk, bir erkeğin başka bir kentte kalabalık, sevecen, anlayışlı ve sımsıkı kenetlenmiş bir ailesinin olmasıdır."

Amerikalıların kaçının zina yaptığını hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Cinsellik konusunda öncü araştırmacılardan Gilbert Hamilton 1920'lerde anket yapılan 100 erkekten 28'inin ve 100 kadından 24'ünün eşlerini aldatmış olduklarını ileri sürmüştü. Bu konu, on yılı aşkın bir süre Amerika'daki yemek sohbetlerinin başlıca konusu oldu.

1940'ların ikinci yarısıyla 1950'lerin başlarındaki ünlü Kinsey raporları, 6.427 kişilik bir erkek grubundaki kocaların üçte birinden fazlasının eşlerine ihanet ettiğini açıklamıştı. Bu kişilerin pek azı maceralarını tartışmaya yanaştığı için, Kinsey, rakamların gerçektekinden daha düşük olduğunu, Amerikan erkeklerinin yarısının evliliklerinin bir yerinde karılarına ihanet ettiklerini tahmin etmişti. Araştırma konusu edilen 6.972 evli, boşanmış ve dul Amerikalı kadının yüzde 26'sının kırk yaşına gelinceye kadar evlilik dışı bir ilişkisi olmuştu. Zina yapan kadınların yüzde kırk biri tek bir erkekle birlikte olmuştu, yüzde 40'ının iki ilâ beş, yüzde 19'unun ise beşten fazla âşığı olmuştu.

Aradan yirmi yıla yakın zaman geçtikten sonra, (seks devriminin doruğu olan) altmışlı ve yetmişli yıllarda Amerikalıların cinsellik karşısındaki tutumlarında görülen muazzam değişikliklere karşın bu rakamlarda, görünüşe göre, kayda değer bir değişiklik olagelmemişti. *Playboy* dergisi tarafından yetmişli yıllarda Morton Hunt'a yaptırılan bir inceleme, örnek gruptaki 691 erkekten yüzde 41'inin ve orta sınıftan 740 evli beyaz kadının yüzde 25'inin zina yaptıklarını ortaya koydu.

Bununla birlikte, yeni iki eğilim göze çarpıyordu: Her iki cins de, aşk randevularına önceki on yıllardan daha erken başlıyordu; ayrıca, çifte standart da kalmamıştı. 1950'lerde, yirmi beş yaşın altındaki genç evli kadınların ancak yüzde 9'unun birer âşık edinmesine karşın, 1970'lerde genç evli kadınların yüzde 25'i bunu yapıyordu. Hunt, araştırmasını şu sonuca bağlamıştı: "Kendileri ve ait oldukları toplum buna erkekler kadar hakları olduğunu düşünürse, kadınlar da erkekler kadar evlilik dışı aşk arayışı içinde olacaklardır." *Redbook* dergisi tarafından yapılan bir anket, Hunt'ın 1970'ler için elde ettiği verileri doğruluyordu. İnceleme konusu yapılan 100.000 kadından evli olanların yüzde 29'u evlilik dışı cinsel ilişkiye girmişti ve bu işe evlenmelerinden kısa bir süre sonra başlamışlardı. Görünüşe bakılırsa, "Neden bekleyecek mişim?" sloganları olmuştu.

1970'lere ait bu oranlar daha da yükselmiş midir?

Belki evet, belki de hayır. 1980'lerin başlarında *Cosmopolitan* dergisinin 106.000 okurunun hedef alındığı bir inceleme, evli kadınların yüzde 54'ünün en az bir aşk ilişkisi yaşadıklarını, 7.239 erkek arasındaki bir anket ise iki yılı aşkın bir süredir evli olanların yüzde 72'sinin zina yaptıklarını göstermiştir. Gerek erkekler gerekse kadınlara ait bu rakamlar daha sonra başka araştırmacılar tarafından da ayrı ayrı doğrulandı. *Marriage and Divorce Today* (Günümüzde Evlilik ve Boşanma) dergisinin 1 Haziran 1987 sayısı, "Bütün Amerikalıların yüzde yetmişi evlilik yaşamlarının bir yerinde bir seks ilişkisine girerler," diye bildirmiştir. Ve zinaya gitgide daha erken yaşta başlanıyor. 12.000 evli kişiyi hedef eden daha yakın tarihli bir ankete göre, yirmi beş yaşın altındaki erkeklerle kadınların yüzde 25'i eşlerini aldatmışlardı.

Ama bu rakamların ne dereceye kadar doğru olduğunu kim bilebilir?

Erkekler seks konusunda övünürken, kadınlar genelde yaramazlıklarını gizler. Ama belki de geçmiş on yıllardaki evli kadınlar aşk maceralarının daha azını itiraf etmelerine karşın, 1980'lerdekiler daha dürüsttü. Orta sınıf kadınları artık evin dışında çalıştıklarından, daha fazla "fırsat" yakalayabilmektedirler. Kadınlar parasal açıdan bağımsızlaştıkça, erkekler belki de daha serbestçe çapkınlık yapabileceklerini hissetmektedir. Anketleri yönetenler, hiç kuşkusuz Amerikalıların arasından rastgele bir grubu seçmemektedir. Bu araştırmacıların farklı sorular sormaları, ya da anketleri yanıtlayanların eşlerini aldatmış olmalarının daha olası, ya da yaramaz-

lıklarını bir anket bağlamında itiraf etmeye daha hevesli olmaları mümkündür.

Halk masallarının birinde Baba Ayı, "Yatağımda kim yattı?" diye sorar. Bugün olsun, dün olsun, Amerika'da evlilik dışı cinsel ilişkilerin çapını kimse bilmiyor. Ve yirmi beş Amerikan eyaletinde zinaya ilişkin yasaların bulunmasına karşın, modern yasalar boşanmada ekonomik ortaklık konusunu ön plana almakta, cinsel suçlar ender olarak mahkemelere veya anketçilere ulaşmaktadır. Dolayısıyla, Amerikalı çapkınlar hakkında bilinecek her şeyi bildiğini sanan bilim adamları çok yanılıyor.

Ama emin olduğum bir şey varsa, o da, evlilik dışı cinsel ilişkilere konmuş kültürel tabuya karşın, Amerikalıların eşlerini aldattıkları. Toplumsal gelenekler, dinsel öğretiler, dostlarımız ve akrabalarımız tüm cinsel enerjimize bir tek kişiyi; bir kocayı ya da bir karıyı hedef etmeye bizi zorluyor. Ama uygulamada iş değişiyor. Gerek erkeklerin gerekse kadınların hatırı sayılır bir yüzdesi, yabancı yatak odalarına süzülerek, zamanlarını, güçlerini ve sevgilerini çok sayıda eş arasında paylaştırıyor.[3]

Bunda da olağanüstü bir yan yok. Geçenlerde gelmiş geçmiş ve günümüzdeki çeşitli uluslar hakkında kırk iki etnografi okumuş ve hepsinde zinanın görüldüğünü öğrenmiştim. Bu halkların bir kısmı ucuz apartmanlarda, başkaları toplu konutlarda ya da hasır damlı kulübelerde oturuyorlardı. Bazıları pirinç, bazıları para üretiyordu. Bazıları zengindi, bazıları ise yoksuldu, bazıları Hıristiyanlığı benimsemişti, başkaları güneşe, rüzgâra, kayalara ve ağaçlara tapıyordu. Evliliğe ilişkin geleneklerine, boşanmakla ilgili âdetlerine ve cinsellikle ilgili kültürel alışkanlıklarına rağmen, hepsinde zina görülüyordu. Zinanın ölümle cezalandırıldığı yerlerde bile.

Evli kişilerin eşlerini aldatmaları bu kırk iki topluma özgü değildir. Kinsey'in vardığı sonuç şu: "Tüm çağlarda ve tüm kültürlerde dünyanın biyografik eserleriyle romanlarının, evli kadın ve erkeklerin evlilik dışı cinsel faaliyetleriyle ilgilenmesi, insanların bu konudaki arzularının evrenselliğinin kanıtıdır." Zina, Amerika'da ve daha pek çok yerde boşanmaların ve aile içindeki şiddetin ana sebebidir. Zinanın bilinmediği bir toplum, zinayı görmezlikten gelen hiçbir âdet ya da yasa yoktur.

Shakespeare, "Arkadaşlık ve dostluk, işyeriyle aşk serüvenleri dışında her yerde devamlı ve değişmezdir," diye yazmıştı. Evlilik dışı ilişkilere olan eğilimimiz toplumun doğaya yenik düşmesi gibi

görünüyor. Klişeleşmiş flört, gülümseme, sevdalanmayla bağlantılı beyin fizyolojisi ve tek bir eşle beraber olmak dürtümüz gibi, zina da, görünüşe göre eski üreme oyunumuzun bir parçasıdır.

Niçin Zina?

Meydanlarda kırbaçlanmak, dağlanmak, dövülmek, dışlanmak ve sürgün edilmek, cinsel organların sakatlanması, burnun ve kulakların doğranması, kalçaların ve bacakların baltayla parçalanması, boşanmak, terk edilmek, taşlanarak öldürülmek, yakılmak, boğulmak, boğazlanmak, vurulmak, bıçaklanmak dünyanın dört bir yanında zina yapanlara reva görülen gaddarca cezalardandır. Bu cezalar göz önüne getirildiğinde, insanların hâlâ evlilik dışı ilişkilere girmelerine şaşmamak elde değil. Ama giriliyor işte.

Niçin? Darwin'in görüş açısından bakılınca, erkeklerin –doğa gereği– cinsel değişikliklerle ilgilenmelerini açıklamak kolaydır. Bir erkeğin bir kadından iki çocuğu varsa, o erkek genetik açıdan kendini çoğaltmış demektir. Ama daha fazla kadınla ilişki kurup, örneğin, iki çocuğu daha olursa, gelecek kuşağa katkısını iki katına çıkarmış olur. Biyolojik açıklamasına göre, değişiklik arayan bu erkekler aynı zamanda daha çok çocuk sahibi olmak eğilimindedirler. Bu çocuklar hayatta kalıp erkeğin genetik yapısındaki "taze özellikler" arayışını sonraki kuşaklara geçirmektedir.

Ama kadınlar niçin zina yaparlar? Bir kadın yeni bir âşıkla yatağa her girişinde hamile kalamaz. Ancak aybaşı çarkının belli zamanlarında bu iş olabilir. Ayrıca, bebeği doğurmak, dokuz ay aldığı gibi, kadının doğurganlığına tekrar kavuşması için birkaç ay daha gerekebilir. Bir erkekten farklı olarak kadın, her cinsel ilişkiye girişinde çocuk yapamaz. Antropolog Donald Symons'a göre, doğurabileceği çocuk sayısı sınırlı olduğu için, kadın yenilik aramaya biyolojik açıdan daha az düşkündür.

Kadınlar cinsel çeşitlilikle daha mı az ilgileniyorlar? Bu bilmecenin birçok yönü vardır. Ben de bu durumda şeytanın avukatı rolünü üstlenerek, kadınların da erkekler kadar cinsel çeşitlilikle ilgileniyor ve başka nedenlerle de olsa, erkekler kadar zina yapıyor olmaları ihtimalini araştıracağım. Erkeklerin cinsel yenilik yönünde daha güçlü dürtüleri olduğu hakkında ilginç bir savunma yapan Symons'la işe başlayacağım.

Symons, erkeklerin cinsel çeşitlilikle kadınlardan daha çok ilgilendikleri savını, yalnız yukardaki genetik mantığa değil, Ameri-

kalı eşcinsellerin cinsel alışkanlıklarına da dayandırmaktadır. Kanısına göre, eşcinsel davranış, "heteroseksüel ilişkilerin içerdiği uzlaşmalarla ve ahlaki engellemelerle maskelenmediği için," eşcinseller, cinsellikte kadın-erkek farklılığının kesin kanıtını oluşturuyor.

Bunu âdeta kutsal bir ilke gibi benimseyen Symons, 1960'larda ve 1970'lerde eşcinsel Amerikalılar üzerindeki bazı incelemelerinden söz ediyor. Vardığı sonuç, eşcinsel erkeklerin, bir gecelik ilişkilere, kolay ve yükümlüksüz sekse, çeşitli sorumsuz eşlerle cinsel ilişkiye girmeye, haremler ve daha fazla âşık edinmeye meyletmelerine karşın; kadın eşcinsellerin daha uzun süreli ve daha çok bağlılık içeren ilişkileri, sevgili sayısını artırmaktansa alışık oldukları eşleri, salt seks için seks yerine, duygu yüklü cinselliği yeğledikleriydi.

Symons bundan sonra erkek ve kadın "cinsel psikolojiler"in, insanoğlunun uzun avcılık ve toplayıcılık geçmişinden kaynaklandığını ileri sürüyor. Cinsel değişiklikten hoşlanan erkekler, sayısız bin yıllar boyunca daha çok kadını gebe bırakmış, daha çok çocuk sahibi olmuş, genetik soylarını kalabalıklaştırmışlardır. Demek oluyor ki geçmiş zamanlardaki erkekler için zina avantajlıydı.

Oysa geçmiş zamanlardaki kadının en önemli hedefi, çocuklarının hayatta kalmasını sağlayacak tek bir koruyucu bulmaktı. Cinsel değişiklik peşinde koşan bir kadın, onu terk edebilecek kıskanç bir eşin öfkesini kışkırtmak tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Ayrıca, kadınların cinsel serüvenleri, onların sebze toplamak ve çocuklarına bakmak gibi görevlerinden zaman çalıyordu. Öyle olunca da, bir sürü erkekle birleşen kadınların nesilleri ya tükendi ya da daha az çocuk doğurdular, sonuçta da sadakat isteğini modern kadınlara geçirdiler.

Symons böylece, Darwinci mantığına, eşcinsel örneğine ve evrim senaryosuna dayanarak, erkeklerin, yaratılışları gereği, cinsel değişikliklerle kadınlardan daha çok ilgilendiklerini ortaya koyuyor.

Amerikalılar, doğuştan çapkın erkeğe ve özverili eş rolündeki kadına inanmışlardır. Tarımsal geçmişimiz ve cinsel çifte standart bizi erkeği bir Don Juan adayı, kadınları ise iki cinsiyetten daha erdemlisi olarak görmeye götürmüştür. Böylece Symons, erkeğin çapkın tabiatına evrimsel bir açıklama getirince, birçok bilim adamı bunu bayıla bayıla kabul etmiştir. Erkeklerin kadınlara oranla

daha fazla yenilik arzuladıkları, şimdi eğitici kitaplarla eğitici kafaları dolduruyor.

Hangi Cins Daha Çok Çapkınlık Yapar?

Bununla birlikte ben, eşcinsel davranışın, erkek ve kadının cinsel doğası hakkında önemli gerçekleri ortaya koyduğu kanısında değilim. Birçok uzman, Amerikan erkeklerinin yaklaşık yüzde 5'inin eşcinsel olduğuna inanmaktadır. Eşcinsel kadınların yüzdesi daha da düşüktür. Eşcinsel davranış Amerika'da ya da herhangi başka bir yerde bir norm oluşturmamaktadır. Ayrıca, eşcinsel davranışın her iki cinsin "su katılmamış" içyüzünü oluşturduğu konusunda Symons'un görüşüne katılmıyorum. Aksine, eşcinseller çevrelerinden etkilenebilir. Bu örneklerin toparlandığı 1970'lerde cinsel serbestlik erkekler için modaydı. Öte yandan, kadınların cinsel kaçamaklarını sınırlamak zorunda oldukları yolundaki toplumsal inanış, lezbiyenlerin elini kolunu bağlamış olabilir.

Aynı derece önemli olan bir başka nokta, yaşın ve başka etkenlerin cinselliğe değişiklik getirmesidir. Kinsey'le iş arkadaşları, işçi sınıfından genç erkeklerin yirmi, yirmi beş yaşları arasında eşlerine bol bol ihanet ettiklerini, sonra kırklı yaşlarında cinsel maceralarını kıstıklarını, buna karşın, üniversite öğrenimi görmüş memur sınıfından erkeklerin yirmili yaşlarında daha az çapkınlık yaptıklarını, buna karşın, elli yaşlarına yaklaşırken bunu haftada hemen hemen bir keze çıkardıklarını keşfetmişlerdir. Kadınlar ise otuzlu yaşlarının ortalarında ve kırklı yaşlarının başlarında zina faaliyetlerinin doruğuna erişiyordu. Eşcinsel erkek ve kadınlar büyük ölçüde *genç* ve işçi sınıfından olsalardı, Symons'ın, erkeklerin kadınlardan daha fazla çeşitlilik aradıkları kanısına varması çok doğal olurdu.

Basit bir matematik başka bir sorunu gündeme getiriyor. Öyle ya, heteroseksüel bir adam ne zaman "çapkınlık yapsa", bir kadınla yatıyor demektir. Ve dünyanın hemen bütün toplumlarındaki yetişkinlerin çoğunluğu evli olduğuna göre, Amazonlar'da çalıların arasına, Avustralya'nın içerilerinde bir kayanın arkasına, Afrika veya Asya'da bir kulübenin içine süzülen evli bir erkeğin, büyük bir olasılıkla evli bir kadınla aşk yaptığı savunulabilir.

Modern kent toplumlarında bekârlarla ilgili inişli çıkışlı sonuçlar, değişkenler arasındaki bağlantının bu basit matematiğini çarpıtmaktadır. Ayrıca, bütün Amerikan erkeklerinin yüzde 8-15'inin evlilik dışı ilişkileri fahişelerle olagelir. Ama dünyadaki

heteroseksüel beraberliklerin büyük çoğunluğunun evli erkekler ve evli kadınlar arasında olageldiğini söylemek doğru olur. Öte yandan, dünya yüzünde tarih boyunca sevgilileriyle aşk ilişkisi yaşamış bütün evli kadınların zina yapmaya zorlandıklarına inanmak zordur.

Gerçekten de, zinanın kadın atalarımız için biyolojik açıdan bir uyum aracı olmuş olması için en az dört neden vardır.

Bunların en belirgini, bugün Güney Afrika'da Kalahari çölünde yaşayan Nisa adlı bir Kung kadını tarafından ortaya atılmıştır. Antropolog Marjorie Shostak 1970'lerde Nisa'yla tanıştığı zaman, kadın beşinci kocasıyla bir avcı-toplayıcı kabilede yaşıyordu. Nisa'nın kocalarından başka, bir sürü âşığı da olmuştu. Shostak ona niçin bu kadar çok erkekle düşüp kalktığını sorduğunda Nisa, "Bir kadının yapabileceği çeşitli işler vardır ve her gittiği yerde âşıkları olmalıdır," diye yanıt verdi ve şöyle devam etti: "Bir yere misafirliğe gider ve orada yalnız olursa, o zaman orada biri çıkıp ona boncuklar verir. Bir başkası et, yine bir diğeri başka yiyecekler verir. Kadın böylece, iyi bakılmış olarak köyüne döner."

Nisa, kadınların cinsel çeşitliliğe duydukları ilgiyi, çevreye uyum (adaptasyon) açısından birkaç kelimeyle özetlemiş oluyordu: Ek geçim. Fazladan mal ve hizmet, zina yapan kadın atalarımıza daha fazla besin, daha güvenli barınak sağlamış olacaktır; bu ayrıcalıklar ise kadın için daha fazla koruma, daha sağlıklı bir yaşam demek olacak, çocukları da bu sayede hayatta kalma şansını yakalayacaktı.

İkinci neden de şu: Zina, eski çağlardaki kadına bir tür sigorta poliçesi görevi yapıyordu. Bir "koca" öldüğü ya da evini terk ettiği takdirde, kadının, çocuklarına karşı görevlerini yerine getirmede yardımını sağlayabileceği başka bir erkeği olacaktı.

Üçüncü neden: Eski çağlardaki kadın, gözleri iyi görmeyen, korkak ve ailesine bakmaktan aciz, yeteneksiz bir avcıyla "evlendiği" takdirde, Bay "İyi Gen" diyebileceğimiz başka bir erkekten çocuk yapmakla genetik soyunun kalitesini yükseltmek durumunda olacaktı.

Dördüncü neden: Bir kadının değişik babalardan çocukları olduğu takdirde, her çocuk öbürlerinden biraz farklı olacak, bu da içlerinden bazılarının çevredeki beklenmedik dalgalanmaları atlatıp hayatta kalmaları olasılığını artıracaktı.

Tarih öncesi kadınları, evlilik dışı serüvenleri konusunda çenelerini tuttukları takdirde, fazladan kaynaklar, gelecek sigortası,

daha kaliteli genler ve biyolojik gelecekleri için daha çeşitli DNA elde edebiliyorlardı. Dolayısıyla, gizli âşıklarıyla samanlığı seyran eden kadınlar yaşamayı sürdürüyor; —modern kadını çapkınlık yapmaya iten her neyse, bunu bilinçsizce yüzyılların ötesine geçiriyorlardı.

Kadınların evlilik dışı ilişkileri geçmişte herhalde uyum temeli üzerinde kurulmuştu. Bu da kadın fizyolojisinde izini bırakmıştır. Erkeğin cinsel organındaki kan damarları orgazm halinde kanı vücudun içine geri gönderirler, penis gevşer ve ilişki sona ermiş olur. Tekrar orgazm olması için, erkeğin her şeye yeniden başlaması gerekir. Oysa kadın için, sevişme belki de yeni başlamıştır. Kadının cinsel organları, eşininkinden farklı olarak, bütün kanını boşaltmamış olabilir. Kadın usulünü biliyor ve istiyorsa, hemen ve tekrar tekrar orgazm olabilir. Bazen orgazmlar o kadar hızlı bir silsile halinde gelebilir ki, biri sonrakinden ayırt edilemez ve bu da sürekli orgazm olarak bilinir.

İnsan dişisinin bu yoğun cinsel dürtüsü ve başka primatlarla ilgili veriler, antropolog Sarah Hrdy'yi, insan dişisinde zina olgusunun ilk başlangıcı hakkında yeni bir varsayım ortaya atmaya itmiştir.

Hrdy, irili ufaklı maymunların büyük ölçüde verimsiz cinsel ilişkilere girdiğine işaret ediyor. Örneğin, kızışma devresindeki dişi şempanze, çevresinde oğullarının dışındaki bütün erkek maymunlarla çiftleşecektir. Şempanzelerdeki ve başka dişi primatlardaki bu ek cinsellik, mutlaka çocuk yapmak için değildir. Hrdy, buna dayanarak, dişi şempanzelerin cinsel çeşitlilik arayışının iki Darwinci amacı olduğunu savunuyor: Yeni doğacak yavrularını öldürmeye çalışabilecek erkeklerle dostluk kurmak ve babanın kimliğini belirsizleştirerek, toplum içindeki her erkeğin doğacak çocuğa baba gibi davranmasını sağlamak.

Hrdy; bu mantığı kadınlara da yakıştırarak, yoğun cinsel dürtüyü, çok sayıda erkekle birleşerek her birinden pederşahi yatırım ve çocuğunun öldürülmesine karşı sigorta sağlamayı amaçlayan eski bir evrimsel taktiğe bağlar. Bu da iyi bir fikirdir. Ağaçların üstünde yaşayan ilkel dişi atalarımız, belki de dost olmak için birçok erkekle sevişmiştir. Sonradan, atalarımız dört milyon yıl önce Afrika'nın çayırlarına sürüldüklerinde, küçükleri yetiştirmek için eşleşme bağları kurma ilkesi gelişince, dişiler alenen rastgele cinsel ilişkide bulunmaktan gizli birleşmelere geçerek, daha iyi maddi olanaklara, daha kaliteli ve çeşitli genlere kavuştular.

Dünyada pek çok kişi, Donald Symons'la Amerikalıların, erkeklerin birer Don Juan, kadınların ise cinselliğe çekinerek boyun eğen taraf oldukları görüşüne katılmayacaktır.

Müslüman toplumlarındaki peçe âdeti, Müslüman toplumların kadınların fazlasıyla baştan çıkarıcı olduğu yolundaki inanışından doğmuştur. Klitoridektomi, yani klitorisin (bazen de çevresindeki jenital dokuların) kesilip çıkarılması, yoğun kadın şehvetini yenmek için uygulanmaktadır. İlk Hıristiyanlık döneminde Talmudcu yazarlar, kadınların erkeklerden daha yoğun cinsel dürtüleri olduğunu düşündüklerinden, bir kocanın düzenli olarak karısıyla sevişmesinin şart olduğunu ileri sürmüşlerdi. Batı Ekvator'un Kayapa yerlileri, kadınların aşırı derecede cinselliğe düşkün olduklarını düşünürler. Endülüs'ün küçük kentlerinde böbürlenerek dolaşan ve her fırsatta çapkınlık yapan İspanyol erkekleri bile kadınların tehlikeli ve güçlü olduklarını, her fırsatta ilişkiye girdiklerini düşünürler. Eskiden İspanyol kızlarının yanlarında bir büyük olmadan bir yere gitmelerinin yasaklanmasının nedeni budur.

1950'lerin seks araştırmacıları Clellan Ford'la Frank Beach'e hangi cinsiyetin cinsel çeşitlilikle daha çok ilgilendiğini sormuş olsaydınız, size şöyle yanıt verirlerdi: "Cinsel konularda çifte standart uygulamayan ve çok sayıda ilişkinin hoş görüldüğü toplumlarda kadınlar karşılarına çıkan fırsatlardan yararlanmaya erkekler kadar heveslidir." Kinsey de bu görüşü onaylayarak, "Kadınların evlilik dışı ilişkilerini sıkı bir kontrol altında tutmaya çabalayan toplumlarda bile bu tür faaliyetin, hem de büyük bir sıklıkla olageldiği kesindir," demiştir.

Bütün bu veriler, kadınların belki de erkekler kadar arzuyla gizli âşıklar edindiklerinden şüphelenilmesine yol açmaktadır.

Zina bilmecesi böylece çözülmektedir: Erkeklerin, genlerini yaymaya biyolojik gereksinme duymaları ve cinsel açıdan faal erkek eşcinsellerin dikkate değer çokluğu, erkeklerin doğaları gereği cinsel çeşitliliğe kadınlardan daha düşkün oldukları varsayımını desteklemektedir. Diğer yandan, heteroseksüel bir erkek ne zaman çapkınlık yapacak olsa, bu işi bir kadınla yapmaktadır. Bundan başka, maddi olanaklar ve bir tür güvence sağlamak, daha iyi ve kaliteli DNA edinmek gereksinimleri, dişinin yoğun ve uzun süreli cinsel tepki gösterme yetisi, cinsel bir çifte standardın egemen olmadığı toplumlarda kadınlarda zinanın sık görülmesi, kadınların

da sürekli ve belki de erkeklerdeki kadar sık olarak cinsel çeşitlilik aradıklarını göstermektedir.

Fuhuş olayı da yukarıdaki görüşleri desteklemektedir.

En Eski Meslek

Kesin bir çifte standardın egemen olduğu tarımsal toplumlarda kadınlar çok uzun zamanlardan beri tamamen farklı iki cinsel yaşam çizgisini benimsemişlerdir: Ya evin dört duvarının arasında tutsak bir ev kadını, ya da bir cariye veya fahişe olacaklardı. Bu toplumlarda bazı kadınların bir tek eşi vardı, bazıları ise birçok erkekle yatıyordu. Bu "gecenin kadınları" yalnız çiftçilikle geçinen halklara özgü değildi.

Amazonlar'daki Mehinakuların arasında orman köyünün cinsel açıdan en faal kişisi, çeşitli erkeklerle girdiği ilişkilerinin karşılığında balık, et veya incik boncukla ödüllendirilen bir kadındı. Bazı gelenekçi Navaje kadınları da evlenmemeyi yeğliyordu. Bunlar yalnız yaşıyor ve bir ücret karşılığında çeşitli erkek konuklarını memnun ediyorlardı. Amerika'nın başka Kızılderili kavimlerinde kadınlar gelenekleri gereği kocalarının çıktıkları avlara katılır, avcıların birçoğunun cinsel gereksinimlerini karşılamanın ödülü olarak bol etle evlerine dönerlerdi.

Orta Brezilya'nın bekâr bir Canela kızı, yiyecek ya da başka bir hizmet elde etmek istediği zaman bir âşık adayı seçer ve erkek kardeşinden onunla bir randevu ayarlamasını isterdi. Bu randevuların birçoğu uzun vadeli iş ilişkilerine dönüşürdü. Meksika'da da Sierra Tarascanlar'ın arasında mamalar çok iyi iş yaparlardı. Bu yaşlıca kadınların elinde her an göreve çağırabilecekleri bir dizi kız bulunurdu. Afrika'da Aşağı Sahra'nın Nupe kadınları geceleri en güzel giysileri ve incik boncuklarıyla pazar yerine gelir, kola cevizleri satarlardı, ama alıcılar bir kadını bütün gece için kiralayabilirdi.

Bu kadınların (ve başka toplumlardaki benzer kadınların) ekonomik nedenlerle fuhuş yaptıklarını iddia edebilirsiniz. Ancak birçok kadın sadece cinsel çeşitlilikten hoşlandıklarını ileri süreceklerdir.

Ve bu işi yapan kadınlar yalnız değillerdir. Hayvanların dünyası da hafifmeşrep dişilerle doludur. Birinci bölümden anımsayacağınıza göre, dişi şempanzeler, başka memeliler, birçok kuşların dişileri, böcekler ve sürüngenler erkeklere pas verir, yiyecek karşılığında onlarla çiftleşirler. Avustralya'nın çalılık çekirgeleri ve baş-

ka böceklerin arasında erkeğin sunduğu madde zifaf armağanıdır. Fuhuşun, "dünyanın en eski mesleği" unvanını hak ettiği görülüyor.

Nâçizane Bir Önerme

Eski tekerlememize dönelim: Kim daha çok cinsel çeşitlilik arıyor, erkekler mi, kadınlar mı?

Nâçiz bir önermede bulunabilirim: Uzun evrim tarihimiz boyunca çoğu erkek genlerini yaymak için kadınlarla birleşmenin yollarını ararken, kadınlar maddi yarar sağlamak için iki yoldan birini seçiyorlardı. Bazı kadınlar, kendisinden yarar sağlamak için bir tek erkeğe görece sadık kalmayı yeğlerken, başkaları her birinden yarar sağlamak için birçok erkekle gizli cinsel ilişkiye giriyordu. Bu senaryo aşağı yukarı yaygın olan inanışa uyuyordu: Erkek doğal çapkındı, kadın ise ya Bakire Meryem ya da fahişe.

İnsanın, aradığı her neyse onu bulacağı, bilimin eski aksiyomlarından biridir. Zinanın bilimsel incelemesi için de bu geçerli olsa gerek. Örneğin, Donald Symons'la Bruce Ellis'in yakın tarihli bir araştırmasında 415 kolej öğrencisine karşı cinsten tanımadıkları bir öğrenciyle ilişki kurmaya hazır olup olmadıkları sorulmuştu. Bu hayali senaryoda katılımcılara hamilelik, hastalık ve teşhir edilme tehlikesinin bulunmadığı söylenmişti. Sonuçlar tahmin edeceğiniz gibi oldu. Erkeklerden daha yaygın olarak evet yanıtının alınması, araştırmacıları bir kez daha, erkeklerin cinsel çeşitliliğe kadınlardan daha meraklı oldukları sonucuna varmaya yöneltti.

Ama burada üzerinde durulması gereken bir nokta var. Yapılan inceleme, erkeklerin çapkınlığının en önemli genetik amacı olan genç kadınları döllemeyi hesaba katıyor, ama kadınlarındaki zinanın başlıca amacını, yani maddi yarar sağlamayı göz ardı ediyordu.

Symons'la Ellis aynı erkeklere farklı bir soruyla: "Yakındaki bir yaşlılar yurdunda kalan bir kadınla bir gecelik ilişki kurmak ister miydiniz?" deselerdi, nasıl bir yanıt alırlardı acaba? Bu erkeklerin cinsel çeşitliliğe o kadar büyük bir özlem göstereceklerinden kuşkuluyum. Ya Symons'la Ellis aynı genç kadınlara da farklı bir biçimde: "Size sıfır kilometrede bir *Porsche* armağan ettiği takdirde falanca orta yaşlı adamla yatar mıydınız?" diye sorsalardı... Evrimsel mantık, kadınların maddi yarar sağlamak için onunla bununla düşüp kalktıklarını savunuyor. Ve bilim adamları, her bir cinsin genetik güdülerini, ankete katılanların yaşını ve sosyal ko-

numunu hesaba katmadıkları sürece hangi cinsin cinsel çeşitlilikle daha fazla ilgilendiğini bilemeyeceğiz.

Siz bu verilerle fikirlerden ne anlam çıkarırsanız çıkarın, kadınların cinsel bakımdan çekingen olduklarını ya da gizli cinsel serüvenlerden kaçtıklarını gösterir herhangi bir kanıt yoktur. Aksine, gerek erkekler gerekse kadınların karma bir üreme stratejisi; tekeşlilik ve zina sergilediği görülüyor.

"Kusursuz" Aşk

Kimin daha fazla zina yaptığını bilemeyebiliriz. Ama erkeklerle kadınların zina yaptıklarını *neden* söylediklerini biliyoruz.

Anketlerde erkeklere ve kadınlara niçin evlilik-dışı cinsel ilişkiye girdikleri sorulduğunda, zina yapanlar genellikle, "şehvet yüzünden", "aşk uğruna" veya "bilmiyorum" diyorlar. Psikologlar, bazı çapkınların bir evliliği onarmak için yakalanmak istediklerini yukarıdaki yanıtlara ekliyorlar. Başka çapkınlar, çapkınlıklarından, bazı gereksinimlerini ev dışında tatmin ederek evliliklerini geliştirmede yararlanmaktadır. Başkaları serüvenlerini, eşlerini terk etmek için bir bahane olarak kullanırlar. Bazıları özgürlük arayışı içindedir. Başkaları dikkati üzerlerine çekmek ister. Daha başkaları kendilerini özel biri gibi hissetmeyi, arzulanmayı, kendilerini daha erkek ya da dişi görmeyi, daha çekici olmayı veya daha iyi anlaşılmayı ister. Yine başkaları daha fazla iletişim, daha fazla yakınlık ya da sadece seks ister. Diğerleri heyecan veya tehlikeyi, dramatik durumları özler. Birkaçı intikam peşindedir. Kimisi "kusursuz" aşkı bulmaya çalışmaktadır. Bazıları ise hâlâ genç olduklarını kendi kendilerine kanıtlamak için bu son fırsatın üstüne atlar.

Carol Botwin, bazı erkeklerin "bebeklik dönemi"nden daha ileriye geçemedikleri için eşlerine sadık kalamadıklarını söylüyor. Bu insanlar seyahat ederken ya da eşleri yanlarında olmayınca kendilerine bir dayanak ararlar. Cinsel açıdan sadık kalamayan başka erkeklerle kadınlar, anneyle babanın birbirine yakın olmadığı bir evde büyümüş olabilirler. Bunlar yetişkin bir kişi olduklarında duygusal derinliği olmayan evlilikler yaparlar, donuk ilişkiler yaşarlar. Bazı erkekler karılarını idealleştirir, fakat çöplükte buldukları kadınlarla düşüp kalkmayı severler. Bazı kadınlarla erkekler ise kendilerine hayrandırlar ve parlak çehrelerini sergilemek için çok sayıda sevgili gereksinirler. Bir de bir üçgenin parçası olmayı, rekabet halinde olmayı sevenler vardır. Başkaları gizlilikten

heyecanlanırlar. Diğerleri ise bir seks sorunu çözümlemenin peşindedir.

Zinayla bağlantılı birçok başka sosyolojik ve psikolojik etkenler de vardır. Kadının tam gün çalışması, eğitim düzeyi, yaş, dine bağlılık, parasal bağımsızlık derecesi, anneyle babanın değerleriyle meslekleri, bir eşin kronikleşmiş hastalığı, evlilik öncesindeki cinsel deneyim, kadının cinsel soğukluğu ya da eşlerden birinin sürekli seyahat etmesi insanın zinaya olan eğilimini etkiler.

Ama bir Darwinci olarak ben, çeşitlilik aradığını söyleyen adamın basit açıklamasını, bir de (Kalahari'deki Kung kadını) Nisa'nın şu görüşünü yeğlerim: "Bir erkek, yemeniz için size bir tek tip yiyecek getirir. Ama âşıklarınız olursa biri size bir şey, bir diğeri ise başka bir şey getirir. Bir tanesi gece etle, bir ikincisi parayla, bir üçüncüsü ise incik boncukla kapınıza gelir." Bu yanıtların evrimsel bir dürüstlüğü vardır. Çünkü bir iş arkadaşıyla yatağa giren kadın her ne kadar genetik geleceğini düşünmese, bir davette baştan çıkardığı sekreterini hamile bırakmak bir kocanın isteyebileceği son şey olsa bile, bir sevgiliyle gizlice buluşmakla geçen binlerce yıl ve bu birleşmenin beraberinde getirdiği genetik ödül, bugün dünyada var olan zina eğilimini yaratmıştır.

"Zina yapacaksın." İncil'in 1805 baskısında bir matbaacının yaptığı hata nedeniyle çapkınlık yapmak bir emir niteliğine bürünmüştür. Kutsal Kitab'ın bu baskısı kısa zamanda ahlaksız kitap olarak nam saldı. Ne var ki insan denen hayvan ruhsal çelişkiler içinde yüzer. Gerçek aşkı arar, onu bulur ve bir yuva kurarız. Sonra, büyü kaybolmaya yüz tutunca, hayalimiz işlemeye başlar. Oscar Wilde bu derdimizi ne kadar güzel özetlemiştir: "Hayatta iki büyük trajedi vardır, sevdiğinizi kaybetmeniz ve sevdiğinizi elde etmeniz."

Ne yazık ki, sevdiğimizi elde etmemiz bizi üreme stratejimizin bir başka bölümüne, insanların boşanmaya olan eğilimine götürür.

BEŞİNCİ BÖLÜM

BOŞANMA TASARIMI

Dört Yılın Sonundaki Kaşınma

Saygın bir kadındı bütün ömrünce
Kilise kapısında kocaları vardı beş tane
Geoffrey Chaucer

"Ah, güçlü olun siz gözler, insanları canınız gibi seversiniz, sonra onlar başlarını alıp giderler." Mısır'ın Batı Çölü'nden orta yaşlı bir Bedevi kadın olan Safiye'nin gözleri, antropolog Lila Abu-Lughod'a bu hüzünlü mısraları okurken yaşlıydı. Yaklaşık yirmi yıllık kocası bir yıl önce tam ekmek yoğurduğu sırada yanına gelerek, "Boş ol," demişti. Safiye soğuk ve ilgisiz davranmıştı. Hâlâ da kayıtsız görünmeye çalışarak antropoloğa, "Beni boşamasına aldırmadım. Zaten ondan hiç hoşlanmazdım," dedi. Safiye umutsuzluğunu çok iyi gizliyordu. Ne kadar yaralı olduğunu, duyduğu özlemi sadece o küçücük şiir ele veriyordu.

Şarkıları ve öyküleri her ne kadar kadınlarla erkeklerin arasındaki ihtirası anlatsa da, Bedeviler romantik aşkın utanılacak bir şey olduğunu düşünürler. Toplum içinde gençlerin, ailelerinin arzu ve emirlerine uygun evlilikler yapmaları gerekir. Kişinin, annesiyle babasını, erkek ve kız kardeşlerini ve çocuklarını derin bir aşkla sevmesi beklenir, ama eşini değil. Karı ve koca arasındaki aleni sevgi gösterileri Bedevileri bu nedenle dehşet içinde bırakır. Ve eşlerin birbirlerine derin bir aşkla bağlanabileceklerine inanmakla beraber, saygın kişilerin cinsiyet konularında edebe uygun bir tavrı korumaları beklenir. Tutku derecesine varan aşklar ancak kısa şiirlerle açığa vurulabilir.

Bu göçebeler günümüzde yerleşikliği seçerek koyunlarını gütmekte, incir ağaçlarıyla bağlarına bakmakta, kaçakçılık yapmakta ya da başka işlerin peşinden koşmaktadır. Ama bu arada aşka olan tarihsel düşkünlüklerinden vazgeçmemişlerdir.

Demiryolundan, Toyota kamyonlarından önce ataları Kuzey Afrika çöllerini aşıyor, hurma ve başka malları kervanlarla vahalardan Nil vadisine taşıyorlardı. Kendileriyle birlikte Arapların kabile geleneklerini –özgürlük aşkını, şeref tutkusunu, cesareti, yiğitliği, konukseverliği, kan gütmeyi ve hepsinden önemlisi, kadın, şarap ve şarkıya düşkünlüğü– beraberlerinde götürüyorlardı. Safiye'nin kısa şiiri, aşkın umutsuzluğunu ve romansın neşesini konu alan bütün modern Bedevi mısraları gibi, çöllerin çoktandır ölmüş şarkı bestecilerini yâdetmektedir.

"Boş ol, boş ol, boş ol." Bu sözler de İslam öncesinden gelmektedir. O günlerde kadınlar saygı görürlerdi. Kadınlar kocalarının malı olurlar ve efendilerini memnun etmedikleri takdirde, defedilebilirlerdi. On birinci yüzyıl aydın ve yazarı al-Gazali'nin tarifine bakılırsa, eski Arap toplumunda boşanmanın çok kolay olduğu anlaşılıyor. Bunun için erkeğin üç kez "Boş ol" demesi yeterliydi.

İ.S. altıncı yüzyılda İslam peygamberi Hazreti Muhammet bu kabile geleneğini sürdürdü. Bekârlığı öven ilk Hıristiyanların aksine, o, cinsel birleşmenin hayatın en büyük zevklerinden biri olduğunu, evliliğin ise erkeklerle kadınları dine ters düşen rastgele cinsellikten koruduğunu savunuyordu. Bu nedenle de, müritlerinin evlenmelerinde ısrar ediyordu. Şöyle diyordu: "Oruç tutuyorum ve yiyorum, nöbet tutuyor ve uyuyorum ve evliyim. Geleneğimi izlemeyi reddeden benden değildir." İslam'da bekârlık olmayacaktı.

Hazreti Muhammet'in etkisi bugüne dek bilim adamlarının "cinselliğe olumlu bakan" (seks-pozitif) diye niteledikleri bir İslam kültürü oluşturmuştur. Bu toplumda erkek ve kadın arası aşk, cinsellik ve evlilik büyük saygı görür. Tarihten gelen dinsel kuralların aksine bekârlığın ve manastır sisteminin erdemlerini övdüğü için, Batı toplumu bazen seks-negatif olarak nitelenir.

Hazreti Muhammet başka geleneklere de damgasını vurmuştur. İslam öncesi halklardan miras kalan inanışa uyarak kadınları erkeklere tâbi görmekle birlikte, kadınları korumak için bir dizi sosyal, ahlâki ve yasal kural koymuş, eşlerin her ikisinin de hisselerine düşen hak ve görevleri açıkça sıralamıştır. Bu ilkelerden biri gereğince, bir erkeğin dörtten fazla karısı olmayacak, birbirini izle-

yen gecelerde onları sırayla ziyaret edecekti. Bir koca her şeyden önce herhangi birini kayırmadan hepsinin gereksinimlerini yerine getirecekti.

Bir kadının da sorumlulukları vardı tabii. En başta, çocuklar doğuracak ve onları büyütecek, yemek pişirecek ve kocasının sözünü dinleyecekti. İslam dünyasında evlilik yasal bir anlaşmaya dayanıyordu. Ve kutsal sayılıp asla çözülemeyen Hıristiyan evliliklerinin aksine, Müslümanların evlilik bağı koparılabiliyordu. Peygamber'in buyrukları Tanrı'dan geliyordu.

Bu geleneksel boşanma süreci bugün hâlâ İslam dünyasının birçok yerinde süregeliyor. Yine de boşanmanın sağlanması bazı yerlerde güçleşmiştir. En geçerli boşanma aracı hâlâ Peygamber'in emirleriyle uyumlu olan Sünni *talak*'tır. *Talak*, yani boşanma, ikisi de onaylanmış, birbirinden biraz farklı iki şekilde yapılabilir. Bunlardan biri olan *talak ahsan*'da boşanma, kadının âdet halinde olmaması ve bundan sonra üç ay süreyle de kocasıyla cinsel ilişkide bulunmaması koşuluyla, "Boş ol, boş ol, boş ol," tekerlemesiyle gerçekleşir. Ancak koca sözlerini geri alır ve çift bu üç aylık bekleme süresi içinde tekrar ilişkiye girerse boşanma hükümsüz olur.

İslam yasaları boşanmayla ilgili daha bir sürü şart koymuştur. Örneğin, bir kadının kocasını terk etmesinin ne zaman uygun düşeceği ve her bir eşin ayrılıklarını nasıl nezaketle anlaşmaya bağlayabileceği konusu da bu şartlar arasında yer alır. Çünkü Hazreti Muhammet ister beraber, ister ayrı olsunlar, erkeklerle kadınlar arasında uyumun egemen olmasını savunuyordu. Kuran'ın emrettiği gibi, "Çünkü süreleri dolunca onları şefkatle geri alın ya da onlardan şefkatle ayrılın."

Kocası gidince Safiye her şeye rağmen üzüntü duymuştu.

Ayrılma

Hepimizin kendine göre dertleri vardır. Ama yaptıklarımız içinde en güç olanlardan birisi, bir eşten ayrılmaktır. Bunu en iyi şekilde yapmanın bir yolu var mıdır acaba?

Bundan kuşkuluyum. Ancak, insanlar, bir evliliğe son vermek için birçok resmî usul geliştirmişlerdir. Bazı toplumlarda boşanmalar özel mahkemeler ve meclislerce düzenlenir. Bazen kabile reisi boşanma isteyenleri dinler. Çoğu zaman bir boşanma, taraflar ve aileleri tarafından ele alınacak özel bir sorun olarak kabul edilir. Bu iş çok kolay da olabilir; yakın zaman önce Hindistan'da olduğu gibi bütün bir toplumu allak bullak da edebilir.

New York Times, 1988'de kendisine dayak atan beş yıllık kocasının yanından kaçan Ganga adlı genç Hindu kızının boşanma davasını dile getirmişti. Ertesi gün beş yüzü aşkın insan, karı-koca ve akrabalarının, kastlarının saygın yaşlılarının soracakları sorulara verecekleri yanıtları dinlemek için köyün yakınındaki bir tarlada toplanmıştı. Fakat Ganga, kocasının babasıyla amcasını cinsel tacizde bulunmakla suçlayınca tartışma çıktı. Hakaretler çok geçmeden sopalarla vuruşmalara bıraktı yerini, bir sürü kişi de kaşla göz arasında kendini yerde kanlar içinde buldu. Şamata ancak polisin gelmekte olduğu duyulunca sona erdi. Boşanma muameleleri, çamur duvarların arkasında acı sözlerle devam etmiş olsa gerek.

İster öfkeyle ister kayıtsızlıkla, ister gösterişle ister sessiz biçimde yürütülsün, boşanma kesinlikle insan hayatının bir parçasıdır. Dünyanın hemen her yerinde boşanmaya izin verilmektedir. Boşanma eski İnkalar'da yoktu. Roma'nın Katolik Kilisesi de boşanmayı kabul etmemektedir. Başka bazı toplumlar ve etnik gruplar da evlilik bağının çözülmesine izin vermezler. Bazı toplumlarda ise boşanma kararının alınması çok güçtür.[1]

Ancak, Sibirya'nın tundralarıyla Amazonlar'ın yağmur ormanları arasında her yerde insanlar, boşanmayı esef edilecek, ancak bazen gerekli bir olay olarak kabullenmektedir. Boşanmayla ilgili belirgin toplumsal ve yasal yöntemler vardır. Ayrıca, geleneklerine düşkün olan halklar, Batılıların aksine, boşanmayı ahlaksal bir olaya dönüştürmezler. Sibirya Moğollarına göre, "İki kişi uyum içinde beraber yaşayamazlarsa, ayrı yaşamaları daha iyidir."

İnsanlar niçin boşanırlar? Kırıcı kavgalar, duygusuzca harcanmış sözler, şakadan anlamamak, fazla televizyon seyretmek, karşısındakini dinlememek, sarhoşluk, cinsel bakımdan reddolunmak, erkeklerle kadınların bir evliliğe son vermek için öne sürdükleri nedenlerin birkaçıdır ve bu nedenler, evlenmeyi istemekteki nedenler kadar bol ve çeşitlidir. Ama dünyanın her yerinde insanların karı koca ilişkisine son vermelerine yol açan bazı ortak durumlar vardır.

Alenî (açıkça yapılan) zina bu listenin başında gelmektedir. Antropolog Laura Betzig 160 toplumu inceledikten sonra özellikle kadın tarafından açıkça yapılan zinanın, bir evliliğe son vermek için öne sürülen en yaygın sebep olduğunu saptamıştır. Kısırlık ikinci sıradadır. Özellikle erkeğin yaptığı zulüm, dünyadaki boşanma nedenlerinin üçüncüsüdür. Bunları bir eşin kişiliği ve davranışıyla ilgili bir sürü suçlama izlemektedir. Huysuzluk, kıskançlık,

aşırı gevezelik, dırdır, saygısızlık, kadının tembelliği, kocasının evine bakmaması, cinsel açıdan ihmal edilmek, kavgacılık, evden uzak kalmak ve bir sevgiliyle kaçmak, boşanma gerekçelerinin bazılarıdır.

Zinayla kısırlığın başlıca nedenler olduğuna şaşmamalı. Darwin insanların en başta çocuk yapmak için evlendiklerini varsayıyordu. Çoğu kişinin ekonomik açıdan değerli bir eş elde etmek ya da yaşlandıkları zaman kendilerine destek olacak çocuklara sahip olmak istedikleri kesin. Bazıları da akrabalar, dostlar ya da düşmanlarla politik bağlarını pekiştirmek için evlenir. Ama Betzig'in açıkça kanıtladığı gibi, Darwin haklıydı: Boşanmak için öne sürülen başlıca nedenler cinsellik ve üremeyle yakından ilişkili olduğuna göre, insanların en başta üremek için evlendikleri anlaşılıyor.[2]

Bundan çıkan sonuç, çocuk yapacak yaştaki boşanmış kişilerin tekrar evlendikleri olmalı. Gerçekten de, öyle oluyor.[3] Hayallerin yıkılmasına, korkunç kavgaların belleklerden silinmemesine, evliliğin sinir bozucu, can sıkıcı ve acı verici olabileceğinin farkında olmalarına rağmen, boşanan kişilerin çoğunluğu yeni bir eşle dünya evine girmekte gecikmezler. ABD'de eşlerinden ayrılan kadınların yüzde 75'i, erkeklerin ise yüzde 80'i tekrar evlenir. Ve evlilik, geleneklerine bağlı birçok toplumda insanı yetişkin olarak tanımladığından, dünya yüzündeki boşanmış kişiler kendilerine yeni bir eş buluyorlar.

Bir sonraki eşimizle ilgili iyimserliğimizin sonu olmadığı anlaşılıyor.

Para Konuşuyor

İngiliz yazarı Samuel Johnson yeniden evlenmeyi, umudun deneyimleri yenik düşürmesi olarak tanımlamıştı. Amerikalılar, yedi yılın sonunda evliliğin çarptığı kayaları alay konusu yapmışlardır. Antropologlar insanların bu huyunu "dizi halinde tekeşli ilişkiler kurma" (*serial monogamy*) olarak tanımlıyorlar. Siz ne derseniz deyin, insanların boşanıp tekrar evlenme eğilimi tüm dünyada yaygındır. Ve bir sürü başka çarpıcı modeller sergilemektedir.

Ilki şu: Boşanma, kadınlarla erkeklerin her ikisinin de arazi, hayvanlar, para, bilgi ve/veya başka değerli mal veya olanakların sahibi oldukları ve her ikisinin de kişisel zenginliklerini birinci derecedeki aile çevresinin dışına dağıtmak veya değiştirmek haklarının olduğu yerlerde yaygındır. New York kentinde bir banka sahibiyseniz, Güney Afrika'daki Kalahari Çölü'ndeki biricik su kayna-

ğından sadece siz yararlanıyorsanız ya da tahılınızı Nijerya'da pazarlayıp, alakoyabileceğiniz, bir işe yatırabileceğiniz, satabileceğiniz ya da armağan edebileceğiniz bir zenginlikle memleketinize dönebiliyorsanız, zenginsiniz demektir.

Kalahari Çölü'nün Kung Buşmenleri ekonomik özerkliğin çarpıcı bir örneğini sergilemektedir. Bu insanların arasında gerek erkekler gerekse kadınlar bir defadan fazla evlenirler. Ve Kung kadınlarının ekonomik ve toplumsal açıdan da güçlü olmaları rastlantı olmasa gerek.

Kunglar her ne kadar Batı'nın değerlerini ve yirminci yüzyıl teknolojisini hızla benimsemekteyseler de, yüksek boşanma oranları yeni bir gelişme değildir. Antropologlar 1960'larda yaşam biçimlerini saptadıkları sırada bu insanlar yağmurlu mevsimde on ilâ otuz kişilik küçük gruplar halinde yaşıyorlardı. Sonra, hava dönüp de kavurucu ekim güneşi yüzeydeki suyu emince, daha kalabalık topluluklar halinde hiç kurumayan su kaynaklarının etrafında toplaşıyorlardı. Fakat Kunglar arazide dağınık olarak yaşadıkları zamanlarda bile erkeklerle kadınlar toplulukların arasında sürekli yolculuk ederek, birkaç yüz kişilik, hareket halinde bir akrabalar ağını oluşturuyordu.

Kung kadınları çalışmaya gidip geliyorlardı. Her sabah değil, ama besinler iki veya üç günde bir azalınca, bir kadının toplamaya gitmesi gerekiyordu. Emzirdiği bebeğini atkısına sarıyor, daha büyük çocuklarını o günlük dost ve akrabalarına bırakıyor ve bir kadın grubuna katılarak yürüyüşe geçiyordu.

Yiyecek aramak için çıkılan seferlerin her biri yeniliklerle doluydu. Kadın bazen bir baobap yemişiyle, yabani soğanlarla, tsama kavunlarıyla ve tatlı mongongo cevizleriyle dönüyordu. Başka günlerde ekşi erikler, tsin fasulyeleri, yeşil sebzeler ve kökler topluyordu. Bal, tırtıllar, kaplumbağalar ve kuş yumurtaları da getirilen yiyecekler arasındaydı. Kadınlar sık sık değerli bilgilerle de dönüyorlardı. Kadın, yürürken keşfettiği hayvan izlerinden oralardan hangi hayvanların geçtiğini, sürüde kaç baş hayvan olduğunu ve grubun hangi yöne gittiğini keşfediyordu.

Kung erkekleri haftanın iki veya üç gününde ava çıkıyorlar, güvercin, orman tavuğu, tavşan, kirpi, bir antilop ya da bir zürafanın peşinden gidiyorlardı. Bir koca bazen ancak karısıyla çocuklarını doyuracak kadar etle eve dönüyordu. Bazen de bir grup erkek, av arkadaşları, akrabaları ve dostlarıyla paylaşacak kadar büyük bir hayvan öldürüyordu. Et nadide bir besindi. Usta avcılar ise bü-

yük saygı görürlerdi. Ne var ki erkekler ancak dört günde bir eve et getirirlerdi.

Sonuç olarak, kadınlar hemen her gece yenilen yiyeceklerin yüzde 60 ilâ 89'unu sağlıyorlardı. Kadınlar aynı zamanda çöldeki su kaynakları üzerindeki hakları aralarında paylaşıyorlardı; üstelik bu, kasabanın bankasına sahip olmak gibi bir şeydi. Yaşlı kadınlar şaman oluyor ya da toplumsal işleri yönetiyorlardı.

Öyle olduğu için de Kung kadınları güçlüydüler.

Bir koca ile karısı mutsuz bir evliliğe tutsak oldukları zaman biri ya da öteki genellikle üç beş eşyasını toplar ve başka bir kampa giderdi. Niçin? Bunu yapabildikleri için. Kung kabilesinden karı kocalar ayrılmadan önce çok kez aylarca tartışırlardı. Çöl kumlarının üstüne acı sözler ve daha da acı gözyaşları dökülürdü. Komşular da ister istemez işe karışırdı. Ama mutsuz evliliklerin çoğu er ya da geç son bulurdu. Kung kadınlarının sosyolog Nancy Howell'e 1970'lerde bildirdikleri 331 evlilikten 134'ü boşanmayla son bulmuştu. Erkeklerle kadınlar daha sonra tekrar evlenmişlerdi. Bazı Kung kadınlarının art arda beş kocaları olmuştu.

Ekonomik özgürlükle boşanma arasındaki bağlantıya daha başka toplumlarda da rastlanır.[4] Örneğin, Batı Afrika'daki Yorubalar'da karmaşık pazarlama sistemi tamamen kadınların kontrolündeydi. Ekinleri yetiştiriyor, sonra, ürünleri haftalık bir pazara —sadece kadınlar tarafından yönetilen bir pazara— götürüyorlardı. Bunun sonucunda Yoruba kadınları eve yalnız temel gıdalar değil, para ve lüks eşya, bağımsız bir servet getiriyorlardı. Ve bütün Yoruba evliliklerinin yaklaşık yüzde 46'sı boşanmayla son buluyordu.

Hadzalar, Tanzanya'da Olduvai Boğazı'nın çevresindeki çayırlarda yaşarlar. Boğaz yöresi kurak ve kayalık olmasına rağmen, çayırlar, kökler, böğürtlen türü yemişler ve küçük av hayvanlarıyla dolup taşar. Eşler, yağmur mevsiminde sabahleyin kamptan ayrı ayrı çıkarak kendilerine yiyecek sağlamaya giderler. Kurak mevsimde ise gruplar hiç kurumayan su kaynaklarının etrafında toplaşırlar, erkekler büyük av hayvanları vurmaya giderler, sonra da hep birlikte dans eder, kumar oynar, dedikodu yapar ve eti paylaşırlar. Ama Hadza erkekleriyle kadınları akşam yemeğini çıkarmak için birbirlerine bağımlı değillerdir. Evlilikleri de bu özgür ruhu yansıtır. Boşanma oranları 1960'larda Birleşik Amerika'dakinden aşağı yukarı beş kat daha yüksekti.

Kişisel ekonomik özerklik, başını alıp gitmekte serbest olmak demektir. Bu bağlantının canlı örnekleri bence Birleşik Amerika'nın güney batısındaki Navajolar'dır. 1968'de onların arasında aylarca yaşadığım için bunu güvenle söyleyebilirim.

New Mexico'da Gallup'un batısındaki 66 numaralı yola sapın, otomobille kırk beş dakika yol aldıktan sonra kuzey yönündeki bir toprak yola girin, tozların ve adaçayı kokularının arasında yolunuza devam edin, Pine Springs ticaret merkezinin ve kütüklerden yapılmış, yedi köşeli, terk edilmiş evin yanından geçin. Büyük çam ağacını arkanızda bırakıp yabani çiçeklerle kaplı tepeyi tırmandınız mı, ahşap evimize geldiniz demektir. Evimizde şişkin kenarlı bir sobayla ısınıyoruz. Yağda kızarmış ekmek, kahve ve koyun çorbası pişirmek için bir gaz ocağımız, iki büyük bronz karyolamız, bir mutfak masamız ve üç gaz lambamız var. Geceleri o masanın etrafında oturup konuşurduk. Neşeli bir evdir bizimkisi. Doğuya bakan bir kapısı, yakındaki bir çam korusunda değerli suyla dolu iki varilimiz ve hemen önümüzde kurdele gibi kıvrılan turuncu bir kanyonumuz var.

Navajo "annem" günlük yaşamı düzenlerdi. Yabani çiçekler toplar, yün tarayıp boyar ve beş kişilik ailesini beslemek için Navajo battaniyeleri dokurdu. Aynı zamanda etrafındaki arazinin de sahibiydi. Navajolar anaerkildirler. Çocuklar soy ağaçlarını annelerinin soyuna dayanarak çizerler. Bu da kadınların adamakıllı mülk sahibi olmalarının sonucudur. Kadınlar aynı zamanda Navajo kabile yaşamında büyük rol oynayan hastalıklara tanı koyarlar. Hastaları inceler, ruhsal ve bedensel hastalıkları ayırt eder ve en uygun Navajo ayinlerini önerilir. Kadınlar bu nedenle çok saygındırlar. Topluluğun bütün işlerine katılırlar ve üç kadından yaklaşık biri boşanır.

Doğu Kanada'nın Mikmaklar'ı, "İnsan, hayatının kalan kısmında eline mutsuzluktan başka bir şey geçmeyecekse, evlenmemelidir," diyorlar. Dünyanın büyük bir kısmı onlara katılıyor. Kadınlarla erkeklerin ayrılabildikleri yerlerde, mutsuz kişilerin boşandıkları çok sık görülür. Sonra genellikle tekrar evlenirler.

Eşlerin, geçinmek için birbirlerine bağımlı oldukları yerlerde boşanma oranları çok daha düşüktür. Ekonomik bağımlılıkla düşük boşanma oranları arasında görülen en dikkate değer bağlantı, endüstri öncesi Avrupa'yla Hindistan ve Çin gibi tarımda saban kullanan bütün diğer toplumlardadır. Bazıları geçmişteki Avrupa

Hıristiyanlarında görülen bu düşük boşanma oranını dinsel nedenlere bağlamaktadır. Bu da çok normal: Hazreti İsa boşanmayı yasaklamıştı. Daha önce de sözünü ettiğim gibi İ.S. on birinci yüzyıl sıralarında Hıristiyanların evliliği kutsal sayılıyordu: Hıristiyanlar için boşanmak olanaksızdı.

Fakat toplum bazen doğanın yasalarını destekler. Örneğin, endüstri öncesi Avrupa toplumlarında görülen düşük boşanma oranları aynı zamanda önlenemez bir çevresel gerçekten kaynaklanıyordu: Çiftçi karı-koca, yaşamlarını sürdürebilmek için birbirlerine muhtaçtı. Çiftlikte yaşayan bir kadının kayaları kaldırmak, ağaçları kesmek ve toprağı sürmek için mutlak surette kocasına ihtiyacı vardı. Kocası da tohumları ekmek, yaban otlarını ayıklamak, sebzeleri toplamak, hazırlamak ve depolamak için karısına ihtiyaç duyuyordu. Toprağı elbirliğiyle işliyorlardı. Dahası, evliliğe arkasını dönen, eli boş olarak gitmek durumundaydı. Eşlerin hiçbiri buğdayların yarısını topraktan çıkarıp başka yere götüremezdi. Çiftçi karı kocalar toprağa, birbirlerine ve geniş bir durağan akraba ağına bağlıydılar. Bu çevresel koşullar altında boşanma hiç de pratik bir seçenek değildi.

Endüstri öncesi Avrupa'da, Kafkasya'nın tahıl ambarında ve Pasifik kıyısına kadar uzanan tarıma dayalı birçok toplumda boşanmalara sık rastlanmayışı, bu durumda çok doğaldır.

Endüstri devrimi erkeklerle kadınlar arasındaki bu ekonomik ilişkiyi değiştirdi ve modern boşanma modellerinin ortaya atılmasına yol açtı. (Bkz. 16. bölüm)

ABD bunun iyi bir örneğidir. Tarıma dayalı Amerika'nın çiftliklerinin ötesinde fabrikalar belirmeye başlayınca, kadınlarla erkekler işçi olmak için çiftliklerden ayrılmaya başladılar. Ve eve para, yani taşınabilir ve bölünebilir değerler getirmeye başladılar. 1800'lerin büyük bir bölümünde evi hâlâ kadınlar yönetiyordu. Fakat yirminci yüzyılın ilk on yıllarında orta sınıf Amerikan kadınları giderek daha kalabalık kitleler halinde iş gücüne katılmaya başlayarak ekonomik özerklik elde ettiler.

Endüstri devriminin oluşumuyla yükselmeye başlayan Amerika'daki boşanma oranlarının, ağır, fakat sürekli tırmanışlarını sürdürmeleri rastlantı değildir. Mutsuz bir kocanın, eve aylık zarfını getiren bir kadını terk etmesi, bahçesine, bostanına bakan kadını terk etmesinden daha kolaydır. Bir geliri olan kadın da evliliğin ona getirdiği mutsuzluğa, sofraya yemek koymak için kocasına

muhtaç olan kadından genellikle daha güç katlanır. Birçok gözlemci, kadının evin dışındaki çalışmasını –ve kendi parası üzerindeki kontrolünü– boşanmaların artışındaki başlıca etken olarak görmektedir.

Kadınların ekonomik özerkliğinin sonucu olarak yükselen boşanma oranları Batı'nın tarihinde daha önce de görülmüştür. Romalılar İsa'ya öncelik eden yüzyıllarda yurtlarının dışında birçok savaş kazanınca, ticaret tekelleri Roma'ya görülmemiş zenginlikler akıtmıştı. Böylece, kentlerde bir üst sınıf ortaya çıktı. Zengin Romalı soylular artık yüklü drahomaların damatların eline geçmesine eskisi kadar hevesli değillerdi. İ.Ö. birinci yüzyılda bir dizi yeni evlilik yasasıyla birlikte üst sınıf kadınları servetlerini –ve de geleceklerini– daha fazla denetleyebilir duruma geldiler. Ve eski Roma'da parasal açıdan giderek daha bağımsız bir kadın sınıfı belirince boşanmalar da yaygınlaştı.[5]

Birleştiren Bağlar

The Beatles, "All you need is love/Tek ihtiyacın aşk," diye bir şarkı söylüyordu. Oysa öyle değildir. Ekonomik özerkliğe ek olarak birçok toplumsal etken de bir evliliğin istikrarına ya da istikrarsızlığına katkıda bulunur.

Eskiden ABD'de farklı sosyo-ekonomik, etnik ve dinsel kökenlerden gelen eşler arasındaki boşanmaların oranı daha yüksekti. Ama bu durumun değişmekte olduğu söylenebilir. Sosyolog Martin Whyte, Detroit'te 459 kadın üzerinde yaptığı inceleme sonucunda bu etkenlerin bir ilişkinin âkıbeti üzerinde fazla bir etkisi olmadığını keşfetti. Bunun yerine, benzer kişilik özellikleri, paylaşılan âdetler, ilgi alanlarının koşutluğu, ortak değerler, boş vakitleri değerlendirmede benzerlikler ve ortak arkadaşlar bir evliliği sağlamlaştıran etkenlerdi. Whyte gözlemini şöyle tamamladı: "Olgun bir yaşta evlenirseniz, birbirinize âşıksanız, beyaz ırktansanız ve bireyleri birbirine yakın ve birbirine sevgiyle bağlı bir ailedenseniz, bunun da evliliğinize yararı büyüktür. Bu niteliklerden yoksun evliler daha büyük bir rizikoyla karşı karşıyadırlar."

Psikologlar, katı ve kararlı insanların sağlam olmayan evlilikler yaptıklarını bildiriyor. Terapistlerin dediğine göre, bir çifti bir arada tutan bağlar onları itip ayıranlardan ağır bastığı takdirde, eşler bir arada kalmak eğilimindedir. Eşlerin nasıl uyum sağladıkları, nasıl uzlaştıkları, nasıl kavga ettikleri, nasıl dinledikleri ve birbirlerini nasıl razı ettikleri de bu konuda rol oynar. Uzlaşmadan yok-

sun evliliklerin uzun ömürlü olmaması olasılığı daha kuvvetlidir. Demograflar, erkeklerin fazla, kadınların ise kıt olduğu yerlerde kadınların kıymete bindiğini ve çiftlerin ayrılmalarının daha ender görüldüğünü bildirmişlerdir. İstatistiklere göre, erkek çocukları olan Amerikan çiftlerinin evli kalma şansları daha yüksektir. Okul öncesi yaşlarda çocukları olanlar için de aynı şey söylenebilir. Ve çok genç evlenen çiftler boşanmak eğilimindedirler.

Antropologlar boşanma anlayışımıza toplumsal bir öğe katmışlardır.[6] Navajolar gibi anaerkil toplumlarda boşanma yaygındır. Bunun da nedeni, büyük bir olasılıkla kadının varlıklı olması, çocuklarının kendi klanının üyeleri olmaları, kocasının ise kız kardeşinin çocuklarından kendininkilerden daha fazla sorumlu olmasıdır. Böyle olunca da karı kocalar, ekonomik alanda ortak olmaktan çok, arkadaştırlar. Bir erkeğin evlenebilmek için kadının ailesine başlık vermek zorunda olduğu yerlerde, bu para ya da malların iadesini gerektirecek olan boşanmalar çok kez daha seyrektir. Endogami, yani kişinin kendi toplumunun içinde evlenmesi daha kalıcı bağlar yaratır: Ortak akrabalar, dostlar ve sorumluluklar çifti ortak bir dokuya katmak eğilimindedir.

Poligini, yani çokkarılılığın boşanma üzerinde garip bir etkisi vardır. Bir adamın birkaç karısının olduğu hallerde, bu kadınlar o tek erkeğin ilgisini kazanmak ve varlığından yararlanmak için birbirleriyle mücadele ederler. Kıskançlığın sonu yüz göz olma ve boşanma olabilir. Dahası, birkaç kadını olan bir erkek bunların bir tanesinin hizmetinden vazgeçebilir, buna karşın, tek bir karısı olan erkek, onun için yemek pişiren kadını terk etmeden önce iki kere düşünecektir. Gerçekten de, Batı âdetleriyle teması artan Müslüman topluluklarında boşanma oranlarında düşüş görülmüştür. Tekeşlilik geleneği, Müslümanlar'ın aile hayatına istikrar getirmiştir.

Margaret Mead bir zamanlar, "İnsanların, toplumun muazzam bir baskısı olmadan evli kaldığı hiçbir ulus yoktur," demişti. Haklıdır. Boşanma oranı, geleneklerine bağlı nice toplumlarda ABD'de olduğu kadar yüksektir.

Bu, insana garip geliyor. Bunca gülümseme ve bakışmadan, baş döndürücü aşk duygularından, paylaşılan sırlar ve çok özel şakalardan, yataktaki tatlı saatlerden, aile ve dostlar arasında geçen gündüz ve gecelerden, doğan çocuklardan, edindikleri mal ve mülkten, beraberce güldükleri, sevdikleri ve mücadele ettikleri saatler, aylar ve yıllar içinde edindikleri bunca renkli deneyimden

sonra erkeklerle kadınlar niçin bu zengin birliktelikleri arkalarında bırakırlar?

Bu huzursuzluk belki de insanî ruhsal yapımızın derinliklerindeki akımların getirdiği bir şeydir; bunlar gizli geçmişimiz boyunca günlük çiftleşmelerin sürdüğü, çağlar boyu süreçlerde evrimleşen güçlü üretme güdüleridir.

Dört Yılın Sonundaki Kaşınma

Boşanmaların içyüzünü daha iyi kavramak umuduyla Birleşmiş Milletler'in demografik yıllıklarına başvurdum. Bu kitapların yazılmasına 1987'de, Finlandiya, Rusya, Mısır, Güney Afrika, Venezuela ve ABD gibi kültürel açıdan çok farklı ülkelerde anketçilerin halka boşanma hakkında sorular sormaya koyulmalarıyla başlandı. Birleşmiş Milletler İstatistik Ofisi tarafından her on yılda bir düzinelerle toplum içinden toplanan veriler arasından üç sorunun yanıtlarını seçtim. Boşandığınız sırada kaç yıllık evliydiniz? Boşandığınız sırada kaç yaşındaydınız? Boşandığınız sırada kaç çocuğunuz vardı?

Sonuçta, çok ilginç üç model ortaya çıktı.

Ve bunlarda evrimsel güçlerin kokusu var.

En çarpıcı nokta, boşanmanın genelde evliliğin ilk yıllarında; düğünü izleyen dördüncü yıl içinde veya dolaylarında olagelmesidir. Bu tarihlerin üzerinden yıllar geçtikçe boşanmalarda yavaşlama görülüyor. Bu keşif aslında beni hayal kırıklığına uğrattı. Boşanmaların evliliğin yedinci yılı çevresinde doruk noktasına ulaşacağını sanıyordum.[7] Ama öyle değildi. Finlandiya bunun tipik bir örneğiydi. 1950'de Finlandiya'daki boşanmalar evliliğin dördüncü yılında doruk noktasına ulaşmış, bu doruktan sonra yavaş yavaş azalmaya başlamıştı. 1966'da ise Finlandiya'daki boşanmalar en sık evliliklerin üçüncü yılında görülmüştü. 1974'te, 1981'de ve 1987'de evliliğin tehlikeli yılı yine dördüncü yıl dolayları oldu.

Finlandiya'daki boşanmaların bu doruk noktalarının, diğer altmış bir toplumdaki çeşitli yıllara ait boşanmaların doruklarıyla birlikte bir grafiğini çizdiğimde, bu çok farklı uluslarda boşanmaların, evliliğin dördüncü yılı ve dolaylarında yığılmalar gösterdiği ve en yüksek noktaya ulaştığı ortaya çıktı. Yani evlilikler yedinci yıllarında karaya oturmuyor, tehlike dördüncü yılda kendini gösteriyordu.

Boşanmaların dördüncü yılda doruğa çıkması eğiliminde, bazı farklılıklar da oluyordu tabii. Örneğin, Mısır'da ve başka Müslü-

man ülkelerde boşanma dört yıl sonra değil, en çok evliliğin ilk birkaç ayı içinde görülüyordu.

Bu farklılıklar şaşırtıcı değildi. Bu toplumlarda damadın ailesi, yeni eviyle uyum sağlayamayan gelini kızın ailesine iade etmekle yükümlüdür. Kayınvalideyle kayınpeder bu işi yapmakta gecikmezler. Üstelik, *Kuran*, kızın kızlığını bozmadan evliliği bozduğu takdirde, Müslüman kocayı başlık parasının yarısını ödemekten muaf tutar. Böylece, toplumsal baskı ve ekonomik teşvik, evliliklerinde mutsuz Mısırlılarla başka Müslüman halkları erken boşanmaya itmektedir. Dahası, bu istatistikler "feshedilebilir" boşanmaları içermektedir. Bu geçici hükümler pek az tazminat gerektirir. Feshedilebilir boşanmalar boşanma sürecini hızlandırır ve kolaylaştırır, evliliğin süresini ise kısaltır.

Buna karşın, Amerika'daki boşanmaların doruğu dördüncü yıl noktasının biraz aşağılarında kalıyor. Bu farklılık üzerinde biraz kafa yormaya değer. 1977 gibi bazı yıllarda boşanmalar evliliğin dördüncü yılı çevresinde doruğuna ulaşmıştı. Fakat 1960'da, 1970'da, 1979'da, 1983'de ve 1986'da boşanmalar daha erken tarihte, evliliğin ikinci ve üçüncü yılı arasında doruğa çıkmıştı. Niçin?

Amerika'daki bu boşanma doruğunun Amerika'daki yükselen boşanma oranıyla bir ilgisi olmadığını biliyorum. Boşanma oranı 1960 ile 1980 arasında ikiye katlanmıştı, öyleyken çiftler bu süre içinde evliliklerinin ikinci yılı içinde veya dolayında boşandılar. Beraber yaşamayı sürdüren çiftlerin gitgide artmasının bile bu konuya açıklık getirmeyeceğini biliyorum. Evlenmeden beraber yaşamaya başlayan erkek ve kadınların sayısı, 1970'lerde hemen hemen üçe katlanmıştı; ama Amerika'daki boşanmaların doruğunda bir kıpırtı olmadı.

Benimkisi belki sadece bir tahmin ama, Amerika'daki bu boşanma doruğunun belki de Amerikalıların evlilik karşısındaki tutumlarıyla ilgili olduğunu söyleyeceğim. Ekonomik, politik veya ailesel nedenlerle evlenmek eğiliminde değiliz. Antropolog Paul Bohannan'ın bir zamanlar dediği gibi, "Amerikalılar içlerinde büyük ölçüde gizli olan benliği geliştirmek için evleniyorlar."

Bu görüşü çok ilginç ve de doğru buluyorum. Aşk uğruna ve *özel benliğimizin bazı bölümlerini belirginleştirmek, dengelemek veya maskelemek için evleniyoruz.* İçine kapanık bir muhasebecinin göz kamaştırıcı bir sarışınla ya da bir bilim adamının bir şairle evlenmesi, bu nedenle olabiliyor. Amerika'daki boşanmalar doruğunun,

sevdalanmanın doğal süresine, yani iki veya üç yıla denk gelmesi belki de rastlantı değildir. Eşler eğer bu evlilikten hoşnut değillerse, sevdalanmanın sarhoşluğundan sıyrılır sıyrılmaz birbirlerinden koparlar.

Bu da, evliliklerin dördüncü yılında eşlerin kaşınmaya başlamaları konusunda istisnalar olduğunu gösteriyor.

Bu verilerde başka sorunlar da vardır.[8]

Bazı toplumlarda eşler aylarca kur yapar, başka toplumlarda ise çabuk evlenirler. Düğüne hazırlanmak, bir kimsenin berbat bir evliliğe katlanmakla geçirdiği aylar ve yıllar, boşanmanın kolaylığı ya da güçlüğü ve mahkemeden boşanma kararını almanın gerektirdiği zaman süreci de bir toplumdan ötekine değişir. Gerçekte insanların arasındaki ilişkiler yasallaşmadan önce başlar ve yasal olarak sona erdirilmelerinden önce iflas eder.

Birleşmiş Milletler tarafından derlenen bu verileri çarpıtan tüm değişkenleri ölçmenin bir yolu yoktur. Fakat bu kitabın odak noktası şurada: Evlilikle boşanmanın içerdiği çok sayıda toplumsal etken ve kişisel farklılıklar göz önüne getirildiğinde oldukça anlamlı modellerin bile yok olması beklenebilir. Hatta *herhangi* bir modelin belirmesi de ilginçtir. Öyleyken, evlenmeye ilişkin farklı geleneklere, boşanmaya ilişkin sınırsız fikirlere ve ayrılmanın farklı prosedürlerine rağmen, erkeklerle kadınlar birbirlerini aşağı yukarı ortak bir model uyarınca terk ederler.

Bazıları bankerdir, başkaları bahçıvanlık yaparak, sığır sürüleri güderek, balık tutarak ya da ticaret yaparak geçimini sağlar. Bazılarının üniversite öğrenimi vardır, bazıları ise okuma yazma bile bilmezler. Altmış iki farklı topluma ait bu yüz milyonlarca erkek ve kadın içindeki bireyler farklı diller konuşur, farklı işler görür, farklı giysiler giyer, üzerlerinde farklı paralar taşır, farklı dualar okur, farklı belalardan korkar, farklı umutlar besler, farklı düşlerle oyalanırlar. Bununla birlikte, boşanmaları genelde dört yıllık bir doruğun çevresinde toplanır.

Ve tüm toplumlara yayılan bu boşanma modelinin boşanma oranıyla bir ilgisi yoktur. Boşanma oranının yüksek olduğu toplumlarda da, boşanma oranının düşük olduğu toplumlarda da ortaya çıkar. Zaman içinde aynı toplumun içinde de aynı kalır – hem de boşanma sayısındaki fırlamaya rağmen. Ne kadar garip değil mi? *Evliliğin tüm toplumlara yayılan bir bozulma modeli vardır.*

İnsanların bu eşleşme modeli Batılı mitolojide bile yer alır. Avrupalı gezgin halk şairleri on ikinci yüzyılda soylu beylerle hanımları, şövalyelerle halktan insanları Tristan'la İsolde'yi –Batı'nın ilk modern romansını– dinlemeleri için bir araya toplarlardı. Bir ozan, "Efendiler," diye başlardı, "görkemli bir aşk ve ölüm destanı dinlemek isterseniz, işte Tristan ve İsolde'ninki. Aşkları onları hem mutluluğa boğdu, hem de sonsuz bir kedere mahkûm etti. Sonunda bir gün o aşk yüzünden yan yana öldüler."

Fransız yazarı Denis de Rougemont, zina hakkındaki bu efsaneyle ilgili olarak, "en karmaşık huzursuzluk duygularımızın bir tür özgün modelidir," demişti. Bu gözlem tahmin edebileceğinizden daha zekicedir. Öykü, genç bir şövalyeyle güzel bir kraliçenin yaklaşık *üç yıllık bir aşk* oluşturan iksiri paylaşmalarıyla başlar.

İnsanların eşleşme yapısında zayıf bir nokta mı vardır? Belki. Başkaları da var.

Boşanma Gençler İçindir

1946 ile 1964 arasında 76 milyon Amerikalı dünyaya geldi: İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen bir toplu üretim. Bugün bu insanların yaşları hemen hemen otuzla elli arasında değişmektedir. Ve bunlar, yaşıtlarının arasında boşanma olayına tanık oldukları için, evlilik çözülmelerinin en çok orta yaşlarda görüldüğünü sanıyorlar. Oysa değildir. Boşanma doruklarına gençlerin arasında rastlanmaktadır.

ABD'de boşanma *riski*, hem kadınlar, hem de erkekler için 20 ile 24 yaşları arasında doruğa çıkar. Dünya normlarına göre bu düşükçe sayılır. Birleşmiş Milletler'in yıllıklarında verileri bulunan yirmi dört toplumda boşanma rizikosunun en yüksek olduğu yaş grubu erkekler için 25-29, kadınlar için ise eşit ölçüde 20-24 ile 25-29'dur. Daha yaşlı gruplarda boşanma giderek seyrelmektedir. Orta yaşlarda ise boşanma pek olağan değildir. Bütün boşanmaların yüzde seksen biri kadınlarda 45 yaşından, bütün boşanmaların yüzde 74'ü ise erkekler için yine 45 yaşından önce olagelmektedir.

Bu garip görünmektedir. Eşlerin yaşlandıkça birbirlerinden sıkılacakları ve doyacakları, ya da çocukları çalışmak veya üniversiteye gitmek için evden ayrıldıkları zaman evliliklerine son verecekleri düşünülebilir. Ama öyle olmuyor. Erkeklerle kadınlar hayatlarının yirmili yıllarında, üreme ve annelik, babalık yapma dönemlerinin doruğundayken gerçekten etkileyici bir düzenlilikle boşanırlar.

Çocuklarımız olduğu zaman da birbirimizi terk ediyoruz.

Birleşmiş Milletler verilerinden ortaya çıkan üçüncü bir model "bağımlı çocukları olanların boşanmaları"yla ilgilidir. 1960 ile 1989 yılları arasında kırk beş topluma mensup yüzlerce milyon insan arasındaki boşanmaların yüzde 39'u kendilerine bağımlı çocukları olmayan çiftleri, yüzde 26'sı bir tek bağımlı çocuğu, yüzde 19'u iki bağımlı çocuğu, yüzde 7'si üç bağımlı çocuğu, yüzde 3'ü ise dört bağımlı çocuğu olanları kapsıyordu. Bundan da anlaşıldığına göre, bir çiftin ne kadar çok çocuğu olursa, boşanmaları olasılığı da o derecede zayıflıyor.

Bu üçüncü model Birleşmiş Milletler verilerinde ilk ikisinden daha az tatmin edici biçimde belirtilmiştir.[9] Ama genetik açıdan anlamı taşımaktadır. Darwinci bir bakış açısıyla, çocuğu olmayan çiftler birbirinden kopmalıdır. Her iki taraf tekrar eşleşecek ve büyük bir olasılıkla çocuk üretmeye devam ederek genetik geleceklerini garantileyecektir. Daha fazla çocukları oldukça, çiftlerin kalabalıklaşan ailelerini terk etmeleri ekonomik açıdan güçleşmektedir. Ve "sürü"lerini yetiştirmek için birlikte kalmaları genetik açıdan mantığa uygundur.

Ama şu kadarını "güvenle" söyleyebiliriz: Bütün boşanmaların dörtte biri bir tek bağımlı çocuğu olan aileleri kapsamakta, yaklaşık yüzde 20'si iki çocuğu olan ailelerde olagelmektedir. Bir sürü çift, bir veya iki çocukları olduktan sonra boşanmaktadır.

Hangi cinsin eşini daha sık terk ettiği bana sık sık sorulmuş bir sorudur.

Bunu hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Eşlerden hangisinin boşanma işlemlerini başlatacağını çoğunlukla yasalar ve âdetler dikte etmektedir. Ama eşlerden hangisinin duygusal, bedensel ve yasal ayrılığa çanak tuttuğunu ölçmek zordur. Tartışmalar sona erip göz yaşları da kuruduktan sonra, bazen ilgili taraflar bile kimin kimi terk ettiğini bilemezler. Ama kesin olan bir şey varsa, o da boşanan kişilerin çoğunluğunun tekrar evlendikleridir.

Amerikalı kadınlar genellikle boşandıktan dört yıl sonra, erkekler ise genellikle önceki bağlarını kopardıktan üç yıl sonra evlenirler. Boşanmayla tekrar evlenme arasındaki yılların ortalama sayısı üç ile dört buçuk arasında değişmekteyse de, bu, geniş ölçüde kişilerin yaşına bağlıdır. Ayrıca, boşanmış Amerikalı erkeklerin yüzde 80'i ve boşanmış Amerikalı kadınların yüzde 75'i yeni bir eş bulup evlenmektedirler.

1979'da Amerikalı erkeklerin arasında tekrar evlenmenin yaş doruğu 30-34, Amerikalı kadınların arasında ise 25-29'du. Başka toplumlarda tekrar evlenen erkeklerle kadınların yüzdesi Birleşmiş Milletler'in yaptığı sayımlarda yer almıyor. Ancak, 1971 ile 1982 arasında inceleme konusu edilen doksan sekiz toplumda erkekler arasında tekrar evlenmenin yaş doruğu 30-34'ken, aynı yaş doruğu kadınlar arasında 25-29'du. Bu da ABD'deki rakamlara uyuyor.

Evlilik Bağının Eskimesi Önceden Tasarlanmış mı?

Belki. Evlilikte yozlaşmanın çeşitli genel modelleri görülmektedir. Boşanma rakamları yaklaşık dört yıldır evli olan çiftlerin arasında doruğuna tırmanmaktadır. Boşanma riski yirmi yaşlarındaki çiftlerde –yani üreme yıllarının doruğunda olan insanların arasında– en yüksek derecededir. Boşanmaların büyük bir kısmı bir veya iki çocukları olan eşleri kapsıyor. Boşanmış kimseler henüz gençken tekrar evlenirler. Ve bir çift ne kadar uzun süre bir arada kalır ve büyük bir olasılıkla ne kadar çok çocuk sahibi olursa, eşlerin birbirini terk etmeleri olasılığı da o kadar azalır.[10]

Bu, ille de herkes bu kalıba uyuyor demek değildir. Örneğin bu kitap yazıldığı sırada ABD'nin başkanı olan George Bush uymuyor. Anna Shakespeare uyuyor. İngiliz şairi, evlendikten üç, dört yıl sonra meslek hayatını geliştirmek için karısı Anne'ı Stratford'da bırakarak Londra'nın yolunu tutmuştu. Shakespeare'in evliliğinde, aynen dünya yüzündeki bütün bu boşanmalarda olduğu gibi bir tasarım, ilkel bir plan dikkati çekmektedir. *İnsan denen hayvan kur yapmak, âşık olmak ve her keresinde bir tek insanla evlenmek için yaratılmış gözükmektedir. Sonra, üreme yıllarımızın doruğunda, çoğunlukla tek bir çocuk sahibiyken boşanır, aradan birkaç yıl geçtikten sonra da tekrar evleniriz.*

Bu senaryo niçin gelişmiştir? İnsanların eşleşmesi konusundaki bu modeller kitabın sonraki bölümlerinin özünü oluşturmaktadır.

Amazon'un nehir kaynaklarının kıyısında, Pasifik'teki mercan adalarında, Antartika'nın buz sahralarında, Avustralya içlerinde ve dünyanın başka uzak köşelerinde de insanlar birbirlerini terk etmektedirler. Ücra köşelerde yaşayan bu insanlara evliliklerinin ne kadar sürdüğünü, boşandıkları zaman kaç yaşında olduklarını veya

kaç çocuklu olduklarını pek az bilim adamı ya da nüfus sayım memuru sormuştur. Fakat kıt verilerin de gözden geçirilmesi gerekir.

Venezuela'nın yağmur ormanlarında yaşayan gelenekçi Yanomamolar arasında bebek yaşındaki çocukların yüzde 100'ü doğal anneleriyle yaşamaktadır. Çoğunun doğal babaları da onlarla birlikte yaşar. Fakat çocuk beş yaşına geldikten sonra biyolojik anne ve babalardan bir arada yaşamayı sürdürenlerin sayısında büyük bir azalma olur. Hem de anne veya babadan biri öldüğü için değil, eşler boşandıkları için. Güney Afrika'da Fort Jamesonlu Ngoniler arasında da boşanmalar evliliğin dördüncü ve beşinci yıllarında doruk noktasına ulaşır. Bu veriler, evlilikteki dördüncü yıl krizini doğrulamaktadır.

Gençler arasında karaya oturup dağılan evlilikler de Birleşmiş Milletler verilerine uymaktadır. Mikronezya'nın Truk Adalarında ve Yeni Gine, Afrika, Pasifik ve Amazon'un bahçıvan-avcı halklarında da yirmisine gelmemiş veya yirmilik çiftler arasındaki evlilikler hiç sağlam değildir.

Dünya yüzünde hemen her yerde insanlar size bir çocuğun doğumunun bir evliliği güçlendirdiğini söyleyecektir. Örneğin, Japonya'nın kırsal kesiminde bir evlilik, çocuk doğana kadar köyde kayıtlara geçmemektedir. Hindistan'a bağlı Andaman adalıları, anne, baba oluncaya kadar çiftleri evli saymazlar. Nijeryalı Tivler de, bir bebek aradaki bağı perçinleştirinceye kadar ilişkiyi "deneme evliliği" olarak niteler.

Ama bir çocuğun doğumunun mutlak surette *hayat boyu sürecek* bir evlilik sağladığını düşünmemeliyiz.[11] Sanırım, Doğu Brezilya'daki Aweikomalar geleneklerine bağlı toplumlardaki eğilimleri en iyi şekilde temsil etmektedir. Burada "çok çocuğu olan bir çift genellikle ölünceye kadar bir arada kalır. Ama çok çocuk doğmadan olagelen ayrılıklar da pek boldur." Birleşmiş Milletler verilerinden ortaya çıkan model budur.

Tabii ki istisnalar da vardır. Nijerya'daki Kanuri Müslümanları arasında boşanmalar evliliğin birinci yılı dolmadan doruk noktasına ulaşmaktadır. Antropolog Ronald Cohen'e göre, bu erken boşanma doruğunun nedeni, genç kızların aileleri tarafından evlenmeye zorlandıkları ilk kocalarla kalmamalarıdır. Bir başka ilginç örnek de King Buşmenleri arasında görülür. Bu insanlar da evlendikten birkaç ay sonra boşanırlar ve onlar da aileleri tarafından düzenlenmiş bir ilk evlilik yapmışlardır.

Bu veriler kural değil, istisna olmalarına rağmen, Birleşmiş Milletler örneğine uymaktadır. Anımsayacağınız üzere, Mısır ve diğer Müslüman toplum erkeklerinin hepsi evliliğin ilk yılı dolmadan başgösteren bir boşanma doruğu sergilemektedirler. Ve bu ülkelerde aileler tarafından düzenlenen ilk evlilikler çoğunluktadır. Büyüklerin düzenledikleri bu tür bir evlilik, gençlerin yuvayı kısa zamanda terk etmelerine yol açarak dördüncü yıldaki krizi hızlandırabilir.

Çeşitli toplumsal etkenler eşleşme modellerini çarpıtabilir. Örneğin, ekonomik bağımsızlık, kentleşme, dünyevilik, aileler arasında düzenlenmiş evlilikler bu etkenlerin sadece bir kısmıdır. İnsanların eşleşmesinde, bu etkilere rağmen bazı genel kurallar vardır; Batı Sibirya'yla Güney Amerika'nın güney ucu arasındaki topraklarda, kadınlarla erkekler evlenirler. Birçoğu birbirini terk eder. Birçoğu evliliğin dördüncü yılı sıralarında başını alıp gider. Birçoğu gençken ayrılır. Birçoğu tek çocukluyken boşanır. Ve birçoğu tekrar evlenir.

Yıllar on yılları, on yıllar yüzyılları oluştururken bu eski senaryoları tekrar tekrar oynuyor; kırıtıyor, böbürleniyor, flört ediyor, kur yapıyor, göz kamaştırıyor, sonra birbirimizi ağımıza düşürüyoruz. Arkasından yuva yapmak, çocuk yapmak, zina yapmak... En sonunda da yuvayı terk etmek. Derken, umut sarhoşluğunun pençesinde tekrar kur yapıyoruz. Ezelden beri iyimser insanoğlu, üreyebildiği yıllarda huzursuzluktan kurtulamıyor, sonra olgunlaşınca bulunduğu yerde yerleşiyor.

Niçin mi? Bence sorunun yanıtını geçmişimizin sapkınlıklarında, "soylu vahşinin ormanlarda başı boş koştuğu günlerde" aramak lazım.

ALTINCI BÖLÜM

"SOYLU VAHŞİ, ORMANLARDA BAŞIBOŞ KOŞARKEN"

Ağaçlardaki Atalarımızın Yaşamı

Doğa insanı ilk yarattığı zamanki kadar özgürüm
Yani adi kulluk yasaları başlamadan önce
Soylu vahşi ormanlarda başıboş koştuğu
zamanki gibi.

John Dryden, *Granada'nın Fethi*

Maunlar, sürekli yeşil kalan tropik ağaçlar, defneler, yabani armut ağaçları, liçi meyvesi ağaçları, mangolar, kauçuklar, günlük ağaçları, abanozlar; Kenya'nın kumluk sahilleriyle Atlantik Okyanusunun arasında bu ağaçlar ve daha niceleri uzanıyordu. Ekvator Afrikası yirmi milyon yıl önce içine girilemeyecek kadar yoğun, yeşil bir perdeydi. Açıklıklar, gölcükler, bataklıklar ve nehirler, yine açık ormanlık alanlar ve yeşil ovalar yer yer bu ormanları kesiyordu. Fakat Victoria Gölü'ndeki Rusinga Adası'nda ve çevrede topraktan çıkarılan fosilleşmiş tohumlar, meyveler ve cevizler Doğu Afrika'nın, daha çok rüzgâr geçirmeyen ormanlarla kaplı olduğunu ortaya koyuyor.

Yapraklardan örülmüş gökten süzülen loş ışıkta kelebekler dans ediyordu. Uçan sincaplar daldan dala kayıyor, karanlık yarıkların içinde yarasalar asılı duruyordu. Gergedanların, fillerin, su aygırlarının, Afrika yaban domuzlarının, okapilerin, uzun dişli geyiklerin eski akrabalarıyla diğer orman yaratıkları eğrelti otlarının arasında karınlarını doyuruyorlardı. Ve altın renkli köstebekler, hortumlu soreksler, hamsterler, kirpiler, fareler, otçullar ve daha bir sürü küçük yaratık nemli orman zemininde böcek larvaları, solucanlar, otlar veya böğürtlen türü yemişlerle karınlarını doyuru-

yorlardı. Isı bugün olduğundan biraz daha yüksekti. Hemen her öğleden sonra da âdeta buhar salıveren ormanlara yağmur boşanıyor, sular gölleri ve nehirleri taze suyla besliyor, sık orman kubbesinin üst katlarını damlalarıyla dövüyordu.

Eski akrabalarımız bu ağaçların arasında dolanıyorlardı.

Onların bir sürü adı vardır, ama toplu olarak *hominoid* diye adlandırılır; hominoidler kuyruksuz ya da kısa kuyruklu maymunlarla insanların atalarıdırlar. Yirmi üç ilâ on dört milyon yıllık fosilleşmiş dişleriyle kemiklerinin yüzlercesi Doğu Afrika'yla Avrasya'da bulunmuştur. Her birinin çizgileri insansı maymunlarla daha ilkel maymunların bir karışımını andırırken, bazıları daha çok maymuna benziyor, bazıları ise daha insansı maymunların özelliklerini taşıyordu.

Rusinga Adası'nda bulunan bir türün kemikleri, bu yaratığın yaklaşık olarak günümüzdeki kedilerin iriliğinde olduğunu ortaya koyuyor. Bazıları ise modern şempanzeler kadar büyüktü. Hiçbiri insana benzemiyordu. Ne var ki gerek atalarımız, gerekse bugün görülen iri insansı maymunlar bu türlerin arasından çıkacaktı.

Hominoidlerin gündüzlerini ve gecelerini nasıl geçirdiklerini kestirmek güç. Belki de bazıları günümüzdeki birçok maymunların yaptığı gibi ağaç dallarının üstünde koşuyor, yerin yüksekteki bu tür yolları izliyordu. Bazıları ağaçların dallarına asılıp bu şekilde sallanarak yol almış olabilir.

Bu ikisi çok farklı ilerleme biçimleri olduğundan, bu ayrım insanların evrimi açısından önemlidir. Büyük maymunlarla insanların öncüleri, ağaçların daha güçlü merkez dallarının üstündeki yaşamı daha küçük dallardan sallanmak için terk etmekle insan bedeninin temel yapısını geliştirmişlerdir. En başta, atalarımız kuyruklarını yitirmişlerdir. Bu zarif uzuvlar, atalarımızın öncülerine, aynen denge sırığının akrobata yaptığı hizmeti görmekteydi. Güçlü dalların tepesinde hızlı hızlı ilerlerken kuyrukları dengelerine katkıda bulunuyordu. Fakat maymunlarla insanların ataları dallardan aşağı sarkmaya başlayınca kuyruklar doğa tarafından ıskartaya çıkarıldı.

Dallardan sallanmak için vücutları başka ayarlamalar da yaptı ve özellikle omuz, kol ve gövdelerinde düzelmeler meydana geldi. Küçük kedinizi ön patilerinden tutup kaldırın ve başının patilerinin arkasında nasıl sarktığına dikkat edin. Kedi ayaklarının arasını göremez. Sonra da siz yüksekçe bir yere kollarınızdan asılın. Şimdi de omuzlarınızın yüzünüzün önüne çökmediğine dikkat edin. Ası-

lırken dirseklerinizin arasındakileri görebilirsiniz. İnsanın köprücük kemiği, kürek kemiklerimizin sırtımızdaki konumu, geniş göğüs kemiğimiz, geniş ve sığ göğüs kafesimiz ve küçülmüş bel omurlarımız, bunların hepsi, vücuda aşağıdan destek olacak yerde yukarıdan sallandırmak için evrim geçirmişlerdir.

Aynı derecede ilginç bir özellik de, insanlarla bütün insansı maymunların bileklerini 180 derece döndürebilmeleridir. Dolayısıyla siz ve ben, bir dala avuçlarımız yukarıya ya da aşağıya gelecek biçimde tutunup sallanabiliriz. Atalarımız ağaç dallarından sallanmak, bu narin dalları kavrayıp sarkmak, meyveler ve çiçeklerle beslenmek için çok uzun zaman önce bu anatomik özellikleri geliştirmişlerdir.

Bunun ne zaman olup bittiği uzun yıllardır tartışma konusudur. Bir öneriye göre, bu atalar otuz milyon yıl önce ilkel maymunlardan farklılaşmaya ve dalların altında sallanmaya başlamışlar, ama on altı milyon yıl öncesine kadar genellikle maymunsu kalmışlardır. Bu durumda, hominoidlerin yirmi milyon yıl önce nasıl yol aldıklarını bilmiyoruz.

Ama yaprakların arasında yaşadıkları kesin. Arkalarında bıraktıkları çenelerle dişlerden bu yaratıkların günlerinin büyük bir kısmını yemiş toplamakla geçirdikleri anlaşılıyor. Bu hominoidler, ileriye doğru çıkıntılı burunları, keskin azı dişleri ve ileriye çıkık ön dişleriyle günlük yiyeceklerini topluyor, kabuğunu soyuyor, ayıklıyorlardı. Sularını lale biçimli çiçeklerle başka bitkilerden ve günlük yağmur sularının toplandığı yarıklardan içmiş olmalılar. Kuşkusuz arkadaşlarıyla gevezelik ediyorlar, sıra ve yiyecek için didişiyor, uyumak için de sağlam dalların çatal yerlerine sokulup uyuyorlardı.

Ormanda Aşk

Hominoidler de hiç kuşkusuz sevişiyorlardı. Çiftleşmeden önce birbirlerini koklayıp okşadıkları ve tüylerini taradıkları zaman hafif bir sevdalanma duygusu da duyuyorlardı belki. Ama cinselliğin, şu bizim eski akrabaların günlük uğraşı olması olasılığı yok sayılır. Niçin mi? İnsan cinsinin kadınları dışında bütün dişi primatların bir kızışma devirleri vardır çünkü. Bazı maymun türlerinin dişileri mevsimlik olarak kızışırlar, bazılarının dişileri aynen kadınlar gibi âdet görür. Fakat yirmi sekiz günden başlayarak kırk beş günden bile uzun sürebilen her dönemin orta yerinde kızışırlar. Kızışma süresi ise türe ve bireye göre bir ilâ yaklaşık yirmi gün sürebilir.

Habeş maymunları cinselliğin primatlarda ortak olan bir modelini sergilerler. Cinsel yaşamları ise yirmi milyon yıl önceki hominoid akrabalarımızdaki çiftleşme hakkında birçok şey anlatır.

Kızışma dönemi başlayınca, dişi Habeş maymununun kokusu değişir. Jenital organlarının etrafındaki "seks derisi" şişerek verimliliğini bayrak gibi ilan eder. Dişi böylece kendini sunmaya başlar: Kaba etlerini uzatır, omuzunun üzerinden arkaya bakar, yere çömelir, çiftleşmeyi davet için erkeklere doğru geri geri gider. Bununla birlikte, kızışma duygusu zayıflamaya yüz tutunca, dişi Habeş maymunu çiftleşmeyi reddeder. Tabii gelecek aya kadar. Dişiler gebeyken normal olarak çiftleşmezler. Doğurduktan sonra da yavruları sütten kesilene kadar kızışmazlar ve normal cinsel faaliyete başlamazlar; bu da beş ilâ yirmi bir aylık bir süreyi kapsar. Böyle olunca da dişi Habeş maymunları yetişkinlik yaşamlarının sadece yirmi beşte birinde çiftleşmeye hazırdırlar.

Atalarımız da bundan fazla bir cinsel faaliyet göstermemiş olabilir.

Birçok gelişmiş maymunun cinsel yaşamı bunu doğruluyor. Sıradan dişi şempanzelerin on ilâ on dört gün süren bir kızışma dönemleri vardır. Dişi gorillerin kızışma dönemi bir ilâ dört gün sürer. Orangutanda bu süre aylık aybaşı sürelerinin beş veya altı günüdür. Bu yabanıl akrabalarımız arasında çiftleşmelerin çoğunluğu bu kızışma döneminde olagelir. Gebe kalınca bu iri maymunların aybaşı halleri durur, onlar da düzenli cinsel faaliyetlerini durdururlar. Ve kızışma, dişi maymunlar yavrularını sütten kesene kadar kendini göstermez. Doğum sonrası cinsel durağanlık adi şempanzeyle gorillerde üç ilâ dört yıl sürerken orangutanda daha da uzar. Yalnız cüce şempanzeler daha sürekli çiftleşir. Ancak bu yaratıklar alışılagelmedik bir cinsellik modeli sergiledikleri için, yirmi milyon yıl önceki yaşam için geçerli bir model oluşturdukları söylenemez.[1]

Ağaçlardaki atalarımız büyük bir olasılıkla adi primatlar gibiydi ve belli aralıklarla çiftleşirlerdi. Aynen bugün de insansı maymunların ve kadınların arasında olduğu gibi, bazı dişiler öbürlerinden daha ateşliydi. Fakat çiftleşme, herhalde kızışma dönemiyle sınırlıydı. Dişilerin kızışması, erkeklerin ise dallar arasında seks yapma ayrıcalığı için dövüşmesiyle sakin günler sefahat alemine dönüşmüş olsa gerek. Fakat dişiler gebelikte yine cinsel durağanlık dönemine girmiş ve yavruları sütten kesilene kadar da seksten ka-

çınmış olmalılar. Birkaç yılda bir kesintili birkaç haftadan fazla sürmeyen bir cinsel yaşamları olduğu sanılıyor.

Ama alelade primatlarda da farklı olanlar vardır. Bu da beni kürklü atalarımızın cinselliği hakkında yorumlarda bulunmaya itiyor. Toplumsal karışıklıklar, birçok türün dişilerini periyod ortasına rastlayan kızışma zamanı dışında da çiftleşmeye ittiğinden, topluluk içinde yeni bir lider, gruptaki yeni bir üye ya da et gibi özel bir besin, bazı dişileri kızışmadıkları zamanlarda da çiftleşmeye heveslendirmiş olabilir. Dişiler büyük bir olasılıkla cinselliği seçme besinler elde etmek, ya da dost edinmek için kullanıyorlardı.

Dişiler gebeyken ya da yavrularını emzirirken de arada sırada ilişkiye giriyorlardı belki. Rhesus maymunlarından başka sıradan şempanzeler ve goriller gebeliğin ilk aylarında veya yavruları sütten kesilmeden önce de bazen çiftleşirler. Bu durumda atalarımızın da aynı şeyi yaptıklarını varsaymak mantık dışı sayılmaz. Bazen, gorillerin yaptıkları gibi, mastürbasyona da başvurmuş olabilirler. Dişi goriller, şempanzeler ve birçok başka türler arasında eşcinsellik bulunduğu bilindiğine göre, kadın atalarımız da kendilerini uyarmak için birbirlerinin üstüne binmiş ya da birbirlerine sürtünmüş olabilirler. Dahası, büyük maymun türlerinin erkekleri bazen arzulu olmayan dişileri çiftleşmeye zorladıklarına göre, dişi hominoidler arada tecavüze de uğruyorlardı belki.[2]

Bu erken çağ yaratıklarının cinselliği ve eşleşme sistemi hakkında söyleyecek başka bir şey kalmadı. Yalnız şu var: Havadaki büyük değişiklikler içlerinden bazılarını belirli belirsiz şekilde insanlığa doğru itmiştir. İnsanlık deyince, flört etme, âşık olma, evlenme, eşini aldatma, boşanma ve tekrar eşleşmeyi kastediyorum.

Her şey dünyamızın derinlerindeki korkunç çalkantılarla başladı.

Okyanusun İçinde Çalkantı

Yirmi milyon yıl önce Afrika'yla Arabistan şimdiki konumlarının biraz daha güneyinde tek bir ada kıta oluşturuyorlardı. Kuzey batıda Atlantik'ten doğuda Pasifik'e kadar uzanan bir deniz, Tetis Okyanusu yer alıyor ve dünyamızın sularını birleştiriyordu. Tetis'in sıcak dip suları yer yuvarlağını katediyor, gel-gitlerle rüzgârları ısıtarak dünyanın kumsallarının sıcak dalgalar, ormanlarının da sıcak yağmurlarla yıkanmalarını sağlıyordu.

Bu ocak er geç yok olacaktı. Yer kabuğunun Afrika-Arap sahanlığı on yedi milyon yıl ya da daha önce kuzeye doğru kaymaya

başladı ve şimdi Orta Doğu dediğimiz kara kitlesine çarparak Zagros, Toros ve Kafkas sıradağlarını oluşturdu. Çok geçmeden muazzam bir kara koridoru Afrika'yla Avrasya'nın arasında uzanarak eski dünyanın büyük ormanlarını birbirine bağladı.

Tetis şimdi sıkıştırılarak ikiye bölünmüştü. Zaman içinde Akdeniz olacak olan batı bölümünden Atlantik Okyanusu'na hâlâ sıcak tuzlu su dökülüyordu. Fakat sonradan Hint Okyanusu'na dönüşecek olan doğu Tetis artık tropikal akıntılara kavuşmuyordu. Atlantik'le Hint-Pasifik Okyanusları arasındaki bağlantı kopmuştu; sıcak akıntılar artık yer küresinin etrafını kat'edip eski dünyanın yağmur ormanlarını ısıtmıyordu. Dördüncü zamanın başından beri, yani altmış beş milyon yıl önce memeliler dinozorların yerini alırken, dünyanın ısısı düşmeye başlamıştı. Bu kez daha hızlı düşüşler oldu. Antarktika'nın tepelerinde buzlar oluşmaya, ekvator boyunca kara kurumaya başladı.

Dünya soğuyordu.

Doğu Afrika başka iklim sarsıntılarına da hedef oldu. Yer kabuğunun daha önceki kıpırdanışları iki derin yarık oluşturmuştu: Günümüzdeki Kuzey Habeşistan'dan başlayıp Malavi'den geçen paralel iki çatlak. Fakat Afrika-Arabistan kıtası kuzeye kayarken bu yarıklar birbirinden uzaklaşmaya koyuldu. Aralarındaki zemin çökerek bugün tanıdığımız Doğu Afrika arazisini; iki yandaki dağların arasında yuvalanmış bir dizi alçak vadiyi oluşturdu.

Ekvator Afrikası'ndan sürüklenen bulutlar sıcak nemlerini saçtıktan sonra, Batı Yarığı'nın batı yamacının yukarısına yükseldiler, öte yandan, Hint Okyanusu'ndan gelen alize rüzgârları Doğu Yarığı'nın yukarısına yükselmeden önce yağmurlarını döktüler. Doğu Afrika'nın Yarık Vadisi böylece "yağmurun gölgesinde" kaldı. Bir zamanlar sabah güneşini sis örterken, şimdi günler berrak ve çok kuruydu.

Çok geçmeden mevsimler doğumlarla ölümlerin kısır döngüsüne damgalarını vurmaya başladılar. Mevsim rüzgârları on yedi milyon yıl önce hâlâ ekimle nisan ayları arasında Hint Okyanusu'nu süpürüp geçiyordu. Ama mayısta tropikal bitkilerin pek çoğu hâlâ uyanmamış oluyordu. İncir, akasya, mango ve yabani armut ağaçları artık bütün yıl meyve vermiyorlardı. Körpe goncalar, taze yapraklar ve filizler ancak yağmur mevsiminde görülüyordu. Her öğleden sonra Doğu Afrika'yı ıslatan sıcak yağmurlar artık geçmişte kalmıştı.

Daha beteri, volkanlar eriyik kaya kusmaya başlamıştı. Bunlardan bazıları daha yirmi milyon yıl önce harekete geçmişti. Ama on altı milyon yıl önce Tinderet, Yelele, Napak, Moroto, Kadam, Elgon ve Kisingeri, aşağıdaki hayvanlarla bitkilerin üstüne lav nehirleri ve kül bulutları püskürtüyorlardı.

Yer yuvarlağının soğuması, yağmur gölgesinin etkileri ve yöredeki volkanların faaliyetiyle birlikte Doğu Afrika'nın tropikal ormanları, yeryüzündeki başka yerlerde olduğu gibi daralmaya başladı.

Bütün bu ağaçların yerini şimdi ağaçlıklar ve savanlar almaktaydı. Göl kıyılarında ve nehir boylarında hâlâ sık ağaç grupları vardı. Fakat arazinin yükseldiği ve nehirlerin küçük derelere dönüştüğü yerlerde seyrek ağaçlıklar ortaya çıkıyordu. Burada tek katlı ağaçların dalları birbirine değmiyordu bile. Ve suyun daha da kıt olduğu yerlerde, eskiden dallardan örülü kubbelerin altında hayatta kalmak için savaş veren otlar ve diğer bitkiler şimdi kilometrelerce uzunluktaki ağaçlık ve savanlık ovalara yayılmaya başlanuştı. On dört milyon yıl önce, hominoidlerin sulu ve bereketli dünyası sonuna yaklaşıyordu.

Kargaşa, dünyaya egemen olmuştu.

Fırsatlar da.

O sıralarda birçok orman hayvanının soyu tükendi. Atın eski minik akrabalarıyla başka yaratıklar Avrasya'nın zayıflayan ormanlarından Afrika'ya göç ettiler. Ve birçok başka tür, ormanlardaki açıklıklardan çıkarak daha büyük gruplar halinde kümelendi ve bozkırlardaki yeni türleri geliştirdiler. Otluk alanlara dolan bu göçmenlerin arasında modern gergedanla zürafanın, devekuşunun, çeşit çeşit antilopun ve günümüzdeki Serengeti Ovası'nı dolduran otçul hayvanların ataları yer alıyordu. Onlarla birlikte aslanlar ve çitalar gibi avcılar, başka etçil hayvanlar ve eski dünyanın çöpçüleri olan çakallar ve sırtlanlar gelişti.

Okyanustaki çalkantılar, kuzeye uzanan yeni kara köprüsü, mevsimlerin ortaya çıkışı, incelen orman kubbesi ve giderek genişleyen seyrek ağaçlıklarla otluk ovalar hominoidleri çok fazla etkileyecekti. Atalarınız on beş milyon yıl önce bir adaptasyon sürecine girmişlerdi. Hiç kuşkusuz Afrika'dan çıkan yeni karayolu nedeniyle bazıları Fransa'ya, İspanya'ya ve Macaristan'a ve on bir milyon yıl önce çoğunun fosilleri kaybolmadan önce Asya'ya sızdılar. Birçok tür gelişti, sonra da ortadan kayboldu.

Bu gezginlerin en ilginç olanları, topluca ramamorflar (Ramapiteküs'le Sivapiteküs de bunlardandır) olarak bilinen bir gruptur. Bunlardan bazıları uzun bir süre kayıp halka olarak nitelendirilmişlerdir. Bu "fındık kıranlar" yaklaşık on dört milyon yıl önce Doğu Afrika'da belirmiş, sonra Orta Doğu'ya, Hindistan'a ve Çin'e yayılmıştır. Azı dişlerini kaplayan kalın mine tabakası, ormanlarda dolaşıp (ve beki de daha açık arazilere sarkıp) cevizler ve katı kabuklu meyvelerle karınlarını doyurduklarına işaret ediyor. Görünüşe bakılırsa, yaklaşık sekiz milyon yıl önce bu türlerin soyu tükendi.

Ramamorflar kimlerdi? Bazı antropologlar bugün bu hayvanların, orangutanların, Güney Doğu Asya'nın giderek ufalan yağmur ormanlarında hâlâ barınan didik didik kızıl kıllı maymunların eski akrabaları olduğunu düşünüyorlar. Daha başkaları, insansı atalarımızın (ve bugün yaşayan bütün büyük maymunların) zaman içinde bu ırktan türediklerini iddia ediyorlar. İşin doğrusu henüz kesinlik kazanmamıştır. Ama temel soru hâlâ sorulmaya devam ediyor: Kayıp halka, Afrika'nın hızla kaybolan ağaçlarından inip insan olmaya doğru ilerleyişe geçen o hominoid soyu muydu? Bunu hâlâ bilmiyoruz.

Altı milyon yıl önce otlar Doğu Afrika'nın doğasına egemen olmuştu. İnsanların dünya yüzüne çıkması için gerekli koşullar oluşmuştu artık. İnsanlarınkine benzer fosilleşmiş kemik parçaları bulunmuştur, ama bunlar bir ayakkabı kutusunu dolduracak kadar bile değildir. Ve bu zaman diliminde yaşamış ilkel maymunlara ait hemen hemen hiç fosil ele geçmemiştir. Böyle olunca, ovalara inip, içinde savaş verdiğimiz cinsellik dünyasını inşa edecek ağaç sakini atamız hakkında günümüz bilim adamlarının elinde yeterli kanıt yoktur.

Bununla birlikte, çok önemli bir ipucu ortaya çıkmıştır. Bilim adamları, kan proteinleriyle başka moleküller arasındaki biyokimyasal benzerliklere dayanarak, orangutanın atalarının yaklaşık on milyon yıl önce esas ramamorf soyundan ayrıldıklarını saptamışlardır. Sonuç olarak, Afrika'nın goril ve şempanze gibi iri maymunlarıyla daha yakın akraba olduğumuz anlaşılıyor. Hominid (insangil) atalarımız herhalde bu yaratıkların ataları arasından dört veya beş milyon yıl önce ayrılmışlardı.[3]

Arkadaşlarınızı kendiniz seçersiniz, ama akrabalarınızdan kurtulamazsınız. Öyle olunca, Afrika maymunlarıyla aradaki bu genetik bağ, insanlarda aşk açısından önemlidir. Doğa, elindeki-

lerden yola çıkar; her yaratığın uyumu halinde yeni tasarımlara girişir. Sonuçta, Afrika maymunları geçmiş bin yıllar içinde büyük değişimlere uğramış olsalar da, insanlarla aralarındaki sıkı biyolojik bağlar, atalarımız Doğu Afrika'nın kaybolan ormanlarından sürüldükleri zamanki olası hayatı yeniden bina etmek için mükemmel birer model olabiliyorlar. Kastedilen zaman, insanlarda evlenme, zina ve boşanma modellerinin oluşmasının öncesidir.

Goril Taktikleri

Goriller harem hayatı sürerler. Bu çekingen yaratıklar hâlâ Zaire'nin faal olmayan Virunga volkanının yöresinde, Uganda'da, Ruanda'da dolaşıyorlar. Antropolog Dian Fossey 1985'de ormanda bir cinayete kurban gidene kadar bu goril sürülerinin otuz beşini incelemiş, on sekiz yıl boyunca günlük yaşamlarını kaydetmişti.

Her goril hareminin başında gümüş sırtlı (bu erkek goriller, sırtlarındaki gümüş kıllardan örülü bir semer bulunmasından dolayı böyle nitelendirilirler) bir tek yetişkin erkek ve en azından iki dişisi vardır. Henüz yetişkin olmayan siyah sırtlı bir erkek ya da daha genç, yetişkin bir erkek, yanında daha genç iki karısıyla çok kez bir goril topluluğunun yan kanadında ikincil konumda bulunur. Lider, genç erkekler, karıları ve geveze bir yığın genç, Afrika'nın kalbinde yosun tutmuş ağaçların arasında birlikte dolaşarak, sisin içinde ve çalılıkların altında devedikeni ve yabani kereviz ararlar.

Dişi goriller dokuz ilâ on bir yaş arasında çiftleşmeye başlarlar. Bir ilâ dört gün süren aylık kızışma dönemi başlarken bir dişi topluluk içinde babası ya da çocuğu olmayan en rütbeli erkeğe kur yapmaya başlar. Kaba etlerini ona doğru uzatır, kahve rengi gözlerinin içine bakar, ısrarlı bir tavırla ona doğru geriler, genital organlarını ona sürter ya da yüz yüze çiftleşmek için o erkeğin kucağına oturur. Bu arada da yumuşak ve titrek seslenişlerde bulunur.

Kendisine uygun bir koca bulunmaması durumunda, dişi, içinde doğduğu topluluğu terk edip uygun bir erkeğin bulunduğu başka bir gruba katılır. Orada da bir eş bulamazsa, yalnız bir bekâr bularak bağımsızca onunla yolculuk eder. Fakat eşi, bir iki ayın içinde ikinci bir dişiyi onlara katılmaya razı edemezse, bizim dişi sevgilisini terk ederek bir haremle yolculuğuna devam eder. Dişi goriller tek eşlilikten hoşlanmaz, harem yaşamı ararlar.

Genç erkekler de hareketli olup yer değiştirebilirler. Kara sırtlı bir erkek, bir ya da daha fazla genç yetişkin dişinin bulundu-

ğu bir sürüde erginliğe ulaşırsa, çok kez onlarla çiftleşmek için doğduğu grupta kalır. Ama hiçbir dişi ergenliğe erişmediyse veya hepsi de aynı ana babadan olma kardeşse, erkek goril ya başka bir gruba transfer olur ya da yalnız bir bekâr olarak dolaşır ve genç dişileri kandırıp kendine ait bir harem kurmaya çalışır. Bu hareketlilik, akrabayla cinsel ilişki kurma olayını engeller. Fossey, yalnız bir kere bu türden bir cinsel ilişkiye tanık olmuştu: Gümüş sırtlılardan biri kendi kızıyla ilişkiye girmişti. İşin ilginç olan yanı, doğum yapmasını izleyen ayların içinde o dişinin yavrusunun aile bireyleri tarafından öldürülmesiydi. Bu gorillerin dışkılarındaki kemik kıymıkları, bebeğin aynı zamanda kısmen yenildiğine işaret ediyordu.

Harem bir kez kurulduktan sonra, kocayla eşleri yaşam boyu sürecek bir bağ oluştururlar. Güneş çıkınca güneş banyosu yapar, çahşır, oyun oynarlar. Dişi bazen başka bir erkekle birleşmek üzere eşini terk eder. Bu yine de bir dizi tekeşlilik olmakla beraber, ender görülür. Ama eşler birbirlerine mutlaka sadık değillerdir. Kızışan dişi, başka erkeklere kur yapmasını önleyen kocasıyla birleşir. Ama bir kere gebe kaldıktan sonra, çoğu kez daha düşük konumdaki erkeklerle çiftleşmeye başlar; hem de kocasının burnunun dibinde. Ve cinsel ilişkinin fazla güçlü olmaması durumunda koca bu buluşmaları engellemez. Goriller çapkınlık yapar ve aldatılmaya göz yumarlar.

Altı milyon yıl önce ağaçlarda yaşayan atalarımız da goriller gibi harem halinde mi dolaşırlardı? Erkeklerle dişiler hayat boyu beraber olmak kaydıyla birleşir, ama arada sırada sürünün başka üyeleriyle çiftleşirler miydi? Belki de.

Bununla birlikte, insanların cinsel zevkleriyle gorillerin üreme alışkanlıkları arasında farklılıklar vardır. Goriller daima göz önünde çiftleşirler, buna karşın insanların birleşmesi daima gözlerden uzak yerlerde olur. Daha önemlisi, goriller *daima* harem kurarlar. Ama insanların erkeği öyle değildir. Sizin de çok iyi bildiğiniz gibi, insan erkeklerinin belirli bir zaman kesitinde tek eşleri vardır. Dişi gorille insan dişisinin ortak yanları daha da azdır. Kadınlarımız haremlere katılsalar da, ortaklarıyla didişme halinde olurlar. Kadınlar harem hayatı yaşamaya elverişli karakter yapısında değillerdir.

İnsanlarla gorillerin arasındaki en büyük farklardan biri de, "ilişkilerin" uzunluğudur. Goriller hemen hemen daima, ölünceye dek beraber olmak üzere birleşirler. İnsanlarsa, aksine eşlerini değiştirmek eğilimindedir; hem de bazen birkaç kez. Biz insanlar için uzun evlilikler, bu uğurda çok çalışılmasını gerektirir.

İlkel Sürü

Darwin, Freud, Engels ve başka düşünürler, en eski atalarımızın ilkel bir sürü halinde yaşadıklarını; erkeklerle kadınların her istedikleriyle istedikleri zaman çiftleştiklerini varsaymışlardır. Romalı filozof Lükretyüs'ün İ.S. birinci yüzyılda yazdığı gibi, "O tarihlerde kırlarda yaşayan insanlar daha katı ve dayanıklı yaratıklardı. Dayanıklı toprağın onları yarattığı gibi... Güneşin çok sayıda dönümünü yaşadılar, yabanıl hayvanlar gibi uzun yollar katettiler. Venüs de âşıkların bedenlerini ormanlarda birleştirdi. Çünkü onları, ya ortak arzuları veya erkeğin dayanılmaz gücü ve sonsuz şehveti; ya da meşe palamutlarından, armutlardan ve böğürtlenlerden bir rüşvet bir araya getirmişti.

Lükretyüs haklı olabilir. En yakın akrabalarımız olan adi şempanzelerle cüce şempanzeler sürü halinde yaşarlar ve rüşvete dayalı cinsellik özellikle iki türün küçüğü olan cüce şempanzelerde çok yaygındır. Ayrıca, genetik açıdan bizler, bu şempanzelere evcilleşmiş köpeğin kurda benzediği kadar benzeriz. Böylece, onların hayatını inceleyerek kendi geçmişimiz hakkında pek çok şey tahmin edebiliriz.

Cüce şempanzeler (*Pan paniscus*) ya da öbür adlarıyla bonobolar, bugün sadece Zaire (Kongo) Nehri'ni kucaklayan birkaç bataklıklı yağmur ormanında kalmıştır. Burada türlü akrobasi marifetleri gösterir, kollarını sallayarak zıplar, dalar, çok kez yerden otuz kırk metre yüksekteki iki dalın üstünde sirkteki trapez cambazları gibi yürürler. Ama vakitlerinin en büyük kısmını orman zemininde dolaşmakla geçirir, dört ayak üstünde ormanda gezinir, sulu meyveler, tohumlar, filizler, yapraklar, bal, solucanlar, tırtıllar arar, mantar çıkarmak için yerde delikler kazar ya da çiftçilerden şeker kamışı ve ananas çalarlar.

Et de yerler. Antropologlar tam iki kez onların, uçan sincapları başarısız şekilde kovaladıklarını görmüştür. Yine iki kez, erkek maymunlar küçük bir orman antilopunu, sessizce yakalayıp öldürmüş ve etini paylaşmışlardı. Yerel köylüler, bonoboların akarsularının yanında balık yakalamak için çamuru kazdıklarını, içinde kaymayan canlıları yemek için termit tepelerini dağıttıklarını söylerler. Belki de atalarımız meyveyle ceviz gibi kuru yemişlerden ibaret besinlerini zenginleştirmek için hayvanları avlayıp başka proteinler toplardı.

Antropologlar bonoboların toplumsal yaşamını yeni yeni öğrenmeye başlıyorlar. Anlayabildikleri kadarıyla bu yaratıklar er-

kekler, dişiler ve küçüklerden ibaret karışık gruplar halinde yolculuk ederler. Bazı gruplar küçüktür, iki ilâ sekiz birey oldukça değişmez gruplar halinde yolculuk eder. Öyleyken on beş ilâ otuz, hatta yüz maymun bazen toplaşarak birlikte yer, dinlenir veya yan yana uyurlar. Ve bireyler yiyecek durumuna göre gruplar arasında gidip gelir, bu gibi bağlantılarla birkaç düzine hayvandan oluşan dağınık bir topluluk oluştururlar. İşte bu ilkel bir sürüdür.

Cinsellik âdeta günlük bir eğlencedir. Dişi bonoboların uzayan ve âdet döngüsünün neredeyse dörtte üçünü kaplayan aylık bir kızışma süreleri vardır. Ama daha önce de belirtildiği gibi cinsellik yalnız kızışma süresine bağlı değildir. Dişiler ayın büyük bölümü boyunca çiftleşir; bu sevişme modeli, herhangi başka bir yaratığınkinden çok, insanların dişisininkine benzer.

Ve dişiler oldukça sık olarak erkek arkadaşlarına rüşvet olarak kendilerini verirler. Bir dişi, şeker kamışı yiyen bir erkeğin yanına yürüyecek, yanına oturacak, ona insanların yaptığı gibi avucunu açacak, ağlayan bir bakışla önce yiyeceğe, sonra erkeğe bakacaktır. Erkek onun bakışını hisseder. Yiyeceği ona verince, dişi kaba etlerini erkeğe çevirerek onunla çiftleşir, sonra, elinde şeker kamışıyla uzaklaşır. Bir dişi başka bir dişiye kur yapmaktan da kaçınmaz. O dişiye sokulur, yüz yüze gelecek şekilde onun kucağına tırmanır, bacaklarını onun beline dolar ve cinsiyet organlarını öbür dişinin cinsiyet organlarına sürterek şeker kamışını kabul eder. Erkeklerarası eşcinselliğe de çok rastlanır.

Bonobolar gerilim gidermek, yemekleri paylaşmaya teşvik etmek, yolculuk ederken stres atmak ve endişeli buluşmalarda arkadaşlıkları perçinlemek için cinsel ilişkiye girerler. "Savaşma, seviş!" bonobo ilkelerinden biri olsa gerek.

Atalarımız da aynı şeyi mi yaparlardı?

Bonobolar gerçekten de insanların New York'ta, Paris'te, Moskova'da ve Hongkong'da, sokaklarda, barlarla restoranlarda ve apartman kapılarının ardında sergiledikleri cinsel âdetleri tekrarlar; çiftleşmeden önce uzun uzun birbirlerinin gözlerinin içine bakarlar. Daha önce de belirttiğim gibi, sekse davet eden bu bakış, insanlarda da kur yapmanın önemli öğelerinden biridir. Bonobolar da insanlar gibi kol kola yürür, birbirlerinin ellerini öper ve dillerini birbirlerinin ağzının içine sokarak Fransız usulü uzun uzun öpüşürler.

Darwin, öpüşmenin insanların doğasında var olan bir şey olduğunu sanıyordu. Bu davranışın birçok toplumda bilinmediğinin

farkında olmakla birlikte, okşamak dürtüsünün doğuştan var olduğunu düşünüyordu.

Haklıydı da. Bilinen toplumların yüzde 90'ından fazlası öpüşür. Batıyla iletişim kurana kadar Somalililer, Sikkim'deki Lepçalar ve Güney Amerika'daki Sirionolar arasında öpüşme bilinmiyordu. Buna karşın, Güney Afrika'daki Tongalar ve birtakım başka toplumlar öpüşmeyi geleneksel olarak tiksindirici buluyorlardı. Ama bu toplumlarda bile sevgililer cinsel birleşmeden önce birbirlerini okşuyor, yalıyor, ovuşturuyor, emiyor, ısırıyor ya da birbirlerinin yüzüne üflüyordu. Dünyanın başta gelen öpücüleri Hindularla Batılılardır. Bizler öpüşmeyi bir sanat düzeyine yükselttik. Fakat bonobolar –ve bazı başka hayvanlar da– öpüşmeye düşkünlüğümüzü paylaşıyorlar.

Kaliforniya'daki San Diego hayvanat bahçesinin bonoboları arasında, çiftleşme yüzde 70 oranında misyoner konumunda (erkek üstte olmak üzere yüz yüze) olur. Ama bu, düz ve kuru bir yüzey bulabilmelerinin sonucu olabilir. Afrika ormanlarında gözlemlenen 106 çiftleşme olayının 40'ı yüz yüze, geri kalanları ise arkadandı. Ama cüce şempanzeler değişikliği de seviyorlar. Bir dişi, çiftleşmek için erkeğin kucağına oturur, erkekle bu konumda yüz yüze çiftleşir, ikisi de ayaktayken cinsel ilişkiye girer ya da bir ağaçtan sarkarken bu işi yapar. Bazen erkeklerle dişi çiftleşirken birbirlerinin cinsiyet organlarını ellerler. Ve sevişirken daima birbirlerine bakarlar.

Ağaçlarda yaşayan atalarımızın sonuncuları da herhalde bedensel birleşmeden önce birbirlerini öper ve okşarlardı. Bu arada birbirlerinin gözlerinin içine bakarak *yüz yüze* sevişirlerdi.[4]

Bonobolar maymunların en zekisi gibi göründükleri, insanlarınkine benzer birçok fiziksel özellikleri olduğu, sık sık ve bilinçli çiftleştikleri için, bazı antropologlar, bonobolarn, ağaçlarda yaşayan son atamız Afrikalı hominoid prototipinin benzeri olduğu konusunda fikir yürütüyorlar. Cüce şempanzeler belki de geçmişimizin yaşayan kalıntılarıdır. Ancak, cinsel davranışlarında bazı temel değişiklikler arz ettikleri de kesin. Bir kere bonobolar insanlar gibi uzun vadeli beraberlikler oluşturmazlar. Yavrularını da karı koca olarak birlikte büyütmezler. Erkekler kadar yavrularıyla ilgilenirlerse de, tekeşlilik onlara göre değildir. Onlarınkisi rastgele cinsel ilişkidir.

Cüce şempanzeler ağaçlarda yaşayan ilk atalarımızın kalıntılarıysa, insanlarda zina çok eskilere dayanıyor.

Şempanze Günleri

Adi şempanzeler de çapkınlıkta cücelerden geri kalmaz. Bilimsel olarak *Pan troglodyte* adını, eski Yunanlıların tanrılarından doğan, çobanların tanrısı Pan'dan alıyorlar. Jane Goodall bu yaratıkları 1960'dan beri Tanzanya'daki Gombe Nehri Doğal Parkı'nda gözlemekteydi. Bu arada dikkatini çeken davranışlar, altı milyon yıl önce ağaçlarda yaşayan atalarımızın arasında hayatın nasıl olduğunu hayalimizde canlandırmamıza yardımcı oluyor.

Bu şempanzeler, on beş ilâ seksen bireylik gruplar halinde Tanganyika Gölü'nün doğu kıyısı boyunca beş ilâ on iki kilometre karelik alanlarda yaşarlar. Yurtları sık ormanlar da olabiliyor, daha seyrek ağaçlıklar ya da dağınık ağaçlı savanlar da; yiyecekleri dağınık ve düzensiz olduğundan bu maymunlar küçük, geçici gruplar içinde yolculuk etmek zorundalar.

Erkekler dört ilâ beş kişilik gruplar halindedir. İki veya daha fazla anne, bazen bebekleriyle birlikte, bir iki saatliğine gruplaşırlar. Bireyler çoğu kez yalnız başlarına veya küçük ve karışık cinsiyetli gruplar içinde bir veya daha fazla arkadaşla dolaşırlar. Bu gruplar esnektir, bireyler gelir ve giderler. Fakat bir gruptaki bireyler zengin bir incir stokuna, taze sürgünlere veya başka kaliteli yiyeceklere rastladılar mı, orman içinde ulur gibi sesler çıkarır ya da ağaçların üstünde yumruklarıyla tempo tutarlar. Arkasından hepsi yemek için toplaşır.

Dişi adi şempanzelerin iki aybaşının ortasına rastlayan ve on ilâ on altı gün süren bir kızışma zamanları vardır, cinsellik modelleri de bana, uzun yıllar önceki atalarımızın hayat biçimlerinin en güzel örneği gibi görünüyor.

Bir dişi kızışınca, üreme organlarının etrafındaki deri dev bir pembe çiçek gibi şişer – bu da erkekler için bir tür davettir. Dişi çoğu kez yalnız erkeklerden oluşan bir gruba katılır ve oğulları ile erkek kardeşleri dışında oradaki bütün erkekleri baştan çıkarır. Bazen sekiz kadar erkek dizilip, çiftleşme sırasının kendilerine gelmesini beklerler (Fırsatçı çiftleşme). Erkekler iki dakika içinde işlerini bitirirler: Duhul ile boşalma arası normal olarak on ilâ on beş saniyeden uzun sürmez.

Daha otoriter erkekler, kızışma durumundaki bir dişiyi tekellerine almaya kalkışabilir. Bu da "sahip çıkarak çiftleşme"dir. Erkek, dişinin ilgisini çekmek için ısrarla gözlerini diker, sertleşmiş penisini göstermek için bacaklarını açarak oturur, iki yanına salınır, kollarını açarak dişiyi yanına çağırır, dişinin karşısında kasıla-

rak yürür ya da dişiyi ısrarla izler. Erkek kızışma durumundaki bir dişinin uyanmasını beklerken, bütün geceyi yağmur altında yerde yatarak geçirir. Erkek dişiyi yanına getirmeyi başarırsa, onun yanından ayrılmaz ve başka erkeklerle çiftleşmesini önlemeye çalışır. Hatta bazen başka talipleri kovalar ve üzerlerine saldırır. Ama bu tür yüzleşmeler değerli zamana mal olur; dişi de o dakikalardan yararlanıp hayranları arasından en az üç tanesiyle çiftleşebilir.

Dişi şempanzeler cinsel bakımdan saldırgandır. Gombe'deki şempanzelerin içinde en ateşlisi olan Flo, bir keresinde bir tek gün içinde düzinelerce kez çiftleşmişti. Yetişkin dişiler bazen doymak bilmez; ilgisiz erkekleri heyecanlandırmak için onların gevşek cinsel organlarını çimdikler. Bazı dişilerin mastürbasyon yaptığı da görülür. Ayrıca, dişi şempanzeler seçici de olabilir. Onlara özen gösteren, yiyecek veren erkekleri seçerler; bunların, erkekler hiyerarşisindeki en güçlü ve otoriter bireyler olması da gerekmez. Bazı talipleri açıkça reddederler. Başkalarıyla uzun vadeli arkadaşlıkları vardır ve daha düzenli şekilde çiftleşirler. Ve her iki cins de anne veya yavru gibi yakın akrabayla cinsel ilişkiye girmekten kaçınır.

Dişi şempanzeler cinsel serüvenlerden hoşlanır. Gombe'de genç dişiler kızışma süresi boyunca, çoğu kez içinde doğdukları gruptan ayrılır ve komşu bir topluluktaki erkeklerle buluşur. Yetişkin olduktan sonra da aynı alışkanlığı sürdürürler. Yabancı erkekler, kızışma halindeki bir dişinin büyümüş, pembe cinsel organını görüp vulvasını incelerler. Sonra, yabancıya saldıracak yerde çiftleşirler. Bazı dişiler gruplarına geri döner, başkalarının transferi ise temelli olur.

Atalarımız olan hominoid kadınlar cinsel açıdan saldırgan mıydılar? Kızışma zamanında yalnız erkeklerden oluşan gruplara katılıp bu bekârlarla çiftleşir, arada mastürbasyon yapar ve belli bazı erkeklerle arkadaşlık kurarlar mıydı? Çok mümkün.

Daha uzun süreli ortaklıklar da kurmuş olabilirler.

Randevulaşma

Kızışma halindeki bir dişiyle bir erkek şempanze, bazen kimse görmeden ve duymadan çiftleşmek için ortadan kaybolurlar; buna da safariye çıkmak derler. Bu randevuları düzenleyen çoğu kez erkektir. Saçları ve penisi dikilmiş halde işaret eder, iki yanma sallanır, dalları sallar ve olası sevgilisine derin derin bakar. Dişi ona doğru yürüyünce, erkek dönüp uzaklaşmaya başlar. Bir yandan da dişinin onu izleyeceğini umut etmektedir. Bu hareketler, dişi iste-

diğini yapıncaya kadar daha da belirginleşir. Erkek bazen razı edinceye kadar dişiye saldırır.

Böylece burada, bedensel birleşme ve gizlilikle bir arada görülen tekeşliliğin izleri ortaya çıkmaktadır. Bu gizli buluşmalar bazen günler sürer. Birkaçı haftalar da sürebilir. Ve mutlaka sonuç verirler. Gombe'de saptanan on dört gebeliğin en azından yarısı, dişi safarideyken gerçekleşmişti. Ağaçlardaki atalarımız da arada sırada benzer kısa vadeli eşleşmeler yapmış, yaprakların arasında gizlilik içinde yüz yüze çiftleşmiş, birbirlerini kucaklamış, okşamış, birbirlerinin yüzünü, ellerini, vücutlarını öpmüş, birbirlerinin kolları arasında yatmış, birbirlerine meyve parçacıkları yedirmiş ve bu randevular sonucunda yavrulamışlardı.

Fakat bu şempanzeler yine çok yaşamsal bir konuda insanlardan ayrılırlar. Dişi bir adi şempanzenin gebeliği gözle görülür dereceyi bulunca, bu hayvan yalnız başına dolaşmaya başlar ya da bir anne ve yavru grubuna katılır. Doğum yaklaşırken de, dişi şempanze kendisi için "ev" anlamını taşıyan küçük bir alana yerleşir. Bazı dişiler bir topluluğun ortasındaki bir yeri seçer. Başkaları ise o alanın kıyısına yerleşirler. Bu noktada yavrusunu doğurur ve onu yalnız başına büyütür. Şempanzeler yavrularını büyütmek için ana-baba bağı kurmazlar. Babalık, şempanzelerin yabancısı olduğu bir konudur.

Adi şempaıızeler bununla birlikte, atalarımızın arasında filiz veren, sonra da insanlar arasında gelişen bazı başka toplumsal davranışlar sergilerler. Bunlardan biri de savaştır.

Gombe'deki erkekler bölgelerinin sınırlarını korurlar. Üç veya daha fazla yetişkin erkek birlikte davranırlar. Bazen yabancıları ürkütmek için yüksek sesle bağırırlar, ama daha çok sessizce keşfe çıkarlar. Durup yüksek otların üzerinden gözetler ya da ağaçlara tırmanıp bitişikteki arazileri incelerler. Bazıları atılmış yiyecekleri gözden geçirir, yabancı yuvaları inceler veya bir yandan ilerlerken, bölgelerine girecek yabancı şempanzelere de kulak verirler. Komşularla karşılaşınca, sinirden idrar yapar ya da dışkı çıkarır, güven bulmak için birbirlerine dokunurlar. Arkadan, saldırganca bağırır, yalancıktan saldırılara geçerler. Bazıları dalları sallar. Bazıları yeri tokatlar. Bazıları taşlar fırlatır ya da yuvarlarlar. Sonunda iki taraf da geri çekilir.

1974'de bir şempanze savaşı patlak vermişti. 1970'lerin başlarında yedi erkekle üç dişiden oluşan bir grup, Kasakela topluluğu-

na ait mülkün güney bölümünde dolaşmaya başlamıştı. Bu göçmenler 1972'de gözlemcilerin, güneydeki nehir vadisinden esinlenerek Kahama diye adlandırdıkları ayrı bir topluluk halinde oralara yerleştiler. Kasakela erkekleri arada sırada Kahama erkekleriyle yeni sınırlarında karşılaşıyor, bağırarak, ağaçları yumruklayarak ve dallar sürükleyerek düşmanca tavırlar sergiliyor, sonra her iki taraf da çekiliyordu.

Fakat 1974'te beş Kasakela erkeği güneydeki bölgenin içlerine girerek bir Kahama erkeğini gafil avladılar ve onu adamakıllı patakladılar. Goodall'ın tarifine göre, bir Kasakela erkeği kurbanı zaptediyor, öbürleri de onu ısırıyor, tekmeliyor, yumrukluyor, üstünde zıphyordu. Sonunda, bir erkek arka ayaklarının üstünde doğruldu, kavgacılara yukarıdan haykırdı ve düşmana bir kaya fırlattı. Ancak, kaya hedefe isabet etmedi. Savaşçılar on dakika kadar daha kargaşa yarattıktan sonra, Kahama erkeğini kanayan yaralar ve kırık kemiklerle terk edip gittiler.

Bundan sonraki üç yılın içinde beş Kahama erkeği ve bir dişi aynı akıbete uğradılar. Kasakela erkekleri 1977'de komşularının çoğunu imha etmişler, kalanlar da kaybolup gitmişti. Kasakela topluluğu çok geçmeden sınırlarını güneyde Tanganyika Gölü kıyıları boyunca genişletmiş bulunuyordu.

Ağaçlarda yaşayan atalarımız da altı milyon yıl önce birbirleriyle savaşmaya başlamışlar mıydı acaba? Mümkün gibi görünüyor.

Herhalde onlar et bulmak için de avlanmaya başlamışlardı. Avcı şempanzeler daima yetişkin ve çoğunlukla erkek olur. Kurbanları normal olarak genç Habeş maymunları ve başka küçük maymunlar, galagolar ve benzeri hayvanlardır. Bir erkek şempanze, bir şeyden kuşkulanmadan yakınlarda karnını doyuran bir maymunu yakaladığı gibi paramparça eder. Bu, fırsatçılığa dayanan bir av türüdür. Ama şempanzeler arasında planlı, grup av seferleri yaygındır. Av daima sessizdir. Yalnızca avcının bakışı, kabarmış tüyleri, dikilmiş başı, yürüyüşündeki kararlılık veya bakışmalar avın başladığını başkalarına haber verir. Bundan sonra, bir erkekler grubu hep birlikte kurbanlarının etrafını sararlar.

Bir şempanze avı kavradığı anda çekiştirme başlar. Bütün avcılar haykırarak avın parçalarıyla geri çekilirler. Aradan birkaç dakika geçmeden civarda olup olayı duyanlar, av sahipleriyle ganimeti paylaşmak için toplaşırlar. Bazı şempanzeler avuçlarını açarak kendilerine pay verilmesi için yalvarırlar, başkaları ete ya da

sahibine bakarlar, bazıları da çalıların arasından yere düşmüş et parçalarını toplarlar. Bundan sonra herkes yemek için oturur, proteini desteklemek için yiyeceğe sakin sakin yapraklar katarlar; aynen bizlerin biftek ve salata yememiz gibi. Ağırlığı on kilo bile gelmeyen bir hayvanı tüketmek bazen bir düzine şempanzenin bütün gününü alır, bu da Amerikalıların Noel yemeğinden o kadar farklı olmasa gerek.

Şempanzeler et uğruna dövüşürler de. Öfke havaya egemen olur, ama üstün rütbe daha büyük bir porsiyon garantilemez. Şempanzelerin toplumsal yaşamında kullar efendilere boyun eğmezler. Ama yaşın ağırlığı vardır. Cinsel çekimin de öyle. Ve kızışma durumundaki dişilere daima fazladan et parçaları verilir.

Öngörme, grup halinde avlanma, işbirliği ve paylaşma gibi avcılıkta önemli olan yetenekler atalarımız tarafından büyük ölçüde geliştirilmiş olmalı, çünkü insanlar avlanırken yaşamsal önem taşıyan bir öğe olan silah kullanımı, çoğunlukla bu şempanzelerde görülmüyor. Yalnız bir keresinde bir Gombe şempanzesi avını yere yıkmak için bir aletten yararlanmıştı. Bir grup erkek dört orman domuzunun etrafını çevirmiş, bunların arasındaki bir yavru domuzu kapmaya çalışıyordu. Sonunda yaşlı bir erkek şempanze, kavun iriliğinde bir taşı fırlatarak yetişkin bir domuza isabet ettirdi. Domuzlar kaçıştılar. Şempanzeler yavruyu anında kapıp parçaladılar ve yediler.

Şempanzeler silahı daha çok birbirlerine meydan okurken kullanır. Altlarında olanların üstüne ağaç dalları atar, düşmanlarını ince dallarla kırbaçlar, arka ayaklarının üstüne dikilerek sopalar sallar, kaya parçaları ve dallar savurur, saldırırken ağaç kütükleri sürükler ya da kaya yuvarlarlar. Ağaçlarda yaşayan atalarımız belki de kızışma durumundaki dişilere kur yapmadıkları zamanlar da, savaşıyor, avlanıyor, ya da sopa ve taşlarla birbirlerine saldırıyorlardı. Büyük bir olasılıkla barışı korumak için de epey vakit harcamış olmalılar.

Erkek şempanzeler düzenli olarak silah kullanır. Ama dişileri aletlerden daha sık yararlanır; özellikle böcek toplarken. Dişi şempanzeler yerin altındaki bir karınca yuvasını parmaklarıyla kazar, içine ince bir dal sokarlar. Karıncalar bu değnekten yukarı üşüşünce avcı minik yaratıkları fıstık gibi ağzına atar, karıncalar dilini ısırmaya fırsat bulamadan onları çıtır çıtır çiğner. Şempanzeler ayrıca

kabuklu yemişleri ve sert derili meyveleri yarmak için kayalardan yararlanırlar. Uzun otlarla termit yuvalarının içinden âdeta balık avlar gibi termitleri avlar, vücutlarındaki pislikleri yapraklarla siler, değneklerle diş aralarını temizler, yapraklarla sinekleri kovar, çiğnenmiş yapraklarla ağaçların çatal yerlerinden su emer, sopalarla ve taşlarla kedileri, yılanları ve düşman şempanzeleri kovarlar.

Atalarımız düzenli bir biçimde alet kullanmış olmalılar.

Dişçilik ve doktorluk da büyük bir olasılıkla bize ağaçlarda yaşayan atalarımızdan kalmış olmalı. Gombe'de "amatör dişçi" Bell, değneklerden yararlanarak ağzını ardına kadar açan genç bir erkeğin dişlerini temizliyordu. Bir keresinde başarılı bir biçimde diş de çekti. Hastası, başını arkaya atmış ve ağzını ardına kadar açmış durumda hareketsiz beklerken, apseli bir dişi çekip çıkarmıştı. Washington Üniversitesi'ndeki Primat Araştırma Merkezi'nde genç bir erkek şempanze, arkadaşlarından birinin ayağındaki yarayı temizlemek için bir daldan yararlanmıştı. Şempanzeler birbirlerini tımar ederken yara kabuklarını da ayıklar.

Şempanzeler ölüm halindeki yakınlarını terk etmez. Gombe'deki bir dişi şempanze bir erkek grubunun saldırısına uğradıktan sonra kızı, yaralının ezilmiş vücudunun yanında saatlerce oturmuş, annesi son nefesini verinceye kadar üstüne konan sinekleri kovmuştu. Fakat genç şempanze, annesini anmak için geride ne bir yaprak, ne bir dal, ne de bir taş bırakmıştı. Yalnız filler arkadaşlarını "gömer", ölülerinin başıyla omuzlarının üstüne dallar bırakırlar.

Ağaçlarda yaşayan atalarımızın altı milyon yıl önce büyük bir olasılıkla zengin bir davranış bilgisi hazineleri vardı. Şempanzeler günümüzde kendilerinden üstün konumdaki şempanzelere yapraklar ve dallar armağan ederler. Yine bu üstün konumdaki bireylerin önünde eğilirler. Arkadaşlar edinir, onlarla seyahat ederler. El sıkışır, güvence vermek ister gibi birbirlerini okşar, insanların sinirli "toplumsal" gülümseyişlerini taklit edercesine dişlerini sıkar ve dudaklarını gererler. Yerine göre dudak sarkıtır, somurtur, öfkeyle tepinirler. Ve sık sık da birbirlerini tımar eder, bizim arkadaşımızın kazağındaki iplikleri ayıklamamız gibi birbirlerinin kıllarından ot ve pislik toplarlar.

Soylu Vahşiler

Ağaçlarda yaşayan son akrabalarımız acaba şempanzeler gibi topluluk içinde mi yaşarlardı? Birbirlerine saldırır, bölgelerinin sınırlarını korur, günümüzdeki insanlar gibi komşularına savaş açarlar mıydı? İlerisini kestirmeye çalışır, karınca avlamak için değneklerden yararlanır, et bulmak amacıyla işbirliği halinde ava çıkar, sonra da ganimetleri paylaşırlar mıydı? Büyük bir olasılıkla evet.

Bazıları öncü doktorlar, bazıları da savaşçı olmuş olmalı. Hiçbir şeyin farkında olmayan bir arkadaşlarının üstüne su ya da yapraklar atıp şaka da yapmış olmalılar. Şempanzeler de zaten soytarılık yapmayı ve birbirlerine oyun oynamayı severler. Atalarımızdan bazıları ciddi, bazıları yaratıcı, bazıları çekingen, bazıları cesur, bazıları tatlı huylu, bazıları bencil, bazıları sabırlı, bazıları sinsi, bazıları hain ruhlu olmuş olmalı. Bütün insanlar ve şempanzeler de öyle değil midir?

Bir aile kavramları da olmuş olmalı. Şempanzeler, goriller ve bütün üst düzey primatlar anne, erkek ve kız kardeşlerinin beraberliğini aramaktadırlar. Ve arkadaşlarına armağanlar vermiş, yabancılardan korkmuş, emsalleriyle dalaşmış, kendilerinden üstün olanlara boyun eğmiş, sevgililerini öpmüş, sevgilerini, alaylarını, içerlemelerini ve daha bir sürü duygularını yüzlerindeki anlamla, kıkırtılarla, solumalarla ve bağırışlarla anlatmış olmalılar. Orman zemininde oturarak, birbirlerini okşayarak, kucaklayarak, birbirlerinin üstünden pislik ve yaprak kırıntıları ayıklayarak, bebekleriyle, arkadaşlarıyla, sevgilileriyle oynayarak iyi vakit geçirmişlerdir.

Belki de birkaç gün veya hafta gizlice sevişmek için bir arkadaşla ormanın içinde izlerini kaybettirmişlerdir. İçlerinden bazıları belki bu geçici eşe tapmış, safari sona erince, ondan ayrılmak belki büyük bir üzüntü nedeni olmuştur. Ama cinsellik büyük bir olasılıkla rastgele bir işti. Çocuklar altı milyon yıl önce anneyle kadın arkadaşlarının gözetiminde büyüyorlardı. "Baba", "koca" "eş" ve insanların ardışık tekeşlilik ve gizli zinaya ilişkin stratejisi henüz gelişmemişti.

Fakat ortam hazırlanmıştı, oyuncular da kuliste bekliyordu. Atalarımız çok geçmeden cennet bahçesinden kovularak eski dünyanın ağaçlık ve kırlık alanlarına atılacaklardı. Orada sevgiye ve de çapkınlığa karşı çifte bir özlem geliştirecekler, bu duygu ikilemi soylarından gelenlere günümüze dek rahat yüzü göstermeyecekti.

YEDİNCİ BÖLÜM

CENNET BAHÇESİNDEN DIŞARI

Tekeşliliğin ve Terk Etmenin Kökenine İlişkin Bir Kuram

Hayvan ve kuş yavrularına bakar,
Anneler emzirir, babalar da savunur;
Küçükler azat edilir, yerde, gökte gezinmeleri için
İçgüdü orada durur, bakım orada son bulur;
Bağ çözülür, herkes başka bir kucak arar,
Başka bir sevgi yerini alır, başka bir soy.
Nâçiz İnsansoyu daha uzun bir bakım ister,
o daha uzun bakım daha kalıcı bağlar örer.

Alexander Pope, *İnsan Üzerinde Bir Deneme*

Yaklaşık 3.6 milyon yıl önce Doğu Afrika'da yağmur mevsiminin başıydı. Sadiman volkanı haftalar boyunca kurşuni renkli küller kusmuş, aşağıdaki ovaları günler boyu toz örtüsüne boğmuştu. Her öğleden sonra sağanaklar külü ıslatıyor, sonra serin gecelerde kül katılaşıyor ve yağmur tanelerinin, akasya yapraklarının, gelen geçen antilopların, zürafaların, gergedanların, fillerin, domuzların, Afrika tavuklarının, Habeş maymunlarının, tavşanların, böceklerin, sırtlanların, hançer dişli kedinin ve bazı eski akrabalarımızın ayak izlerini üstünde hapsediyordu.

Modern insanlara doğru giden yolun en eski bireylerinden üç ilkel hominid[1] volkan cürufunun içinde yol alarak ayak izlerini gelecek kuşaklara yadigâr bırakmışlardı. Üçünün içinde en irisi külün içinde ilerlemiş, her adımıyla beş santim batmıştı. Bu ayak izlerinin yanında daha küçük bir insangilin, belki de 1.20 metreden fazla boylu olmayan bir dişininkiler yer alıyordu. Ve üçüncü bir

ayak izi dizisi hayvanların büyüğünün izlerinin içine basarak ilerlediğinden, bundan, daha küçük bir insangilin, liderin ayak izlerine dikkatle basarak kafileyi tamamladığı sonucuna varıyoruz. Hominidlerin her üçü de kuzeydeki küçük bir boğaza doğru ilerliyordu. İzler otuz metre boyunca kanyona doğru ilerlediğinden yaratıklar belki de nehrin yanındaki ağaçların arasında mola vereceklerdi. Ama sonra izler kayboluyordu.

Afrika paleoantropolojisinin bugün ölmüş bulunan büyük üstadı Louis Leakey'nin eşi ünlü arkeolog Mary Leakey ve ekibi, 1978'de eski bir jeolojik katmanda oyulmuş olan bu ayak izlerini keşfettiler. Leakey 1970'lerin ortalarından beri Laetoli adını taşıyan bir yerde kazılar yapıyordu. Kuzey Tanzanya'daki bu yöreye Masai yerlileri tarafından yerleri kaplayan kızıl zambaklardan dolayı bu ad verilmişti. Leakey 1978'deki kazı mevsiminin başlamasının üzerinden birkaç hafta geçmeden geçmişimizin bu imzalarını keşfetti. Ufak tefek farklılıklar hesaba katılmazsa, bu ayak izleri modern erkek ve kadınınkiler gibiydi.

Bu yaratıkların gezinerek mi, yoksa hızlı adımlarla mı ilerledikleri, hatta beraber mi, yoksa farklı zamanlarda mı yürüdükleri, izlerin çeşitli analizlerinden anlaşılamadı. Ama boğazın yakınında yaşayıp öldüklerinden kuşku duyulmuyor. Leakey başka kazı mevsimlerinde bir yığın başka insangil fosilini dünya yüzüne çıkardı. 3.5 ilâ 3.8 milyon yıl önce Sadiman tepesinin dibindeki çayırlarda dolaşan yirmi iki bireye ait daha pek çok kafatası ve çene parçalarıyla, tek tek dişlerdi bunlar.

Onlar yalnız değildi. Daha kuzeyde, bugünkü Etiyopya'nın Afar yöresindeki Hadar nehri boylarında Lucy yaşıyordu. Antropolog Donald Johanson'la ekip arkadaşları onu 1974'te dünya yüzüne çıkarmışlardı. Lucy bir zamanlar yüz beş santim boyunda, yaklaşık otuz kilo ağırlığındaymış ve o zamanlar Etiyopya'nın kasisli ağaçlık arazilerinde sığ bir gölün kıyısında karnını doyuruyormuş. Arterit yüzünden acı çekiyormuş, yaklaşık üç milyon yıl önce ise yirmi, yirmi beş yaşları arasında ölmüş.

Johanson'un ekibi Lucy'nin iskeletinin yüzde 40 kadarını elde edebildi. Kıvrık ve bizimkilerden uzun olan hominidin ayak ve el parmakları, Lucy'nin ağaçlarda yaşadığını kanıtlamakla birlikte, kalçasının, dizinin, ayak bileğinin ve ayağının kalıntıları dört değil, iki ayak üstünde yürüdüğünü doğruluyordu. Johanson ertesi yıl Lucy'nin arkadaşları olabilecek ve çok, çok uzun zamanlar önce

Etiyopya'nın ormanlarında dolaşan on üç başka hominidin kısmi kalıntılarını dünya yüzüne çıkardı. Bugüne kadar, daha da yaşlı başka on beş hominidin parçaları bulunmuştur.

Laetoli'yle Hadar'ın bu insangillerinin kimler olduğunu bilmiyoruz. Hominid ayak izlerini inceleyen ikinologlar ve başka antropologlar, Laetoli'deki izleri bırakanın Lucy'ninkiler gibi bir ayak olabileceğini düşünüyorlar. Dolayısıyla da bütün bu canlıları *Australopiteküs afarensis* grubuna, yani insan soyunun başlangıcına yakın bir yerdeki bir hominid koluna yerleştiriyorlar. Bu yaratıklar herhalde modern şempanzelere az çok benziyorlardı. Beyinleri onlarınkinden biraz daha (ama bizim beynimizin sadece üçte biri kadar) büyüktü. Kaş kemerleri kalın ve ağırdı. Gözleri kara, tenleri esmerdi. İnce dudakları vardı. Çene kemikleri çıkıntılıydı ve dişlektiler. Köpek dişleri oldukça iriydi. Kafataslarının, çenelerinin ve iskeletlerinin birçok detayı her ne kadar maymunları hatıra getiriyor idiyse de, vücutları dikkati çekecek kadar insansıydı. Ve dik yürüyorlardı. İnsan cinsi dünya yüzüne çıkmıştı.

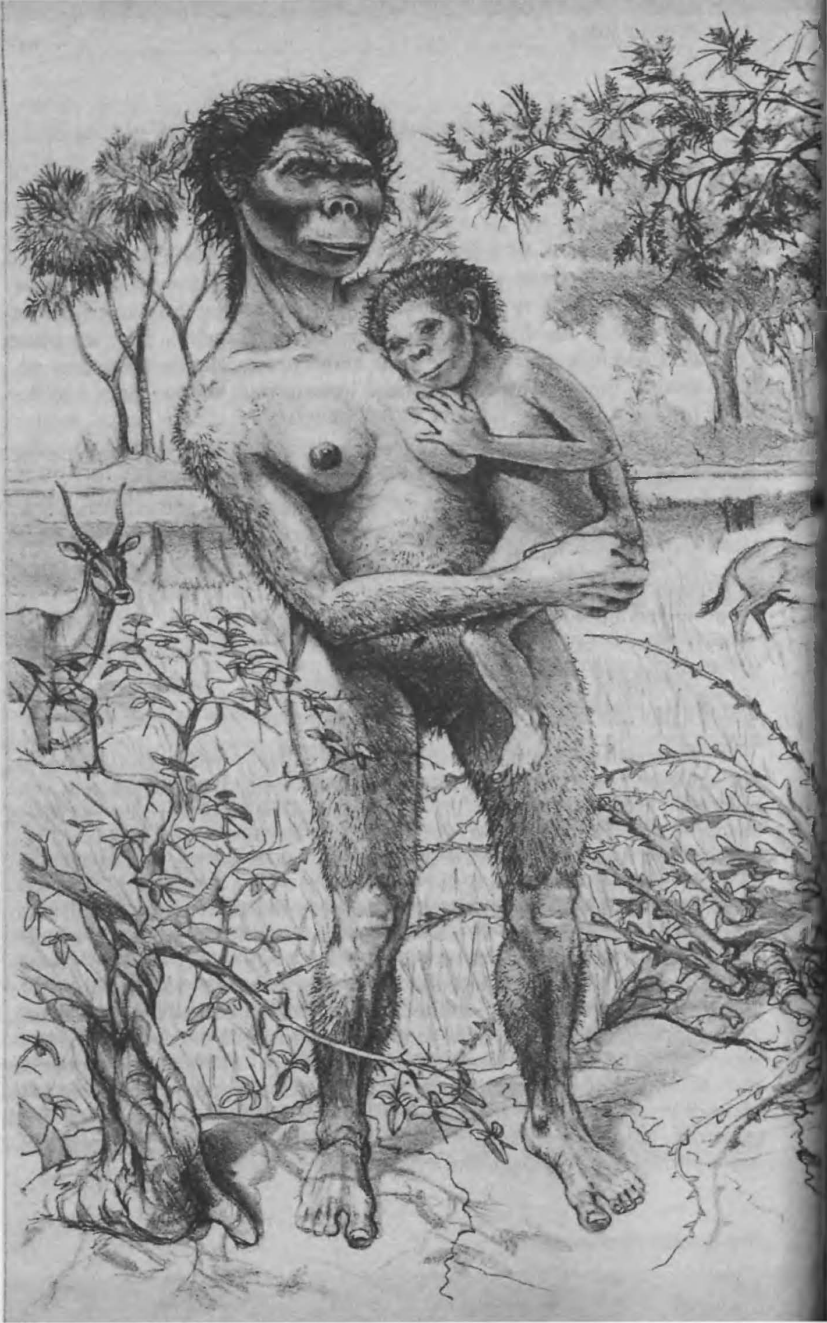
Bu "kimseler" nereden gelmişlerdi? Ataları insanlığa giden yola nasıl sapmışlardı?

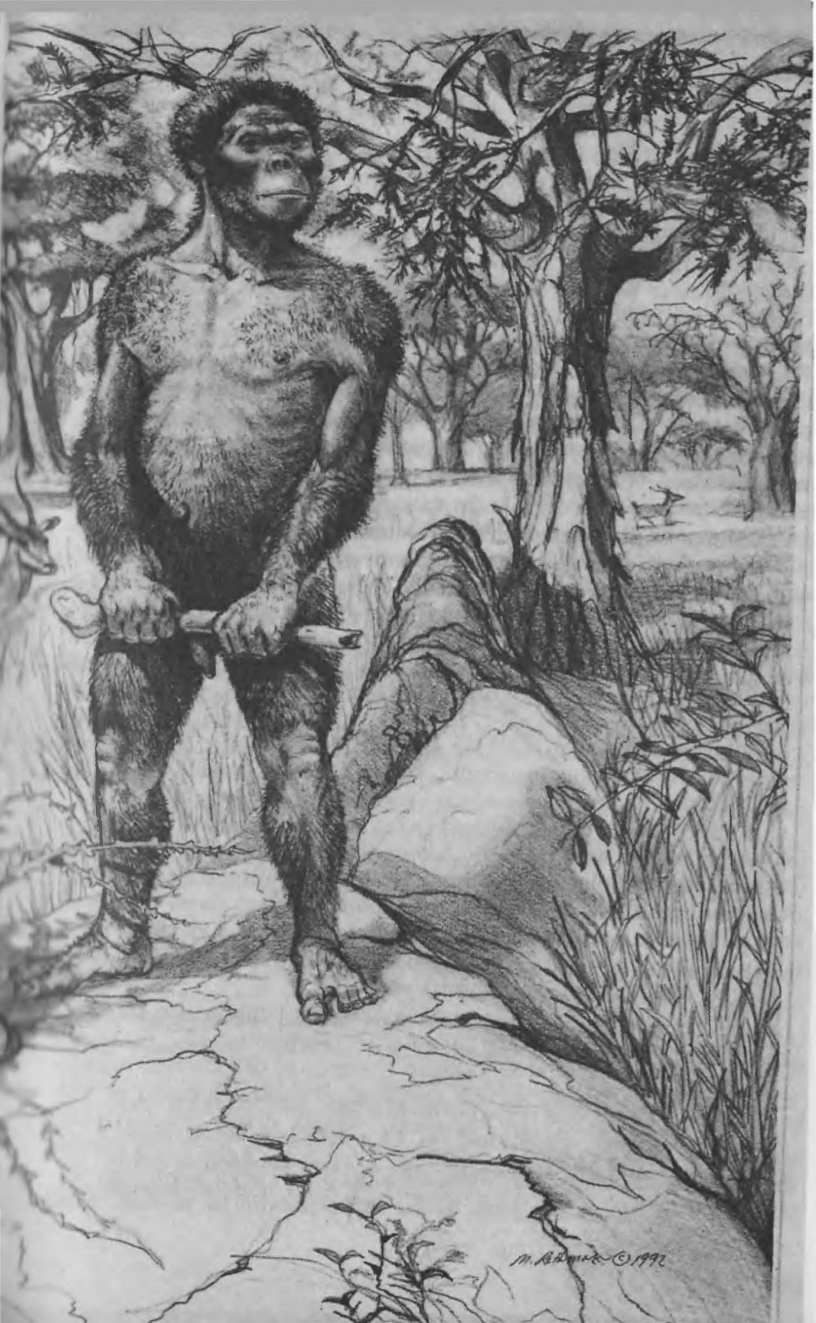
Pota

"Ormanda bir yol ayrımına gelmiştim. Daha az çiğnenmiş olanına saptım ve her şeyi değiştiren bu oldu." Amerikan şairi

---

Atalarımızın yaşamlarından bir an. Arkadaki sayfalarda *Australopiteküs afarensis* türünün bazı üyeleri görülmektedir. Bunlar, yaklaşık dört milyon yıl önce Doğu Afrika'nın ağaçlık arazileriyle ovalarında yaşamaya başlamış olan ilk insansı atalarımızdır. Bu "kimselerin" uzun (ve az çok kıvrık) el ve ayak parmakları, kısa bacakları, küçük beyinleri, ileriye doğru çıkıntılı çeneleri ve onları çağdaş insanlardan ayıran başka anatomik özellikleri vardı. Ama dik yürüyorlardı ve modern insanın yaşamına doğru yürüyüşlerine başlamışlardı. Bunlar herhalde on iki ilâ yirmi beş arkadaşla akrabanın yer aldığı gruplar halinde yolculuk ediyorlardı. Ergenliğin hemen arkasından eşleşiyor, eşleriyle yiyeceklerini paylaşıyor, bir tek çocuğun hiç değilse bebekliği süresince beraber kalıyorlar (yaklaşık dört yıl), çocuk, topluluğun faaliyetlerine katılacak kadar büyüyünce çoğunlukla ayrılıyorlardı. Bundan sonra eşlerin her biri komşu topluluktan yeni bir bireyle eşleşiyor, böylece yeni çocuklar dünyaya getiriyorlardı. Bundan sonraki bölümlerde modern insanın cinsel anatomisiyle insanların cinsel duygularının, zincirleme tekeşlilik ve gizli zinanın, üreme stratejisinin evrimiyle paralel olarak gelişmesini irdeliyorum.

M. Rhodes ©1992

Robert Frost, ardından olagelen her şeyi kesin olarak değiştiren o dönüm noktasını, işte böyle ifade etmişti. Öyle bir an, insanların evriminde de kendini göstermiştir. İlk atalarımız o anda ağaçlarda yaşayan akrabalarından kesin olarak ayrılmış ve modern insanın toplumsal yaşamına doğru yola çıkmışlardı. Bu doğuşun fosil kaydı kayıptır. "Kayıp halka", zamanın ve kayaların içinde yokolmuş durumdadır. Bu durumda teologlar, filozoflar ve fen adamları bilgi kırıntılarına dayanarak, yaratılışımıza ilişkin kuramlar üretiyorlar.

Aşağıda başka bir açıklamaya yer verdik. Bu, çeşitli dallardaki bilimsel verilerden kaynaklanıyor. Binlerce yıl önce Doğu Afrika'da gelişen hayvanlarla bitkiler hakkında bildiklerimiz, çeşitli modern maymunların yaşamı, tilkiler ve Amerika ardıç kuşu gibi tekeşli türlerin çiftleşme âdetleri, günümüzdeki avcı ve toplayıcı halkların yaşam biçimleri ve bu kitapta tanıttığım insanlara özgü sevdalanma, bağlanma ve terk modelleri bu dalların sadece birkaçı. Öyleyse, işte size evliliğin, boşanma ve tekrar evlenmenin kökenine ilişkin bir varsayım.

Zaman, dört ilâ altı milyon yıl öncesi —dört milyon diyelim— yani Lucy'nin çağdaşlarının Sadiman tepesinin eteklerine kemiklerini ve ayak izlerini bırakmalarından bir süre öncesi. Mavi yeşil renkli sığ göllerin ve tembel nehirlerin yanında orman ağaçları ve sarmaşıklar kıyıyı örtüyordu. Fakat kıyının ötesinde maunlar ve yapraklarını dökmeyen ağaçlar seyreliyor ve orman kümelerinin arasında yamalar oluşturuyordu. Ağaçlıkların ilerisinde de Doğu Afrika tepeleri boyunca bir ot okyanusu uzayıp gidiyordu.

Kadim fil, devekuşu, okapi, gazel, yaban eşeği, Afrika antilopu, geyik, bufalo türleri, hatta Asya göçmeni ilkel atlar bu ovalarda dolaşıyordu. Düşmanları olan ilkel aslanlar, çitalar ve vahşi köpekler onları izliyordu. Bu etoburlar güneş doğarken ya da batarken, gündüz ve gece boyunca sürülerin içinden zayıf olanları kapıyordu. Daha sonra akbabalar, sırtlanlar, çakallar ve başka leş yiyenler bu avların artıklarını temizliyordu.

İlk atalarımız ormanların seyrelmesi sonucunda işte bu doğa parçasına —uçsuz bucaksız savanlara— sürülmüşlerdi. Bu süreç binlerce yıl önce ağaçlarda yaşayan maymunsu seleflerinin ormanlardan ilk kez çıkarak, seyrek ağaçların arasında dolanan ot bulvarlarına çıktıkları zaman başlamıştı. Küçük erkek grupları belki ağaçlıkları taze et peşinde taramışlardı. Üç veya dört dişi akraba da belki ağaçlık arazide birlikte termit tepeleri veya karıncalar arıyorlardı. Ve bazen de genç, yaşlı, serüvensever ve korkak belki

otuz bireyden oluşan topluluklar, ormandaki dallar sıyrılıp temizlenince bu dalların arasında toplaşmışlardı.

Atalarımızın bu ağaçlık mekânlarda kaç yüzyıl kaldıklarını hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Ama sonunda bu yayılan ağaçların kıyılarına sürüldüler. Burada oturup açık araziyi gözden geçirdiler. Arkalarında bıraktıkları orman güvenli bölgelerle doluydu. Ağaçlıklarda ağaçlar aralıklı olsalar bile, kaçış yolları yakındaydı. Oysa otluk ovalarda gizlenecek hiçbir yer yoktu. Ama dört milyon yıl önce atalarımızın hiçbir seçenekleri yoktu: Yemek zorundaydılar. Dolayısıyla da açık otların arasında birbirlerini yakından izleyerek ihtiyatla yürüyüşe geçtiler.

Yolları üstünde bir fıstık ağacı korusuna ya da tohum tarlasına rastlayınca, 'huuu' diye seslenerek daha az cesur olanları güneşin kavurduğu bu ovalara çağırıyorlardı. Çekingen olanlar da gereksinmeden doğan bir merakla geliyorlardı. Atalarımız büyük bir olasılıkla otluk ovalara önceleri kurak mevsimde, ormanların ve ağaçlıkların meyvelerinin ve tomurcuklarının güç bulunduğu zamanlarda çıkıyorlardı. Fakat açlık ve rekabet onları ileri sürmüş olmalı. Sonra, fareler gibi, gergedanlar gibi, birçok eski orman türleri gibi bilinmeyen otluk arazilere akın ettiler. İlk atalarımız kavrulan savanalarda büyük bir olasılıkla devekuşu yumurtalarını, yuva içindeki minik kuşları, soreksleri, bebek antilopları, hatta bir şeyden kuşkulanmayan Habeş maymunlarını, yenilebilir gibi gözüken her şeyi, hatta hayvan leşlerini bile tattılar.

Leş yiyen insan. Birçok antropolog, yakın zaman önce "fırsatçı toplayıcılık"ın ve leş yemenin iri hayvanları avlamaya öncelik ettiğini; atalarımızın, küçük hayvanları yakalamak ve yaşamak için, gerekirse leş yemek için otluk alanlara çıktıklarını ileri sürmüştür.

Et Korsanları

Antropolog Gary Tunnell geçenlerde aşağıdaki varsayımı sınadı: Atalarımızın, ormanda yaşayabilme hünerlerinden yararlanarak, binlerce yıl önce rastlantıya bağlı avlarla ve leş yiyerek hayatta kalıp kalmadıklarını araştırmaya girişti. Tunnell çadırını 1984'te Doğu Afrika'nın Serengeti Ovalarında bir yere kurdu. Güney Batı Kenya'da seçtiği altı kilometre karelik alan Serengeti ekosisteminin bir parçasıydı. O, bu alanı dokuz aslanla paylaşıyordu. Bütün marifet, aslanlara yem olacak yerde, onların yemeğinden pay kapmaktı.

Tunnell geceleri yüksek iki yamacın aşağısında yerel Habeş maymunu topluluğunu barındıran ağaçların arasında uyuyordu. En iri aslan her geceki ziyaretini yapıp insan kokusunu aldığı ve sürüsünün alanını Tunnell'in çadırının yanında işaretlediği zaman, bu komşular Tunnell'i çığlıklarıyla uyarıyorlardı. Tunnell gece boyu ve sonra şafak vakti kulak vererek, aslanların avlarını nerede öldürdüklerini saptıyordu. Sonra, sabahın 9'unda aslanlar uykuya daldıktan sonra belli bir yoldan et aramaya gidiyordu.

Tunnell her zaman yenilebilir protein olarak, ihtiyatsız bir Afrika domuzu, sakat bir topi, uyuyan üç yarasa, tıka basa doymuş birkaç akbaba, kurumakta olan bir gölette on yayın balığı, minik bir kanyonda doksan santimlik bir kertenkele ya da saatler önce aslanlar veya çitalar tarafından öldürülmüş bir bufalo, bir gnu ya da Grant gazeli buluyordu. Tunnell hiç kuşkusuz keşfettiği bu besinleri yemiyordu. Sadece, ucu sivriltilmiş bir taş ya da yontulmuş bir değnekten başka silahı olmayan bir insanın, eti doğramasına yardım edecek bir arkadaşla birlikte çalışarak on kişiyi rahatça doyurabileceği sonucuna vardı. Kuşkusuz, et peşindeki insanın en büyük rakibi olan sırtlanların bölgelerinin dışında kalmak koşuluyla.

Tanzanya'daki modern Hadzalar aynen Tunnell gibi bazen kurak mevsimde leş avına çıkarlar. Aslanların gece çağrılarına kulak verir ve akbabaların uçuşuna dikkat ederler. Ertesi sabah öldürülen hayvanı bulup başına çöker, etoburları kovar ve basit aletlerle eti toplarlar.

Yerde yaşayan ilk atalarımızın Hadzalar gibi aletlerden yararlanmaları uzak bir olasılık. En azından alet kullandıklarına dair bir kanıt yok elimizde. Öyle olunca da bu ilk insan atalarımız dört milyon yıl önce ölü hayvanların derisini delmiş, eklemlerini parçalamış ya da koca koca et parçaları koparmış olamazlar. Ama başka primatlar vakit vakit leş yemeye kalkışmıştır; hem de alet kullanmadan.[2]

Aslanlarla çitalar çoğu kez yemeklerini bitirmeden bırakırlar. Leoparlar hatta avlarını, karınlarını doyurdukları ağaçlarda korumasız bırakırlar. Atalarımız belki de kedilerin sonuncusunun uykuya dalmasını beklemiş, sonra da leşin başına dönüp kafatasını parçalayıp beyni çıkarmış, deriyle tendonları sıyırmış, et parçaları koparmışlardır. Bazen taşlar fırlatıp karınlarını doyuran etoburları ürkütmüş ve atılıp et parçacıkları kapıp kaçabilecekleri kadar bir süre kaçmış olabilirler.

İlk atalarımız hiç kuşkusuz meyve ve sebzelerle, ayrıca, tohumlar, kökler ve köksaplarla beslenmişlerdir. Güney Afrika'nın Kung toplayıcı ve avcı kaviminde kadınların doksanı aşkın meyve ve sebze türü topladıklarını, böylece kavmin kalori tüketiminin yüzde 65'inden fazlasını sağladıklarını hatırlayacaksınız. Ve Kung kadınları haftanın yalnız iki veya üç gününde besin toplamaya gitmekte, vakitlerinin kalan kısmını dinlenerek, oyunlar oynayarak, dinsel törenler hazırlayarak ve dedikodu yaparak geçirmekteydiler. Ev işleri günlerinin sadece dört saatlerini almaktaydı.[3] Antropolog Marshall Sahlins savanlardaki bolluğa bakarak, besin toplayan ve avlanan atalarımızı "ilk zengin toplum" olarak nitelemiştir.

İlk atalarımız yalnızca bir değnek ya da taş yardımıyla zengin meyve, fıstık ve böğürtlen türü yemiş çeşitleriyle karınlarını doyurmuş olmalılar.

Ancak, yemekleri sık sık bölünmüş olmalı. Açık arazide dikkati çekmeden karın doyurmak olanaksızdır. Yemek vakit alır. Primatların ilk düşmanları olan büyük kediler onlarla aynı düzeydeydi. Dalların sağladığı güvenlik de kalmamıştı. Dolayısıyla, ilk insangil atalarımız, Tunnell gibi, kısa otların arasında kalmakta, ağaçlarla kayalıklardan pek uzaklaşmamakta, yüksek otlardan, sık çalılıklardan ve aslanların uyukladıkları orman kıyılarından kaçınmaktaydılar. Herhalde yerel maymun topluluklarından da gözlerini ayırmamaktaydılar. Bu yaratıklar sinirlenmiş gözükünce onlar da dikkatlerini artırıyorlardı. Sonra, bir aslan ortaya çıkınca, atalarımız bir araya toplamakta, arka ayaklarının üstüne dikilmekte, kollarını ve dalları sallamakta, taşlar savurmakta ve haykırmaktaydılar.

Bu arada son bir uyarlama yaptılar. Bu ise, insanlık tarihinin gidişini, arkasından da dünya yüzündeki hayatını değiştirecekti. Atalarımız gelişmelerinin bir noktasında toplayabildikleri yiyecekleri ahp kollarının arasında *taşımaya* ve avcılar tarafından rahatsız edilmeden karınlarını doyurabilecekleri bir ağaç kümesinin yanına, bir yarın tepesine ya da bir gölün yanındaki kumsala nakletmeye başladılar. Tunnell, ölü bir hayvanın başında uzun zaman kalmadıklarından ya da yiyecekleri uyudukları yere taşımadıklarından emin. Bunu yapacak yerde topluyor, taşıyor ve "ev"lerinin dışında yemek yiyorlardı.

Ve ellerinizle taşıyıp dışarda yemek yemek için dik yürümek zorundasınız.

Darwin 1871'de, "Yalnız insanoğlu iki ayaklı bir hayvan olmuştur," diye yazıyordu. Atalarımızın, düşmanlarma taş ve sopa fırlatmak ve de avlarına saldırmak üzere ellerini kullanmak için dört ayak üstünden kalkıp iki ayak üstüne dikildiklerini varsayıyordu. İnsanın erkeği hem avcı, hem de kadınların koruyucusuydu.

Darwin'in zamanından beri bir yığın bilim adamı kuşağı bu görüşü inceden inceye işlemiştir. Erkek atalarımızın zürafa ve yabaneşeği gibi iri cüsseli hayvanları avlamak ve eşlerini korumak üzere silah kullanmak için ayağa kalktıklarına inanmak 1960'larda modaydı. 1970'lerin ve 1980'lerin kadın antropologları ise erkeklere yönelik bu varsayımların aksine, atalarımızın büyük bir olasılıkla sebze toplamak ve taşımak için iki ayak üstünde yürüdükleri görüşünü savundular: Toplayıcı kadınlar. Bilimsel görüş yine değişmiş bulunuyor. Birçok antropolog, bugün ilk hominidlerin et toplamak ve leşlerin etini sıyırmak için iki ayak üstünde yürüdüklerini öne sürüyor.

Bütün bu kuramların doğru olması olasıdır. İlkel erkeklerle kadınlar yalnız yontulmuş bir sopayla silahlı olarak, toprağın içinden kök ve yumrular çıkarabiliyorlardı. Taş fırlatarak bir Afrika domuzunu, bir bebek antilopu ya da bir Habeş maymununu bayıltabiliyorlardı. Dallar taşıyarak bir çakalı ya da bir akbabayı yemeğinin başından kaçırabiliyorlardı. Yapraklardan veya sarmaşıklardan örülü derme çatma bir torbayla etle sebzeleri bir yarın tepesindeki ya da ağaçların üstündeki güvenlikli bir yere taşıyabiliyorlardı. İki ayaklılık, aynı zamanda uzun yolları yavaş katetmek için metabolizma açısından elverişli bir yürüyüşe izin veriyordu. Başın yukarıya dikilmiş olması, yiyecek ve avcıları görmek için çok yararlıdır. Dahası, ilk insanlar taşımak için ellerinden yararlanınca, ağızlarından da bir avcıya haykırmak, bir dostu uyarmak ve niyetlerini bildirmekte yararlanabiliyorlardı.

Atalarımız ne kadar büyük bir değişim geçirmişler! Önceleri herhalde arka ayaklarının üstünde doğrulmuş, öyle durmuş, sallanmış ve şempanzelerin yaptıkları gibi sendeleye sendeleye birkaç metre ilerledikten sonra tekrar dört ayaklı duruşlarına dönmüşlerdi. Ama zaman içinde iki ayak başparmakları bir eksen üzerinde dönerek öbürleriyle paralel bir konuma geçmişti. Ayaklarının topuğuyla parmakları arasında bir kemer yer etmişti. Ayak parmaklarının kökü üzerinde ikinci bir kemer yer edince de bu kemerler birlikte bir trampolen görevi yapmış, ayak gerilerek, sonra da her adımla zıplayarak vücudu ileriye sürmeye koyulmuştu. Bu yaratık-

lar kaba etlerindeki güçlü yeni kaslar, genişleyen ve yassılan bir pelvis, kalçalarının altında sıraya giren dizleri ve sağlam ayak bileği kemikleri sayesinde yürürken artık badi badi ilerlemiyorlardı. Bunun yerine, öne doğru sendeleyecek olunca hemen toparlanıyorlardı. İnsan yürüyüşünü geliştirmişlerdi.

Lucy'nin ninelerinin, ninelerinin, ninelerinin ataları yürüyerek, toplayarak ve taşıyarak savanlarda kendilerine özgü bir yeri doldurmuşlardı.

Fakat iki ayakla yürümek, cinsel bir devrim başlatacaktı.

Atalarımız ağaçlarda yaşadıkları, dişiler de dört ayak üstünde yürüdükleri sıralarda, yeni doğmuş bebekler annelerinin karnına tutunurlardı. Bebek büyüdükçe annesinin sırtına biner, dişi de çocuğu tarafından engellenmeden yol alabilirdi. Fakat kadınlar otluk alanlarda dik yürürlerdi. Ve artık bebeklerini kollarının arasında taşımak zorundaydılar.

Bir kadın nasıl sopa ve taş taşıyabilir, fırlayıp bir tavşanı yakalayabilir, bir kertenkelenin arkasından atılabilir, aslanları, öldürdükleri bir hayvanın leşinin başından taşlayarak kaçırabilir, aynı zamanda da bebeğini taşıyabilirdi? Bir kadın nasıl tehlikeli otların arasında oturup kökleri kazıp çıkarabilir, sebze toplayabilir ya da değnek batırıp karınca toplayabilir, aynı zamanda da çocuğunu koruyabilirdi? Ormanda çocuklar ağaçların üstünde oynarlardı. Her taraf güvenlikliydi. Ovalarda çocukların taşınmaları ve her an göz önünde tutulmaları gerekiyordu, aksi halde kendilerini bir aslanın karnında bulmaları işten değildi.

Ağır ve gürültücü bir basketbol topunu kucağınızda taşıyarak bir Avustralya çölünde yıllarca hayatta kalabilir miydiniz? İki ayaklılığın başlamasıyla birlikte anneler korunma ve fazladan yiyecek gereksinir oldular, aksi halde onlar da, çocukları da hayatta kalamazlardı. Koca ve babanın ortaya çıkmasının zamanı gelmişti.[4]

Babalık

Bir dişiyle bir erkeğin kalıcı eşlik bağı doğada enderdir. Nil krokodili, Amerika'nın kara kurbağası, denizyıldızı yiyen karides, bokböceği, boynuzlu bokböceği ve çöllerdeki bazı tahta bitleri tekeşlidirler. Bütün kuşların yüzde doksanı da bu tür kalıcı ilişkiler kurar. Ancak bütün memelilerin sadece yüzde 3'ü, tek bir eşle uzun süreli bir ilişki yaşar. Bunların arasında misk fareleriyle bazı yarasalar, Asya'nın pençesiz su samuru, kunduzlar, cüce firavun

fareleri, dik-dik gibi bazı antiloplar, bazı Hindistan şebekleri, bazı foklar, birkaç Güney Amerika maymun türü ve büyük vahşi köpekler vardır. Tilkiler, kurtlar, Amerika kır kurtları, çakallar, Güney Amerika'nın yeleli kurdu ve Japonya'nın rakun köpeği kalıcı ilişkiler kurar, yavrularını "karı" ve "koca" olarak büyütürler.

Tekeşliliğin memeliler arasında ender oluşunun nedeni vardır: Birçok dişiyle çiftleşip daha fazla genini gelecek kuşaklara geçirmek dururken tek bir dişiyle kalmak bir erkeğin yararına değildir. Bu nedenle çoğu türlerin erkekleri, bu arada goriller, bir harem kurmaya çalışırlar.

Bunu çeşitli yollarla başarırlar. Bir erkek, yemek ve üremek için en elverişli yere sahip olmak gibi bir avantajını koruyabilirse, birçok dişi onun bölgesinde toplanacaktır. Örneğin, erkek impalalar, dişi sürülerinin dolaştığı zengin otlakları elde etmek için yarışırlar. Arazide yiyecek kaynakları herhangi bir noktayı savunmaya değmeyecek kadar eşit olarak dağılmışsa, bir erkek beraber dolaşan bir dişi grubuna katılıp, bunları, aralarına sokulmaya çalışan başka erkeklerden korurlar. Aslanlar da böyle yaparlar. Bir erkek, haremini şu veya bu şekilde başka erkeklerden yalıtamazsa, geniş bir alan saptayıp çevresindeki çok sayıda dişiyle çiftleşme yolunu seçer. Bunu bir mahalledeki evleri sütçünün teker teker ziyaret etmesine benzetebiliriz. Erkek orangutanlar böyle yaparlar.

Bunun için de erkeğin *tek* bir eşle yolculuk edip, onun yavrularını korumasına yardım etmesi çok özel koşulların bulunmasını gerektirir.

Dişinin görüş açısından bakılırsa, kalıcı eşlik bağı normal olarak neslin sürdürülmesiyle uyumlu (adaptif) değildir. Erkek, yarardan çok, dert kaynağı olabilir. Birçok türün dişileri, dişi akrabalarıyla yaşayıp ziyaretçi erkeklerle çiftleşmek isterler. Dişi filler bunu yapar. Ve dişi eğer bir erkeğin korumasını gereksiniyorsa, karışık bir grupla yolculuk edip birçok erkekle çiftleşmemesi için bir neden olabilir mi? Dişi şempanzelere özgü taktik budur. Tekeşliliğin bir türün gerek erkek gerekse dişileri için en iyi –veya tek– seçenek olması için, bir dizi çevresel ve biyolojik koşulun gerekli oranlarda var olması gerekir.

Bununla birlikte, tekeşli kızıl tilkilerin ve doğunun kızıl göğüslü ardıç kuşunun yaşamlarında bu koşulların uygun bir karışımı yer alır. Bu yaratıkların cinsel yaşamlarını incelemek bana, insanlarda tekeşliliğin ve boşanmanın evrimi hakkında ilk önemli ipucunu sağladı.[5]

Dişi kızıl tilkiler son derece çaresiz ve gelişmemiş yavrular doğurur. Bu yavrular kör ve sağır doğarlar. Dişi tilki yalnız çelimsiz yavrular doğurmakla kalmaz, çok kez beş tanesini birden dünyaya getirir. Ayrıca, zengin sütleri olan ve başka yerde yiyecek ararken yavrularını bir yuvanın içinde bırakabilen dişi sıçanların aksine, dişi tilkinin sütü yağ ve protein açısından zayıftır, dolayısıyla da yavrularını haftalarca sürekli beslemesi gerekir. O, yavrularını yalnız bırakamaz.

Ne garip bir çevrebilimsel bilmece. Çaresiz yavrularıyla ilgilendiği kadar ona yiyecek getiren bir eşi olmazsa, dişi tilki açlıktan ölecektir.

Ancak, tekeşlilik erkek tilkinin işine gelir. Bu hayvanlar, yiyecek kaynaklarının dağılmış olduğu bölgelerde yaşarlar. Bir erkek, normal koşullar altında iki dişiyi, bölgesinde barınıp tek bir eşi paylaşmaya razı edecek kadar besin ve üreme alanı açısından zengin bir arazi parçası elde edemez. Çokkarılılık ender olarak bir seçenektir. Fakat bir erkek bazen bir dişiyle yolculuk edip, onu, kızışma döneminde başka erkeklerden koruyabilir (böylece yavrularının babası olmayı garantileyebilir), sonra da dar bir alanda gelişmemiş yavrularını büyütmesine yardımcı olabilir.

Tekeşlilik böylece her iki cins için de en iyi seçenektir, kızıl tilkiler de yavrularını büyütmek için eşleşme bağları kurarlar. Fakat işin püf noktası şuradadır: Tilkilerdeki bu bağ bir hayat boyu sürmez.

Dişi tilki şubat ayında çiftleşme dansına başlar. Normal olarak peşinde birçok erkek vardır. Kızışma döneminin doruk zamanında bunlardan biri o dişi tilkinin eşi olur. Birbirlerinin yüzünü öpüp yalarlar, yan yana yürürler, bölgelerini işaretlerler ve kış sonuna yaklaşırken birçok barınak inşa ederler. Dişi tilki ilkbaharda doğurduktan sonra yavrularını üç haftaya yakın bir süre emzirir, bu arada "kocası" her gece yanına dönerek ona bir fare, bir balık veya benzer bir besin getirir. Gerek erkek gerekse dişi hayat dolu yaz günlerinde ve gecelerinde inlerine bekçilik eder, yavruları eğitir ve obur aile için avlanırlar. Fakat yaz sonu yaklaşırken baba barınağa gitgide daha seyrek döner. Ağustosta annenin de duyguları değişir. Sonunda yavruları inden kovar ve kendisi de gider.

Eşleşme bağı tilkiler arasında sadece üreme mevsimi süresince devam eder.

Tekeşlilik, üreme mevsimi süresince kuşlar arasında da yaygındır. Birçok kuş ötekilerinkine benzer nedenlerle eşleşme bağları kurar. Bölgeler arasında besinin ve üreme alanlarının kalitesi

açısından genelde fazla bir fark olmadığı için, örneğin, ABD'nin doğusunda bir ardıç kuşu ender olarak seçkin bir alan elde edebilir ve buraya birçok dişiyi çekebilir. Ama küçük bir alanı savunabilir ve tek bir eşe yardımcı olabilir. Aynı derecede önemli olan bir şey de, bu ardıç kuşlarının gelişmemiş birçok yavru çıkarmalarıdır; üzerinde kuluçkaya oturulması gereken yumurtalar, beslenmesi ve korunması gereken yavrular demektir. Birisinin sürekli olarak bu yavruların yanında kalması gereklidir. Yavru ardıç kuşları meme emmedikleri için, bu türün erkekleri de yavrulara bakma konusunda dişiler kadar niteliklidir.

Bunlar ve başka durumlar nedeniyle ABD'nin doğusundaki ardıç kuşları ve dokuz bini aşkın başka tür kuşların yüzde 90'ı yavrularını büyütmek için eşleşme bağı kurarlar.

Ama yine aynı konuya dönüyoruz: ABD'nin doğusundaki ardıç kuşları da, kızıl tilkiler gibi, hayat boyu birlikte olmazlar. İlkbaharda eşleşir ve sıcak yaz aylarında bir kere ya da daha fazla kuluçkaya yatarlar, yavrularını sıcak yaz aylarında yetiştirirler. Ama tüyleri bitmiş yavruların sonuncusu da ağustos ayında yuvadan uçunca, eşler ayrılarak bir sürüye katılırlar. Kuş uzmanı (ornitolog) Eugene Morton, bütün tekeşli kanatlı türlerinin en az yarısında erkeklerle dişilerin *yalnız bir üreme mevsimi süresince* eşleştiklerini tahmin etmektedir– bu da yavrularını bebeklikten çıkarmak için gerekli olan en az süredir. Bir çift ertesi yıl aynı noktaya dönüp tekrar eşleşebilir. Ama içlerinden birinin ölmesi ya da kaybolması olasılığı daha kuvvetlidir. Bu durumda taraflar eş değiştirirler.

Tekeşlilik ve Terketmenin Doğası Konusunda Bir Varsayım

İlk insangil atalarımızın kızıl tilkiler ve ardıç kuşlarıyla birçok ortak yanı vardı. Atalarımız insanlığın beşiğinde yürümek, toplamak, doğanın çöpçülüğünü yapmak, sonra da yer değiştirmek suretiyle hayatta kalabildiler. Fıstıklar, türlü yemişlerle meyveler ve etler otların üstüne serilmişti. Göçebe bir erkek, bir haremi etrafında toplamasına yetecek kadar kaynağı toplayamaz ya da savunamazdı. Ayrıca, eşleşmek için en iyi yeri de tekeline alamazdı. Bunun da nedeni atalarımızın ancak dinlenme durumunda birleşebilmeleri, sonra da yollarına devam etmeleriydi. Bu durumda da birleşmek için en uygun yer diye bir şey olamazdı. Hem bir erkek, bir grup dişiyi yanına çekebilse bile onları nasıl koruyabilirdi? Aslanlar "dişi" sürüsünü izlemedikleri zaman başka bekârlar dişilerini

çalmak için pusuda olacaklardı. Çokkarılılığın normal koşullar altında işlerlik kazanması olanaksızdı.[6]

Fakat erkek, tek bir dişinin yanında yürüyebilir, kızışma zamanında onu başka erkeklerden koruyabilir, sonra da çocuklarını büyütmesine yardımcı olabilirdi. Buna da tekeşlilik denir.

Dişinin durumu daha da güçtü. İlk kadın atalarımızın günümüzdeki kadınlar gibi gelişmemiş ve çaresiz çocuklar doğurmaları ya da bir defada çok bebek yapmaları olası değildi. (12. bölüme bakın) Maymun türlerinin hiçbirinde çok yavru görülmez; çünkü yavrular dallardan aşağı yuvarlanırdı. Fakat, daha önce de belirtildiği gibi, atalarımız dört ayaklılıktan vazgeçip iki ayak üstüne dikildiklerinde dişiler bebeklerinin yükünü üstlenmiş oldular.

Böylece, çiftlerin eşleşme bağı dişiler için tek seçenek, erkekler için ise elverişli bir tercih olunca, tekeşlilik gelişmiş oldu.

Ama bu erken eşleşme bağlarının niçin kalıcı olması gerekiyordu? Belki atalarımızın da, tilkiler ve ardıç kuşları gibi, sadece yavrularına bebeklik dönemini atlatmaya yetecek kadar bir süre eşleşme bağlarına ihtiyacı vardı.

Bana bunu düşündüren, gelenekçi toplumlarda yaklaşık dört yıllık bebeklik döneminin uzunluğuyla birçok evliliğin yine dört yıl olan süresi arasındaki dikkate değer karşılıklı ilişki oldu. Gelenekçi Kunglar'da anneler bebeklerini tenlerine yapıştırır, onu gün ve gece boyunca emzirir, bebek isteyince gene süt verir, ayrıca, bebeklerine memelerini bir sakinleştirici gibi sunarlar. Bu sürekli bedensel temas ve meme başı uyarımı, ayrıca, yüksek düzeylerde fiziksel çaba ve yağ açısından yoksul beslenme rejimi sonucunda, yumurtlama yeteneği bastırılmış, hamile kalma olasılığı da yaklaşık üç yıl ertelenmiş olur. Dolayısıyla, Kunglar'da doğumlar arasında yaklaşık dörder yıllık bir ara vardır. Avustralya'nın bebeklerine meme veren ilkel yerlileriyle, Yeni Gineli Gainjler arasında da birbirini izleyen doğumların arası genelde dört yıldır. Amazonlar'ın Yanomamolar'ı, Netsilik Eskimolar'ı, Sikkim'deki Lepçalar ve Yeni Gine Daniler'i arasında bebekler genelde yaşamlarının dördüncü yılında memeden kesilirler.

Avcı ve toplayıcı toplumlarda doğumlar arasındaki aranın farklılık göstermesine, annenin yaşıyla bir kadının daha önce doğurduğu çocuk sayısının bu ara süreyi etkilemesine rağmen, bu veriler, antropolog Jane Lancaster'le başka meslektaşlarını —sürekli hareketlilik ve gece-gündüz sürekli meme verme alışkanlığının ne-

den olduğu– dört yıllık doğum-aralığının, evrimimizin uzun geçmişinde, düzenli bir doğum-aralığı modeli olduğuna hükmettirmiştir.

Böylece, modern dünyada yaygın olarak boşanmaların dördüncü yılda doruğa çıkması olgusu, insanların geleneksel dört yıllık doğum-arası süresine uymaktadır.

Benim kuramım kısaca şudur: *Tilkilerde, ardıç kuşlarında ve birçok başka türde çiftlerin eşleşme bağları gibi, insanlarda da erkekle kadın arasındaki eşleşme bağı başlangıçta, anne yeniden hamile kalmazsa, sadece bağımlı bir çocuğun bebeklik dönemini atlatması kadar, yani bebeğin yaşamının ilk dört yılı kadar sürer.*

Bu konuda da farklılıklar olmuş olmalı. Bazı çiftlerde kadın birleştikten sonra aylarca ya da yıllarca gebe kalmıyordu. Bebek çoğu kez yaşamının ilk yıllarında ölüyor, böylece, döllenmeye dönüşü sağlayarak bağlılık süresini uzatıyordu. Bazı çiftler ise, büyük bir olasılıkla, birbirlerinden hoşlandıkları ya da görünürde başka eşler olmadığı için, kısırlığa rağmen birlikte kalıyorlardı. İlkel çiftlerin eşleşme bağlarını bir yığın etken etkilemiş olmalı. Fakat onyıllar yüzyıllara dönüştükçe, *çocukları memeden kesilinceye* kadar beraber kalan bu ilk insangil atalarımız sürekli olarak tekeşliliği seçtiler.

İnsanların dört yıllık üreme dönemiyle bağlantılı yedinci yıl tehlikesi biyolojik bir olay olabilir.

Özel Dostluklar

Sürekli tekeşliliğin nasıl geliştiği sadece tahmin edilebilir. En eski atalarımız herhalde şempanzelerinkine benzer toplumlarda yaşıyorlardı. Herkes, anne ve öz kardeşler dışında herkesle çiftleşiyordu. Derken sürekli tekeşlilik ortaya çıkmaya başladı. Bazı Habeş maymunlarının hayat biçimleri, çiftlerdeki eşleşme bağlarının, çekirdek ailenin ve boşanmanın nasıl oluştuğu konusunda ilginç bir model oluşturur. Boşanma da bu ilkel sürülerde ortaya çıkmış olabilir.

Bu Habeş maymunları Doğu Afrika'nın çayırlarında yaklaşık altmış hayvanlık sürüler halinde dolaşırlar. Her sürü, merkezi bir dişi olan birkaç aileden oluşur. Her aile, çocukları, çoğu kez de kız kardeşleri ve onların çocuklarıyla çevrili bir dişinin hâkimiyetindedir. Oğullar ergenlik çağına girer girmez evden ayrılıp komşu sürülere katılırlar. Birçok küçük Amerikan kentindeki insan aileleri gi-

bi, bir maymun "anne", yerel toplumsal yaşamı elinde tutar, bir başka aile ikinci sıradadır. Ve herkes kimin kim olduğunu bilir.

Bir erkek Habeş maymunu, belirli dişilerle "özel dostlukları" sayesinde bu toplumsal yaşam ağında yerini alır. Bu dostluklar en başta sürüye girmesini sağlarlar. Örneğin, Ray, antropolog Shirley Strum'un gözlediği bir maymun grubunun yakınında beliren sağlıklı ve yakışıklı bir erkek maymundu. Ray, aylar boyu grup faaliyetlerinin kıyısında yalnız başına kaldı. Ama alçak konumdaki bir dişi olan Naomi'yle yavaş yavaş dostluğu ilerletti. Ray ona her gün biraz daha yaklaşıyordu. Sonunda yemek yemek için yan yana oturmaya, geceleri de yan yana uyumaya başladılar. Ray, Naomi sayesinde sürüdeki başka dişilerle de arkadaş oldu ve sürüye kabul edildi.

Bu özel dostlukların başka ödülleri de var. Bir dişi Habeş maymunu aylık kızışma döneminde tek bir eşle —çoğu kez "özel bir arkadaş"la— bağ kurar. Başka erkekler çifti izler, onları rahatsız eder ve erkeği meşgul ederek "gelin"i çalmaya çalışırlar. Ama bu anlaşmalı eşler aynı zamanda özel dostluk kurmuşlarsa, dişi, "sevgilisi"nin yanından ayrılmaz, böylece başka erkeklerin aralarına girmelerine engel olur. Özel dostu otların arasında gizli bir yavru ceylan yakalarsa bunun ilk lokmasını dişiye bırakır. Onun koruması, aynı zamanda bir "tampon bölge" —dişinin dinlenebileceği, yavrusuyla oynayacağı ve rahatsız edilmeden karnını doyurabileceği bir alan— sağlar.

Özel dostluk ilişkisi içindeki erkek de ödüllendirilir. Bu arkadaş çoğu kez, bir dişinin yavrularının toplumsal babası olur. Onları taşır, temizler, sevip okşar ve korur. Ama bu bebeklerden yararlanır da. Bir başka erkek onu tehdit edecek olursa, erkek, bebeği yakalayıp göğsünde tutar. Bu hareket saldırıyı anında durdurur. Habeş maymunları arasında özel dostlar, birbirlerine karşılıklı ayrıcalıklar tanıyan takım arkadaşlarıdır.

Atalarımız, ağaçların üstünden inmelerinin çok öncesinden özel dostluklar kurmuş olmalılar. Şempanzelerin, bazen bir arkadaşla safariye çıktıklarını anımsayacaksınız. Ama iki ayak üstünde yürümek, dişilerin, yavrularını tehlikeli otların arasında taşımasını zorunlu kılıp bir erkeğin korumasını gerektirince, bu arkadaşlıklar daha derin, daha uzun vadeli ilişkilere dönüşmüş olabilir; bu da insanlardaki evliliğin ilkel başlangıcı olsa gerek.

İnsangil atalarımızın "eşleri"ni nasıl bulduklarını açıklamak oldukça kolay. Dört veya beş kişiden, özel arkadaşlarından ve yav-

rularından oluşan gruplar büyük bir olasılıkla birlikte yolculuk ediyordu. Bunlar, kendilerini savunacak kadar kalabalık, öte yandan, hızlı hareket edebilecek kadar küçüktü.[8] Bu sürülerin toprakları büyük bir olasılıkla birbirlerinin sınırlarına tecavüz ediyordu. Öyle olunca da, bu ilk "insan" gruplarından birinin gözden kaçırdığı bir yemek, arkadan gelen başka bir grup tarafından elde ediliyordu.

Birçok maymun türünde erkekler veya dişiler ergenlik dönemlerinde içinde doğdukları sürüyü terk ederler. Bu durumda sürüler karşılaştıklarında, gençlerin bazen sürü değiştirmeleri olasıdır. Dört milyon yıl öncesinin sıcaktan kavrulan Afrika ovalarında, bireyler herhalde birçok farklı sürünün oluşturduğu gevşek ve kalabalık ağın içinde büyüyordu. Gençler bu bireylerin arasından özel dostlar ediniyor, daha sonra bu dostluklar eşleşme ilişkilerine dönüşüyordu. Bunlar ise ilkel insangil evlilikleriydi.

Dişiler herhalde dostça davranan ve yiyeceklerini paylaşmaya yanaşan erkekleri çekici buluyorlardı. Erkekler buna karşın yüksek konumlu ailelerden çekici dişileri seçiyorlardı. Bir erkek, kızışma döneminde dişisini başka erkeğin yaklaşma girişimlerinden korumaya çalışırdı. Ama bu çabaları her zaman etkili olmamış olabilir. Erkekler ve dişiler belki de fırsatını buldukça başka sevgililerle çalıların arasına kapağı atıyorlardı. Ama eşleşmiş bir çift birlikte otların arasında geziyor, birlikte yiyecek toplayıp paylaşıyorlardı. Yavrularını birlikte koruyor ve büyütüyorlardı. Derken bir sabah ikisinden biri sürüden ayrılıyor ve farklı bir sürüdeki özel bir yeni arkadaşla birlikte dolaşmaya başlıyordu.

Uyarılar

İlk atalarımızın birbirlerini rastgele terk ettiklerini ileri sürecek değilim. "Boşanma" o zaman da şimdi olduğu gibi keşmekeşe neden olmuş olmalı. Dünya yüzünde insanlar ayrılmadan önce tartışır. Bazıları cinayet işler, ya da canına kıyar. Çocukların aklı karışır, korkar ve yerlerinden olurlar. Akrabalar dalaşır. Bazen bütün bir topluluk işe karışır. Primatların arasında bile toplumsal düzendeki değişiklikler çoğu kez acımasız savaşlara yol açar.

İlkel çocukların dört yaşında gerek beslenme gerekse duygular açısından bağımsız olduklarını da iddia edecek değilim. Fakat modern avcılık ve toplama toplumlarındaki çocuklar yaklaşık bu yıllarda karışık yaşlardaki oyun gruplarına katılmaya başlar. Yaşça daha büyük kardeşler, akrabalar, dostlar ve toplum içinde hemen herkes çocuğun bakımında daha sorumlu bir rol üstlenir. Bir sürü

başka türde ve bütün insan toplumlarında görülen bu ek anneler, kuşkusuz tarih öncesi insan topluluklarında da vardı.

Annenin, bebeğini sürekli taşımasına ya da gece gündüz emzirmesine gerek kalmayınca, bir koruyucu ve yiyecek getiriciye olan ivedi gereksinimi de azalır. Yeni "kocası" da kadına daha az bağımlıdır şimdi. Genetik geleceğini garanti altına almak için, başkaları da kendisine yardımcı olana kadar yavrularını korumak durumunda kalmıştır. Ama çocuk bebeklikten çıkınca, biyolojik dürtüsüne yanıt vererek yeni bebekler üretmeye başlayabilecektir. Eski sevgililerin, yeni yavruları bebeklik döneminden çıktığında eşleşme bağını sürdürmelerine gerek yoktu; tabii onlara bağımlı olacak ikinci bir yavruları olana kadar.

Son olarak, tarih öncesinde *bütün* erkek ve kadınların, çocukları bebeklikten çıkar çıkmaz birbirlerini terk ettiklerini de iddia etmiyorum. Modern çağımızdaki boşanmalara ilişkin veriler, hayat boyu süren tekeşliliğin görüldüğü birçok çarpıcı koşulu kapsamaktadır; aynı koşulların, atalarımızdan bazılarını da eşleşme bağlarını hayatları boyunca sürdürmeye sevk ettiği kuşkusuzdur.

İnsanlarda istikrarlı eşleşme bağlarının görüldüğü bir durum, ilerleyen kronolojik yaştır. Anımsayacağınız üzere, dünya yüzünde boşanmalar otuz yaşından sonra dramatik bir düşüş göstermektedir. Belki dört milyon yıl önce de yaşlanmakta olan çiftler, birbirlerine destek olmak ve büyümekte olan çocuklara dedelik ve ninelik etmek için beraber kalmışlardı.

İkinci olarak, Birleşmiş Milletler örneklerinde görüldüğü gibi, üç veya daha fazla bağımlı çocuğu bulunan çiftlerde tekeşlilik bugün yaygın *görünüyor*. Geçmişteki toplumlarda da bu model yaygındı. Dolayısıyla da eşinizle sizin ne kadar çok çocuğunuz olursa, beraberliği sürdürmemizin olasılığı artıyor. Bu eğilim, birçok çocuğu olan anne ve babaların bu geniş aileyi terk edemedikleri insanlığın ilk günlerinden kaynaklanıyor olabilir. Hem niçin terk edeceklerdi? Eşler arasında uyum varsa —birliktelikleri de birçok çocuk büyütmelerine yol açtıysa— iki eşin hayatları süresince karı-koca kalmaları genetik açıdan avantajlıydı.

Bu hayat boyu süren tekeşliliğin ekolojk (çevrebilimsel) bir nedeni de vardır. Boşanmanın, erkeklerle kadınların ekonomik açıdan birbirlerine bağımlı oldukları toplumlarda ve özellikle tarımda saban kullanan toplumlarda daha az yaygın olduğunu anımsıyor olabilirsiniz. Boşanma düzeyi, çobanlıkla geçinen ve ağır işle-

rin en büyük kısmını erkeklerin gördüğü, kadınların yaşamak için gereksindikleri önemli kaynakların yine erkeklerin ellerinde bulunduğu başka toplumlarda da düşüktür. Öyleyse, insanlığın ilk günlerinde bir cinsiyet öbür cinsiyetin kaynaklarına bağımlı olduğu takdirde, hayat boyu tekeşlilik de standart yaşam biçimi oluyordu.

Ama ben bunun genelde böyle olduğundan kuşkuluyum. Çiftçiliğin başlamasından, yayla okun keşfinden, insanların taştan aletler yapmalarından önce ilk atalarımız, dört veya beş eşleşmiş çift, çocukları ve bir sürü bekâr akraba ve dosttan oluşan küçük göçebe gruplar halinde yolculuk ediyorlardı. Et, paylaşılan bir lükstü. Kadınlar yiyecek toplamada yetenekliydiler. Ve gelecekteki bölümlerde de göreceğiniz gibi, iki cinsiyet de büyük bir olasılıkla göreceli bir ekonomik özerkliğe ulaşmıştı. Böylece, eşlerin "evliliği" kavgalardan dayanılmaz bir hal aldığı zaman, kadın ya da erkek üç beş parça öte berisini toplayıp gidiyordu. Ardışık tekeşlilik, standart yaşam biçimiydi.

Bazı kuşlarla memelilerin tekeşli yaşam biçimleri, insansı olmayan maymunların davranışları, Kunglar gibi avcı ve toplayıcı toplumlardaki insanların günlük yaşamları ve dünya yüzündeki modern evlenme ve boşanma modelleri beni şöyle bir iddiada bulunmaya itiyor: 3,5 milyon yıl önce Sadiman Tepesinin eteklerindeki çamurların içinde yaşayan Lucy ile arkadaşları, insan türünün temel karma üreme stratejisini benimsemişlerdi.

Bu üreme stratejisinin birçok bölümleri vardı. Genç ve çocuksuz çiftler eşleşme bağları kuruyor, birbirlerini terk ediyor, sonra başkalarıyla birleşiyorlardı. Bir veya iki çocuğu olan çiftler, en azından çocuklarını bebeklikten çıkarıncaya kadar beraber kalmak eğilimindeydi, sonra "boşanıyor" ve yeni eşler buluyorlardı. Üç veya daha fazla çocuğu olan çiftler hayat boyu sürecek bir eşleşme bağı kuruyorlardı. Yaşlı çiftler birlikte kalmak eğilimindeydi. Bazı erkeklerle kadınlar da bu arada zina yapıyorlardı. Herkes bu üreme senaryosunu izlemiyordu belki. Şimdi de birçok kimse izlemiyor. Ama çeşitli kıtalarda bu modellere rastladığımıza göre, büyük bir olasılıkla yaratılışla birlikte oluşmuşlardı.

Bütün evliliklerinin niçin sona erdiği sorulduğunda, Margaret Mead, "Üç kere evlendim ve evliliklerimin hiçbiri başarısız olmadı," karşılığını vermişti. Mead güçlü bir kişiydi. Ama Amerikalıların çoğunluğu hayat boyu sürecek bir evlilik idealine bağlıdır, bo-

şanmayı başarısızlıkla eşanlamlı görür. Birçok başka toplum da aynı şeyi yapar. Bununla birlikte, Darwin'in açısından bakılınca, binlerce yıl önce ardışık bir tekeşliliğin avantajları vardı.

En başta çeşitlilik. Çocuklar yetenekleri bakımından farklı oldukları takdirde, içlerinden bir ikisi doğanın zayıf nesilleri yok etme mekanizmasından kurtulacaklardı. Aynı derecede önemli bir başka nokta da, bir erkeğin sağlıklı bebekler doğurabilecek daha genç bir kadın,[9] kadının da onu daha iyi koruyabilecek ve yaşatabilecek bir eş seçebilmesidir.[10] Bu modeller bugün hâlâ sürmekte. Erkeklerle kadınların çoğunlukla bir eşten bir çocukları, sonra ikinci bir eşten daha başka çocukları olmaktadır. Erkekler hâlâ daha genç kadınlarla, kadınlar ise daha sevecen, kendilerine daha çok destek olan erkeklerle yeni bir evlilik yapmaktadır. Bu sistem üzücü sosyal karışıklıklara neden olabilse de, Darwinci bir perspektiften bakılınca, birden fazla eşten çocuk sahibi olmanın genetik bir mantığı vardır.

Ama biyolojik çocuklarını bir kenara atıp tekrar evlenmek ve belki de üvey çocukların sorumluluğunu üstlenmek bir erkeğin genetik yararına mıdır? Bunun gibi, bir annenin çocuklarını bir "üvey baba"nın kaprislerine hedef etmesi de mantıklı değildir. Darwin felsefesi, insanın, kendi DNA'sını terk edip başkasının protoplazmasını büyütmesinin mantık dışı olduğunu söyler.

Bu soruların yanıtları bence basittir. Üvey ebeveynliğin dertleri modern çağda artmıştır. Günümüz Batı ülkelerinde, annelerle babalar çocuklarını çoğunlukla kendileri büyütürler, eğitim ve eğlence masrafları ise yüksektir. Çocuklar bisiklet, müzik seti, bilgisayarlar ve üniversite öğrenimi isterler. Bu durumda üvey ebeveynler hatırı sayılır ekonomik zararla karşı karşıya kalabilirler. Ama tarih öncesi geçmişimizde, bir çocuk sütten kesildikten kısa bir süre sonra çeşitli yaşlarda bir oyun grubuna katılabilir; daha büyük kardeşler, ninelerle dedeler ve topluluğun başka üyeleri ise bu gençlerin bakımına yardımcı olurdu. *Yalıtılmış* çekirdek aile yoktu. Çocukların gündüz bakımı bedavaydı. Eğitim ve eğlence masrafları da düşüktü. Üvey ebeveynlik de (çocuğun bebekliğinden sonra) geçmişte daha az yük oluyordu. Günümüzün gelenekçi toplumlarında üvey ebeveynliğin son derece yaygın olmasının nedeni bu olsa gerek.

Üvey babanın, çocuğun bir oyun grubuna, böylece toplum yaşamına katılmasından sonra ortaya çıkması koşuluyla, ataların çocukları, ilkel boşanmalar yüzünden çok fazla acı da çekmiyordu.

Üvey baba, çocuk daha anne sütü emerken ortaya çıktığı takdirde, bunun sonuçları, doğanın katı gerçekleri nedeniyle bebek için facia olabilirdi. Aslanların modeli bunu en iyi şekilde betimliyor.

Yeni bir erkek aslan grubu bir sürünün başına geçip buradaki eski erkek liderleri kaçırdıkları zaman, bütün yeni doğmuş yavruları öldürürler. Babası olmadıkları yavruları büyütmek, Darwincilik açısından onlar için avantajlı değildir. Sürüdeki dişiler yavrularının ölümünden sonra kısa zamanda kızışmakta, yeni liderler onlarla çiftleşmekte ve bu erkek aslanlar böylece kendi DNA'larını taşıyan aslan yavruları yetiştirmektedirler.

Bu bebek öldürme örneğine modern insanlarda da rastlanmaktadır. Günümüzde, ABD ve Kanada'da bebek yaştaki üvey çocuklarını öldüren erkeklere daha sık rastlanmaktadır. Ama üvey çocuk dört yaşına gelince, bu cinayetlerde eksilme gözlenmektedir. Burada başka bir neden de etkin olmaktadır. Atalarımızın zamanındaki bir kadın, çocuğunun yürümesinden, konuşmasını öğrenmesinden ve toplum hayatına katılmasından sonra eş değiştirmek için kendini daha özgür hissetmekteydi.

İlkel "boşanma" ve "tekrar evlenmelerin" kültürel üstünlükleri de olmuş olabilir. Antropoloji biliminin kurucularından Edward Tyler 1889'da şunu belirtmişti: "Düşük kültür düzeyli kavimler arasında ittifakları sürdürmenin bilinen bir tek yolu vardır. Bu da kavimler arası evliliklerdir." Bugün Yeni Gine'de, Afrika'da, Amazonlar'da ve başka bölgelerde toprağı işleyen birçok halk, dost sahibi olmak ve mevcut dostlukları korumak için çocuklarını birbirleriyle evlendirmektedir. Fakat bu evlilikler pek uzun sürmez. Görünüşe bakılırsa, bu boşanmalar kimseyi fazla üzmez. Yetişkinler arasındaki evlilik anlaşması yerine getirilmiştir. Evlenen taraflar bir zarar görmeden ailelerine geri dönmüşlerdir. Torun dünyaya gelmemiştir. Ve aileler çocuklarına kavuşmanın sevinci içindedir.

Binlerce yıl önce bu tutumlar egemen olduysa, niçin bir defadan fazla "evlenmemeli?" Her yeni eşleşme bağıyla birlikte, bir başka toplulukla toplumsal bağlantı kurulmaktadır. Bu arada âdetlerin, fikirlerin ve bilgilerin de dolaşımı sağlanmış olmaktadır.

İlk atalarımız birbirlerini terk ederken herhalde DNA'larını düşünmüyorlardı. İnsanlar hâlâ cinsel ve üretkenlik yaşamlarının genetik sonuçlarından önemli ölçüde habersizdirler. Fakat dört milyon yıl önce birbirlerini terk eden bu ilkel erkeklerle kadınlar, çok uzun zamanların ötesinden size ve bana ulaşan ilkel evlilik, boşanma ve tekrar evlenme modelleri tespit etmişlerdir.

Katherine Hepburn *Afrika Kraliçesi* filminde Humphrey Bogart'a "Bizler doğayı aşmak için bu dünyaya getirildik, Bay Alnutt," der. Acaba doğal mirasımızı da aşabilir miyiz?

Tabii ki. Çağdaş evlilik modellerimiz, kültürle kişiliğin insanların doğal eğilimleri üzerindeki zaferinin kanıtıdırlar. ABD'deki evliliklerin yarısına yakını, bütün bir yaşam boyu sürer. Eşlerin yaklaşık yarısı birbirlerine sadıktır. Dünya, yalnız bir kez evlenen ve zinayı yaşamlarından silen insanlarla doludur. Bazı erkeklerin haremi vardır. Bazı kadınların da öyle. Rastlantısal cinsel ilişki dışındaki tüm üreme stratejileri bir yerlerde birileri tarafından uygulanmaktadır. Bazılarımız bekârlığı ya da çocuksuzluğu seçeriz; yâni, genetik ölümü. İnsanoğlu işte böyle uyumlu bir hayvandır.

Ama içimizde bazı fısıltılar duyarız: Üretken yıllarımızda tekrar tekrar eşleşmek için yaratılmışız. Bu cinsel zorunluluk öyle bir dünya yaratacaktı ki.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

EROS

Cinsel Duyguların Ortaya Çıkışı

Acılara karşı hiçbir zaman sevdiğimiz zamanlardaki kadar savunmasız değilizdir.

Sigmund Freud

Onun gülümsediğini görmek, sesini duymak, yürümesini seyretmek, tatlı bir anı ya da esprili bir sözü anımsamak; sevgilinin en küçük bir algılanışı, bir neşe dalgasının beyni sarmasını sağlar. Şair Robert Lowell, yani sevdalanma ateşini yaşayan milyonlarca, hatta milyarlarca insandan biri, "Bu kasırga, Eros'un bu çılgınlığı," diye yazmıştı. Bu ihtiras insanları nasıl da eşitler; şairlerle cumhurbaşkanlarını, üniversite öğretim görevlileriyle teknisyenleri aynı beklenti, umut, heyecan ve mutluluk duygularıyla titretir.

Sonra, sevdalanma duygusu zayıflarken yeni bir duygu yerini alır: Bağlılık. Bu belki de insan duygularının en zarifidir: O hoşnutluk, paylaşma, başka bir insanla bir olmak duygusu. El ele tutuşarak yürürken, akşam yan yana oturup okurken, bir film sahnesine aynı anda gülerken veya parkta ya da kumsalda gezinirken, ruhlarınız birleşmiştir. Tüm dünya sizin cennet bahçenizdir.

Ne yazık ki, bağlılık da bazen donuklaşır ve yerini kasvet verici bir kayıtsızlığa ya da, aşkı yavaş yavaş kemirerek, zinaya, ayrılığa ya da boşanmaya kadar giden bir usanmaya ve huzursuzluğa bırakır yerini. Sonra, bir ilişki nihayet son bulup her iki eş de kendilerini kukla gibi tutsak eden duygulardan kurtulunca, bazı kimseler tekrar âşık olarak o eski umudu ve yoğun heyecanı duyarlar.

Romantik aşk özlemimiz, cinsel bir bağ kurmaya duyduğumuz dürtü, uzun ilişkilere eşlik eden huzursuzluğumuz, yeni bir sevgili-

nin bize duyurduğu iyimserlik, bizi rüzgâra takılmış bir uçurtma gibi sürükler, umulmadık şekilde bir duygudan ötekine yuvarlanırız. Bu duygular bize atalarımızdan miras kalmış olsa gerek. Bu durumda ben de onların yaratılışla eşgüdümlü olarak gelişerek, dört milyon yıl önce atalarımızı ilişkiden ilişkiye sürüklediklerini öne süreceğim.

Aşk İlkeldir

Sevdalanmayla bağlılığın çok eski duygular olduğuna işaret eden kanıtlar vardır. Anımsayacağınız üzere, psikiyatr Michael Liebowitz aşkın sağladığı enerjiyle canlılığın, doğal amfetaminlerin beynin duygu merkezlerine boşalmasından ileri geldiğini varsayıyordu. Âşık sevgililer bu nedenle bütün geceyi uyanık oturup konuşarak geçirebilmekte, bu denli iyimser, insancıl ve hayat dolu olabilmektedir.

Ama beyin zamanla bu sürekli hızlanmışlık durumuna katlanamaz olur. Sinir uçları ya bağışıklık kazanır ya da tükenir. Böylece, aşırı canlılık son bulur. Bazıları bu abartılı duyguyu sadece birkaç hafta ya da birkaç ay sürdürebilir. İlişkileri üçüncü bir kişiyle yapılan evlilik gibi bir engelle karşılaşanlar, bazen sevgililerinin onlara duyurduğu heyecanı yıllarca sürükleyebilirler. Fakat birbirlerini sürekli gören çoğu eşler, aralarındaki çekimin coşkusunu sadece iki veya üç yıl yaşatabilirler.

Sonra, heyecanla yenilik sönmeye yüz tutarken, beyin, morfine benzer doğal maddeler olan endorfinlerle insanları sakinleştirir. Liebowitz'e göre, endorfinler beynin ilksel yollarında akarken aşkın ikinci aşamasını –bağlılığı– ve beraberinde getirdiği güvenlik ve huzur duygularını başlatırlar.

Bu cinsel duyguların beyinde yuvalanması, sevdalanmayla bağlılığın ne kadar eski bir geçmişi olduğunu kanıtladığı gibi, dünyanın dört bir yanındaki insanlarda görülürler. Daha önce sözünü ettiğim Kalahari Çölü'nün Kung kadını Nisa, romansın bu iki aşamalı gelişimini öz olarak tarif etmişti: "İki kişi ilk kez beraber oldukları zaman kalpleri tutuşmuş, ihtirasları tüm benliklerine egemen olmuştur. Ama bir zaman sonra ateş söner ve öyle kalır. O iki kişi birbirini sevmeye devam eder, ama farklı bir biçimde. Güven dolu, sıcak bir sevgidir, bu."

Az kişi romantik aşkın bu aşamalarını gözlemiştir. Ama insanların çoğunluğu romantik tutkunun varlığını kabul eder. 168 kavmin konu edildiği yeni bir araştırma, çok farklı kültürlerin yüz-

de 87'sinde insanların bu çılgınlığı tanıdıklarını açık seçik ortaya koymuştur.

Böylece, sevdalanmayla bağlılığın fizyolojik öğeleri olduğu anlaşılıyor ve bu duygular tüm insanlık için geçerlidir. Liebowitz ayrıca, beyindeki kökten farklı bu iki kimyasal sistemin insan denen hayvanda basit bir nedenle geliştiğini öne sürmüştür: "İlkel insan için karşı cinsle ilişki kurmanın iki yönü tür olarak sürekliliği sağlaması açısından önemliydi. Bunların ilki, erkeklerle dişilerin cinsel ilişkide bulunup üreyecek kadar uzun bir süre birbirlerine karşı bir çekim duymaları. İkincisi ise erkeklerin dişilere karşı güçlü bir bağlılık geliştirip, bebeğini büyütürken dişinin yanında kalmaları, dişiye yiyecek toplarken, barınak ararken, çapulcuları kaçırırken yardımcı olmaları ve küçüklere bazı hünerleri öğretmeleri."

Ben bir adım ileri gideceğim: Bir eşi terk etme dürtümüzün belki de dört milyon yıl önce ilk insansı atalarımız çiftleşmeye başladıktan, peş peşe yavrular büyüttükten sonra ayrılmaya başladıkları zaman gelişmiş fizyolojik bir kökeni vardır.

Bu konudaki düşüncelerim bir etoloji uzmanının çalışmaları tarafından yönlendirilmişti. Adı Norbert Bischof. Bischof, kuşların üreme mevsiminin sonunda niçin yuvalarından ayrılıp bir sürüye katıldıklarını ve hayvanların bebeklikten sonra yuvalarının güvenliğini niçin terk ettiklerini açıklamaya çalışırken, hayvanın, "fazla güvenlik"ten bıktığını ve bağlılığın hedefinden uzaklaşmak suretiyle tepki gösterdiğini öne sürmüştür. Bischof buna bıkkınlığın tepkisi diyor.[1] Aynı şeyin insanların arasında da olabileceğini tahmin ediyorum. Uzun ilişkilerin bir noktasında beyinde endorfinlere karşı ahcı noktalar duyarlığını kaybetmekte veya fazla yüklenmekte, bağlılık da böylece zayıflayarak vücutla beyni ayrılığa ve boşanmaya hazırlamaktadır.

Eski zamanlarda, insanları ardışık tekeşliliğe yöneltmek üzere, sinir uçlarının harekete geçirdiği bir bağlılık süresi programı mı vardı acaba?

Batılılar aşka bayılırlar. Onu simgeleştiriyor, inceliyor, tanrılaştırıyor, alkışlıyor, kıskanıyor, ondan korkuyor, onun için yaşıyor ve ölüyorlar. Aşk birçok kişi için çok şey ifade eder. Ama aşk eğer her yerdeki insanların arasında varsa ve beynin duygu merkezlerindeki sinir uçlarında barınan minicik moleküllerle ilişkiliyse, o zaman aşk da ilkel demektir.

Sevdalanma ve bağlılık (belki de ayrılma) ile ilgili bu kimyasal sistemlerin yaklaşık 3.5 milyon yıl önce Lucy ile arkadaşları Doğu Afrika çayırlarında dolaştıkları sırada geliştiğini sanıyorum. Sevdalanma tutkusuna kapılanlar özel dostlarla daha güvenli ortaklıklar kuruyorlardı. Bağlılığın çekimini, bir çocuğa bebeklik dönemini geçirtecek kadar uzun bir süre yaşatabilenler, kendi DNA'larını geliştiriyorlardı. Zaman zaman başka sevgililerle kaçamak yapan erkekler daha fazla gen yayıyorlar, buna karşın, zina yapan dişiler de büyümekte olan yavruları için fazladan yiyecek sağlıyorlardı. Ve bir başkasına gitmek için bir eşi terk edenler, çeşitli yavrulara sahip oluyorlardı. Bu ihtiraslı bireylerin çocukları yaşayarak sevdalanma, bağlılık ve uzun ilişkiler sırasındaki huzursuzluğun beyin kimyasını size ve bana geçirmişlerdir.

Bu beyin kimyası öyle sonuçlara yol açacaktı ki: "Koca", "baba", "karı" ve "çekirdek aile", sayısız flört geleneklerimiz, evliliği kutlama biçimlerimiz, boşanma usullerimiz, insanlığın zinaya uygun gördüğü cezalar, cinsel davranışa ilişkin toplumsal âdetlerimiz, terk nedeniyle aile içinde başgösteren şiddete yönelik davranış modelleri; sayısız âdet ve kurumlar, atalarımızın binlerce yıl önce eşleşme bağları kurmak ve bozmak dürtülerinden kaynaklanıyor olabilir.

Bu mirasların insanı en çok felce uğratanı, romantik elektriklenmeyi sağlayan devrelerin hâlâ neden olduğu duygusal kargaşadır: Aşk humması. Duygusal açıdan bütünlenmemiş görünüyoruz. Örneğin, birbirine bağlı sevgililer, bir iş yolculuğu ya da okul tatili gibi ayrılık sürelerinde acı çekme eğilimindedir. Liebowitz, ayrıyken tarafların her birinin günlük doğal uyuşturucusundan yoksun kaldığı fikrindedir. Buna karşın endorfin düzeyleri düşmektedir. Sonra, bu maddenin yokluğu hissedildikçe sevgililer birbirlerini özlemekte, hatta korkunç arzulamaktadır.

Bu romantik düzen, bazı erkeklerle kadınların seve seve katlandıkları psikolojik ve bedensel hırpalanmadan da kısmen sorumlu olabilir. Bazı reddedilmiş âşıklar, sevgiliyi kaybetmek korkusuyla gülünç uzlaşmalara gitmekte veya korkunç hırpalanmalara göz yummaktadırlar. Liebowitz, "bağlılık düşkünleri"nin, bu doğal uyuşturucuların sıkıntısını çektiklerini ve bu uyuşturucuların damlasını tehlikeye atmaktansa sevgiliye yapıştıklarını ileri sürüyor. Tıpkı eroinmanlar gibi, kimyasal açıdan sevdiklerine yapışmışlardır sanki.[2] İlginç olan bir nokta da, hırpalanmış bazı tarafların kendilerine verilen acıyla zevki kafalarında birleştirmeyi öğrenmiş ol-

malarıdır. Yani hırpalandıkça endorfin düzeyleri yükselebilmekte, onları daha fazla acı duymak ve bunun zevkini yaşamak için geri dönmeye zorlamaktadır.

Ruh doktorları, özlem acısı çekmenin beynin bağlılık sistemine ilişkin fizyolojik bir öğe olduğunu düşünüyorlar. İnsanlar, ölen bir eş için yas tutarken cansızlaşır. Bazıları neredeyse hiç çalışmaz, yemek yemez veya uyumaz hale gelir. Doktor John Bowlby'nin ifade ettiği gibi, "Sevilen bir insanın kaybı, bir insanın duyabileceği en yoğun acıyı veren deneyimlerden biridir." Bir kimsenin, başkasıyla bağı olmayınca duyduğu yalnızlığa kısmen de olsa dimağındaki moleküller sebep oluyor herhalde.

Eşcinsel Aşk

Bu bağlılık duyguları o kadar güçlüdür, insan doğasının öylesine temelinde yer almaktadır ki, "aşkımızın hedefi" karşı cinsiyetten ya da bizimle aynı cinsiyetten de olsa, hepimizin başına gelmektedir.

Bilim adamları ister iki erkek, ister iki kadının arasında olsun, eşcinselliğin nedenleri hakkında pek az şey bilmektedir. Bazı araştırmacılar, erkek eşcinsellerin, babanın sürekli olarak evde bulunmadığı veya soğuk ve kayıtsız davrandığı, annenin de oğluyla fazla sıkı ve boğucu bir ilişkisinin bulunduğu evlerden çıktığını bildiriyorlar. Başkalarıysa, homoseksüeller ile heteroseksüellerin aile hayatlarının temelde fazla bir değişiklik göstermediğini savunuyor.

Bazı bilim adamları şu sıralar eşcinselliğin, ceninin beynindeki değişikliklerle bağlantılı olduğunu düşünüyorlar. Döllenmeden birkaç hafta sonra ceninin hormonları erkek ve kadın cinsiyet organlarını biçimlendirmeye başlarlar. Şimdi aynı hormonların, erkek veya kadın ceninin beynini de planlamasının mümkün olduğu düşünülüyor. Ancak bu hormon banyosundaki herhangi bir karışıklık insanın sonraki hayatında cinsel yönünü değiştiriyor.

Eşcinsellik hakkında dünya kadar şey yazılmış, fakat hâlâ bu konuda oy birliğine varılamamıştır. Ben sadece eşcinselliğin doğada çok yaygın olduğunu ekleyebilirim. Erkeklerden ayrı yerde barınan dişi kediler, eşcinsel uyanışın davranış modellerini sergiliyorlar. Yabani dişi martılar da bazen lezbiyen çiftler olarak eşleşirler. Erkek goriller birlikte dolaşır ve eşcinsellik sergilerler. Dişi pigme şempanzelerde de sürekli eşcinsel davranışlar gözlenmiştir. Erkek dikenli balık bile bazen dişi gibi davranır. Erkek yaban ördeklerinde ve başka kuşlarda da aynı davranış gözlenmektedir. Gerçekten

de eşcinsellik başka türlerde de o kadar yaygındır –ve o kadar çok çeşitli koşullarda görülür– ki, insanlardaki eşcinsellik, yaygınlığından çok enderliğiyle dikkati çekmektedir.

İnsanların ve başka hayvanların cinsel tercihlerinde hem hormonların hem de çevrenin rol oynadığını düşünüyorum. Ama bu kitap için önemli olan nokta şudur: Eşcinsel erkekler ve kadınlar âşık olurlar, birçoğu sevdikleriyle eşleşme bağları kurar, birçoğu ayrılır ve tekrar başkalarıyla eşleşebilir. Eşcinsel erkeklerle kadınlar, karşı cinsellerle aynı romantik aşk duygularını paylaşır ve hepsi, bu romantik düzenin sorunlarıyla savaşırlar. Bu duyguların çok, çok eskiden geliştikleri bellidir.

Kıskançlık

"Yeşil gözlü canavar... beslendiği etle alay eden" Shakespeare kıskançlığı, sahiplenme ve şüphenin bu karışımını, insanlara musallat olan bu belayı yukarıdaki renkli ifadeyle betimlemişti. Kıskançlık, bir ilişkinin herhangi bir anında patlak verebilir. İnsanlar sevdalanma aşamasında körkütük âşık olunca, kendileri zina yaparken eşlerine huzurlu bir yakınlık duyunca, hatta kendilerinin gitmelerinden ya da terk edilmelerinden sonra bile yeşil gözlü canavarın en beklenmedik anda kapıyı çalması mümkündür.

Amerikan erkekleriyle kadınlarına uygulanan psikolojik testler, bu iki cinsten hiçbirinin genelde öbüründen daha kıskanç olmadığını göstermiştir. Ancak kadınlar ve erkekler, krizlere karşı farklı şekillerde tavır alırlar. Kadınlar, zedelenmiş bir ilişkiyi onarmak için kayıtsızlık numarası yapma eğilimi gösterirler. Erkekler tam tersine, kıskançlık duydukları zaman, eşlerini terk ederler. Bu durumda öz saygılarını onarmanın ve mahçup düşmemenin onlar için daha önemli olduğu bellidir. Kendilerini yetersiz, güvensiz hisseden veya eşlerine fazla bağımlı olan kimseler daha kıskanç olma eğilimindedir.

Erkeklerin kıskançlığı ABD'de evlilik cinayetlerinin başlıca nedenlerindendir. Ve bu, Batılılara özgü değildir. Başka toplumlarda da soğuk algınlığı kadar yaygındır. Zinanın hoş görüldüğü yerlerde bile, insanlar sevgilinin çapkınlıkları yüzünden kıskanır ve acı çekerler. Avustralya'nın Arnhem topraklarındaki ilkel bir yerli bu durumu şöyle özetlemiştir: "Biz Yolngular kıskanç insanlarız ve klanlar halinde yaşamaya başladığımız günlerden beri böyleyiz. Karımızı ve kocamızı kıskanır, bir başkasına bakmasından korkarız. Bir kocanın eğer birden fazla karısı varsa, kıskançlığı daha da

fazla olur. Ayrıca, karıları da birbirlerini kıskanırlar... Hiç kuşkunuz olmasın, KISKANÇLIK doğamızın bir parçasıdır."

Başka yaratıkların da kıskançlık duyup duymadıklarını bilemeyeceğiz. Fakat birçok türün gerek erkeği gerekse dişisi, eşine karşı sahiplenerek davranır. Örneğin, Hindistan'daki kuyruksuz ve uzun kollu şebeklerini erkekleri, aile çevresi dışındaki erkekleri, dişileri ise başka dişileri kovarlar. Bir keresinde Tanzanya'nın Gombe Nehri Rezervi'nde, Passion (İhtiras - ç.n) adı takılan dişi şempanze genç bir erkeğe kur yapmaya kalkışmıştı. Fakat erkek, dişi şempanzenin girişimlerini görmezlikten gelerek, dişinin kızıyla çiftleşmeye koyulmuştu. Çılgına dönen Passion bunun üzerine koşup erkek şempanzeyi tokatlamıştı.

Kuşlar dünyasında daha da çarpıcı örnekler var. Antropolog David Barash, Kuzey Amerika kuşlarından bir çift mavi nar bülbülünün yıllık çiftleşme törenini yarıda bıraktırdı. Erkek kuş yiyecek peşinde koşarken Barash, kuşların yuvalarının bir metre uzağına doldurulmuş bir erkek nar bülbülü dikti. Yuvanın sahibi erkek döndü ve cıyaklamaya, kuklaya bakarak gagasını takırdatmaya başladı. Bununla da yetinmeyerek "karı"sına da saldırdı ve kuyruğundan tüyler yoldu. Dişi kuş ortadan kaybolmakta gecikmedi. İki gün sonra yeni bir "karı" yuvaya taşındı. Bu olay, kıskanç bir nar bülbülünün karısını dövmesi olarak anlamlandırılabilir mi?

Sahip çıkmanın genetik bir mantığı var mıdır? Herhangi bir türün erkekleri eşlerini daha yılmaz bir dikkatle gözetim altında tutar. Kıskanç erkekler böylece yavru sahibi olacak ve genlerini gelecek kuşaklara geçirecektir. Hemcinslerini kovan dişiler ise daha çok korumaya ve ayrıcalığa kavuşur. Kıskançlıkları nedeniyle fazladan olanaklar elde ederken, yavrularının da hayatta kalma şansı artmış olur. Eşlerine sahip çıkan yaratıklar böylece yıllar içinde daha fazla üremiş, bu arada kıskançlık dediğimiz duygunun modern erkek ve dişilere özgü şekillerinde karar kılmışlardır. Amerikalı erkekler, eşleri cinsel ihanette bulununca daha fazla kıskançlık göstermekte, buna karşın kadınlar, eşleri başka bir kadına duygusal bakımdan bağlandığı takdirde daha fazla kıskançlık duymaktadır.

Lucy ile kız arkadaşları bundan üç buçuk milyon yıl önce delikanlıları kovalamaya ve eşleşme bağları kurmaya başladıkları sırada kıskançlık da insanlara özgü biçimini almaya başlamış olmalı. Bir "koca" yiyecek bulmaktan dönüp de ihanete uğramış olmaktan şüphelendiği takdirde, herhalde öfkeden çılgına dönüyor, rakibine

sopalar ve taşlarla, haykırış ve homurtularla saldırıyordu. Lucy de kocasını başka bir dişiyle yakaladığı takdirde, belki her ikisine de sözlerle saldırıyor, o dişiyi sürüden attırmaya çalışıyordu. Kıskançlık, dişilerin zinasını, erkeklerin de eşlerini terk etmesini frenlemeye yardımcı oluyor, erkeğin ve dişinin beyninde kıskançlık krizinin gücüne katkıda bulunan her neyse harekete geçiriyordu.

Bağı Koparmak Güçtür

Evrimin neden olduğu karışıklığa bakın. Bir sevgiliye duyulan özlem, bir eşe olan duygusal bağımlılık, bedensel ve ruhsal hırpalanmaya katlanmak, üzülmek, acı çekmek, kıskançlık gibi güçlü duygusal tepkiler, vücudun bağlılık yaratan sistemi tehdit edildiği zaman ortaya çıkar. Fakat, bir sevgili dönmemek üzere gittiğinde, bazı kimseleri paralayan duygusal kasırga daha da çarpıcıdır.

Kendisi de boşanmış bir erkek olan sosyolog Robert Weiss, Eşi Olmayan Anneler ve Babalar örgütünün üyeleri arasında evlilikte ayrılığı incelemeye başladı. Ayrılanlar için düzenlediği seminere katılan 150 kişiyle yaptığı görüşmeler sonucunda ayrılmanın da bir modeli olduğunu görmeye başladı. Bu arada ilk önce, terk edilen eşe karşı bir bağlılık hissi kaldığını saptadı. Tüm ıstıraplı hayal kırıklıklarına, verilip de yerine getirilmeyen sözlere, acı kavgalara, ağır onur kırıklıklarına rağmen, yuva, eşin bulunduğu yer olmaya devam etmektedir. Başka her yer sürgündür. Daha ilginç olanı, bu bağın belli bir modele; binlerce yıl öncesinden günümüze kadar gelişip gelmiş olabilecek belirli bir koşullar sistemine göre zayıflayıp kopmasıdır.

İlişki aniden son bulmuşsa, reddedilen kişinin ilk duyduğu şoktur. Donakalmıştır. Erkek veya kadın, o kişi günlerce olayı reddetmek tarzında tepki gösterir. Bu birkaç gün, bazen iki hafta bile sürer. Derken gerçek kabul edilir. O, gitmiştir.

Arkasından geçiş dönemi başlar. Zaman akışı ağırlaşır. Birçok gündelik faaliyet artık son bulmuştur. Kişi bunca boşlukla nasıl başa çıkacağını bilemez. Öfke, panik, esef, kendinden kuşku ve umutsuzlukla dolu dayanılmaz bir yeis, reddedilmiş kişinin olağan duygularıdır. Weiss, bazı reddedilenlerin bir tür canlanma ve özgürlük hissi de duyduklarını söylüyor. Ama bu neşe uzun ömürlü olamaz. Mizaçlar değişim halindedir. Bugün verilen bir karardan yarın eser kalmaz. Bazıları alkole veya uyuşturuculara ya da spora veya arkadaşlara başvurur. Daha başkaları ruh doktorlarından, da-

nışmanlardan, kişinin kendi kendine yardım etmesi için yol gösteren kitaplardan medet umar. Birçoğu da yatağa yatıp ağlar.

Ve bir yandan yas tutarken ilişkiyi –bir tutku halinde– gözden geçirirler. Eski anılar bir bir bilinç yüzeyine çıkar, huzurlu akşamlar ve dokunaklı anlar, tartışmalar ve sessizlikler, şakalar ve iğneli sözler tekrar tekrar yaşanır, Onun niçin gittiğini anlamak için geçmiş günlerde ipuçları aranır. "Yolunda gitmeyen neydi?" "Nasıl başka türlü davranabilirdim?" Acı çeken kişi, ayrılığa kadar varan olayları anımsadıkça, kimin kime ne yaptığının muhasebesine dalar.

Kişi en berbat onur kırıklıklarının üzerinde durdukça bu zihinsel anlatıya temalar ve kilit olaylar egemen olur. Kişi zamanla bir başlangıcı, ortası ve sonu olan bir senaryo kurar. Bu öykü biraz da bir otomobil kazasının anlatımı gibidir: Algılamalar bulanıktır. Fakat süreç önemlidir. Bir kere yerine oturmasından sonra öykünün üzerinde çalışılabilir, zamanla da terk edilir.

Bu geçiş devresi bazen bir yıl sürer. Herhangi bir gerileme, başarısız bir barışma ya da yeni bir âşık tarafından reddedilme, ıstıraplı kişiyi yine dayanılmaz acıların pençesine düşürebilir. Fakat kişi tutarlı bir yaşam biçimi benimseyince, "iyileşme" faslı başlar. Terk edilen kişi yavaş yavaş yeni bir kimlik, bir öz-saygı, yeni arkadaşlar, taze ilgi odakları ve bir miktar da esneklik edinir. Geçmiş artık egemenliğini yitirmiştir. Kişi bundan böyle yaşamına devam edebilir.

Ancak, Weiss'ın incelemesinin iki etkileyici sonucu vardır: Duygularımızın fizyolojik öğelerinin bulunduğuna; bağlanma ve terk edilmenin kimyasının uzun zaman önce belli bir evrim planı çerçevesinde geliştiğine işaret eden veriler. Weiss, seminerlerine katılan 150 "ayrılmış" erkek ve kadından hiçbirinin bir yıldan eksik bir süre evli kalmadığına dikkat etmişti. Birkaçı, evlenmelerini izleyen ikinci yılın içinde ayrılmışlardı. Weiss bunu açıklamak için, "kişilerin, evliliği duygusal ve toplumsal yaşamlarıyla bütünleştirmeleri için, evliliğin üzerinden iki yıl geçmesi gerekir," diye fikir yürütmüştür.

Ben, beyin kimyasının da burada bir rol oynadığından şüpheleniyorum. Anımsayacağınız üzere, sevdalanma doruğunun çökmesi ve bağlılığı sağlayan maddelerin yüzeye çıkarak çifti bütünleştirmesi için birkaç yılın geçmesi gerekiyordu. Weiss'ın seminerine katılanların arasında iki yıl içinde boşananların sayısının bu kadar az olması belki de bu yüzdendir. Bunlar, bağlılık aşamasına

ulaşmadıkları için, ayrılma olgusuyla ilgili olarak yardım gereksinmiyorlardı.

Daha da ilginci şu: Weiss, bütün ayrılık sürecinin iki ilâ dört yıl sürdüğüne, "ortalamanın ise ikiden çok dört yıla yakın olduğuna" dikkat etmişti. Dört rakamı yine ortaya çıkıyor. Yaklaşık dört yıllık eşleşme bağları kurmakla kalmıyoruz, ilişkiyi çözmek de yaklaşık dört yılımızı alıyor.

İnsan denen hayvan, içindeki tempo uyarınca kabaran ve sönen bir duygu selinin pençesinde sürüklenir görünüyor. Bu ritm ise, atalarımız Afrika'nın hızla kaybolan ağaçlarından inip, ilişkilerinde yaklaşık dört yıllık doğal üreme döngüleriyle eşzamanlı bir tempo geliştirdikleri zaman ortaya çıkmıştır.

"Yeni Durumlar"

İngiliz yazarı Oscar Wilde, bir zamanlar, "Evliliğin zincirleri ağır, bunların taşınması iki, bazen de üç kişi ister," demişti. Böylece, olası bir fizyolojik öğe olan ve insanın evrimi çerçevesinde gelişen bir başka duyguya parmağını basmıştı: İnsan olarak cinsel çeşitliliğe duyduğumuz özleme. Psikologlar, psikiyatrlar, seks terapistleri ve aile danışmanları sürekli olarak bayatlamış birliktelikler le boğuşan hastalarla ilgilenmektedir. Cinsel ferahlamayı yeni eşlerde arayan hastaları ise daha da çoktur. İnsanları çapkınlık yapmaya iten nedir?

Bunun sayısız nedenleri vardır. Zina yapan erkeklerden bazıları, görünüşe bakılırsa, iş için başka bir kente gidince bir arkadaşa gereksinme duymaktadırlar. Bazıları, farklı bir etnik grubun, sınıfın veya kuşağın üyeleriyle yatmaktan hoşlanmaktadır. Bazıları cinsel bir sorunu çözümlemenin peşindedir. Bazıları yakınlık, heyecan veya intikam gibi farklı duygular arar. Zinayı konu eden dördüncü bölümde erkeklerle kadınların niçin yedek âşıklarla yatağa girdiklerinin çok sayıdaki psikolojik nedenlerinin dökümü vardı. Ama sadakatsizliğin, zaman içinde sayısız birleşmeler yoluyla gelişmiş biyolojik bir öğesinin de olması mümkündür.

Zinanın fizyolojisinin kanıtlarını Marvin Zuckerman'la arkadaşlarının eserinde bulmaktayız. Bu bilim adamları, insanların yeniliğe çok farklı yanıt verdiklerini belirtmişti. Hatta birçoğu yenilikten kaçar. Fakat heyecan arayanların dört çeşidi vardır. Bazıları, özelliği hız ve tehlike olan açık hava sporlarının özlemi içindedir. Başkaları uyuşturucular, seyahat, güzel sanatlar ve avangard yaşam biçimleri yoluyla içsel deneyimler peşindedir. Uçuk partiler,

cinsel çeşitlilik, kumar ve bol miktarda alkol peşinde olanlar da vardır. Nihayet, bazıları da gizemsiz, yalın kişilere veya değişmez bir günlük programa katlanamaz.

Bu erkeklerle kadınlar, can sıkıntısı ve bıkkınlığa duyarlılıklarını ölçen testlerde daha yüksek puan almakta, psikolojik testler ise endişeyle benzeri duygulara daha az duyarlı olduklarını göstermektedir. Zuckerman da o heyecan arayan kişilerin beyinlerinin heyecan, deneyim, olay ve maceraya, özetle her türlü değişikliğe hazır olduğunu düşünüyor.

Monoamin oksidaz veya MAO bu durumun biyolojik suç ortağı olabilir. Beyindeki bir enzim olan MAO düzeyi düşük bulunan yetişkinler, topluluk yaşamını sevmek, çok içmek, uyuşturuculardan zevk almak, hızlı otomobillerden hoşlanmak, rock konserlerinin, barların ve başka eğlence yerlerinin heyecanını aramak eğilimindedir. Düşük MAO düzeyli kimseler aynı zamanda faal ve zengin bir seks yaşamı yaşarlar. Duygu seli ve heyecan yaratmak için fizyolojik açıdan koşullandırılmışlardır sanki. Bu durum bebeklikte başlıyor olabilir. Düşük MAO düzeyli, yeni doğmuş bebekler daha sinirli ve huysuzdur.

Tehlike tutkusu konusunda farklılık gösteren biricik yaratık insan değildir. Bazı kediler, köpekler, maymunlar, kurtlar, domuzlar, inekler, hatta balıklar başka hemcinslerinden daha çok yenilik arar, bazıları sürekli yeni şeylere yaklaşırlar, başkaları ise bu durumlardan kaçarlar. Çekingenlik yaratılıştan var olan bir özelliktir.

Görece mutlu bir ilişki içinde bulunan herhangi bir kimse, niçin rastgele bir serüven uğruna ailesiyle dostlarını, meslek yaşamını, sağlığını ve huzurunu tehlikeye atsın? Amerikalılar sadakatsizliği hoş görmezken, sürekli olarak evlilik dışı ilişkiler yaşarlar. Şu halde beyinde bu çılgınlığı körükleyen bir şey olmalı. Ardındaki beyin fizyolojisi ne olursa olsun, macera ve çapkınlığın genetik öğesi, ilk atalarımızın insanlığa giden yola sapmaya başlamalarından az sonra gelişmeye başlamış olmalı.

Birbirimize kur yapma, birbirimizi sevme ve terk etme dürtülerimizde yalnız mıyız? Ya da yeri eşeleyen, kızışmış bir dişinin kokusunu burnuyla algılayan, sonra da bu kısrağın üstüne binen aygır da mı sevdalanmıştır? Erkek tilki iştah açıcı bir fare ölüsünü inindeki aç dişisine doğru iterken, duyduğu bağlılık hissi midir? Bir takım halinde yavrularını büyüten Nil timsahları birbirlerine sevgi mi duyarlar? Sonbaharda yuvayı terk eden mavi nar bülbülleri bu

ayrılığa seviniyorlar mıdır? Milyarlarca hayvan milyonlarca yıl boyunca sevdalanmanın vecdini, bağlılığın huzurunu, çapkınlığın gerilimini, terk edilmenin acısını hissetmişler midir acaba?

Çok çeşitli türde yaratığın aşk duygusuna sahip olabildiğini işaret eden birçok şey vardır. Bütün kuşlarla memelilerde, beyin merkezinin derinlerinde hipotalamus bezleri bulunur. Bazen tüm duyguların merkezi diye nitelenen bu küçük bez, cinsel davranışı yönlendirmede çok önemli bir rol oynar. Bu boğumcuk son yetmiş milyon yıl içinde çok az geliştiği ve çeşitli türlerde o kadar benzer olduğu için, insanla hayvan arasında evrimsel bir sürekliliğe işaret etmektedir.

Şehvet, öfke, korku ve coşku duygularına kumanda eden beyindeki eklentisel sistem, sürüngenlerde gelişmemiş, buna karşın, kuşlarla memelilerde adamakıllı gelişmiştir; bu da insandan başka yaratıkların da yoğun duygular duyabileceklerini göstermektedir. Son olarak, korku, sevinç, üzüntü ve şaşkınlık gibi temel duygularla belli bir yüz anlamı arasında bağlantı olduğuna inanılmaktadır. Ve insanlarla başka hayvanlar bu yüz anlamlarının birçoğunu; örneğin, hırlamayı paylaştıkları için, bu duygulardan bazılarını paylaşmaları da olasıdır.

Belki de dünyadaki bütün kuşlarla memeliler, çeşitli sinir sistemlerine dolup taşarak, çekim, bağlılık ve terketme davranışlarının gel-gitlerini üreme çarkına uyacak biçimde yönlendiren birkaç kimyasal maddenin kulu kölesidirler.

Ve hayvanlar seviyorlarsa, Lucy de sevmişti.

Sürüler kurak mevsimin başında bir araya geldiği zaman Lucy, tanıştığı delikanlılarla belki de flört ediyordu ve ona et veren bir tanesine sevdalanmıştı. Belki çalıların arasında onun yanında yatmış, onunla öpüşmüş ve kucaklaşmış, sabahlara kadar coşku içinde uyanık kalmışlardı. O da, özel arkadaşıyla kırlarda kavun, yemiş ve taze antilop ararlarken herhalde çok neşeliydi. Düş kurmak için kıvrılarak yattıkları zaman bağlılığın kozmik sıcaklığını hissetmiş olmalıydı. Belki günleri bu şekilde akıp giderken, canı sıkılmış ve bir başkasıyla çiftleşmek için ağaçların arasına daldığı zaman heyecan duymuştu. O ve eşi bir sabah ayrı sürülere katılmak için ayrıldıkları zaman belki de yas tutmuştu. Sonra da tekrar âşık olmuştu.

Böylesine yoğun duygular duymamıza şaşmıyorum. *Üremek ne de olsa her organizmanın asıl amacıdır. Bizi tekrar tekrar üretecek*

güçlü mekanizmalar oluşturmamış olsaydı, doğa pek zavallı bir eser vücuda getirmiş olurdu.

Ne kadar inanılmaz bir senaryo. Sevdalanmanın insanın elini, ayağını kesen tutkusu, bağlanmanın yoğun yakınlığı, çapkınlık yapmaya duyulan kışkırtıcı özlem, terk edilmenin derin elemi, yeniden eşleşme umudu —Lucy'nin torunlarının torunlarının torunlarının torunları insan ruhunun bu özünü zaman içinde ve şansla rastlantılar arasında size ve bana geçireceklerdi. Ve bu evrim tarihinden insan ruhunun tüm ezeli mücadeleleri— evlenmek, çapkınlık yapmak, boşanmak ve tekrar eşleşmek dürtüleri doğacaktı.

Aşkın bu kadar baş tacı edilmesi boşuna değil. Onca insanın aşk acısı çekmesi de öyle. Aşk, insan beyninin türlerimizde çeşitlilik vücuda getirmek için gelişmiş olan döngüsel bir süreciyse, romantik tutku da güçlü, ama geçicidir.

Rahat durmayan, çalkantılı mizacımız kesinlikle cinsel duygularımızdan öte bir şeyler de yaratmıştır. Aynı zamanda insanın cinsel anatomisinin —eş adaylarını sirenlerin† ağına düşürmek üzere tasarlanmış bedensel özelliklerimizin— evrimine yol açmıştır.

(†)Siren: Tatlı sesli şarkılarıyla gemicileri cezbederek, gemilerinin yaşadıkları kayalara çarpıp parçalanmasına neden olan mitolojik deniz perileri (ç.n).

DOKUZUNCU BÖLÜM

SİRENLERİN AĞI

İnsanın Cinsel Anatomisinin Evrimi

Nedendir, cinselliğin çarmıhına
gerildik?
Nedendir bir bütün olarak
bırakılmadık kendi kendimize,
başladığımız gibi?
O'nun mutlaka başlangıçta
olduğu gibi,
O kadar mükemmel; yalnız.

Tortoise Shout, D.H. Lawrence

Al burunlar, eflatun göğüsler, tombul popolar, şeritler ve benekler, hotozlar, ibikler, yeleler, boynuzlar, kılsız lekeler, bütün bunlar doğanın süsleridir. Cinsel yaratıklar süslü yılbaşı ağaçları gibidir, çiftleşme ve üreme yoluyla şanslarını ve geleceklerini garantilemek için kusursuz bir donanım taşırlar üstlerinde. Biz insanların da hayal gücünü aşan teçhizatımız vardır. Bunların arasında iri penisler, sakallar, dolgun memeler, içi dışına çıkarılmış, kızartılmış dudaklar, dişinin sürekli olarak cinsel bakımdan hazır oluşu ve bir siren ağından farksız erkeksi ve dişi büyüleyici özellikler yer alır. Binlerce yıl boyunca erkekle dişi birbirinin başını döndürürken gelişmiş cinsellik tuzaklar.

Nasıl olup da bu denli süslendik?

Cinsel Tercih

Darwin, yüz yılı aşkın bir süre önce, insan cinselliğinin birçok bilmecesine bir çözüm önermişti. Neden erkek geyiklerin boynuzları, erkek aslanların ise yeleleri olduğunu, erkek tavuskuşlarının

niçin göz kamaştırıcı kuyruklar sergilediklerini, erkek deniz filinin niye dişisinden iki kat iri olduğunu açıklamak istiyordu. Bu özellikler aslında bir yük olarak, günlük yaşam için de pek az değerli, hatta uyuma ters düşer göründükleri için, Darwin, bunların doğal seçim, yani güçlülerin soyunu sürdüren, zayıflarınkiniyse imha eden doğa yasası yoluyla geliştiklerine inanamıyordu. Bu nedenle de 1871 tarihli *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex* (İnsanların Türemesi ve Cinsiyete Göre Seçimi) adlı eserinde doğal seçim önermesinin bir doğal sonucunu ayrıntıladı: Cinsel seçim.

Kuramı, bu garip ayrıntıların, doğal seçimle yakından ilişkili ve ondan biraz farklı bir seçim biçimiyle —üreme sonucunu veren seçimle, yani eşleşme oyunuyla— gelişmelerine dayanıyordu.[1]

Darwin'in tezi mükemmeldi. Bir yele aslanı başka erkeklere daha korkunç, dişilere ise daha çekici gösteriyor idiyse, daha uzun yeleli bu erkekler daha çok çiftleşip döl veriyor, yavrular da başka açıdan gereksiz olan bu özelliği gelecek kuşaklara geçiriyordu. Bunun gibi, eğer iri ve güçlü deniz filleri daha ufak ve güçsüz erkekleri kaçırır, sonra kısa, eşzamanlı üreme mevsiminde etraflarında bir harem toplayabiliyor idiyseler, iri erkekler daha çok ürüyorlardı. Böylece, bu sonu gelmez kavgalar ve kur yapma seansları boyunca erkek geyiğin boynuzları, tavuskuşunun parlak kuyruğu, deniz filinin ise hantal ve iri yapısıyla abartılı ağırlığı ortaya çıkmıştı.

Darwin, cinslerin arasındaki tüm farkların cinsel seçime bağlanamayacağının bilincindeydi. Fakat, kimin kiminle eşleşeceği ve kiminle üreyeceği konulu sonsuz mücadele —yani eşleşme oyunu— doğanın en garip cinsel donanımlarının ve tabii erkeklik uzvunun evriminin tek açıklamasıdır.

İnsan erkeklerinin, insandan üç kat cüsseli bir maymun olan gorilinkinden daha büyük penisleri vardır. Anlaşılan seks organlarıyla rekabet etmedikleri için, gorillerin penisleri küçük kalmıştır. Bu yaratıklar kararlı bir harem hayatı sürerler. Erkeklerin cüssesi dişilerinkinin iki katıdır ve iri yapılarıyla rakiplerini etkilerler. İri seks organları, bunların erkeklik reklamlarının bir parçası değildir. Sonuç olarak gorilin sertleşmiş penisi sadece beş santim uzunluğundadır.

Erkeklerin niçin çarpıcı seks organları olduğunu bilmiyoruz, fakat erkek şempanze bir dişiye bacaklarını açıp sertleşmiş penisini göstererek ve dişiye bakarken organıyla oynayarak kur yapar. İri

ve çarpıcı bir penis, sahibinin kişiliğini ve cinsel gücünü reklam eder, bu ise dişileri mıknatıs gibi çekebilir. Böceklerle maymunların birçok türlerinde erkeklerin özellikle görkemli penisleri vardır; bilim adamları da bunların, dişiler görkemli ve cinsel açıdan uyarıcı penisleri olan erkekleri seçtikleri için geliştiğini düşünüyorlar. Lucy'nin ataları da belki dört milyon yıl önce iki ayaklı olunca, erkekler sükseli dişilerin özel arkadaşı olmak için cinsel organlarını sergilemeye başladılar, çünkü onlar, o dişilerin iri organlı erkekleri seçeceğini biliyordu.

Bir penisin çarpıcı olması için iki etken işbirliği eder. Bu, kalınlık ve uzunluktur. Bu iki farklı üstünlük, görece farklı bir cinsel seçim yoluyla gelişmiş olabilir.

İnsan penisleri oldukça kalındır, bu da Lucy ile kız arkadaşları kalın penislerden hoşlandıkları için insanın evriminde yer almış olabilir. Şişman bir penis, dölyolunun dıştaki üçte birinin kaslarını gerer ve klitorisin başlığını çekmek suretiyle heyecan verici bir sürtünme yaratarak, orgazm oluşumunu kolaylaştırır. Yani o ilkel kadınlar eğer *kalın* penisli erkekleri *seçtilerse*, ki öyle olmuş olmalı, şu halde kahn penisli erkeklerin hayatları boyunca daha fazla özel arkadaşları ve daha fazla sevgilileri olmuştur. Bu erkekler tabiatıyla daha çok çocuk yapmıştır. Böylece, kahn penisler oluşmuştur. Darwin'in yazdığı gibi, "...dişiyi büyüleme gücü, savaşta başka erkekleri yenmekten bazen daha önemli olmuştur." Penisin kalınlığı gerçekten bunun bir sonucu olmuş olabilir.

Sperm Savaşları

Uzun penisler ise başka bir nedenle, sperm rekabeti denilen başka bir cinsel seçim şekli nedeniyle gelişmiş olabilir. Sperm rekabeti kuramı ilk kez böceklerin eşleşme taktiklerini açıklamak için geliştirilmiştir. Birçok dişi böcek, fazlasıyla rastlantısal cinsel ilişki yanlısıdır. Çeşitli erkeklerle çiftleşir, sonra da spermleri ya atar ya da günlerce, aylarca, hatta yıllarca depolarlar. Demek oluyor ki, erkekler dişinin üreme sistemi içinde rekabet ederler.

Örneğin, bir erkek yusufçuk, kendisi boşalmadan önce daha önceki rakiplerinin spermlerini toplayıp atmak için penisinden yararlanır. Erkek böcekler aynı zamanda rakiplerinin spermlerini sulandırmaya ve yuvalandığı yerden itmeye çalışırlar. Bazıları çiftleşmeden sonra dişinin dölyolu ağzını bir "çiftleşme tıkacı"yla kaparlar. Başkaları ise yumurtalarını yumurtlayana kadar dişinin başından ayrılmazlar. İnsandaki uzun penis de belki sperm rekabetinin

sonucudur ve "yüzücüler"e avans vermek amacıyla biçimlendirilmiştir.

Erkeğin orta büyüklükteki erbezleri de büyük bir olasılıkla dölyolundaki mücadelenin sonucudur. Bu yargı, şempanzelere ilişkin verilerden kaynaklanıyor. Erkek şempanzelerin vücutlarına göre büyük erbezleri ve uzun penisleri vardır ve rastgele cinsel ilişki aradıkları için, bu organlarını sergilediklerine inanılıyor. Bir şempanze sürüsünde erkekler birbirlerine oldukça hoşgörülü davranır, hatta çiftleşmek için sıraya bile girerler. İleri sürüldüğüne göre, iri husyeli ve bol miktarda hızlı (yüzen) sperm sahibi bu erkek şempanzeler, geçmişte bir dişinin üreme sistemine bol bol devingen sperm yerleştiriyorlardı. Bu şempanzeler, iri husyeli şempanzeleri seçerek, daha fazla yavru doğuruyorlardı. Öte yandan, gorillerin çok küçük husyeleri vardır ve beklendiği üzere, seyrek olarak çiftleşir, başka erkeklerin pek fazla rekabetiyle karşılaşmazlar.

Bu veriler bilim adamı Robert Smith'i, insan erkeklerinin orta büyüklükteki husyeleriyle bol meni fışkırtmasının şempanzelerdekiyle aynı nedenle geliştiği sonucuna vardırdı. Güçlü tohum torbaları ve bol spermleri olan ilkel erkekler daha çok dişiyi gebe bırakıyor, orta irilikteki husyeler ve enerjik sperm bolluğu, doğal seçim nedeni oluyordu. Smith, erkeklerin uykuda boşalmalarıyla mastürbasyonun da, erkekler arasındaki sperm rekabetinin sonucu ve eskimiş spermleri yenileriyle değiştirmenin zevkli bir yolu olduğunu düşünüyordu.

Erkekler arası rekabet. Dişilerin seçimleri. Bilim adamları cinsel seçimin genellikle bu iki yönünü vurguluyorlar, çünkü kadınların doğada sevgililerini seçerken titiz davranmaları, erkeklerin ise üreme ayrıcalığı için aralarında dövüşmeleri gerekir.

Bu düşünce gerçekten de kusursuz bir genetik mantık içerir: Çünkü birçok dişi türü için üremenin bedeli ağırdır. Dişiler embriyonu oluşturur, dölütü günlerce, aylarca taşır, çoğu kez çocuklarını büyük ölçüde kendileri büyütürler. Ve kadınların üretebilecekleri çocukların sayısı sınırlıdır. Her bebeğin doğurulması ve büyütülmesi zaman ister. Hayvan yavrularının da öyle. Bu nedenle de eş seçiminde titiz davranmak dişinin yararınadır. Ne de olsa bebek üretmek için pek fazla fırsatı yoktur.

Çoğu erkek türü için üremenin bedeli çok daha düşüktür. Erkekler sadece spermleri sağlar. Daha önemlisi, erkekler kadınlardan daha sürekli olarak çocuk yapabilir. Yeter ki diğer erkek ra-

kipleri kaçırabilsin, dişileri kendilerine çekebilsin ve cinsel tükenmeye karşı koyabilsinler. Bu nedenle de, ayrım yapmadan çiftleşmek, üreme açısından bütün türlerin yararınadır.

Bu farklılıklar nedeniyle dişiler için aralarında *rekabet* edenler genelde bir türün erkekleri, erkekler arasında sürekli olarak *seçim* yapanlar ise dişileridir. Ama cinsel seçimin bir başka alternatifini, dişiler arasında seçim yapan erkekleri ve üremek için birbirleriyle rekabet eden dişileri de doğada görebiliyoruz. İnsanlar da bunun istisnası değillerdir. Herhangi bir bara, kulübe veya partiye gidin ve kadınların birbirleriyle rekabet edip erkeklerin içlerinden birini seçmesini beklemelerini seyredin. H.L. Mencken bu konuda, "Kadınlar öpüştükleri zaman, el sıkışan iki güreşçiyi anımsamaktan kendimi alamıyorum," diyor.

Demek oluyor ki, kadınlara özgü birçok önemli özellik, büyük bir olasılıkla kadınlar arasındaki rekabetle onların arasından seçimini yapan erkeklerin eseridir. Bunların en çarpıcısı, sonsuza dek büyümüş kalacak olan, kadın memeleridir.

İri Göğüsler Niçin Gelişti?

Etolog Desmond Morris 1967'de, atalarımız iki ayak üstünde yürümeye başladıklarında, önceleri butları süsleyen cinsel sinyallerin gelişerek göğüsle başı süslediklerini öne sürüyordu. Bunun sonucunda kadınlar, dölyolunun dudaklarını takliden dışa çevrili, kızıllaşmış dudaklar, tombul kaba etlerini takliden de, sallanan etli memeler geliştirmişlerdir. Eski çağların erkekleri cinsel ilişkiye istekliliği anlatan bu sinyalleri sergileyen kadınları çekici bulmuş olmalılar. Bu nedenle de memeleri dışarı taşan kadınlar daha çok çocuk doğurarak bu özelliği yüzyılların ötesine yaymıştır.

Birçok bilim adamı, alternatif varsayımlar ileri sürmüştür. Göğüsler belki de "yumurtlama potansiyeli"ni işaret etmek için gelişmiştir. Tam üreme yaşındaki kadınların, ergenlik dönemine ulaşmamış kızlarla menopozu arkalarında bırakmış kadınlardan daha çok şehvet uyandıran göğüsleri olduğu için, ilkel erkekler bu şişkinliği olası bir üretkenliğin sinyali olarak görmüş olabilirler. Başka bir varsayıma göre, maymunlarda dişinin göğüsleri ancak yavrusunu emzirdiği zaman şişermiş, bu nedenle de bu "bayraklar" bir kadının üremek ve bebeklerini beslemek (iyi annelik sinyali) ya da erkekleri, o dişinin iyi bir üretken olduğuna inandırmak için bir aldatmaca olarak gelişmiştir. Başka bir ilginç varsayım ise, göğüs-

lerin ön planda birer yağ deposu olduğu ve yiyecek kıt olunca hamilelik ve emzirmede yaşamsal bir ihtiyat oluşturabileceğiydi.

Bütün bu varsayımlar genetik açıdan anlamlıdır.

Ama ne kadar kötü. Meme bezlerinin etrafındaki bu şişkinliklerin yerleri kusurlu değil mi? Bir kadın koştuğu zaman, sahibinin canını acıtırcasına hoplar. Kadın yiyecek toplamak için eğilince görüşünü engeller. Ve emziren bir bebeği boğabilir. Ayrıca, (herhangi bir irilikteki) memeler dokunmaya duyarlıdır. Niçin mi? Bir kadının meme başları en küçük bir dokunuşla katılaşır. Ve memelerin ellenmesi, birçok kadında cinsel arzu doğurur.

Bu nedenle de Morris'in, kadın göğsünün cinsel amacı konulu orijinal kuramını görmezlikten gelmek istemem: Çünkü, hangi nedenle olursa olsun, ilkel erkekler bu yastığımsı ve duyarlı uzantıları olan kadınlardan *hoşlanıyor*, bu sergiledikleri görüntü sayesinde seçilmiş cinsel açıdan arzulu, iri göğüslü kadınlarla daha sık birleşiyorlardı.

Dişiler âşıklarını seçtikleri, erkekler kadınların arasından seçimlerini yaptıkları ve bütün eski ilkel atalarımız değer verdikleri eşler ve sevgililer için türlü cambazlık yaptığı sırada insanlardaki cinselliğin başka temel özellikleri de ortaya çıkmış olmalı.

Erkeklerin sakalları, kadınların ise pürüzsüz ciltleri vardır, ergenlik çağına varan erkeklerin sesi kalınlaşırken, kadınlar tatlı ses tonlarını korurlar. Nasıl oluyor bu? Darwin, yüzdeki kıllar hakkında şunları yazıyordu: "Maymuna benzer erkek atalarımız öbür cinsi büyülemek ve heyecanlandırmak için bir süs olarak sakal sahibi oldular..." Sakal belki de kadınların gözünde güç ve olgunluk anlamına geliyordu. Darwin, tiz kadın sesinden bir müzik aletiymişçesine söz ettikten sonra şöyle tamamlıyordu: "Karşı cinsi çekmek için müzik yeteneği edindikleri sonucuna varabiliriz." Tatlı ses, belki erkeklerin gözünde çocuksuydu ve tehlikeyi çağrıştırmıyordu.

Gerçek şu ki, çıplak maymunlarız. Vücut kıllarının kaybı da, en azından kısmen, cinsel seçimin bir başka sonucu olmuş olabilir. Aslında vücut kıllarımızı kaybetmedik. Kıl bezciklerimizin sayısı maymunlarınkinin aynıdır, ama kıllar daha az gelişmiştir.

Bu özelliğimizin, seyrek tüylülüğümüzün açıklamaları epeyi kâğıt, kalem eskitmiştir. Klasik açıklamaya göre, vücudun ısınma ve serinleme sistemindeki ayarlamanın bir parçası olarak gelişmiştir. Avlanan ve öldürülen hayvanların etini çalan atalarımızın av

peşinde uzun mesafe koşabilmeleri için, yağ katmanları ve fazla ısınan insanın açıktaki göğsüne ve kollarıyla bacaklarına serinletici bir sıvı tabakası yayan ter bezleri, yalıtıcı kılların yerini almıştır. Bazıları ise, atalarımızın, asalakların içinde barınmalarını engellemek için vücut kıllarını yitirdiklerini savunmaktadırlar. Başkalarına göre ise, kılsızlığımız, fazlasıyla gelişmemiş olarak doğmuş olmamıza paralel olarak ortaya çıkmış olabilir. (Bkz. 12. bölüm)

Fakat Morris, insanlardaki bu kıl modellerinin cinsel uyarıcı görevini de yaptığını öne sürmüştür. Kıl örtüsü seyrelince, göğüsle kasık çevresindeki yumuşak bölgeler göze daha fazla görünmekte, dokunuşa daha duyarlı olmaktadır. Kadınların dudaklarıyla göğüslerinin çevresinde (uyarılmaları cinsel ilişki yolunu açabilen bölgeler) daha az kıl olması rastlantı değildir. Atalarımızın kıllarını korudukları yerler ise, kıllarını kaybettikleri yerler kadar güçlü bir cinsel uyarıcı olabilmektedir. Koltuk altlarıyla kasıktaki kıllar terle cinsellik kokularını korumakta, bu kokular ise birçok kimse için cinsel bir uyarıcı olmaktadır.

Sakallar, kalın sesler, kılsız çeneler ve ince sesler gibi, bu modern kıl modelleri de cinsellik mevsiminin başlangıcı olan ergenlikte ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle en basit açıklama bütün bu özelliklerin çeşitli nedenlerle ortaya çıktığıdır; bu nedenlerin arasında, insangil atalarımız eşleşmek ve "karı-koca" olarak çocuklarını büyütmek için Afrika'nın seyrelen ormanlarının içinden çıktıkları sırada eşlerinin ve sevgililerinin gözlerini kamaştırma isteğini sayabiliriz.

Tüm cinsel alışkanlıklarımız arasında en çarpıcısı ve gerek erkekler gerekse kadınlar için en zevklisi insan dişisine özgü üç garip özelliktir: Kadınların yüz yüze ilişkide bulunabilme yetenekleri, yoğun, fakat kararsız orgazm düzenleri ile sürekli ve aralıksız ilişkide bulunma yetenekleri. Erkekler değil yüzlerce yıl, binlerce yıldır bu dişi tuzaklarını anlata anlata bitirememişlerdir.

Lucy yüz yüze çiftleşir miydi? Sanırım, evet. Bütün modern kadınların, bütün öbür primatların arkaya yönelik ferçlerinin tersine, öne doğru meyletmiş dölyolları vardır. Bu öne devrik ferç nedeniyle yüz yüze birleşmek rahattır. Ayrıca, erkeğin pelvis kemiği bu konumda kadının klitorisine sürtünerek ilişkinin zevkini kat kat artırmaktadır.

Misyoner konumunda yüz yüze cinsel ilişkinin çoğu toplumlarda en çok yeğlenen ilişki tipi olmasına şaşmamak lazım. Hoş,

bunun çeşitlemeleri de boldur; Amazonlar'daki Kuikurular aile ocağının etrafındaki tek kişilik hamaklarda uyuduklarından, sevgililerin yalnız kalmaları zordur. Ayrıca, en küçük yanlış hareket her iki sevgilinin de ateşin içine yuvarlanmasına neden olurdu. Evli çiftler ve sevgililer bu sakıncalar nedeniyle yerin düzensiz ve çok kez yaş olduğu ormanda sevişirler. Bir kadın ormanda sevişmek için yere uzanamaz. Bunun yerine, yere çömelir, arkaya eğilir ve gerilmiş kol ve bacaklarıyla sırtını ve kaba etlerini yerin yukarısında tutar. Öyleyken, sevgilisine baka baka aşk yapar. İnsanlar, cinsel ilişki için düzinelerle farklı pozisyon icat etmişlerdir. Fakat yüz yüze yapılan cinsel ilişki bütün dünyada uygulanır. Bu, büyük bir olasılıkla insan denen hayvana özgüdür.

Kadındaki aşağı doğru meyletmiş dölyolu cinsel seçme yoluyla gelişmiş olabilir.[2] Lucy'nin de bu tür bir dölyolu varsa ve yüz yüze ilişkiyi teşvik ettiyse, eşleri yüzünü görebilir, onunla fısıldaşabilir, ona bakabilir, yüzündeki anlam değişikliklerini yakalayabilirdi. Yüz yüze sevişmek yakınlık, iletişim ve anlayış sağlıyordu. Böylelikle, sallantılı ve duyarlı göğüsleri ve devrik dölyolu olan kadim ninelerimiz belki de özel arkadaşlarıyla daha güçlü bağlar kuruyor, çok daha fazla çocuk doğuruyorlardı ve bu özelliklerini bize de geçirmişlerdir.

Katmerli Orgazm

Dişilerin başka bir hayran olunacak özelliği birden fazla kez, art arda doyuma ulaşabilmeleri; "katmerli orgazm"dır. Eşinden farklı olarak, bir kadının üreme sistemi orgazm sırasından tüm sıvıyı dışarı atmaz ve kadın —eğer bunu becerebilirse— tekrar tekrar orgazm olabilir. Kadınların bu katmerli orgazm yeteneklerini erkekler niçin paylaşmazlar?

Güzel bir soru. Erkeklerde orgazm, döllenme için kritik bir önem taşır. Kasılmalar spermleri dölyolunun içine iter. Fakat bir kadının yumurtası, verdiği cinsel karşılık ne olursa olsun, ayda bir kez en doğal biçimde yumurtalığından fırlar. Hatta antropolog Donald Symons, döllenmeye doğrudan bir yararı olmadığı için, orgazmın, kadında gereksiz bir anatomik ve fizyolojik olay olduğunu ve ancak erkekler için bu kadar önemli olduğu için kadının evrimi çerçevesinde bugünlere kadar geldiğini düşünüyor. Symons, kadınların orgazmıyla klitorisini, erkeklerin göğsündeki meme başlarıyla —karşı cins için önemli olduğundan bir cinsin vücudunu süsleyen yararsız uzantılarla— kıyaslıyor. Ve bu nedenle, kadınlardaki or-

gazmın hiç de bir doğal adaptasyon sonucu olmadığına hükmediyor.

Durun bakalım. Klitoris, erkeğin meme başı gibi görece hareketsiz bir doku parçası değil, dikkate değecek derecede duyarlı bir sinir yumağıdır ve orgazmı –zonklamalı ve şiddetli bir bedensel duygu, aynı zamanda da çalkantılı bir duygusal deneyim– vücuda getirir. Orgazm ayrıca doyumun sinyalini verir. Sevgililerinin ya da eşlerinin mutlu olduğu ve cinselliği başka yerde aramayacağı konusunda kendilerine güven duyurduğu için, erkekler, kadınların doyuma ulaşmasından hoşnut olurlar. Kadının orgazmı erkeğin egosunu pekiştirir. Yoksa kadınlar orgazm taklidi yapar mıydı?

Kadın için ise orgazm bir yolculuk, değişime uğramış bir bilinç hali, önce kaosa yükselen, sonra sükûnet, sevgi ve bağlılık duygularına yol açan başka bir gerçekliktir ve bütün bunlar bir eşle olan ilişkiyi pekiştirir.[3] Orgazm aynı zamanda bir kadını doyuma ulaştırır, sonra onu yatar durumda kalmaya zorlar, böylece spermlerin dölyolundan dışarı akması olasılığı zayıflar. Son olarak, orgazm kadını daha fazla cinsel ilişki aramak için uyarır, bunun da döllenmeyi kolaylaştırması kaçınılmazdır.

Ben Symons'a katılamıyorum. Bana kalırsa, kadındaki orgazm gerçek amaçlarla gelişti: Kadınların cinsellik arayışları, üretken bir eş ya da fazladan bir âşıkla ilişki kurmaları, bu arkadaşa duyulan zevki bildirmek ve döllenmeye yardımcı olmak içindir.

Ve herhalde atalarımızın ağaçlardan inmesinden çok önce gelişmiştir. Bütün dişi primatların ve daha yüksek düzeyli memelilerin bir klitorisi vardır. Bir şempanzenin klitorisi kesinlikle kadınınkinden büyüktür ve dişi şempanze bir kere cinsel heyecana kapılırsa, çılgın gibi çiftleşmeye başlar; bu da dişi şempanzelerin tekrar tekrar orgazm olduklarını gösterir. Birçok dişi türü kan basıncında, solunumda, kalp atışlarında, kasların geriliminde, hormon düzeylerinde ve ses tonunda değişiklikler yaşar; bütün bunlar orgazm sırasında kadının gösterdiği tepkiyi andırır. Bu durumda, orgazmın başka yaratıkların pek çoğunda görüldüğü anlaşılıyor.

Katmerli orgazm, geçinmek için birçok erkekle iyi ilişkiler içinde olmaları gereken, soygeçmişimizin ağaçlarda yaşayan dişileri için de çevreye uyum aracı olmuş olmalı. Lucy de büyük bir olasılıkla katmerli orgazm olma yeteneğini ağaçlarda yaşayan atalardan devralmış ve bize geçirmiştir.

Bununla birlikte, kadınlar her zaman orgazm olmaz. Ve bu özellik de binlerce yıl önce seçim konusu olmuş olabilir. Kadınlar

rahat ettikleri, cinsel açıdan düşünceli ve uzun süredir bağlı oldukları eşlerle birlikte bulundukları zaman orgazm olma eğilimi gösterir. Kadınlar, örneğin gizli âşıklardan çok, kocalarıyla birlikteyken daha fazla orgazm olur. Yabancılarla cinsel ilişkiye giren sokak fahişeleri ise, daha iyi para veren ve nazik davranan müşterilerle beraber olan telekızlardan daha seyrek orgazm olur. Orgazmın bu istikrarsızlığı kadınların sevecen, sabırlı bir Bay Doğru'yu kibirli ve sabırsız bir Bay Yanlış'tan ayırt etmek için bilinçsiz olarak geliştirdikleri bir mekanizmadır.[4]

Seçiminizi yapın. Kadının orgazmı, ya hiçbir işlevi olmayan bir donanımdan, erkeğin cinselliği açısından yaşamsal önemi olan embriyonik gelişimin sonucundan başka bir şey değildir; ya da eşleşme oyununu kazanmayı amaçlayan karmaşık bir kadınsal strateji çerçevesindeki yüksek derecede adaptif (uyumsal) bir özelliktir.

İstekli mi, Değil mi?

Kadınlara geçmişten aktarılmış cinsel hilelerin hiçbiri bilim adamları için bu denli büyüleyici, erkeklerle kadınların gözünde bu denli zevkli değildir. Bir dişinin canı istediği zaman sevişebilmesinden söz ediyorum. Anımsayacağınız üzere, neredeyse başka hiçbir türün erkekleri veya dişileri her zaman sevişmek fırsatına sahip değillerdir. Niçin mi? Cinsel açıdan üretken dişilerin bir kızışma dönemleri vardır, kızışma zamanının dışında genellikle erkeği reddederler.

Tabii ki istisnalar da vardır.[5] Fakat insanoğlunun kadınları uzun bir davranış dizininin uzak ucunda kalmaktadır: Onlar, tüm âdet döngüsü boyunca erkeklerle birleşebilir, hamileliklerinin büyük bir bölümünde cinsel ilişkide bulunabilir ve doğumun etkilerinden kurtulur kurtulmaz, bir bebeğin memeden kesilmesinden aylar, hatta yıllar önce cinsel ilişkiye devam edebilir ve çoğunlukla ederler de.

Eleştirmenler, dişinin sürekli istekliliğinin sadece ihtiyar erkeklerin korkusu, genç delikanlıların ise umudu olduğunu söylüyorlar. Ama konu bu değil. Bir kadın eğer *isterse*, her zaman *cinsel ilişkiye girebilir*. Amerikalı evli kadınlar yaşlarına bağlı olarak, haftada ortalama bir ilâ üç kez sevişirler. Birçok toplumda kadınların her gün ya da her gece seviştikleri bildiriliyor. Ama savaş, din veya başka yerel âdetler engellediği zaman iş değişiyor tabii. Cinsellik menopozla veya yaşlanmayla da son bulmuyor.[6] Ancak bu, bir ka-

dın her zaman ateşlidir anlamına gelmez. Ne var ki insanoğlunun kadını artık ateşli dönemini yitirdi.

Kızışma döneminin aralıklarla yinelenmesi olgusunun kaybı için çeşitli varsayımlar öne sürülmüştür. Klasik açıklama, uzak geçmişteki kadınların, bir erkekle eşleşme bağını perçinlemek için kızışma dönemini yitirdiklerini savunuyor. Her zaman çiftleşme yeteneğini elde eden bir dişi, özel arkadaşının yanından ayrılmamasını sağlayabilirdi. Bu, ilginç bir fikir. Fakat birçok kuş türü ve bazı memeliler tekeşlidir ve insan dişisi dışında hiçbiri, sekse karşı sürekli isteklilik sergilemiyor. İnsan dişisinin bu dikkate değer özelliğinin daha çarpıcı bir açıklaması olmalı.

Belki de kızışma döneminin kaybıyla rastlantısal çiftleşmeler birbirleriyle bağlantılıdır. Gizli çiftleşmeler Lucy ile arkadaşlarına fazladan koruma ve destek sağlıyor idiyse, fırsatını buldukça fazladan çiftleşmek yararlarına olacaktı. Fakat bu çapkınlıklar için fırsat yakalamak lazımdı. Özel arkadaşınız ava ya da soygunculuğa çıktı ve kardeşi fıstık toplamak için yanınıza geldiyse, kızışma dönemini bekleyemezsiniz, hemen oracıkta işi bitirmek zorundasınız.

Cinsel birleşmeye karşı sürekli isteklilik, dişilerin temel üreme stratejilerinin *her ikisini de* uygulamalarına olanak veriyordu: Bir eşleşme bağı kurmak, arada da fazladan âşıklarla ek cinsel ilişkilere girmek.

Kızışma döneminin yitirilmesine hiç kuşkusuz çevrebilimsel etkenler de katkıda bulunmuştu. Atalarımızın bütün yıl boyunca aralıklı olarak bebek yapmaları da bebeklerin hep birden doğup sürüye yük olmaması, aynı zamanda da aslanların nefis bir şölene davet edilmemesi açısından, çevreye uyum örneğiydi. Kızışmanın yitirilmesi bütün yıl boyunca doğum yapmayı kolaylaştıracaktı. Kızışma belki de gereksiz, dişilerin başka fizyolojik uyumları sağlayabilmek için kurtulmaları gereken, hormon sisteminin bir parçasıydı. Hepsinden önemlisi, kızışmanın yitirilmesi bir geçim kaynağı olmuş olabilir. Erkek şempanzeler bir hayvanı öldürdüklerinde ve herkes bundan bir parça dilenmek için orada toplandığında, kızışmış gözüken dişiler fazladan porsiyonlar elde ederler. Eski çağların kadınları da bu armağanları gereksinmiş olabilir.

Bu durumda Lucy daha uzun bir süre boyunca sekse istekli göründüğü, sözgelimi, bu süre on yerine yirmi gün olduğu takdirde, özel arkadaşıyla ve gizli âşıklarıyla daha uzun bir süre cinsel ilişkide bulunacak, karşılığında da daha fazla koruma ve getirdikleri etten daha büyük bir pay elde edecekti. Yani o yaşayacaktı.

Yavruları yaşayacaktı. Böylece, daha uzun isteklilik sürelerine eğilim gelişti. Bunun gibi, hamileliklerinin büyük kısmı boyunca ve doğumdan kısa bir süre sonra cinsel ilişkide bulunan dişiler de fazladan armağanlar elde ederek hayatta kaldılar ve cinsel açıdan sürekli isteklilik özelliğini modern kadına geçirdiler.

Sessiz Yumurtlama

Cinsel ilişkiye duyulan bu sürekli isteklilik o kadar olağanüstü bir özellik ki, birçok çevresel güçlerin ve de üreme gücünün sonucu olmuş olmalı. Fakat kadınlar kızışma dönemini mi yitirdiler ya da hiç sonu gelmeyen bir kızışma dönemine mi kavuştular?

Kızışma dönemini yitirdiler. Kadınlar âdet döngüsünün ortalarında hemen hiç yumurtlama belirtisi göstermiyorlar. Yumurtanın yumurtalıktan atılması öncesinde rahim boynundaki yapışkan madde kayganlaşır. Bazı kadınlara bu sırada kramp girer. Bazıları bu dönemde hafif bir kanama geçirir. Başkalarının saçları olağanüstü yağlanır, göğüslerinin duyarlılığı artar ya da her zamankinden daha enerjik görünürler. Bir kadının vücut ısısı yumurtlama sırasında hemen hemen bir derece yükselir ve bir sonraki aybaşıya kadar normal düzeyde veya normalin üstünde kalır. Vücudun voltajı yükseldikçe, kadının vücudu aynı zamanda daha fazla elektriklenir. Bu istisnalar hesaba katılmadığı takdirde, yumurtlama sessizdir.

Kadınlar âdet döngüsünün ortalarında aşırı istekli olmaz.[7] Kızışma zamanında bütün primatlar şiş ve çarpıcı cinsel organlar sergilemez. Ama hepsi yumurtlamayı çekici kokular ve flörtçü hareketlerle reklam eder. Oysa kadınların çoğu ne zaman doğurgan olduklarını bilmez. Bir kadın, hamile kalmak için aslında düzenli şekilde cinsel ilişkide bulunmak, çocuk doğurmak istemediği takdirde ise bazı önlemlere başvurmak zorundadır. Yumurtlama kadınlardan gizli cereyan eder.

Bu "sessiz yumurtlama" ne kadar tehlikeli bir olaydır. Milyonlarca, belki de milyarlarca istenmeyen hamileliğe yol açmıştır. Ama Lucy'nin çağındaki sessiz yumurtlamanın avantajları üzerinde fikir yürütmek kolaydır.

Lucy'nin âşığı onun ne zaman doğurgan olduğunu bilmediğinden, yavru sahibi olmak için onunla sürekli çiftleşmek zorundaydı. Sessiz yumurtlama, özel arkadaşını dişinin yakınında tutuyor, dişinin değer verdiği korumayla yiyeceği kendisine sağlıyordu. Âşıklar

Lucy'nin doğurgan olup olmadığını da bilmiyorlardı. Yine de Lucy, onların ilgisine güvenebilirdi. Ve bir dişiyle ilişkide olan erkek primatlar çoğu zaman onun yavrularına da ilgi gösterdiklerinden, bu fazladan âşıklar onun yavrularının üzerine titriyorlardı belki. Sessiz yumurtlama dişiye gereksindiğinden de fazla erkek sağlıyordu.

Erkekler de daha fazla ilişki kurma olanağına kavuşuyordu. Kızışma dönemi diye bir şey kalmayınca, dişisi her an erkeğin emrindeydi. Âşıklar da sürekli hazırdılar. "Karı"sı ve sevgilileri doğurganlıklarını reklam etmedikleri için, bir "koca" sessiz yumurtlama sayesinde damat adaylarını sürekli kovalamak durumunda kalmıyordu. Sessiz yumurtlama böylece barışı da sağlıyordu.

Dişilerin bu olağanüstü özelliğinin tüm ödülleri arasında en şaşırtıcısı seçimdi. Bütün öbür hayvanların yumurtlama döngüsünden ve kâh doruğuna yükselen, kâh gerileyen bir cinsellik dürtüsünden kurtulan Lucy, artık âşıklarını daha dikkatli olarak *seçebilecekti.*

Dişi şempanzelerin her ne kadar çiftleşmede tercihleri varsa ve bazen en önemli anlarda kıpırdayarak ya da çiftleşme pozisyonuna girmeyerek hoşlanmadıklarıyla çiftleşmenin önüne geçseler de, bunlar cinsel isteklerini gizleyemezler, yorgunluk numarası yapmazlar, peşlerine düşen erkekleri kayıtsızlıkla veya hakaretlerle kovalayamazlar. Kimyaları onları çiftleşmeye itmektedir. Aylık hormon akımından kurtulan uzak geçmişteki ninelerimizin beyinlerindeki korteks, bundan sonra cinsel arzularını daha çok denetleyebilecekti. Cinsel ilişkiye girebilmeleri için birçok yeni gerekçe vardı. Güç kazanmak, nispet yapma, şehvet, arkadaşlık ve aşk bunlardan birkaçı. "İstekli mi, değil mi?" sorusu gündeme gelmişti.

İri penisler ve sallantılı göğüsler derken yüz yüze cinsel ilişki ve cinselliğe duyulan sürekli isteklilik; ayrıca rekabet, aşk serüvenleri ve âşıkların yenilenmesi, vücutlarımızı değiştirmeye başlamıştı. Uzak geçmişteki erkeklerle kadınlar eşleşmeye ve birlikte çalışmaya koyuldukça, seçme olgusu erkekle dişinin beynini de biçimlendirecekti.

İnsan ruhu artık tam bir gelişim, tam bir atılım halindeydi.

ONUNCU BÖLÜM

BİR ERKEK NİÇİN BİR KADINA DAHA FAZLA BENZEYEMEZ?

İnsanın Cinsel Beyninin Gelişmesi

İnsan burada iki bölümden oluşmakta
Birisi doğa, öbürü ise sanat, hüner.
Robert Herrick, "*İnsanoğlu Hakkında*"

"Erkek kadından daha cesur, daha kavgacı ve daha enerjiktir. Yaratıcı dehası da daha yüksektir... Kadın özellikle daha derinden müşfik ve daha az bencil olması açısından erkekten ayrılır." Darwin bu sözleri 1871'de yazmıştı. Saldırgan erkek, besleyen, bakıp büyüten kadın; Darwin'e göre, cinsiyetlere özgü bu nitelikler, insanoğlunun en uzak geçmişinden kaynaklanan mirasımızdır.

Darwin, erkeklerin aynı zamanda doğal olarak daha zeki olduklarını düşünüyordu. Bu üstün zekâ, delikanlıların eş kazanmak için dövüşmelerinin gerekmesinden kaynaklanmaktaydı. Tarih öncesindeki erkek atalarımız ailelerini savunmak, ortak iaşe için ava çıkmak, düşmanlara saldırmak ve silah yapmak zorunda olduklarından, erkekler daha üstün zihinsel yetenekler, "örneğin, gözlem, yargı, icat ve hayal gücü" gereksiniyorlardı. Böylece, eski erkek atalarımız arasındaki rekabetten ve güçlü olanın hayatta kalması olgusundan zekâ gelişti – erkeklerde.

Saldırgan ve zeki bir Adem, yumuşak huylu ve saf bir Havva, Darwin'in, etrafında gördüğü cinsiyetler arası eşitsizliğin kanıtıydı. Victoria dönemi İngiltere'sinin şairleri, tacirleri, politikacıları, bilim adamları, sanatkârları ve filozofları hemen tamamiyle erkekti. On dokuzuncu yüzyılın ünlü Fransız nöroloğu, ayrıca, ırklar konusunda uzman Paul Broca, kadınların entelektüellik açısından er-

keklerin çok gerisinde oldukları yolundaki inanışı doğrulamıştı. Broca, 1861'de Paris hastanelerinde cesetlerine otopsi yapılan yüzü aşkın erkek ve kadının beyin ağırlıklarını ölçtükten sonra, "Kadınların zekâ ortalaması erkeklerinkinden biraz düşüktür, abartmamamız gereken, fakat yine de gerçek olan bir fark," diye yazacaktı.

Broca, kadınların daha ufak cüssesini hesaba katarak hesaplarını düzeltmemişti. Fransızların Almanlar kadar yetenekli olduklarını kanıtlamak için türlü formülleri titizlikle uygulamıştı ama, kadın kafatasları için gerekli matematik ayarlamaları yapmamıştı. Kadınların zekâca erkeklerden geri olduklarını zaten herkes biliyordu. O zamanın iklimi buydu.

Bu cinsiyetçi (seksist), inanış, I. Dünya Savaşı'ndan sonra sert tepkilere hedef oldu. Margaret Mead, eğitimin doğaya üstünlüğünü vurgulayan, 1920'lerin entelektüel liderleri arasındaydı. Bayan Mead, kişiliği çevrenin biçimlendirdiğini söylüyor; 1935'de şöyle yazıyordu: "Erkeklere ve kadınlara özgü olarak nitelediğimiz tüm kişilik özellikleriyle cinsiyet arasındaki bağ, aynen toplumun belli bir dönemde iki cinsiyetten birine uygun gördüğü davranışlar, giysiler ve başlık biçimleriyle, cinsiyet arasındaki bağ kadar zayıftır."

Mead'in mesajı, etnik azınlıklar, göçmenler ve yoksullar için olduğu kadar kadınlar için de bir umut taşıyor, "kültürel determinizm" kavramının, yani insanların temelde benzer oldukları görüşünün bilimsel dogmaya katılmasına yardım ediyordu.[1] Erkeklerle kadınları bazı kültürel ziynetlerinden arındırırsanız, karşınızda esas olarak aynı hayvanı bulursunuz. Toplumla yetişme tarzı kadınların kadın gibi, erkeklerin de erkek gibi davranmalarını sağlar. Yani biyolojinin rolü yoktur.

1930'lar ve onları izleyen on yıllar, erkeklerle kadınların esasta benzer olduklarını ilan eden bir bilimsel tez akınına sahne oldu. Ama artık durum değişti. Bir yığın yeni bulgu çıktı ortaya, bilim adamları bugün cinsiyetlerin tamamen farklı olduklarını ve bu farkların, rahim içindeki gelişme sırasında insanın beyninde yerini bulmaya başladığını düşünüyorlar.

Yumurta spermle karşılaşıp döllendiği zaman embriyonun ne erkek, ne de dişi cinsel organları vardır. Ama ceninin yaşamının altıncı haftasında bir genetik mekanizma harekete geçer, kromozomlar da gonad bezlerinin öncülerinin erbezi ve yumurtalık olarak gelişmeleri sinyalini verir. Artık ok yaydan çıkmıştır. Ayırımcı

gonadlar, eğer erbeziyseler, cenin testosteronu üretmeye başlarlar. Bu güçlü erkeklik hormonu, yaşamın üçüncü ayında embriyon dokusunu basarak, erkeğin cinsel organlarını inşa etmeye başlar. Bu cenin hormonları aynı zamanda erkeğin beynini de biçimlendirir. Embriyon eğer kız olacaksa, bu kez erkek hormonlarının uyarısı olmadan gelişir, ve kadının cinsel organları –aynı zamanda da kadının beyni– ortaya çıkar.

Demek oluyor ki hormonlar, ceninin beynine cinsiyet damgasını vururlar. Birçok bilimci, bu beyin mimarisinin, hayatın sonraki dönemlerinde ortaya çıkan cinsiyet farklılıklarını yaratmada rol oynadığını düşünüyor. Ben, bu cinsiyet farklılıklarının yüzyılların ötesinden, uzak atalarımız olan erkeklerle kadınların eşleşerek çocuklarını "karı" ve "koca" olarak büyütmeye başladıkları uzak geçmişimizden geldiğini eklemek isterim.

Konuşma Yeteneği

Amerikalılar arasında yapılan sözel yetenek testlerinde, küçük kızların ortalama olarak erkek çocuklardan daha erken konuştukları açıklık kazanmaktadır. Daha akıcı konuşmakta, daha düzgün bir gramer sergilemekte, ağızlarından her defasında daha çok kelime çıkmaktadır. On yaşına gelen kız çocukları, sözlü muhakemede, yazılı nesirde, sözlü hafızada, şivede ve imlada üstündür. Yabancı dillerde daha yeteneklidirler. Daha az kekelerler. Erkeklerden dört kere daha az okuma güçlüğü (disleksi) çekerler.

Bu, erkek çocuklar meramını anlatamıyor, ya da *bütün* erkek çocuklarının sözel hünerleri bütün kızlarınkinden daha zayıftır anlamına gelmez. Erkekler farklıdır, kadınlar da öyle. Aslında bir cinsiyet içinde, iki cinsiyet arasında olduğundan daha fazla fark vardır. Batı'nın mirası bunun kanıtıdır. Batı toplumları son dört bin yılda kadınların hatip, şair, roman ve oyun yazarı olma fırsatlarını bastırmış, buna karşın, erkek dahileri teşvik etmiştir. Bu durumda, konuşmacılarımızın ve edebiyat alanındaki devlerin çoğunluğunun erkek olmasına şaşmamalı. Fakat bilim adamları, kadınların ortalama olarak erkeklerden daha fazla sözel yetenek sergilediğinde birleşiyorlar.

Bu cinsiyet farklılıkları doğrudan doğruya öğrenilmiş de olabilir. Bazılarının iddiasına göre, kız bebekler oğlanlardan daha gelişmiş olarak doğduğundan, kızlar konuşma yeteneği bakımından biraz avantajlı olarak hayata başlar, sonradan da anne ve babalarla okul sistemi, çocuklar büyürken bu yeteneği daha da geliştirir.

Sözlü ifade hünerlerinin kızlara oğlanlara olduğundan daha sürekli olarak aşılandığına dair daha bir sürü iddia ortaya atılmıştır. Fakat eldeki veriler şimdi cinsiyet farklılıklarının temelinde biyolojik bir öğe de bulunduğunu öne sürüyor.

Kadınlar yalnız Birleşik Amerika'da değil, İngitere, Çekoslovakya ve Nepal kadar farklı yerlerde de daha akıcı konuşuyor. "Eğitsel Başarıların Değerlendirilmesi İçin Uluslararası Kurul" geçenlerde beş kıtadaki on dört ülkeden alınmış öğrencilere ait 43.000 yazı örneğinde kızların, düşüncelerini kâğıt üstünde daha açık olarak ifade ettiklerini bildirmiştir. Fakat kadınların konuşma üstünlüklerinin en çarpıcı kanıtı, dişilik hormonu estrojenle kadınların sözel hünerleri arasındaki bağdır.

Psikologlar, üreme yaşındaki iki yüz kadının konu edildiği yakın tarihli bir inceleme sonucunda, kadınların, âdet döngülerinin ortalarında, yani estrojen düzeylerinin en yüksek olduğu sırada, her zamankinden daha üstün bir sözel hüner sergilediklerini gösterdiler. Örneğin, "Çakar çakmaz çakan çakmak" gibi dil sürçmesine sebep olan türden bir tekerlemeyi beş kez üst üste olabildiğince çabuk tekrarlamaları istendiğinde, kadınlar, özellikle âdet döngüsünün ortalarında her zamankinden başarılı oluyorlardı. Ama aybaşının bitiminden hemen sonra, yani estrojen düzeylerinin çok daha alçak olduğu sırada, bu kadınların hızında gerileme görülüyordu. Ama kadınlar en başarısız oldukları zamanlarda bile, sözel ödevlerde erkekleri geride bırakıyorlardı.

Matematik Uçurumu

Erkekler ortalama olarak yüksek matematik (aritmetik değil) problemlerinin çözümünde üstündür. Ve genellikle haritaları okumada, labirentlerin sırrını çözmede ve birçok başka görsel-uzamsal ve nicel işleri tamamlamada genellikle daha iyidirler.

Bu hünerlerin bazıları çocuklukta ortaya çıkar. Küçük erkek çocukları oyuncakları söker, etraflarındaki alanı daha çok araştırırlar. Uzaydaki cisimleri izlemede daha ustadırlar, soyut düzenleri ve bağlantıları da daha doğru olarak görebilirler. On yaşına varan erkek çocuklar, üç boyutlu cisimleri hayallerinde devrettirebilir, düz kâğıt üstünde üç boyutlu alanları doğru olarak görebilir ve başka bazı mekanik ve uzamsal problemlerde yüksek puan tutturmaya başlayabilirler. Sonra, ergenlik çağına ulaşan erkek çocuklar bu kez cebirde, geometride ve görsel-uzamsal-nicel yetenekleri içeren başka konularda da kızları geçmeye başlarlar.

50.000 yedinci sınıf öğrencisinin katıldığı yetenek testinde 260 erkek ve 20 kız öğrenci 800 problemden 700'ünü çözebildiler; oran, 13'e 1'di. ABD'de, matematikteki her dört doktoradan üçünün sahibi erkekler olmaktadır. Ve uzamları görüş keskinliğiyle matematiğe ilgideki cinsiyet farklılıklarına birçok başka toplumda da rastlanmaktadır.

Kadınlardaki sözel yetenekler gibi, erkeklerde gözlenen bu yeteneklerin de önemli bir kültürel öğesi vardır. Fakat aynı zamanda, egemen erkeklik hormonu testosteron, Y kromozomu ve matematikle bazı görsel-uzamsal-nicel görevlerdeki üstünlük arasında bir ilişki vardır. Rahimde anormal derecede yüksek erkek hormonları alan (ceninin bir düzensizliği ya da annenin hamileyken aldığı ilaçlar nedeniyle) kızlar, çocukken oğlan gibi yaramaz olur, okul yaşlarında da matematik sınavlarında daha başarılı olurlar. Aksine, düşük testosteron düzeyli ergin erkek çocuklar da uzamsal ödevlerde başarısız olurlar. Dahası, fazladan bir Y kromozomu (XYY) olan erkekler görsel-uzamsal testlerde daha yüksek puan tutturmaktadır. Buna karşın fazladan bir X kromozomu olanların (XXY veya Klinefelder Sendromu) uzamsal yeteneği daha düşüktür.

Kadınların üstün uzamsal yetenekler geliştiremediğini söylemek istemiyorum. Aksine, Irwin Silverman ve Marion Beals adlı bilginler, geçenlerde kadınlarda ilginç bir uzamsal yeteneği ortaya çıkarmışlardır. Bazı erkeklerle kadınlara, bir kâğıt üstüne çizilmiş olan bir odadaki birçok farklı cismi göstererek, gördükleri cisimleri hatırlarında tutmalarını istemişlerdi. Daha sonra katılımcılardan hatırlarında kalan cisimleri bildirmelerini istediler. Sonuçta kadınlar, duran cisimlerle bunların yerleri hakkında çok daha fazlasını anımsayabilmişlerdi.

Demek oluyor ki, her cinsin özel uzamsal yetenekleri vardır.

Toplum kadınlara matematikte, erkeklere de ana dillerinde başarısız olmayı mı öğretiyor? Cinsiyetler arasındaki bu farklara ışık tutmak için birçok kültürel açıklama ileri sürülmüştür: Öğretmenlerin tavırlarıyla öğrencilerine davranışları, anne ve babanın çocuklara karşı tutumları, erkek ve kız çocuklarını bir yetişkin olmaları için nasıl eğittikleri, matematiğin erkeksi olduğuna dair toplumun inancı, erkek ve kızların oynadıkları farklı oyunlarla sporlar, her cinsin kendini görüşü ve amaçları, çocuklar üzerindeki çok sayıdaki toplumsal baskılar, testlerin hazırlanış biçimi ve bilim

adamlarının sonuçları nasıl yorumladıkları bile test puanlarını hiç kuşkusuz etkiler. Okul yetenek puanları da cinsiyet kadar toplumsal sınıfa ve etnik kökene göre farklılık gösterir. Ve standartlaştırılmış matematik testlerinde kızlarla erkeklerin başarı oranı arasındaki fark da 1970'lerden beri azalmıştır.

Biyoloji insanın yazgısı mıdır?

Kesinlikle hayır. Kültürün, insan davranışlarını biçimlendirmede çok büyük bir rol oynadığını kimse inkâr etmez. Ama aym derecede anlamlı olan bazı önemli gerçekleri görmezlikten gelmek de bilime aykırı olur. Örneğin, bebeklerde erkek/dişi farklarına ilişkin veriler, okul yetenek testlerinden başka testlerde erkek/dişi farklarının devamı, ergin kızların toplumsal baskı yüzünden *başka* işlerde geri kalmamaları, başka ülkelerden doğrulayıcı veriler ve testosteronla uzamsal yetenekler, estrojenle sözel yetenekler arasında bağlantı kuran literatür; bunların hepsi iki cinsin gerçekten de bazı uzamsal ve sözel yeteneklerde farklılıklar gösterdikleri, cinsler arasındaki bu farklılığın da en azından kısmen erkekle kadının biyolojisindeki farklardan kaynaklandığı görüşünü destekliyor.

Bu cinsiyet farklılıklarının evrimsel açıdan anlamlı olduğunu eklemek isterim. Uzak geçmişteki atalarımız binlerce yıl önce iz sürmeye ve hayvanların etrafını çevirmeye başladıkları sırada, içlerinden harita okumada ve labirentleri aşmada usta olanları hayatta kalmış olmalı. Oysa uzak geçmişteki kadınların sadece karmaşık bir bitki kalabalığı içinde sebze toplamaları gerekiyordu, onlar da başka bir uzamsal yetenek olan durağan cisimlerin yerlerini anımsamada üstün bir yetenek geliştirdiler. Görevi küçükleri büyütmek olan kadınlar için ise sözel yetenekler büyük önem taşımış olmalı.

Dolayısıyla, eşleşme bağı ortaya çıkıp avcılık - toplama - çöpçülük geleneği biçimlenirken, yetenekler konusunda cinsiyetler arasındaki ince farklar da gelişti.

Cinsiyetler arasındaki *başka* farkların *biyolojik bir temelinin* bulunması mümkün olduğu gibi, uzun göçebelik geçmişimizde gelişmiş de olabilirler.

Kadının Sezgisi

Darwin, "Seziş gücünün kadında erkeklerdekinden daha belirgin olduğu genellikle kabul edilmiştir," diye yazmıştı.

Bilim Darwin'i haklı çıkarmak yolundadır. Testler, kadınların ortalama olarak, duyguları, şartları ve sözel olmayan her türlü çev-

resel bilgiyi erkeklerden çok daha etkin biçimde algılayabildiklerini ortaya koymuştur. Başın hafif bir çevrilişi, gerilen dudaklar, çöken omuzlar, vücut ağırlığının kaydırılması, ses tonunda bir değişiklik, bu belirli belirsiz hareketlerin her biri, konuğunun rahatsız, ürkek, öfkeli ya da hayal kırıklığına uğramış olduğunu kadının sezmesine yardımcı olur. Bu yetenek beynin anatomisinden kaynaklanabilir mi? Belki de.

Beynin iki yanını birleştiren sinir lifi yumağı (*Corpus callosum*) kadınlarda kalınlaşır ve arkaya doğru sarkar, fakat erkeklerde tekbiçimli silindir biçimindedir. Dolayısıyla da kadının beyninin iki yanı arasındaki bağlantı daha iyidir. Beynin her bir yarısının içindeki bölümler de birbiriyle daha iyi bağlantılı olabilir. İnme kurbanları, beyin tümörü bulunan ya da beyni hasar gören hastalar ve de normal kimseler üzerinde yapılan birkaç yüz deneyden anlaşıldığına göre, kadınların yetenekleri korteks üstünde daha geniş alana yayılmıştır; buna karşın, erkeklerin yetenekleri daha sınırlı bir alanda toplanmıştır, beyin yarıları da biraz daha bağımsız olarak çalışmaktadır.

Bu durum, kadınların sezgisinin bir açıklaması olduğunu ima ediyor. Kadınlar belki de daha geniş bir görsel, işitsel, dokunsal ve kokusal duyu alanından eşzamanlı olarak işaretler almakta, sonra bu bilgi parçalarının sentezini yapmaktadır. Darwin'in övdüğü sezgiyi kadınlara veren bu olabilir.

Ve kadınların sezgisinin eğer biyolojik bir öğesi varsa, bunun büyük ölçüde binlerce yıl önce kadınlara, bebeklerinin gereksinmelerini keşfetmede yardımcı olmak için geliştiğini ileri sürmek hiç de mantıksız olmaz.[2]

Kadınların sözel yetenekleri, erkeklerin matematikteki ve bazı uzamsal problemleri çözmekteki üstünlükleri ve kadınların sezgisi, cinsiyetler arasında, biyolojik bir öğesi varmış gibi görünen ve çok eski, tarih öncesi geçmişimizde gelişmiş olabilecek biricik farklılık değildir.

Bütün yaşlardaki kadınların daha mükemmel hareket koordinasyonları vardır, minik cisimleri kolaylıkla kullanabilirler. (Dikiş dikmede bu nedenle üstün değiller. Cerrah neşterini kullanmada da daha becerikli olabilirlerdi.) Kadının bu marifeti, âdet döngüsünün ortalarında, yani estrojen düzeyleri doruktayken, daha da artar; bu da, bu el becerisinin fizyolojik bir öğesi olduğunu göstermez mi? Erkek çocuklarla yetişkin erkekler hız ve güç gerektiren

kaba devimsel becerilerde ortalama olarak daha ustadırlar. Bunların arasında koşmayla atlamayı, sopa, taş ve top atmayı sayabiliriz.

Cinsiyetler arasındaki bu farklılıkların bir kez daha genetik bir mantığı vardır. Uzak geçmişteki ilkel kadınlar daha çok, tohumlarla yemişler topluyorlar, bebeklerinin üstündeki pislikleri ve çerçöpü ayıklıyorlardı. Devimsel becerileri daha yüksek olanların daha çok hayatta kalmış olmaları olasıdır. Böylece bu özellik modern kadına kadar gelmiştir. Buna karşın, erkekler de yırtıcı hayvanlara ve hareket halindeki hayvanlara daha çok silah fırlattıkça kaba devimsel koordinasyona olan yetenekleri gelişmiştir.

Oğlanlar Ne De Olsa Oğlandır

Erkeklerle kadınları son bir özellik daha ayırır: Darwin'in de dediği gibi, erkekler ortalama olarak daha saldırgandır, kadınlar ise daha duygusal ve eğiticidir.

Japonya'da, Filipinler'de, Kenya'da, Hindistan'da ve New England'in önemsiz bir küçük kenti olan "Orchard Town"da saldırganlık üzerinde yapılan etkin bir araştırmada Beatrice ile John Whiting adındaki antropologlar, erkek çocukların bütün toplumlarda daha saldırgan olduğunu keşfetmişlerdir. Psikologlar da Amerikalılar için bunu doğrulamaktadır. Yeni yürümeye başlayan erkek çocuklar kapar ve tırmalarlar. Yuvadaki erkek çocuklar birbirini kovalamakta ve güreşmektedirler. Ergin erkek çocuklar bedensel temas gerektiren sporlardan hoşlanırlar. Kuralsız ve dövüşlü oyunlar maymunlarda olduğu gibi, tüm çocukluk boyunca hemen hemen yalnız erkeklerin uğraşıdır. Savaşın şiddeti ve bu tür faaliyetler erkekleri daha çok çeker. Ve dünya yüzündeki cinayetlerin çoğunluğu erkekler ve çoğu kez de yüksek testosteron düzeyli genç erkekler tarafından işlenmektedir.

Kadınların hiç de saldırgan olmadıklarını ileri sürmüyorum. Kadınların son derece çetin, bazen fiziksel açıdan şiddetli olduklarını hepimiz biliyoruz; ayrıca, çocuklarına karşı son derece koruyucudurlar. Hele bir bebeği tehdit edin de, annesinin ne kadar şiddetli ve öfkeli olabileceğini görün. Fakat bilim adamları, kadınların saldırganlığında çevrenin daha büyük bir rol oynadığını, erkeklerin saldırganlığının ise hormonlar tarafından yönetildiğini düşünüyorlar.

Bu saldırgan ruhun, birkaç milyon yıl önce Afrika'nın çayırlarında yırtıcı hayvanlara ve düşmanlarına karşı harekete geçtikleri zaman erkeklerin çok işine yaradığı kesin.

Duygusallık ve eğiticilik, çoğu zaman erkeklerdeki saldırganlığın, kadınlardaki karşılığı sayılmaktadır. Dünya yüzünde her etnik grubun ve toplumun (ve başka her tür primatın) dişileri, bebeklere daha çok ilgi, gereksinimlerine daha çok hoşgörü gösterirler. Ayrıca, bilinen bütün toplumlarda bebeklerin büyütülmesine ilişkin görevlerin en büyük kısmını kadınlar üstlenmişlerdir.

Bazıları, kadınların çocuk bakımına gösterdikleri ilgiyi öğrenilmiş davranış olarak nitelendirme eğilimindedir. Fakat bulgular bunun da biyolojik bir temeli olabileceğine işaret ediyor. Kız bebekler konuşur gibi sesler çıkarır, gülümser ve insanların yüzüne bakarak tatlı tatlı mırıldanır, erkek bebekler ise cisimlerle yanıp sönen ışıklara bakarak homurdanır. Kız bebekler dokunuşa, tiz seslere, gürültülere, ses tonlarındaki değişmelere, tatlara ve kokulara daha duyarlıdır. Küçük kızların ilgi süreleri de daha uzundur, daha az projeye daha çok zaman harcarlar. Oğlanların daha çabuk dikkatleri dağılır, daha etkindirler ve yeni şeyler keşfetmeyi severler. Kızlar yeni insanlara ilgi gösterir, oğlanlar ise yeni oyuncaklarla ilgilenir. Kızlar karşılarındakinin ruhsal durumunu ses tonundan keşfetmede daha ustadır. Bütün bu özellikler, çocuk büyütürken yararlıdır.

Psikolog Carol Gilligan *In a Different Voice* (Başka Bir Sesle) adlı, 1982 tarihli kitabında kadınların aynı zamanda insanlararası ilişkilere olağanüstü bir duyarlılık gösterdiklerini ileri sürüyor. Yüzü aşkın erkek ve kadın, erkek ve kız çocuğuyla yaptıkları söyleşiler sonucunda o ve meslektaşları, kadınların başkalarına karşı bir bağlılık, yakınlık, yükümlülük ve sorumluluk ağının içinde aktörlüğe kalkıştıklarını keşfettiler. Kadınlar daha sonra bu bağları geliştirirlerler ki bu, bebekleri grup halinde büyütmeye yardımcı bir başka niteliktir.

Erkeklerin saldırganlığı testosteronla bağlantılı olduğuna göre, kadınların çocuklara yaklaşımının da fizyolojik bir öğesi olsa gerek. Tek bir X kromozomuyla, veya Turner sendromuyla doğan kişiler "son derece kadınsı"dır. Sporlara ve çocuklar arasındaki dövüşlere daha az ilgi duyar. Süslenmeyle normal kızlardan daha fazla ilgilenirler. Matematik ve uzamsal görevlere ilişkin testlerde son derece düşük puan alırlar. Ama bu kızlar buna karşın evlenmekle daha çok ilgilenir ve çocuklara büyük bir yakınlık duyarlar.

Kadınların insanca ilişkilere duyarlılıkları, yakınlık gereksinmeleri, insanların yüzlerine duydukları doğal ilgi, gürültü, koku alma, dokunma ve tad alma duyularının keskinliği ve daha uzun dik-

kat süreleri, o çok eski zamanlarda yaşayan dişiler, bebeklerini büyütürken gelişen kadın ruhunun bazı değişik yönleridir.

August Strindberg'in 1887 tarihli *Baba* adlı oyununda, bir adam, bir kadına, "Eğer maymunların soyundan geliyorsak, farklı iki türden olmalıyız. Aramızda benzerlik yok, öyle değil mi?" diyordu. Kadın düşmanı İsveçli tabii ki abartıyordu. Ama ortalama erkeklerle kadınların sahibi bulundukları farklı uzamsal, sözel ve sezgisel yeteneklerin, farklı el-göz koordinasyonu türlerinin ve saldırgan ve şefkatli davranışları arasındaki farklılıkların biyolojik bir öğesi var görünüyor. Ve mantık, bunların insanlardaki avcılık ve toplama geleneğinin gelişimiyle ortaya çıktığını doğrulamaktadır.

Şöyle ya da böyle, hiçbir cinsiyet, öbüründen daha zeki değildir.

Darwin burada yanılmıştı. Zekâ binlerce farklı yeteneğin kolajıdır, tek bir özellik değildir. Bazı kimseler harita okumakta veya yüzleri tanımakta üstünlük gösterirler. Bazıları zihinlerinde cisimleri döndürebilir, bazıları ise bir otomobili onarabilir ya da bir şiir yazabilirler. Bazı kimseler çetrefil bilimsel problemlerin kolaylıkla hakkından gelir, bazıları güç toplumsal sorunları çözümlemekte ustadır. Bazı kimseler müziği kolayca öğrenir, başkaları birkaç haftanın içinde yabancı bir dili konuşabilir. Bazıları ekonomik kuramları, başkaları felsefi fikirleri anımsar. Bazı kimseler her şeyin herkesten fazlasını anımsar, fakat bildiklerini ifade edemez veya anlamlı biçimde uygulayamaz. Başkaları çok daha azını bilir, fakat kendilerini yaratıcı biçimde ifade eder ve genellemede bulunmada veya bilgilerini veya fikirlerini kullanmada daha ustadır. İnsanlarda görülen akıl, espri ve kişilik konularındaki çok büyük farklar bundan ileri gelir.

Bununla birlikte cinsiyetler aynı değildir. Bazı kadınlar parlak birer matematikçi, besteci veya satranç oyuncusudur, bazı erkekler dünyanın en mükemmel hatipleri, oyun yazarları ya da çevirmenleridir. Fakat bir sürü veri, her cinsin ortalama olarak bir gizli eğilimi, bir melodisi, bir teması olduğunu ortaya koyuyor.

Bir erkek niçin bir kadına daha fazla benzeyemez?

Bir kadın bir erkeğe niçin daha fazla benzeyemez?

Uzamsal ve sözel yetenekler, kadının sezgisi, kaba ya da hassas devimsel koordinasyon, saldırgan veya müşfik davranış seçimi, belki de erkek ve kadın atalarımızın, yaşamak için leş çöpçülüğü,

avcılık ve yiyecek toplamak amacıyla eski dünyanın çayırlarına çıkmasından da önce başlamıştı.

"Darwinci adam, terbiyeli, nazik de olsa / Olsa olsa bir maymundur, traşlı." İngiliz operet güftecisi W.S. Gilbert'in mısraları bunlar. Hayvanla insan arasında bir devamlılık bağı olduğunu ilk düşünenler, modern bilim adamları değildir. Modern şempanzelerin arasında insanların avcılık ve yiyecek toplayıcılık geleneğinin gelişmemiş bazı özelliklerine rastlayan antropolog William McGrew da bunu doğruluyor.

Hatırlayacağınız üzere, Doğu Afrika'da Tanganyika Gölü kıyılarında yaşayan şempanzeler, yiyecek için avlanır. Hayvanları izler, kovalar ve öldürürler. Bunlar uzamsal, sakin ve saldırgan işlerdir. İnsanların erkekleri de bölgelerin sınırlarında devriye gezer, toplumlarının arazilerini korurlar —bunlar ise daha uzamsal, sessiz ve saldırgan görevlerdir. Erkek şempanzeler daha fazla ot ve taş savururlar— kaba devimsel (motor) alışkanlıklardır bunlar da.

Dişi şempanzeler toplayıcıdır. Erkeklerden üç kez daha fazla termit ve karınca avlarlar. Bu işler çok ince bir hüner ve de becerikli eller gerektirir. Adi şempanzelerin dişileri toplumsal bir uğraş olarak birbirlerini "tımar eder". Bu arada, ellerinin maharetine dayanarak saatler boyu birbirlerinin tüylerinin arasından çalı çırpı ayıklarlar. Ve yiyecek arayıp birbirlerine çekidüzen verirken, dişi şempanzeler bir yandan da yavrularıyla iletişim kurar, onlara dokunur ve onlarla konuşurmuş gibi sesler çıkarırlar. Bu da sözel yeteneklerini sivriltmiştir. Birçok gelişmiş düzeydeki maymun türdeşleri gibi erkek şempanzeler de havlamak, homurdanmak, gürlemek, saldırganlık anlatan tiz sesler çıkarmak âdetindedir. Dişileri buna karşın "berrak bir sesle çağrı" da bulunur. Bunlar, türdeşleriyle yakınlık bağları kurmak için bir tür yalvarıştır.

Bu veriler, cinsler arasındaki modern ayrımlardan bazılarının, Afrika'nın çayırlarına inişimiz sürecinde önceliği olduğunu gösteriyor. Ve atalarımız ufak av hayvanları toplarken, avlanırken, leş avcılığına çıkarken ve açık ovalarda tohum ve yemiş ararken, cinsiyetlerin bu rolleri yaşamsal bir önem kazanmış, bu arada günümüz erkek ve kadınlarının, uzamsal ve sözel yetenekler, sezgi, el-göz koordinasyonu ve saldırganlık alanlarındaki farklılıklarını oluşturmuştur.

"Vadi"

Yaklaşık dört milyon yıl önce Afrika savanlarında dolaşan Lucy ile akrabalarının arasında, erkeklerin leş avcılığı yapıp avlandıklarına, dişilerin ise yiyecek topladıklarına ilişkin hiçbir fiziksel kanıt yoktur. Elimizde yalnızca ayak izleri ve birkaç parça eski kemik bulunuyor. Fakat iki milyon yıl öncesine ait fosil kanıtlar daha boldur. Ve bazı garip arkeolojik kalıntılar, insanlar arasında cinsiyetlerin rollerinin –ve beyinde cinsel farklılıkların– ortaya çıkmaya başladığını gösteriyor.

Bu veriler Tanzanya'daki Olduvai Vadi'sinden geliyor. Bir nehir, bu kurak ve çorak kanyon arazisinde son 200.000 yıl içerisinde kayaların arasında derin bir yarık oyarak eski jeolojik katmanları açığa çıkarmıştı. Mary ile Louis Leakey, 1930'lardan beri bu yarıkta kazılar yaparak ilk insanların izlerini araştırdılar. 1959'da ise Mary, vadinin dibinde bir yer keşfetti. Yatak I adı verilen bu katman, 1.7 ilâ 1.9 milyon yıl önceki hayatı gözler önüne seriyordu.

Bu bölge bataklık, orman ve ağaçlarla çevrili sığ, hafif tuzlu ve zümrüt renkli bir göldü o sıralarda. Pelikanlar, leylekler, balıkçıllar ve su aygırları durgun bölümlerinde dolaşmıştı. Timsahlar da tuzlu suda yüzmüştü. Ördeklerle kazlar suyun kıyısındaki papirüs sazlarının arasında yuvalarını yapmışlardı. Gölün kıyılarından yukarıya meyleden arazilerde orman, yerini yer yer akasya ağaçlarıyla beneklenmiş açık ovalara bırakıyordu. Maunlarla yaprak dökmeyen ağaçlar, dağ yamaçlarından volkanların doruklarına kadar tırmanıyordu.

Eski gölün doğu kıyısındaki tuzlu batak köşeler bir zamanlar bol tatlı sulu nehirlerle beslenirdi. Mary Leakey, iki bin beş yüz parça eski alet ve yontma taş parçalarını burada dünya yüzüne çıkartmıştı. Ne yaptığını bilen biri bu aletleri yapmıştı. Bazıları iri lav, kuvarsit ile değişik taş parçalarıydı ve kenarları yontularak keskinleştirilmişti. Başka buluntular daha büyük kayalardan yontulmuş taş dilimleriydi. Keskin taş kıymıkları ve şekil verilmemiş taş parçaları kıyı boyunca yerlere saçılmıştı. Bu aletlerden bazıları yerel taşlardandı, başkaları kilometrelerce uzaktaki kaya katmanlarından, nehir yataklarından ve lav akıntılarından geliyordu. Aletlerden bazıları başka yerlerde yontulmuş ve gölün kıyısına öylece bırakılmıştı. Başkaları batak yerlerde yontulmuş ve üzerlerinde çalışıldıktan sonra alınıp götürülmüş, yalnızca kırpıntıları geride kalmıştı. Demek ki burası bir alet fabrikası ve deposuydu.

Oldowan aletleri olarak bilinen bu ilkel balta ve kazmalar, bulunanların en eskileri değildir. Birisi bundan iki buçuk milyon yıl önce Habeşistan'da da bazı aletler bırakmıştı. Fakat Olduvai'deki Yatak I'de bulunan bu aletler emsalsizdi.

Etraflarında yaklaşık altmış milyon kemik parçası yatıyordu. Filler, su aygırları, gergedanlar, domuzlar, yaban mandaları, atlar, zürafalar, oriks denilen Afrika ceylanları, bazı geyik türleri, öküz başlı antiloplar, Grant ve Thompson ceylanları ve impalalar bu kemik parçalarının ait oldukları iri türlerdi. Orada kaplumbağaların, sorekslerin, ada tavşanlarının, ördeklerin ve yüzlerce başka küçük hayvanların ve kuşların da kemikleri bulunmuştu. Karı koca Leakeyler, altmışlı ve yetmişli yıllarda eski gölün çevresinden bundan başka beş sit daha ortaya çıkardı. Bir tanesinde bir fil, kasaplık hayvan gibi doğranmıştı.

Olduvai'deki bu kalıntı kalabalığı, tıpkı silinmiş parşömenler gibi, yarı silinmiş kara tahtalardır. Fakat yepyeni bir bilim dalı olan "tafonomi" çok uzun zaman önce bu göl kıyısında olup bitenleri saptamaya başlamıştır.

Kemik Bilmeceleri

Tafonomi, fosilleşmiş kemikleri geriye doğru çalışarak etüt eden marifetli bir bilim koludur. Tafonomi uzmanları, modern insanların kasaplık hayvanları nasıl doğradıklarına, aslan veya sırtlan gibi etoburların kemikleri nasıl çiğnediklerine ve suyla rüzgârın, kemikleri arazi üstünde nasıl dağıttığına bakarak, eski kemiklerin bulundukları zamanki konumlarına ve durumlarına nasıl geldiklerini saptarlar. Tafonomi uzmanları, örneğin, avcıların hayvan gövdelerini doğramalarını gözlemişler ve avcıların eti kesip çıkarırken uzun kemiklerin ortasında kesik izleri bıraktıklarını bildirmişlerdir. Avcılar, deriyle tendonları çıkarmak için kemiklerin uçlarında çok belirgin işaretler bırakmaktadır. Oysa sırtlanlar, ayakları ve kemiklerin uçlarını kemirmekte, bu arada kemik kalıntılarında çok farklı işaretler bırakmaktadır.

Antropologlar bunlardan ve birçok başka tafonomik ipucundan yararlanarak, iki milyon yıl kadar önce Olduvai'de olanları toparlamaya çalışmışlardır. Bu arada Henry Bunn ile Ellen Kroll'un çalışmaları çok inandırıcıdır.

Bu antropologlar, bulunan eski kemikleri inceledikten sonra, atalarımızın kaplumbağaları, soreksleri, balıkçılları ve başka küçük yaratıkları ipten tuzaklarla ya da elleriyle yakaladıklarını ileri sür-

düler. Aslanlar, öldürdükleri hayvanların leşini sürükleyip götürecekleri için, antropologlar, ceylan gibi orta boy hayvanları atalarımızın avlayıp öldürdüklerini tahmin ediyorlar. Üstünde etoburların diş izleri olmayan iri hayvan kemikleri, büyük bir olasılıkla atalarımızın, kurak mevsimin sonunda yere yığıldıkları zaman öldürdükleri hayvanlara aitti. Üstünde etobur diş izleri olan kemikler ise atalarımızın leş hırsızlığının ürünüydü.

Belki de etobur rakiplerini, butları çalabilecek kadar uzun bir süre yemeklerinin başından kaçırabilmişlerdi. Ya da belki rakipleri uyuklamak üzere çekildikten sonra, öldürülen hayvanların kalıntılarını almışlardır. Leoparların ağaçlara taşıdıkları hayvan leşlerini çalmış da olabilirler.

O eski atalarımız yalnız toplamakla, leş çalmakla ve hayvan avlamakla kalmamış, bu hayvanları öldürüp doğramış da olmalılar. Aletlerden bazılarında et kesmekten ileri gelen mikroskopik kesikler vardır. Kemiklerin birçoğunun ortasındaki paralel kesik izleri, birisinin et parçalarını kesip çıkardığı yerlerdir. Başka fosil kemiklerin eklemlerinde görülen alet kesikleri, birisinin bacakları eklemlerinden koparıp o uzun kemikleri kıyıya taşıdığını gösteriyor.

Öküz başlı antilop gibi orta boy hayvanlara ait etli bacak kemiklerinin bolluğu ise atalarımızın "grup içinde paylaşma"ya yetecek kadar etlerinin olduğunu gösteriyor. "İnsanlar" bundan hemen hemen iki milyon yıl önce hayvan öldürmeye, etlerini taşımaya ve paylaşmaya başlamışlardı.[3]

Ama kemiklerle taşlar niçin ayrı ayrı kümeler halinde bulunmuştu? Kemiklerin, aletlerin ve sitlerin uzun süreli incelenmesinden ve bütün bu verileri, enerji harcaması, yolculuk süresi ve başka değişkenlerle birleştiren bilgisayar çalışmalarından sonra antropolog Richard Potts, Olduvai'deki bu kemik ve taş kümelerinin bulunduğu yerlerin, "taş kilerleri", yani atalarımızın, aletlerini ve taş hammaddelerini istifledikleri yerler olduğunu varsaydı. Burada aletler yapıyor, aletlerini bırakıyor ve çabucak işlem görmesi için hayvan parçalarını buraya getiriyorlardı. Sonra, eti kemiklerden sıyırıyor, kemiklerdeki iliği çıkarıyor, deriyle tendonları da aldıktan sonra sırtlanlar gelmeden mezbahayı terk ediyorlardı. Ellerinde etle tekrar bölgeye geldikleri zaman bu taş kilerlerini tekrar ziyaret ediyorlardı.

Yıllar on yıllara yerini bıraktıkça kemiklerle aletler ve hammaddeler birikti. Böylece Mary Leakey günün birinde bu çöp yığınlarını buldu.

Bu çöp yığınları kadınlar, erkekler ve cinslerin yeteneklerinin gelişmesi hakkında önemli bir şey anlatırlar. İki milyon yıl önceki atalarımız eğer arazinin şurasında burasında etleri doğramak için aletleri ve hammaddeleriyle eksiksiz korunaklar bulundurmuşsa, bu, ilk insanların faaliyetlerini koordine ettikleri, orta ve iri cüsseli hayvanlardan et sağlamak için tehlikeli maceralara atıldıkları, sonra yemek üzere, but gibi büyük et parçalarını gölün kıyısındaki ortak yerlere götürdükleri, parçaladıkları, akrabalar ve dostlarla paylaşacak kadar çok yiyeceklerinin olduğu anlamına geliyordu. Çoğunlukla küçük bebeklerin sorumluluğunu taşıyan o devirdeki kadınların, orta boy hayvanları avlamak, hatta leşlerinden et çalmak gibi tehlikeli faaliyetlere katılmış olmaları çok uzak bir olasılıktır.

Darwin'in "avcı adam" kavramını ortaya atmasını izleyen yıllarda bilim çevreleri ilk kadınların rollerini uzun zaman görmezlikten geldiler. Fakat revizyonist antropologlar 1980'lerin başlarında yanlışları düzeltmeye giriştiler. Bugünlerde çoğu, atalarımızın kadınlarının asıl fıstık, yemiş, sebze ve yumurtayla başka seçme yiyecekler toplamak gibi daha güvenli faaliyetlerde bulunduklarını düşünüyorlar.

Ne yazık ki toplamanın başlıca araçları olan kazma sopası ve kese gibi eşyalar normal olarak fosilleşmez. Fakat bilim adamları yakın zamanda Güney Afrika'da Swartkrans'daki bir mağarada uçları inceltilmiş uzun ve kırık antilop kemikleri buldular. Uçlara yakın mikroskopik aşınmalar, birisinin bu basit gereçleri, sebzeleri topraktan sökmek için kullandığına işaret ediyordu. Bu döneme ait eski dişler, atalarımızın bol meyve yediklerini gösteriyor. Hatta Potts, etin, yiyecek listelerinin yüzde 20'sinden azını oluşturduğunu ileri sürüyor.

Öyleyse erkekler daha çok avlanmak ve leşlerden et çalmakla uğraşıyor, kadınlar ise sebze toplama işinin büyük bir kısmını hallediyor idiyse, iki milyon yıl önce kadınların çok önemli görevleri vardı. Zaman ilerledikçe, erkeklerin haritaların ve labirentlerin çözümü ve başka uzamsal yetenekleri, saldırganlıkları ve kaba devimsel (motor) koordinasyonları gelişecekti. Sonra, günler yüzyıllara dönüştükçe, kadınların durağan cisimlere yönelik uzamsal bellekleri, sözel yetenekleri, çocuk büyütmekteki ustalıkları, ince devimsel yetenekleri ve inanılmaz sezgileri de ayrılmaz bir parçaları haline gelecekti.

Yakınlığın İçyüzü

Cinsiyetlere ilişkin bu özellikler erkeklerle kadınların arasındaki bazı anlaşmazlıklara açıklık getirebilir. Siz ve ben yakınlık (samimiyet, mahremiyet) kavramıyla savaş halindeyiz. Kadınlar tüm anketlerde, tüm yazılar ve kitaplarda, eşlerinin sorunlarını kendileriyle tartışmamalarından, duygularını anlatmamalarından, kendilerini dinlememelerinden, sözel olarak paylaşmamalarından yakınıyorlar. Kadınlar konuşarak içli-dışlı bir bağ kurarlar. Bu tür içli-dışlılık kuşkusuz tarih öncesinden beri süregelen çocuk büyütme ve eğitme geçmişlerinden kaynaklanıyor.

Sosyolog Harry Brod, erkeklerin, yakınlığı çok kez başka yollarla aradıklarını bildiriyor. "Yapılan çok sayıda araştırma, erkeklerin, duygusal yakınlığı, yan yana çalışma veya oynama olarak tanımlamak eğiliminde olduklarını, kadınların ise yüz yüze konuşma olarak algıladıklarını ortaya koymuştur," diye yazıyor. Erkekler, örneğin, spor yaparak veya spor karşılaşması seyrederek yakınlık kurarlar. Buna hiç şaşmam. Bir futbol maçı; bir harita okumaktan, bir labirentte yolunu bulmaktan, bir bilmece çözmekten, uzamsal bir faaliyetten ve saldırganca bir rekabetten başka nedir ki? Bütün bunların içerdiği yetenekler erkeğin beynine çekici gelir. Televizyonda bir futbol maçını seyretmek de, Afrika bozkırlarında zürafaların hangi yola sapacaklarını kestirmeye çalışmaktan o kadar farklı olmasa gerek. Çoğu kadınların, erkeklerin spor karşılaşmalarını seyretmekten bu kadar zevk almalarına akıl erdirememesine şaşmamalı. Bu eğlenceler onların evrimsel ruhlarına hitap etmez.

Psikologlar hatta içli-dışlı yakınlığın cinsler tarafından farklı algılanışından yararlanmaya başlamışlardır. Iowa'lı bir psikolog kendi tedavi türünü telefon rehberinin sarı sayfalarında "Yalnız erkekler için," diye duyurmaktadır. Erkeklere sportif faaliyetler, dans ve tiyatro yoluyla yardım önermektedir. Konuşmanın kadınlara özgü ve erkeklere uygun olmayan bir yaklaşım olduğu iddiasındadır. Hepimizin erkekle kadının bu farkını hatırlamasında yarar vardır. Bir kadın kocasının zevk aldığı en azından bir tane sözel olmayan, yan yana yürütülecek bir boş zaman etkinliğini benimsemelidir; erkekler ise arada bir eşleriyle yüz yüze oturup konuşsalar veya "aktif olarak dinleseler" aile hayatları açısından çok yararlı olurdu.

Yakınlık kıstaslarındaki bir başka kadın-erkek farkı, soyumuzdan kaynaklanıyor olabilir. Psikologlar, kadınların sürekli olarak (ilişkiye) dahil edilmeyi, karşılarındakiyle bağlantı kurmayı istedik-

lerini, erkeklerin aksine serbestlikten, yalnız başlarına kalmaktan ve bağımsızlıktan hoşlandıklarını ileri sürüyorlar. Bunun sonucunda, kadınlar kocalarının onlardan kaçtığını, erkekler ise karılarının onları hapsetmek istediğini iddia ediyorlar. Kadınların yakınlaşma dürtüleri, rollerinin sadece çocuk büyütmek olduğu ve kendilerini yalnızca bir grup içinde rahat hissettikleri günlerden mi kaynaklanıyor? Erkeklerin özgürlük ve bağımsızlık arayışları da yalnız ve sessiz hareket eden iz sürücüler ve avcılar oldukları devirlerden mi kalma acaba? Günümüzde de kendileri için geniş alanlar ve bağımsızlık isteyen erkeklerin seçimlerinin altında yatan neden bu mudur?

Uzak geçmişimizden gelen bazı cinsel zevklerimizin olması da mümkün. Bazı erkekler röntgencidir. Bazıları görsel pornografiden hoşlanır. Başkalarının erotik iç çamaşırlarına, geceliklere ve seks gereçlerine tutkuları vardır. Her türlü görsel uyarı, erkeklerin cinsel fantezilerini harekete geçirir. Bu eğilimlerini yöneten, belki de kadınlarınkinden daha uzamsal olan beyinleridir. Kadınlar romantik romanları ve televizyondaki pembe dizileri; ılımlı sözel pornografiyi severler. Bu eğilimleri belki de dile olan duyarlılıklarından kaynaklanıyor.

Bu, bütün erkeklerin röntgenci oldukları, bütün erkeklerin kendilerini karıları tarafından hapsedilmiş hissettikleri, ya da bütün erkeklerin yakınlık gereksinimlerini sporla karşıladıkları veya sözel olarak kendilerini ifade edemedikleri anlamına gelmez. Bunun gibi, tüm kadınlar romantik eserler okumaz, futbol maçlarından kaçmaz ya da yakınlaşma özlemlerini yüz yüze konuşmakla gidermezler. Herhangi bir kişilikteki zevk ve iştahların karışımı sonsuzdur. İnsanların birbirlerinden ne kadar farklı olabildiklerini gördükçe şaşırmaktan hiç geri kalmıyorum. Fakat iki cinsiyetin davranışlarında bu farklılıklar saptanmış bulunmaktadır.

Erkeklerin, "Kadınlar ne istiyor?" sorusu üzerinde kafa patlattıkları da bir gerçek. Kadınlar da sürekli olarak, "Onlar bizi anlayamıyor," diyorlar. Atalarımızın, erkeklerle kadınların Olduvai'deki zümrüt gölün çevresinde yiyecek aramak için birbirlerinden ayrıldıkları ve cinslerin kendilerine özgü yeteneklerinin belirmeye başladığı iki milyon yıl öncesinden itibaren birbirlerini şaşırtmaya başladıklarından şüpheleniyorum.

Olduvai'deki bu "kimseler" kimlerdi?

Vadinin dibindeki tortulu dip katmanı Yatak I'de ilk insangillerin iki türünün kemikleri ele geçmiştir. Dev çene kemikli ve kubbe kafalı *Australopithecus boisei*ler göl çevresinde yaşıyorlardı ve yaklaşık bir milyon yıl önce soyları tükenmişti. Bu yaratıkların 430 ilâ 550 santimetre küplük çok hacimli kafataslarının bulunmasına ve benzer örneklerin, avlarını öldürmeye ve doğramaya elverişli aletler yapabilen ellerinin olmasına karşın, dev çeneleri ve dişlerinin yapısıyla aşınma biçimleri, çalıların arasında oturup muazzam miktarlarda sert ve lifli sebzeler, fıstıklar ve tohumlar yediklerini gösteriyor. Bunlar herhalde avcı değillerdi.

Homo habilis de orada oturuyordu. Bu "kimseler"in ince yapılı kafatasları ve daha küçük çene kemikleri vardı. Bulunan dört özgün fosil örneğine Twiggy (yedi dişi bulunan ezilmiş bir kafatası), George (dişler ve kafatası parçaları), Cindy ve Johnny'nin Çocuğu (eski çene kemiği ve diş parçaları) adları verilmişti. Bunların hepsi 1.9 milyon yıl önce gölün doğu kıyısında taze içme sularını tuzlu bataklığa döken nehirlerin yakınında ölmüşlerdi. Daha yakın tarihte bir kadın iskeletinin parçası da bulundu. Sadece doksan santim boyundaydı.

Twiggy'nin akrabaları, Kuzey Kenya'da günümüzün Turkana gölüne uzanan ıssız ve susuz Koobi Fora bölgesinin kuzeyinde bulundular. Mary ile Louis Leakey'in oğlu Richard Leakey burada 1968'den beri üç yüzden fazla örneği dünya yüzüne çıkardı. Burası bir ana damardı anlaşılan. En ünlü fosil ise katalog numarasına göre 1470 diye anılan bir kafatasıdır. 1470 niçin o kadar önemli?

Bu kişinin 600 ilâ 800 santimetre küplük genişlemiş bir beyin hacmi olduğu için. Ayrıca 1470'in, Twiggy ile öbür Homo habilis örnekleri gibi, çağdaşlarınınkinden (*Australopithecus*) çok üstünde ve günümüz insanlarınınkinin kafatası hacminin yarısı kadar bir kafatası hacimleri vardır.

Belli ki bizimkilerin zekâsı gelişmeye başlamıştı. Antropolog Ralph Holloway, bu fosil kafataslarının iç yüzlerinin lateks kalıplarını dökmek suretiyle beyinlerinin dış biçimini ortaya çıkarmış, korteksin alın ve çeper bölümlerinin (beynin ayırt etmek, sınıflandırmak, düşünmek ve muhakeme yürütmek için kullanılan bölümleri) modern bir biçim almaya başladıklarını bildirmiştir. Twiggy ile akrabaları belki de ilerisi için plan yapma yeteneğini geliştirmişlerdi.

Planlarını tartışmış da olabilirler. Holloway'in kalıp içleri bu bölümün başında sözünü ettiğim on dokuzuncu yüzyıl nöroloğuna

atfen Broca Bölgesi denilen bölümünde hafif bir şişlik gösteriyor. Broca Bölgesi, korteksin ağzı, dili, boğazı ve ses tellerini yöneterek konuşma sesleri çıkarttıran sol kulağın yukarısındaki bölümüdür. 1470'in beyniyle Homo habilis'in öbür örneklerinde, bu bölüm şişmeye başlamıştı.

Lisan, insan olmanın başlıca işaretidir. Lisanın kökenleri hakkında yazılmış on bini aşkın eser bulunmakla beraber, atalarımızın ilk ne zaman cisimlere kelimeler yakıştırmaya (örneğin, bahçede oynadığımız kuyruk sallayan dört ayaklı yaratığa *dog* [köpek] demek gibi), bu sözcükleri ayrı seslere ayrıştırmaya (d - o - g gibi), sonra bu minik seslerin yerlerini değiştirerek yeni anlamlı yeni sözcükler (g - o - d, [Tanrı] gibi) yapmaya başladığına kimse açıklık getirememiştir. Fakat, tüm anlamsız küçük seslerimizi birleştirip sözcükler yaparak, sonra da bütün sözcüklerimizi dilbilgisi kurallarına göre sıralamak suretiyle cümleler kurarak, insanoğlu eninde sonunda dünyaya egemen olacaktı.

Twiggy belki de insan olmanın bu eşiğini aşmıştır.

Twiggy fıstık toplamaktan döndüğü zaman sevgilisine 'merhaba' diye seslenmiş midir? Ovada gördüğü hayvan izlerini sözel olarak anlatmış ya da kıvrılıp uykuya dalacağı sırada eşine onu sevdiğini fısıldamış mıdır? George ile 1470, çocuklarını azarlamışlar, birbirlerine fıkralar anlatmışlar, öyküler uydurmuşlar, birbirlerini övmüşler, bir gün sonrasını ya da öncesini sözcüklerle tartışmışlar mıdır? Kesinlikle bizim yaptığımız gibi değil. Duruşlar, hareketler, yüzdeki anlamlar ve sesteki vurgulamalar da mesaj için önemli olmuş olmalı. Fakat beyindeki Broca bölgesi genişlediğine göre, Twiggy büyük bir olasılıkla, insan öncesi ilkel bir dille konuşuyordu.

Gözcü, iz sürücü, kâşif, leş hırsızı, avcı ve koruyucu erkek. Toplayıcı, bakıcı, uzlaştırıcı ve eğitici kadın. Hangi ilkel kimselerin ilk kez ayrı ayrı işler yapmaya başladıklarını bilmiyoruz. Ama birisinin iki milyon yıl önce koca koca et parçalarını sazların arasına taşıdığı ve bu kemikleri sıyırdığı kesin[4]. Ve ben avcıların veya kasapların, küçük çocukları olan kadınlar olduğunu sanmıyorum.

Öte yandan, her iki cinsin de kesin ve değişmez rolleri bulunduğunu düşünmek için bir neden yok. Belki de çocuksuz kadınlar, leş eti hırsızı ve avcı sürülere katılıyor, hatta rehberlik ediyordu. Erkekler de herhalde sık sık bitki, fıstık ve yemiş topluyorlardı. Bazı çiftler kuşkusuz otları birlikte dövüyor, küçük hayvanları birlikte yakalıyorlardı. Fakat atalarımız et toplamaya, doğramaya ve

paylaşmaya başlamışlardı. İki cins, takım halinde yaşam savaşı vermeye başlamıştı.

Freud'un kadın ruhunu "karanlık kıta" diye nitelemesi boşuna değildir. İnsan tabiatını anlama arayışı içindeki bilim adamları onlarca, hatta yüzlerce yıl boyunca erkeğin davranışını bir durağan nokta olarak kullanmış, kadınlarla ilgili tüm verileri bu standartla kıyaslamışlardı. Dolayısıyla kadınların biyolojik eğilimleri hakkında hemen hemen hiçbir bilgimiz yoktu. Ama zaman artık değişti. Ve şimdi kadın ruhu hakkında bildiklerimize bakılırsa, iki cinsiyet binlerce yıllık süreçte, bir arada yaşamaları için dizayn edilmiştir.

Bu avcı ve toplayıcı yaşam biçimi kadınlar, erkekler ve erk arasında karmaşık bir denge yaratacaktı.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

KADINLAR, ERKEKLER VE ERK

Cinsel Politikanın Doğası

Her şey geçmişin toplamıdır ve hiçbir şey tarihiyle ele alınmadan anlaşılamaz.

Pierre Teilhard de Chardin

1929'da bir sabah yüzlerine küller bulanmış, bellerinde peştemal, başlarında da eğreltiotundan birer çelenkle on binlerce kadın Doğu Nijerya'daki köylerinden yerel yönetim merkezlerine akın ettiler. Bölgenin İngiliz sömürge yöneticileri orada oturuyordu. Yerliler bu yöneticilerin kapılarının önünde toplaşarak geleneksel savaş âsalarını salladılar, dans ettiler, yöneticileri küfürlü şarkılarla alaya aldılar ve düşmanla işbirliği yapan yerel İgbo erkeklerinin rütbelerini talep ettiler. Bazı yönetim merkezlerinde kadınlar tutukluları kurtarmak için hapishaneleri bastılar. Başka yerlerde kendi yerel mahkeme binalarını yaktılar veya kırıp döktüler. Ama kimseye zarar vermediler.

İngilizler iki merkezde göstericilere ateş açarak karşılık verdiler. Sonuçta altmış kadın öldü. Ayaklanma böylece sona erdi. İngilizler "kazandılar".

Tarih çoğunlukla, savaşı kazananların sözlerini kaydeder; Igbolar'ın deyimiyle bu "Kadınlar Savaşı" da, çok geçmeden İngilizler tarafından adlandırıldı: Aba Ayaklanması. Fakat İngilizler bu savaşın asıl anlamını —tamamen kadınlar tarafından kadınlar için düzenlendiğini— hiçbir zaman anlayamadılar. Kadın haklarının çiğnenmesi kavramı, algılama güçlerinin ötesindeydi. İngiliz subaylarının çoğu bu gösterinin İgbo erkekleri tarafından düzenlendiğine ve eşlerini ayaklanmaya onların sevk ettiğine inanıyordu. Sö-

mürge subaylarının yürüttükleri muhakemeye göre, İgbo kadınları, İngilizlerin zayıf cinsiyete ateş açmayacaklarına inandıkları için ayaklanmışlardı.

İngilizlerle İgbolar arasında dev bir kültürel uçurum vardı; Igbo Kadınları Savaşı'na yol açan bu uçurum, dünya yüzündeki toplumların kadınları, erkekleri ve erkleri hakkında Avrupalıların bilgisizliğini simgeliyordu.

Bu İgbo kadınları, birçok Batı Afrika toplumunda olduğu gibi, yüzyıllar boyunca ekonomik ve politik açılardan özgür ve erk sahibi olmuşlardı. Yaşadıkları köylerde erk, resmî bir karakter taşımıyordu. Igbo köy toplantılarına herkes katılabilirdi. Erkekler tartışmalara daha sık katılıyor, anlaşmazlıkların kesin çözümünü sunuyorlardı. Erkeklerin elindeki kaynak daha fazlaydı, böylece ücretleri ödeyebilir, onlara daha fazla ünvan ve saygınlık kazandıran şenlikleri düzenleyebilirlerdi. Ve arazi erkeklerin denetimindeydi. Fakat bir koca, evlenirken karısına işleyeceği kadar bir toprak vermek zorundaydı.

Toprak, kadının bankadaki hesabı gibi bir şeydi. Kadınlar çeşitli ekinler eker, elde ettikleri ürünü yalnızca kadınların yönettiği yerel pazarlara götürürlerdi. Kadınlar eve lüks mallarla döner, kazandıkları parayı da kendilerine saklarlardı. İgbo kadınlarının böylece bağımsız varlıkları, finansal özgürlükleri ve ekonomik güçleri vardı. Bir erkek, ineklerinin bir kadının tarlalarında otlamasına izin verdiği, karısını hırpaladığı, pazar kurallarını çiğnediği veya başka bir ciddi suç işlediği takdirde, kadınlar ona karşı İngiliz yöneticilerine yaptıklarını yaparlar; suçu işleyenin evi önünde toplaşır, adama hakaretler yağdırır, hatta bazen evini tahrip ederlerdi. İgbo erkekleri kadınlara, kadınların çalışmalarına, kadınların haklarına ve kadınların yasalarına saygı gösterirlerdi.

Derken İngilizler devreye girdi; İngiltere 1900'de Güney Nijerya'yı koruması altına aldığını ilan etti ve yerel yasama bölgeleri sistemi kurdu. Her bölge bir İngiliz sömürge subayı tarafından yerel mahkemeyle yönetilecekti. Bu zaten hoşa gitmeyen bir düzendi. Derken İngilizler, her köyden bir temsilciyi, bölgenin yerel mahkeme üyeliğine getirdiler. Bu kişi, çoğu zaman sayılan bir köy büyüğü değil, işgalcilerin gözüne girmiş genç bir İgbo olurdu. Ve temsilci daima erkekti, Victoria döneminin kadınlara erkeklerin uzantısı gözüyle bakan geleneğinin etkisinde kalmış İngilizler, kadınları erk sahibi olarak hayal bile edemiyorlardı. Böylece tüm ka-

dınları yönetimden uzaklaştırdılar. İgbo kadınları söz haklarını kaybetmişlerdi.

Derken 1929'da İngilizler kadınların mallarının bir envanterini yapmaya kalkıştılar. Vergilendirilmekten korkan İgbo kadınları, bu zararlı ekonomik girişimi tartışmak için pazar yerinde toplandılar. İsyan etmeye hazırdılar. Kasım ayında mal sayımı yapan görevlilerle tekrar tekrar tartıştıktan sonra kadınlar geleneksel savaş giysilerini giyip savaşa gittiler. Bu ayaklanma altı bin millik bir alanda patlak vermişti ve on binlerce kadını kapsıyordu.

İngilizlerin isyanı bastırmalarından sonra İgbo kadınları kendilerine de yerel mahkemelerinde köy temsilcisi olarak görev verilmesini istediler. Ama yararı olmadı. İngilizlere göre, kadının yeri sadece eviydi.

"*Erkeklerin Dünyasında Yaşıyoruz*"

Erkeklerin bütün dünyada kadınlara hükmettiğine dair Batı inanışı, muzır bir gen gibi bir kuşaktan öbürüne geçmektedir.[1] Bu doğru mu? Hep öyle mi olmuştur? Kadınların, erkeklerin ve erkin uzun evrim tarihini gözden geçirmek için, önce bugün dünyadaki toplumlarda cinsiyetler arası ilişkiler hakkında bildiklerimizi açıklığa kavuşturalım.

1970'lerin kadın hareketinden önce Amerikalı ve Avrupalı antropologlar, erkeklerin daima kadınlardan daha güçlü olduklarını varsayıyor, yaptıkları araştırmalar da bu görüşlerini destekliyordu. Avustralyalı yerlileri konu olan gözlemler çarpıcı bir örnek oluşturuyor.

Çoğunluğu erkek olan birçok bilim adamı, bebek yaşındaki kızların kendilerinden otuz yaş büyük erkeklerle evlendirildikleri ve bir erkeğin birçok karısının bulunduğu bu toplumlarda, evlilik sisteminin erkek egemenliğinin en mükemmel bir örneği olduğunu yazmışlardır. Onların açısından bakılınca, yerli kadınlar, erkeklerin evlilik düzeninde birer piyon, birer mal ve nakit parayla eşanlamlıydı. Yerli erkeklerle kadınların ayrı ayrı dinsel törenleri olması da kadınların ikinci planda görülmelerinin bir kanıtıydı. Kadınların çalışmasıysa, Ashley Montagu 1937'de kadınları "evcilleştirilmiş inek" olarak nitelemek suretiyle özetleyecekti.

Yerlilerin yaşamına ilişkin bu tablonun çarpıtılmış olduğunu bugün biliyoruz. Kadın etnograflar Avustralya'nın içlerine yolculuk ederek kadınlarla konuşmuşlardır. Bu bilginler, toplama seferleri ve yüzme partileri sırasında ve ateş başındaki konuşmalardan

yerli kadınların evlilik oyununda gayet canlı politika yapmakta, orta yaşa gelince de yeni kocalarını seçmekte olduklarını saptadılar. Kadınlar sürekli olarak âşıklar edinmektedir. Bazı kavimlerin *'jilimi'*leri vardır. Bu kocasız kadınlar kampında dullar, kocası tarafından terk edilen kadınlar ve kadın konuklar erkeksiz olarak serbestçe gelip kalırlar. Kadın, hırpalanan eş olmak şöyle dursun, bazen tembel bir kocayı bastonuyla döver. Kadınların erkeklere kapalı olan bazı törenleri de vardır. Ve kadınların ekonomik katkıları günlük yaşam için yaşamsal bir önem taşır. Özetle, kadınlarla erkeklerin faaliyetleri bazen tamamıyla ayrı olsa bile, yerli Avustralyalı kadınlar erkekler kadar güçlü görünmektedir.

Bu toplumda cinsiyetlerin ikisi de egemen değildi; buysa, görünüşe bakılırsa, Batılı bilginlere yabancı bir kavramdı. Hiyerarşi tutkusu ve bunun yanı sıra cinsiyetler hakkındaki yerleşmiş inanışlar, başka toplumlarla ilgili bilimsel analizleri etkiliyordu.

Ama bu görüş, feminist antropologların, kadının boyun eğişine ilişkin evrensel doktrini sorgulamaya başladıkları kadın hareketi sırasında değişecekti. Bu kadın bilginler, şimdiye kadarki bütün araştırmaların erkekler tarafından yapılmasını, sadece erkeklerle konuşulmasını, en başta erkek etkinliklerinin gözlenmesini sorguluyorlardı. Birçok antropolojik rapor önyargılıydı, kadınların sesi duyulmamıştı bile.

Dahası, bazı erkek antropologlar, gördüklerini yanlış yorumlamışlar, kadınların çalışmalarını "ev işi", kadınların konuşmalarını "yüzeysel dedikodu", kadınların sanatkârlığını "el işi", kadınların törenlere katkılarını "kutsal değil" diye küçümsemişlerdi. Buna karşın, avcılığı, erkeklerin sanatını, erkeklerin dinsel törenlere katkılarını, erkeklerin belagatini ve başka birçok erkek uğraşını abartmışlardı. Yalnız bir cinsiyetin lehine olan önyargı nedeniyle kadınların çalışmaları ve yaşamları görmezlikten gelinmiş, böylece antropoloji raporları eksik kalmıştır.

Kadın antropologların bu suçlamalarının yüzde yüz doğru olduğu söylenemez. Geçenlerde geleneklerine bağlı kalmış doksan üç toplulukta cinsiyetlerin rollerini kıyaslayan sosyolog Martin Whyte, bu incelemelerin bazılarında kadınların rollerine ilişkin verilerin ihmal edildiğini ya da en aza düşürüldüğünü, daha başkalarında ise erkeğin gücünün bazı yönlerinin görmezlikten gelindiğini kaydetti. Bu atlamalar kadınlara karşı sistematik bir önyargı ürünü olmaktan çok, rastlantısaldı. Bundan başka, bu kusurlar mutlaka

erkek veya kadın yazarlara özgü de değildi. Bir cinsiyete eğilimli önyargı, bazı feministlerin bildirdikleri derecede yaygın değildi.

Bununla birlikte, literatürün rastgele bir okuyucusu bile, kadınların kimliği olmayan birer hiç olarak tanıtıldığı bazı klasik etnografyaları gösterebilirler. Ve "avcı erkek" hakkındaki yaygın yazılar ancak son zamanlarda "toplayıcı kadın"la ilgili literatürle dengelenebilmiştir. Böylece feminist dönem, değişikliği de beraberinde getirmiş, başka toplumlarda, erkekler kadar kadınların da bilimsel incelenmesinde gerekli olan bir merceği sağlamıştır.

İncelemelerin kadınların yaşamı üzerinde odaklaşması son derece önemli bir gerçeği gün ışığına çıkarmıştır: Nijerya'nın İgbo kadınları gibi daha *bir sürü başka gelenekçi toplumlardaki kadınlar, Avrupalıların gelişinden önce oldukça güçlüydüler.*[2] Bazıları güçlerinden bir şey kaybetmeden Batı'nın etkisine dayanabildi. Fakat İgbolar gibi birçokları da Avrupa geleneklerinin kurbanı oldular.

Antropolog Eleanor Leacock, Doğu Kanada'nın Montagnais-Naskapi Kızılderililerini incelerken bu sonuca vardı. Bu arada Cizvit rahibi Paul Le Jeune'ün günlüklerinden çok yararlanmıştı. Le Jeune, 1632'de Quebec'deki Fransız misyonunun başrahipliğine getirilmişti. Orada kışı Montagnais-Naskapiler'le geçirdi. Bu arada hoşgörülü anne ve babalar, bağımsız kadınlar, boşanmış erkeklerle kadınlar, iki karılı erkekler ve kadınların, yüksek bir ekonomik ve sosyal statünün sahibi bulundukları resmî lidersiz, gezginci, gevşek ve eşitçi bir toplumla karşılaşınca dehşet içinde kaldı.

Le Jeune, bu durumu değiştirmeyi aklına koymuştu. Çocuklara disiplin uygulamanın, evlilikte sadakatin, hayat boyu sürecek tekeşliliğin ve hepsinden önemlisi, erkek otoritesiyle kadının körü körüne bağlılığının ruhun selameti için zorunlu olduğu kanısındaydı. Kızılderililere, "Fransa'da kadınlar kocalarını yönetmezler," dedi. Le Jeune birkaç aya kalmadan bu "putperestlerin" bir bölümüne görüşlerini kabul ettirmiş bulunuyordu. On yıl sonra, bunlardan bazıları kadın dövmeye başlamışlardı bile.

Sömürgecilik ve Hıristiyanlık kadının elini, kolunu ne ölçüde bağlamıştır acaba? Bunu bilmek olanaksız. Fakat İgbo Kadınlarının Savaşı tarihin rastlantılarından biri değildi. Bir bilim adamı durumu şöyle özetlemiştir: "Batı sömürgeciliği, onunla birlikte Batı'nın kadınlarla ilgili tavır ve uygulamaları yerli toplumlarda kadınların rolünü öylesine etkilemiştir ki, bunun sonucunda dünyanın hemen her yerinde kadınların statüsü gerilemiştir."

Güç Oyunu

Dünya yüzündeki birçok gelenekçi toplumda kadınların güçlü olduklarını öğrendiğimize göre, tarih öncesi uzun göçebe geçmişimizde Avrupa'nın, ateşli silahları ve İncil'iyle kadın ve erkek arasındaki güç dengesini çarpıtmasından binlerce, on binlerce yıl önce Afrika'daki yaşamın nasıl olduğu hakkında ne gibi bir sonuca varabiliriz? Bunu kavramanın iki yolu vardır: Modern gelenekçi toplumlardaki günlük yaşamı inceleyerek ve yakın akrabalarımız maymunlardaki güç ilişkilerinin analizlerini yaparak. İnsanlardaki erk oyunuyla işe başlayalım.[3]

Antropologların genellikle anlaştıkları nokta, erkin (kurumlaşmış resmî komuta anlamına gelen yetkenin aksine, etkileme ve razı edebilme yeteneği anlamında) genelde değer verilen mallarla hizmetleri denetleyen ve bu serveti evin dışında paylaştırmak hakkına sahip olanlarda bulunduğudur.

Araziye sahipseniz, araziyi kiraya verebiliyor, armağan edebiliyor, ya da arazinin su kaynakları veya balıkçılık hakkı gibi zenginliklerini dağıtabiliyorsanız, erk sahibisiniz. Eğer elinizde doktorluk ya da başkalarının gereksindiği, ruh dünyasıyla bağlantı gibi özel bir hizmet varsa, erk sahibisiniz. Bir zürafayı öldürür ve etini dağıtırsanız veya sepetler, boncuklar, yorganlar veya başka ticaret ürünleri yaparsanız, dostlar edinebilir, ekonomik bağlar, saygınlık ve erki beraberinde getiren ittifaklar kurabilirsiniz. Böylece, kimin neyi topladığı, kimin neye sahip olduğu, kimin kime neyi verdiği, kiraladığı, sattığı ya da kimin neyin ticaretini yaptığı iki cinsiyet arasındaki erk dansında büyük önem taşır.

Kuzey Alaska'daki gelenekçi İnuitler (ya da Eskimolar) ekonomik varlıkla toplumsal denetim arasındaki dolaysız ilişkinin iyi bir örneğini oluşturur. Yılın en büyük kısmında don tabakasının üstünde yalnız yosunlarla geyiklerin göründüğü kıraç kuzeyde, toplanacak bitkiler yoktu. Bunun sonucunda, kadınlar, gelenekler uyarınca toplayıcılık yapmak için evden çıkıp, ticaretini yapacakları değerli mallarla gelemiyorlardı. Avcılığı tümüyle erkekler yapıyordu. Erkekler kış aylarında fok veya balina avlamak için evden ayrılıyor, Antarktika'nın uzun yaz günlerinde de balık tutuyor ya da karibuları avlıyorlardı. Erkekler kandiller için hayvanların yağını, kürk ceketler, pantolon, gömlek ve ayakkabılar için hayvanın derisini, ip için hayvanların veterlerini, süsler ve aletler için hayvanların kemiklerini ve ellerine geçen yiyeceğin her lokmasını eve getiriyorlardı. Eskimo erkekleri derileri tabaklamak, etleri tütsüle-

mek ve bütün ağır giysileri yapmak için karılarına güveniyorlardı. Böylece, cinsiyetler hayatta kalabilmek için birbirlerini gereksiniyordu.

Fakat temel kaynaklara ulaşma durumundakiler erkeklerdi. Eskimo kızları da, küçük yaştayken bile başarı yolunun "iyi bir evlilik yapmak" olduğunu anlıyorlardı. Genç kadınların güce ulaşmak için başka yolları yoktu.

Buna karşın, Kalahari Çölü'nün gelenekçi Kung Buşmen kadınları ekonomik açıdan daha güçlüydü. Ve başarılı olmak için evlenmiyorlardı. Bildiğiniz gibi, antropologlar 1960'larda ilk kez bu insanların hayat biçimlerini inceledikleri sırada, kadınlar işe gidiyor ve akşam yemeğiyle eve dönüyorlardı. Kung kadınlarının ekonomik gücü vardı, aynı zamanda söz sahibiydiler. Fakat Kung kadınları, kocalarının aksine, daha geniş sosyal grubun içinde yiyeceklerini paylaştırmıyorlardı.

Bu ayrım önemlidir. Erkekler başarılı bir av partisinden döndükleri zaman değerli eti kurallara uygun şekilde ve şamatayla paylaştırıyorlardı. Hayvanı öldüren okun sahibi avı bölmek ve dağıtmak ayrıcalığına sahipti. Hayvanı ilk gören adam, hayvanın bazı seçme parçalarını almaya hak kazanırdı, hayvanın izini sürenler de bazı seçme parçaları alırlardı vb. Sonra, her avcı, ailesiyle başka akrabalarına biftekler, pirzolalar ve sakatat dağıtırdı. Ancak bunlar sunu değil, yatırımdı. Kung avcıları verdiklerinin karşılığını almayı beklerlerdi. Zira avcı, komşularına bu et parçalarını verdiği zaman, onur ve alacak topluyordu, bu ise erk demekti. Ve kadınların önemli ölçüde bağımsız olmalarına karşın, gerek Kung erkekleri gerekse kadınları, erkeklerin karılarından biraz daha etkin olduklarını düşünüyorlardı.

Atasözü, "Vermek almaktan iyidir," der. Kunglar ve birçok toplum bu sözü onaylama durumundadır. Para kimdeyse o kimsenin hatırı sayılır, bir sosyal gücü var demektir; bu ekonomi formülü de gelenekçi kadınların yabana atılmayacak bir sosyal etkinlikleri olduğunu açıklıyor.

Fakat erk, hiç kuşkusuz her zaman bir ekonomi konusu değildir. Örneğin, ekonomik erk sahibi kadınların veya erkeklerin yatak odasında da güçlü oldukları iddia edilebilir mi? Mutlaka öyle olması gerekmez.

İnuit kadınları hayatta ilerlemek için iyi evlilikler yapabilir, ancak bu, Eskimo kadınları kendilerini kocalarına bağımlı veya

onların yanında ikinci derecede hissedecekler anlamına gelmez. Ve sofranın başında oturan çiftçinin, karısıyla arasında geçen özel konuşmalarda da egemen konumda olduğu bilinebilir mi? Gerçekten de, erkeklerin üstün mertebede gözüktükleri, yetkeli konumları tekellerinde tuttukları, kadınların ise herkesin yanında erkeklere saygılı davrandıkları çiftçi toplumlarında kadınların *gayrı resmî* olarak büyük etkileri vardır. Bu toplumlarda erkekler her ne kadar ortalıkta böbürlenip dolaşırlarsa da, antropolog Susan Rogers'in bildirdiğine göre, iki cinsiyetten hiçbiri erkeklerin kadınları yönettiğini düşünmemektedir. Susan Rogers böylece, iki cinsiyetin yaklaşık bir güç dengesi kurdukları, erkeğin egemenliğinin masal olduğu sonucuna varıyor.

Demek oluyor ki ekonomi binlerce yıl önce erkeklerle kadınların ilişkilerinde önemli bir rol oynuyordu. Fakat iki cinsiyet aslında çok daha karmaşık bir mücadeleye girişmişti.

Martin Whyte, kadınlarla erkeklerin arasındaki bu nazik iktidar düğümünü çözmek için, sekiz yüzü aşkın toplumla ilgili verileri içeren İnsanlararası İlişkiler Bölge Dosyası diye adlandırılmış modern bir veri bankasına başvurdu.[4] Bu dosyayla başka etnografik raporlardan endüstri öncesine ait doksan üç halkı konu alan bir inceleme grubu derledi. Bunların üçte biri göçebe avcı ve toplayıcılar, üçte biri toprağı işleyen köylüler, kalan üçte biri de yaşamak için çobanlık veya bahçıvanlık yapan insanlardı. Toplumlar yaklaşık İ.Ö. 1750'lerde yaşayan Babillilerden başlayarak, günümüzün gelenekçi topluluklarına kadar geliyordu. Bunların çoğu İ.S. 1800'den beri antropologlar tarafından etüt edilmekteydi.

Whyte, bu verilerden her toplum hakkında bir dizi sorunun yanıtlarını toparladı. Mabutların cinsiyetleri neydi? Hangi cinsiyete daha görkemli cenaze törenleri düzenleniyordu? Yerel politik liderleri kimlerdi? Yemek sofrasına kim nasıl bir katkıda bulunuyordu? Çocukların terbiye edilmesinde nihai otorite kimdi? Evlilikleri kim düzenliyordu? Değerli mallar kime miras kalıyordu? Hangi cinsiyetin cinsel dürtüsü daha kuvvetliydi? Halk, kadınların erkeklerden önemsiz olduğuna mı inanıyordu? Whyte, bu yanıtlarla, birçok başka değişken arasındaki ilişkiden dünya yüzündeki toplumlarda kadının statüsünü saptamaya çalıştı.

Whyte'ın bulguları yaygın olan birçok inanışı doğruluyor.

Kadınların toplumsal hayatın çoğu kademelerinde erkeklere egemen oldukları *hiçbir* toplum yoktu. Amazon kadın efsaneleri,

kadife bir yumrukla kavimlerini yöneten kabile reisi kadın öyküleri sadece masaldı. Tüm toplumların (çoğu tarım toplulukları) yüzde 67'sinde erkekler *çoğu* faaliyet alanlarında kadınları denetliyor görünüyordu. Toplumların şöyle böyle yüzde 30'unda erkeklerle kadınlar aşağı yukarı eşit konumda gözüküyordu. Özellikle bahçıvan ve avcı-toplayıcı halklarda bu böyleydi. Ve bütün bu toplumların yüzde 50'sinde kadınlar, toplum kurallarının onlara tanıdığından daha fazla gayri resmî bir güç sahibiydiler.

Whyte daha da önemli bir noktayı gün ışığına çıkardı: Kadının statüsünü belirleyen belirli bir toplumlararası etkenler kümesi yoktu. Bunun yerine, her toplum bir dizi artı ve eksi sergiliyordu. Bazı toplumlarda kadınlar muazzam bir ekonomik katkıda bulunuyorlardı, ama evlilik ve cinsel yaşanıları üzerinde daha az erk sahibiydiler. Başkalarında kolay boşanabiliyorlardı, ama dinsel konularda söz sahibi olmadıkları gibi, resmî siyasal görevlerde bulunamıyorlardı. Değerli mülklerin sahibi oldukları ve yabana atılmayacak bir ekonomik güç sergiledikleri yerlerde bile, kadınların mutlaka yaygın politik hakları ve dinsel etkileri bulunması gerekmiyordu. *Özetle, toplumun bir sektöründeki erk, bir başka sektöre erk aktarımı sağlamıyordu.*

Bu gerçek hiçbir yerde ABD'deki kadar belirgin değildir. Burada kadınlar 1920'de oy verme hakkını elde ettiler ve siyasal etkinlikleri arttı. Ama iş hayatında ikinci sınıf olmaktan kurtulamadılar. Günümüzde kadınların iş gücünde rolleri artmaktadır, birçoğu aynı zamanda çok iyi öğrenim görmüştür. Ama evli iş kadınları evde hâlâ yemek pişirme, çamaşır ve temizlik işlerinin büyük kısmını yapmaktadır. Amerikalılar statünün tek bir olay olduğunu varsaydıklarına göre, çalışan kadınların niçin hâlâ ev işlerinin büyük kısmını gördüklerini anlamak mümkün değildir. Ne var ki, insanın toplumun bir sektöründeki statüsü başka bir sektördeki konumunu mutlaka etkilemiyor.

Whyte, kadınların ya da erkeklerin statüsü diye bir şey olmadığını saptadı. Aksine, iki cinsiyet arasındaki iktidar oyunu kristal bir küre gibidir: Küreyi biraz döndürürseniz yepyeni bir ışık yansıtır. Demek oluyor ki, atalarımız olan kadınlar, ekonomik güç ve önemli ölçüde gayri resmî bir etki sahibi bulunmuş olsalar bile, bu, mutlaka gruplarının içinde lider konumunda olmalarını gerektirmemiştir.

Gelenekçi halkların incelenmesi, geçmişteki erkekler, kadınlar ve erk hakkında başka ne anlatabilir? Sınıf, ırk, yaş, cinsel çe-

kim, başarılar ve akrabalık bağları da erk dediğimiz mozayiğe katkıda bulunurlar.

Bir üst sınıfın ya da egemen etnik grubun en renksiz siması, bazı koşullar altında daha alt sınıftan daha zeki ve daha dinamik bir kimseye egemen olabilir. Ve biz Asya'daki kadınların zavallı konumları hakkında geniş kapsamlı yargılarda bulunmak eğiliminde olsak bile, yaşlıca bir Çinli ya da Japon kadını herhangi bir erkek kadar diktatör olabilir. Birçok toplumlarda yaş önem taşır. Cinsel çekim, espri ve karizma da öyle. Bir bar kadını, cinselliğini kullanarak bir işadamına egemen olabilir. Bir karikatürcü, kalemi ve mürekkebiyle bir politikacının balonunu söndürebilir. Bir öğrenci, çok daha iyi öğrenim görmüş öğretmenini bir bakışıyla kandırabilir.

Akrabalık da kimin kimi yönettiğini, kısmen de olsa, belirleyebilir. Erkeklerin araziye sahip oldukları, çocuklarını da babalarının soyuna katıldıkları ataerkil toplumlarda kadınlar, toplumun çoğu sektörlerinde az çok güç sahibi olmak eğilimindedir. Öte yandan, anaerkil toplumlardaki kadınların daha çok mülkü vardır, bu da onları toplum içinde genellikle daha etkin kılmaktadır.

Son olarak cinsiyetler, toplumlarının simgesel dünyasından güç alırlar. Bir kültür evrimleştikçe, cinsiyetlerin nasıl davranacaklarına, ayrıca, her cinsiyetin güçlerine ilişkin inanışlar hakkında bir "cinsel model" ya da sosyal senaryo geliştirir. İnsanlar bu senaryoyu kafalarında taşırlar. Örneğin, Zaire'deki Mbuti pigmeleri, yalnız kadınlar çocuk doğurabildikleri için, kadınların güçlü olduğuna inanırlar. Amazonlar'daki Mahinakular aybaşı kanına güç atfeder: Ona dokunan hastalanır. Batılılar, Hazreti Adem, Havva, yılan ve elma öyküsünde kadının erkekleri baştan çıkarma gücünü ölümsüzleştirmişlerdir.

Şu halde erk, bir erkek ya da bir kadını bir başkasından daha etkin kılmak için işbirliği halinde çalışan birçok gücün bir sentezidir.

Öyleyse Twiggy, George, 1470 ve geçen bölümde sözünü ettiğimiz ve iki milyon yıl önce kemiklerini mavi-yeşil renkli bir gölün kıyısında bırakan öbür insangiller nasıldı? O erkeklerle kadınlar toplum yaşamında eşit miydiler?

Bu ilk "kişiler" hiç kuşkusuz sınıfsal veya etnik ayrımdan yoksundu. Gücün simgesel çağrışımı bakımından zengin bir kültürel yaşamları olduğu pek söylenemezdi. Ama yine de Twiggy ile arkadaşları hakkında bir yere kadar kesinlikle birkaç şey söyleyebili-

rim. Erkekleri tüm yiyecekleri toplayan, kadınları ise evde oturan İnuitler gibi yaşamıyorlardı. Ev diye bir yer yoktu. Twiggy bir çiftçinin kızı da değildi. Bir göçebeydi. Kimse kampta kalmıyordu. Ve kadınlar çalışıyordu.

Daha önemlisi, Twiggy ile arkadaşları et yiyordu. Daha önce de savunduğum gibi, avlanmak ve leşlerin etini çalmak hamile kadınlar veya küçük çocuk sahibi anneler için akla yakın uğraşlar değildir. Twiggy de tehlikeli hayvanların etini, veterlerini ve iliğini toplamayı sevgilisine bırakıyor, kendisi de kadın arkadaşlarıyla birlikte meyve, sebze, tohum ve küçük hayvanlar topluyordu. Twiggy bu şekilde akşam sofrasına muazzam bir katkıda bulunuyordu. Eğer bu doğruysa, Twiggy, bugünkü Kung kadınları gibi, ekonomik açıdan güçlüydü. Twiggy'nin dünyasında cinsel bakımdan daha faal ve çekici dişiler büyük bir olasılıkla daha da güçlüydüler.

Ama Twiggy nasıl yaşıyordu? Kim kime egemendi?

Bu konuda bize hem gelenekçi toplumlar, hem de başka türler ipucu vermektedir. Örneğin, Hollanda'da Arnhem Hayvanat Bahçesi'ndeki ilginç bir şempanze kolonisini inceleyerek Twiggy'nin güç oyunlarını kavrayabiliriz. Rütbe ve erk için manevra yapmak bu şempanzelerin günlük yaşamının tadı tuzudur.

Şempanze Politikası

1971'de bir düzineyi aşkın şempanze hayvanat bahçesindeki yeni yerlerine getirildiler. Şempanzeler geceleri kapalı yerdeki ayrı ayrı kafeslerde uyuyorlardı. Kahvaltıdan sonra ise açık havadaki iki dönümlük bir avluya çıkmakta serbesttiler. Burası bir hendekle ve arka yüzünde yüksek bir duvarla çevriliydi. Her biri elektrikli bir çitle sarılı elli meşe ve kayın ağacı tepelerinde, ulaşamayacakları bir yükseklikteydi. İçerde tırmanmak için kayalar, ağaç gövdeleri ve birkaç ölü meşe vardı. Şempanzeler burada —büyük kaçıştan sonra— bütün politik güç oyunlarına giriştiler.

Açıhş sabahında şempanzeler bahçelerini adım adım incelediler. Aynı gün öğleden sonra antropologların, hayvanat bahçesi bakıcılarının ve terbiyecilerin sonuncuları da gittikten sonra kaçışlarını planladılar. Birkaçı beş metrelik bir ağaç dalını arka duvarın bir yarığına sıkıştırdı. Arkasından birkaç şempanze sakin sakin kalenin dışına tırmandı. Hatta birkaçı, kendileri kadar çevik olmayanların tırmanmasına yardımcı oldu. Sonra hepsi birden parkın olanaklarından yararlandılar. Grubun en yaşlı dişisi Büyük Mama,

doğru hayvanat bahçesinin kahvesine yöneldi. Orada bir şişe çikolatalı sütle müşterilerin arasına yerleşti.

Bu şempanzeler kafeslerine iade edildikten sonra aralarında hiç bitmeyen iktidar kavgalarına giriştiler. Bu manevralar Twiggy'nin eski günlerdeki yaşamına ve günümüzdeki insanların erk oyunlarına ışık tutmaktadır.

Şempanzeler sürekli olarak mevki için pazarlık yaparlar. Erkek şempanze karşısındakinin gözünü korkutmak manevrasına saçlarını kabartmak, iki yanına sallanmak veya tepinmek suretiyle başlar. Çok kez elinde bir kaya parçası ya da bir sopa vardır. Sonra, rakibinin yanından koşup geçerek yerlerde zıplar ve ulur. Bu manevra genellikle rakibini yıldırmaya yeter. Bu saygılı geri çekilme çok özel bir jesttir. Yenik düşen, soluk soluğa bir dizi homurtu salıverirken kendisinden üstün olanın önünde eğilir ya da ufalmak ister gibi duvara yapışarak yere çömelir.

Saldırganlar, müttefikler de edinir. Bu tehdit gösterisinin başlarında saldırgan kendisine arka çıkacak bir arkadaş edinmeye çalışır. Bunun için, avuç yukarı gelmek üzere elini o türdeşine uzatarak, onu kendisiyle birlikte olmaya davet eder. Bir destekleyici bulduğu takdirde, rakibine saldırabilir, ona taşlar yağdırır, haykırır, hayvanı yumruklar, ellerini, ayaklarını, başını ısırır. Ama bir yandan da gözü müttefikindedir. Destekleyicisi eğer onu yalnız bırakacak gibi gözükürse, saldırgan şempanze ona karşı yalvarma jestlerini yinelemeye koyulur.

"Bedava yemek yoktur" denilir ya, bu, insan politikacıları için olduğu kadar, şempanzeler için de doğrudur. Bir şempanze bir başkasına destek olursa, bu yardımının karşılığını bekler. Şempanzeler çok kez sakin sakin uyuklarken bir tartışmaya dalar, ya da kavgaya katılır. İttifaklar önemlidir. Bir keresinde Arnhem'de, grubun ikincisi konumundaki erkek, dişileri birbiri arkasından tımar etti ve çocuklarıyla oynadı. Bu şekilde yandaş toplar toplamaz, lider erkeği tehdit etti. Davasını desteklemeleri için dişilere "rüşvet" mi vermişti? Bebekleri öpen ve toplantılarda kadınların sorunlarını destekleyen günümüzdeki politikacılar gibi, erkek şempanzeler de dişi yandaş toplar.

Bazı erkek koalisyonları yıllarca sürerken, çoğunluğu ise birkaç dakikada sona erer. Mevki meraklısı erkek şempanzelerin dostluğu da kaypakçadır. Fakat içlerinden birinin başı derde girecek olursa, bu kişi "piston kullanır"; müttefikleri ona destek ver-

mek ya da kavgaya katılmak için gelene kadar ulur. Bazen dört veya beş erkeğin kargaşaya katılmasıyla haykıran, yerlerde yuvarlanan ve birbirinin gözünü oyan koca bir maymun yumağı oluşur.

Twiggy ile insangil arkadaşları öğle vakti dinlendiklerinde, belki de bir erkek oflayarak, poflayarak ve tâ ki ikinci plandaki bir erkek önünde eğilinceye kadar iki yanına sallanarak yüksek mevkiini ilan ediyordu. Arada sırada dövüşler de patlak vermiş olmalı. Erkekler de Twiggy'ye, kendisinin ve dişi arkadaşlarının desteği için yağcılık yapmış olabilirler.

Ağ Kurmak

Gariptir ki, Arnhem'deki erkek ve dişi şempanzeler farklı iktidar yapıları içinde örgütleniyordu. Bu benzersizlik, insanlar için de geçerli olabilir ve Twiggy'nin zamanına kadar geri gidebilir.

Erkek şempanzeler, dostları ve düşmanlarıyla bir hiyerarşik entrika ağının içinde ilişki kurar. Sonuçta ortaya çıkan esnek bir egemenlik merdiveninin tepesinde bir erkek yer alır. Merdivenin basamakları, herhangi bir zaman kesitinde açıkça tanımlanmıştır. Fakat bir erkek daha çok müttefik kazandıkça ve dövüşlerden galip çıktıkça, egemenlik merdiveni değişikliğe uğrar. Sonunda bir dizi karşılaşma veya bir tek vahşice dövüş dengeyi değiştirebilir; böylece, yeni bir birey, erkek hiyerarşisinin lideri olarak sahneye çıkar.

Bu liderin önemli bir görevi vardır: Topluluğun şerifliği. Bir çatışmanın orta yerine girer ve hasımları ayırır. Ve taraf tutmayan bir hakem olması beklenir. Bu üstün erkek, dövüşleri en azda tutunca, altındaki şempanzeler ona saygı gösterir, destek olur, hatta sadakat yemini ederler. Onun önünde eğilir, bu arada başlarını ve üst gövdelerini hızlı hızlı aşağı sarkıtırlar. Liderlerinin ellerini, ayaklarını, boynunu ve göğsünü öperler. Onun altında olmayı garantilemek için vücutlarını alçaltırlar. Ve kafile halinde onu izlerler. Ancak lider, grup içinde uyumu sağlamayı başaramazsa, altındakiler başkalarına bağlılık göstermeye başlarlar, o zaman da barışa ulaşılana kadar hiyerarşi yavaş yavaş değişir. Lideri yaratan, onun uyruklarıdır.

Dişi şempanzeler bu tür bir egemenlik merdiveni oluşturmazlar. Bunun yerine klikler —birbirinin bebeklerine bakan ve sosyal karmaşa zamanlarında birbirini koruyan ve destek olan yatay bağlantılı alt gruplar— oluştururlar. Dişiler daha az saldırgan, başkalarına egemen olmaya daha az eğilimlidir. Bu ilişkiler ağı yıllar bo-

yunca istikrarlı –ve görece eşitlikçi– olarak sürebilir. Ayrıca, en baskın dişi, bu konumunu gözdağı vermekten çok, kişiliği, karizması ve tabii yaşı yardımıyla elde eder.

Dişi şempanzeler yine de kavga eder ve aynen erkekler gibi ödeşmek için müttefiklerinden yararlanırlar. Tehdit edilen bir dişi bir keresinde bir erkek arkadaşını yardıma çağırmıştı. Öfkesini anlatan tiz sesli haykırışları arasında parmağı yerine bütün eliyle saldırganı işaret ediyor, bir yandan da erkek müttefikini öpüyor ve okşuyordu. Yalvarışları daha ısrarlı olmaya başlayınca, erkek arkadaşı karşı tarafa saldırdı. Dişi o sırada durmuş, olanları hoşnut bir tavırla seyrediyordu.

İnsanların erkekleri doğal olarak hiyerarşi basamakları oluşturup, sonra daha yükseğe çıkmak için siyaset yapıyor; buna karşın, kadınlar daha eşitlikçi, daha kararlı gruplar oluşturuyor olabilir mi? Bunu kanıtlamak zordur. Ama Twiggy eğer Arnhem'deki dişi şempanzelere benziyor idiyse, kendisine bağlı bir dostlar ağı oluşturmuş olması gerekir. Aynı zamanda amansız düşmanları da vardı. Ve o da yıllarca kin güdebilirdi.

Twiggy'nin en güçlü rolü belki de grubun uzlaştırıcılığıydı. Arnhem'de Büyük Mama bu rolü üstleniyordu. Sırf yanlarında durup havlamak ve kollarını sallamak suretiyle gençlerin arasındaki tartışmalara son verdiriyordu. Yenik düşenleri avlunun ortasındaki kurumuş ağaçtan inmeye razı eden de daima Büyük Mama oluyordu. Zaman geçtikçe, Büyük Mama güvenli bölge, polis, yargıç ve jüri oldu.

Arnhem'deki başka dişiler de arabuluculuk yapıyorlardı. Bir keresinde bir erkeğin "blöf gösterisi" sırasında bir dişi onun yanına yaklaştı ve parmaklarının arasında tuttuğu kaya parçasını alarak oradan uzaklaştı. Erkek yeni bir kaya parçası bulunca onu da aldı ve bu müsadere manevrası üst üste altı kez yinelendi. Başka arabulucular farklı davranıyorlardı. Bazısı sadece yenenin böğrüne eliyle vuruyor, onu iterek düşmanının yanına oturmaya zorluyor, ve tüylerini tarama törenine başlıyordu.

Bu törenin belli bir modeli vardır ve belki de geçmişimizdeki güç ilişkileri hakkındaki en önemli şeyi anlatır: Uzlaştırma, günlük yaşamın temel unsurlarından biriydi. Bir kavgayı izleyen dakikalarda, ya da saatler, hatta günler sonra bile, düşman şempanzeler birbirlerine yaklaşıp hafif hafif homurdanırlar, el sıkışırlar, kucaklaşırlar, birbirlerini dudaklarından öperler ve birbirlerinin gözlerinin içine uzun uzun bakarlar. Sonra oturup birbirlerinin yaralarını ya-

lar, birbirlerinin üstüne başına çekidüzen verirler. Rakip şempanzeler de düşmanlıkları bastırmak için ölçüsüz enerji harcar, çok gergin oldukları zamanlarda birbirlerini özellikle hırslı hırslı tımar ederler.

Şempanzeler ve başka primatlar, arkadaşlarını yatıştırmak için büyük çaba harcar. Şiddet kural dışı, yatıştırma kuraldır. Twiggy'nin zamanında, atalarımızın arasında da öyle olmuş olmalı.

Arnhem Hayvanat Bahçesi'ndeki sürekli iktidar mücadelesini gözlemleyen primatoloji uzmanı Franz De Waal, bu maymunların arasında erkle ilgili birçok şey saptadı. Bu ilkeler büyük bir olasılıkla binlerce yıl önce Afrika'nın çayırlarında yaşayan atalarımız için de geçerliydi ve zaman içinde modern insanoğluna da ulaşmıştı.

En başta, iktidar değişiklikleri yer alır. Ünvanlar her ne kadar resmileşmişse de, hayvanlar esnek bir ilişki ağının parçasıdırlar. Ayrıca, yönetme yeteneği güce, iriliğe, hıza veya saldırganlığa bağlı değildir. Burada zekâ rol oynar ve kimi tanıdığınızla, topluma olan borcunuzu ne şekilde ödediğiniz. Dahası, iktidar resmî olabilir ya da olmayabilir. Dişiler destekleyici ve arabulucu olarak iktidar oyununun başlıca oyuncularıdır. Uygun koşullar altında bir dişi egemen bile olabilir.

Gerçekten de, ziyaretçiler De Waal'e erkek şempanzelerin mi, yoksa dişilerin mi daha güçlü olduğunu sorduklarında, bilim adamı omuzlarını silkerek, şöyle açıkladı: Kimin kimi selamladığına bakarsanız, erkekler vak'aların yüzde 100'ünde dişilere egemendir. Saldırgan etkileşimlerde kimin kazandığını hesaplarsanız, vak'aların yüzde 80'inde kazanan erkeklerdir. Ama kimin kimden yiyecek aldığını ve en iyi yerlerde oturduğunu hesaplarsanız, kazananlar, vak'aların yüzde 80'inde dişilerdir. Gücün karmaşıklığını vurgulamak için De Waal şunu ekliyordu: "Nikkie (erkek) en yüksek konumdaki maymundur, ama tamamen Yeroen'e (erkek) bağımlıdır. Luit (erkek) bireysel olarak en güçlü olandır, ama kimin kimi kenara ittiğini soracak olursanız asıl patron Mama'dır (dişi)."

De Waal böylece antropologların insan toplumlarında gözledikleri iki şeyi doğrulamış oluyordu: Mevkinin, tek bir şekilde ölçülen tek ve bütüncül bir nitelik olmadığı; erkeğin üstünlüğünün ise, eğer yaşamın her alanında dişiler üzerinde yetke sahibi olmak olarak kabul edilecekse, sadece bir masal olduğu.

Twiggy'nin gücüne son bir etken katkıda bulunmuş olabilir: Aile statüsü. Habeş maymunları gibi birçok primat türünde, akraba dişilerden oluşan gruplar genellikle dayanışma içindedir, buna karşın erkekler çok kez bir gruptan ötekine kayar. Her grubun içinde bir "kadın kuşağı" kendisinden bir sonrakine egemen olmak eğilimindedir ve bu böyle sürüp gider; oldukça istikrarlı bir hanedenler hiyerarşisi bir "yaşlı kızlar" ağı oluşur. Bu durumda, yüksek konumdaki dişiler klanının çocuğu olan genç bir dişi, çok kez daha az saygın başka bir aileden olgun bir dişi üzerinde otorite kurabilir.

Ayrıca, çocuklar çoğu kez annelerinin mevkiini üstlenmektedir. Dişilerin anaerkil toplumlar yerine sadece klikler kurdukları Gombe'nin yabani şempanzeleri arasında egemen konumdaki dişi Flo'nun çocukları büyüyünce, toplumları içinde etkin oldular, buna karşın, uysal bir türdeşlerinin çocukları büyüyünce uysal yetişkinler oldular.

Eski Olduvai'de Cinsiyetler Arası İlişkiler

Gelenekçi insan toplumlarında güç ilişkileri ve dünyadaki en yakın akrabalarımız şempanzeler arasındaki politika, iki milyon yıl önce Olduvai Vadisi'nde atalarımızın nasıl yaşamış ve mevki uğruna ne gibi dolaplar çevirmiş olabilecekleri hakkında bir fikir veriyor.

Twiggy'nin belleğindeki ilk anı, annesinin böğründe yol alırken rüzgârda sallanan otların ötesine bakması olabilir. Üç veya dört yaşına geldiğinde fıstıkları nerede bulabileceğini ve kök çıkarmak için toprağı nasıl kazacağını biliyordu. Annesi yengeç toplarken büyük bir olasılıkla o su kenarlarında oynuyor, yetişkinler meyve koparırken incir ağaçlarının altında oyalanıyordu. Annesi Büyük Mama gibi güçlü biri olduğu takdirde, Twiggy herhalde gölgeli yerlerde dinleniyordu. Annesinin âşığı iyi bir leş hırsızı olduğu takdirde, antilopların dili ve başka seçkin et parçalarıyla karnını doyuruyordu. Ve bir kayanın altından sızan sudan içmek için hepsi sıraya girdiklerinde Twiggy belki başa geçiyordu.

Bu ataların akraba erkeklerle mi, yoksa akraba dişilerden oluşan gruplar halinde mi yolculuk ettiklerini belki hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Fakat her sabah Twiggy'nin sürüsünden on ilâ elli üye uyanıp gevezelik etmiş, su içmiş, tuvaletini yapmış ve gece barınaklarını terk edip göl kıyısında ya da otların arasında dolaşmaya çıkmış olmalı. Bazen bir, iki erkek gruptan ayrılıp iz sürmeye veya leş

çalmaya çıkıyor, akşam geç saatte dönüyordu. Sonra hepsi akşamın ilk saatlerinde oturup yiyeceklerini paylaşıyor, arkasından da bir incir ağacı kümesinin altında, otluk bir yamaçta ya da kurumuş bir nehir yatağında kıvrılıp uyuyordu. Ertesi sabah ise her şey yeniden başlıyordu.

Günler geçtikçe Twiggy, başka erkek ve dişilerin yürürlerken annesinin önünde eğilmelerine ve ona saygı gösterilerinde bulunmalarına belki alışıyordu. Daha da büyüyünce belki bir ablasının arkasına takılmış, başka kızlarla klik kurmuş ve onları tarayarak, oyun oynayarak ve delikanlıları kovalayarak vakit geçirmişti. Twiggy'nin, sosyal yapı içindeki yerini bildiği, kendisinden üstün olanların önünde ezilip büzüldüğü, sırıttığı, onların ellerini, ayaklarını öptüğü kuşkusuzdu. Twiggy başka çocuklarla kavgaya tutuştuğu zaman, annesi (veya babası) onu savunuyor, o da kazanıyordu. Twiggy zekâsı ve çekiciliği sayesinde delikanlılarla arkadaşlıklar kuruyor, türlü cilvelerle et parçalarını kendisiyle paylaşmaya onları razı ediyordu.

Twiggy ergenlik yaşına ulaşınca, özel bir arkadaşıyla bir eşleşme bağı kurmuş olmalı. Erkek belki de ayrı bir gruptandı, Twiggy de, kuru mevsimde sürüsüyle mavi-yeşil gölün kıyısında kamp kurmaya geldiği zaman onunla tanışmıştır. Twiggy ile âşığı açık ovalarda birlikte dolaşmış, yiyeceklerini paylaşmış, bir de çocukları olmuştur. Bu ortaklık tatsızlaşınca, Twiggy herhalde bebeği memeden kesilinceye kadar beklemiş, sonra kazıma sopasıyla kesesini alarak komşu bir sürüye katılmaya gitmiştir. Ekonomik bağımsızlık, Twiggy'nin, yavrusu ayaklanır ayaklanmaz eşini terk etmesine olanak vermiştir.

Twiggy günlük yaşamın başka yönlerinde de erk sahibi olmalıydı. Balı ve rağbet gören sebzeleri nerelerde bulabileceğini sürekli anımsadıkça, hayranlık uyandırmıştı. Belki bir arabulucuydu aynı zamanda. İki yanına sallanarak bir rakibe haykıran kocasının elindeki sopaları ve kaya parçalarını almıştı. Hiç kuşkusuz bir kavga sırasında onu savunan bir, iki kız arkadaşı da vardı. Ve Twiggy saygın ve arkadaş edinmekte yetenekli olduğu takdirde, grubunun lideri de olmuş olabilir. Primatlar arasında orman yasası kaba kuvvet değil, zekâydı.

Bu zekâ çok geçmeden ateşi denetim altına alacak, yeni aletler ve silahlar icat edecekti. Ve atalarımız hızla, hemen hemen insanlarınkini andıran toplumsal bir yaşama başladılar.

ON İKİNCİ BÖLÜM

NEREDEYSE İNSAN GİBİ

Akrabalığın Doğuşu ve Yeniyetmeler

İyi bir soydan gelmiş olmayı herkes ister, ama bunun şanı atalarımıza ait.

Plutark, *Ethika*

Ateş.

Ağaçlardan indiklerinden beri atalarımız, volkanlar erimiş kaya kustuğu, ya da yıldırımlar çayırları yaladığı ve alevler otları yutarak yayıldığı zamanlarda göllere ve nehirlere kaçmış olmalılar. Ovalar hâlâ için için yanarken, onlar büyük bir olasılıkla korların arasında ihtiyatla ilerleyerek tavşanları, kertenkeleleri, düşen arı kovanlarını ve tohumları toplamış, sonra, kızarmış yiyeceklerle kendilerine ziyafet çekmişlerdi.

Baykuşların, yarasaların, kılıç dişli kaplanların ve başka mağara adamlarının dışkılarının zengin katmanlar biçiminde biriktiği mağara ağızlarında, korlar günlerce, hatta haftalarca tütmüş olmalı. Eskiçağ atalarımız da zaman içinde bu kömürlerin yanında uyumayı, hatta zayıflayan ateşi kuru çalı çırpıyla beslemeyi öğrenmiştir. Ama sonra uzaklarda çiçek açan meyve ağaçları ya da susuzluk, minik sürüyü bu sıcak ve koruyucu parıltıyı terk etmeye itmiştir.

Ateş insanoğlunun arkadaşıydı; kudurduğu zaman bir düşman, yatıştığı zaman bir dost. Fakat atalarımız alevi ilk kez denetlemeyi; korları bir maymun kafatasının içinde, ya da etli yapraklara sararak taşımayı öğrendikleri zaman ateş en büyük güçleri oldu. Ateş sayesinde tahtayı daha da sertleştirerek daha öldürücü mızraklar yapabiliyorlardı. Yanan yosunlarla kemiricileri inlerinden

kaçırmayı ya da tavşanları tuzaklara doğru sürmeyi başarıyorlardı. Yakılan ateşlerle sinsi gece avcılarını daha yarısını tükettikleri leşlerden uzak tutabiliyorlardı. Ve yanan dallarla sırtlanları inlerinden kovabiliyor, sonra bu mağara barınaklara yerleşip alevin çevresinde uyuyabiliyorlardı. Yaralı grup üyeleri, yaşlı erkek ve kadınlar, hamile dişiler ve küçük çocuklar artık kampta kalabiliyorlardı. Yani bir kamp vardı. Artık güneşin hizmetkârları olmayan atalarımız korları karıştırıp ateşi besleyebiliyor, sabaha kadar sıcakta yayılıp dinlenebiliyor, gün batımında silahlarını onarabiliyor ve o günkü olayları gece geç saatlere kadar anlatabiliyordu.

Bu yenilik, atalarımızın yaklaşık bir milyon yıl önce kaydettikleri ilerlemelerin sadece bir parçasıydı ve beraberinde insan cinselliğinde muazzam değişiklikler getirmişti.

İnsanoğlunun, alevi ilk ne zaman kontrolüne aldığını kesinkes bilmiyoruz. Antropologlar bu konuda uyuşamamaktadır.[1] Ama kamp ateşlerinin en eski kanıtı Güney Afrika'daki Swartkrans mağarasındadır. C.K. Brain ile Andrew Sillen adlı antropologlar geçenlerde burada kömürleşmiş 270 adet eski hayvan kemiği parçası bulmuşlardı.

Bildirdiklerine göre, bu fosiller 200 ile 800 santigrat derecede yanmıştı. Bunlar ise bugün dallarla yakılmış bir kamp ateşinin ürettiği ısının sınırları içindedir. Birisi uzun zamandan beri yöreyi kaplayan çok sayıdaki ağaçların ölü dallarını toplamış ve bir ilâ bir buçuk milyon yıl önce ateşin keyfini çıkarmıştı. Ve atalarımız bir kez kamp ateşi yakmaya başladıktan sonra tekrar tekrar yakmışlardır. Swartkrans'daki ateşte yanmış kalıntıların bulunduğu yirmi ayrı katman, eskiden beri varolan, alevlere tutkumuzu gösterir.

Hangi "kişiler" Swartkrans mağarasında ellerini ısıtmış ve bu kemikleri yakmıştı?

Yaklaşık bir milyon yıl önce soyları tükenen ilkel *Australopithecus robustus* adındaki yaratıklar, iskeletlerinin bir bölümünü burada döküntülerin arasında bırakmışlardı. Fakat *Homo erectus* adındaki yaratıklar da burada yaşıyordu. Ve Brain bu daha gelişmiş insangillerin o eski alevleri beslediğini düşünüyor. Niçin mi? *Homo erectus* insangilleri çok daha zeki oldukları ve insan olma yolunda epey ilerlemiş oldukları için.

Bu "kişiler" Tanzanya'da Olduvai Vadisi'ndeki, Kenya'daki Koobi Fora'da ve Güney Habeşistan'daki Omo Nehri vadisinde

1.8 milyon yıl öncesine ait fosil kayıtlarında görünüyordu. Fakat en ilginç *Homo erectus* siti, Nariokotome III'dür.

Burada, Kenya'da Turkana Gölü'nün batı kıyısındaki kıraç çökeltilerde bir genç bundan neredeyse 1.6 milyon yıl önce bir bataklıkta ölmüştü. Yüzünün kabalığı ve kalçalarının biçimi bu yaratığın büyük bir olasılıkla erkek olduğuna işaret ediyordu.[2] Öldüğü gün on iki yaşında ve 1.67 m.'den biraz daha kısa boyluydu. Eğer yaşasaydı en az 1.80 m.'lik bir boya ulaşırdı. Elleri, kolları, kalçaları ve bacakları bizimkilere çok benziyordu. Göğsü modern insanlarınkinden daha yuvarlağımsıydı ve bel omurlarının sayısı bir fazlaydı. Fakat bu genç adam giyinmiş olarak ve Karnaval gecesi yüzünde bir maskeyle sokağınızdan geçecek olsa ona dikkat bile etmezdiniz.

Ama maskesini çıkarmış olsa kaçardınız. Kaba çizgili, çıkık çenesiyle kocaman dişleri, gözlerinin yukarısındaki ağır kaş kemeri, arkaya meyleden yassı alnı, kalın kafatası ve şiş boyun kasları, köşedeki trafik polisini bile ürkütebilirdi. Fakat çocuk bu haline rağmen, oldukça zeki sayılırdı. 900 santimetre küplük beyin hacmi Twiggy ile onun *australopithecus* soyundan çağdaşlarınınkinden çok daha büyük ve modern erkek ve kadınların 1000-2000'lik kapasitesinin hemen altındaydı. Daha sonraki *Homo erectus*'ların daha bile büyük olan kafatası kapasiteleri 1.300 santimetre küpe kadar ulaşıyordu.

Şempanzelerin sigara içmekten hoşlanmaları ilginçtir; kibrit çakmakta ve alevi üfleyip söndürmekte de ustadırlar. Bu durumda, beyni şempanzelerininkinden hayli büyük olan *Homo erectus*'un bir milyon yılı aşkın zaman önce Swartkrans mağarasında ateşi korumayı ve alevleri yelpazelemeyi bilmesi çok mümkün. Bu yaratıcı kişiler, ileri düşünme yetenekleriyle insanların modern toplumsal ve cinsel dünyalarını da bina etmeye başlayacaklardı.

En önemlisi, *Homo erectus* gelişmiş aletler üretmeye başlamıştı.

Swartkrans mağarasında yaşayan daha eski yerlilerin basit taştan aletleri, suyun aşındırdığı kaya parçalarından başka bir şey değildi. Sadece kesici bir kenar oluşturmak için bazı kenarları yontulmuştu. Fakat akıllı *Homo erectus*'lar daha büyük taşlardan kabuklar ayırmaya başlamışlardı. Bu küçük kabukları, kesmek, doğramak ve kazmak için kullanmış olabilirler. Ama on beş, yirmi santimlik taştan yapılmış el baltaları çok daha etkileyicidir. Fransa'da

St. Acheul'de bulunan bu aletler yuvarlanmış sapları, iki yanlarının yontulmasıyla oluşturulmuş sivri uçlarıyla taştan bademlere, armutlara veya gözyaşı damlalarına benziyorlardı.

Bu el baltaları tıpkı bir su kapanının içindeki golf topları gibi Güney ve Doğu Afrika'da kurumuş nehir yataklarında, nehir ağızlarındaki kum veya çakıl setlerde, göl kıyılarında, bataklıklarda, ayrıca Avrupa, Hindistan ve Endonezya'da akarsu boylarında bulunmuştur. Bunlardan bazılarının su boylarında yetişen sebzeleri topraktan çıkarmak için kullanılmış olmalarına karşın, ilk *Homo erectus* bireylerinin bu iri yapılı aletleri en başta kıyıdaki hayvan leşlerinin derilerini yüzmek ve eklemlerini koparmak, sonra, eti kemikten ayırıp doğramak, veterlerini kesmek ve iliği çıkarmak üzere kemikleri kırmak için kullandıkları düşünülmüştür.

Kalıntısı Turkana Gölü'nde, 1.5 milyon yıl önce sığ ve batak bir göl olması gereken yerde bulunan bebek su aygırının yazgısı da bu olmuş olmalı. Yakınında St. Acheul'dakilere benzer el baltaları bulunuyordu. Ve oradaki çamurun içinde bir *Homo erectus*'a ait yedi ayak izi görülmüştü. 1.67 m. boyundaki ve altmış kilo ağırlığındaki yaratık belki de suyun içinde sessizce yürümüş ve yüzen bir hayvanı öldürmüştü.

Ateş. Kaliteli aletler. İri hayvanları avlamak. Şimdi antropologlar, bu atalarımızın günler ya da haftalar geçirmek için döndükleri kamp yerleri olduğunu düşünüyorlar. Özetle, *Homo erectus* erkek ve kadınları, avcı-toplayıcı yaşam biçiminin temel öğelerini mükemmelleştirmeye başlamıştı. Bu gelişmelerin yanı sıra temel yaşam, cinsiyet ve aşk stilimiz belirmeye başlayacaktı. Bununla birlikte, büyüyen beynimiz, bu yöndeki yolculuğumuzu hızlandıran bir zorluk çıkaracaktı.

Çok Erken Doğmuş

1960'ların başlarından beri antropologlar insangillerin evriminin bir noktasında beynin, annenin pelvis doğum kanalına oranla fazla büyüdüğünü, bunun sonucunda da annenin, iri beyinli küçüklerini doğururken güçlük çekmeye başladığına dair fikir yürüttüler. Özetle, bebek, büyüyen kafasıyla anneden çıkamayacak duruma gelmişti. Doğanın çözümü: Bebeğin, gelişiminin daha erken bir aşamasında (yani daha küçükken) doğurulması ve fetüste beyin gelişiminin doğum sonrasına ertelenmesi.

Gerçekten de fazla erken doğuyoruz: Yeni doğmuş insan bebeği aslında bir embriyondur. Bütün primatlar tam gelişmemiş be-

bekler doğuruyorlar, bu gelişmemişlik ise maymunlardan daha ileri düzeydeki maymunlara, onlardan da insanlara geçildikçe artar. Sonuçta, insan bebekleri en yakın akrabalarımızınkilere oranla daha az gelişmiş olarak doğarlar: Bu özelliğe, ikincil gelişmemişlik denilir.[3] İnsan bebeği, başka primatlarda doğumdan kısa süre sonra kendini gösteren karaciğerin, böbreklerin, bağışıklık sisteminin, sindirim kanalının kimyasal tepkilerini, devimsel (motor) reaksiyonları ve başka primatlarda doğumdan kısa bir süre sonra görülen beyin gelişimini altı aydan sekiz aya kadar uzayan bir süre içinde elde eder.

Bilim adamlarına göre, atalarınız, bir milyon yıl önce yetişkin Homo erectuslar'ın beyni 700 santimetre küplük bir kafatası hacmine ulaştığı zaman, son derece az gelişmiş ve çaresiz bebekler dünyaya getirmeye başlamışlardır.

Şu bir tek uyarlamanın, insanın evlilik, cinsel ilişki ve aşk modelleri üzerinde ne kadar büyük bir etkisi olmuştur. En başta, bu çaresiz bebekler *Homo erectus* dişilerinin yükünü artırmış, sevdalanma, bağlanma ve tekeşlilik konularında seçmeyi teşvik etmiştir. Sabit bir eş, çaresiz bebeğin hayatta kalması için şimdi eskisinden de büyük bir yaşamsal önem taşıyordu.

Antropolog Wenda Trevathan, dünyaya gelişteki dar geçidin, kadınların ilk uzmanlık alanı ve uğraşı olan ebeliği teşvik ettiğini düşünüyor. Trevathan, "*İnsanlarda Doğum: Evrimsel Bir Perspektif*" adlı kitabında insanlardaki doğuma bir hayvan davranışçısının görüş açısından bakmaktadır. Örneğin, onun görüşüne göre, bir insan anne, yeni doğmuş bebeğini okşadığı zaman, bu hareketi sadece psikolojik bir bağ kurmak gereksiniminden yapmamaktadır. Okşama aynı zamanda, solunumu ve başka bedensel işlevleri uyarmak için memelilerdeki yavruları yalama uygulamasından kaynaklanmaktadır. Yeni doğmuş insan bebekleri *vernix caseosa* denilen kremsi bir sıvıyla kaplı olduğu için, yeni anneler belki de bu okşama âdetini, yağlı sıvıyı cilde yedirmek, böylece bebeği virüs ve bakterilerden korumak için geliştirmişlerdir. Trevathan ayrıca, yeni annelerin, solak olsalar da olmasalar da, bebeklerini sol kollarında, tam kalbin üstünde (belki kalp atışları bebeği sakinleştirdiği için) taşıdıklarına işaret etmektedir.

Öykümüz için daha önemli olanı da şu: Trevathan, bebek doğurmanın *Homo erectus*'lar zamanında fevkalade güçleşmesinin, kadınlara, doğan bebeği "yakalamak" için bir yardımcı gereksindir-

diğini düşünüyor. Böylece ebelik geleneği doğmuştur. Bu yardımcılar belki bebeğe bağlanmışlar, dolayısıyla da çocuk için sorumluluk duyan yetişkinler çoğalmıştır.

Homo erectus atalarımız, bir başka korkunç yükün yaratıcısı olmuşlardır: Yirmi yaştan küçük gençliğin. Antropologlar eski dişlerin özelliklerinden, atalarımızın ne kadar çabuk büyüdüklerine dair bir tahmin yürütebilmişlerdir. Anlaşıldığına göre, bir milyon ile iki yüz bin yıl öncesi arasındaki bir noktada insanların gelişme süreci yavaşlamıştır. Kadınlar şimdi son derece çaresiz bebekler doğurmakla kalmıyorlardı, çocukluk dönemi de uzamıştı.

Yirmi yaşından küçük (yeniyetme) gençlik dönemi, insan denen hayvanın bir başka belirgin özelliği, akrabalarımız maymunlarla aramızdaki belirgin farklardan biridir. Bir şempanzenin avcı-toplayıcı toplumlarındaki insanlarınkine çok benzer bir bebekliği vardır; yaklaşık dört yıl. Ama şempanzelerin ilk azı dişi yaklaşık üç yaşındayken çıkmakta ve yaklaşık on yaşlarında ergin olmaktadırlar. İnsanlarda ilk azı dişi altı yaşından önce çıkmaz. Ve avcı-toplayıcı toplumlarındaki kızlar çoğunlukla on altı, on yedi yaşından önce aybaşı olmazlar. Erkek çocukların da çocukluğu uzamaktadır. Gerçek şu ki, insanların bedensel gelişimi yirmi yaşından önce durmamaktadır.

Daha da ilginç olanı, insan anne ve babalar, yirmi yaşından küçük çocuklarına yiyecek ve barınak sağlamaya devam etmektedir. Bir şempanze anne bebeğini sütten kestikten sonra, çocuk kendi kendini besler ve her gece kendi yuvasını yapar. Bu genç şempanze hâlâ çoğu zaman annesinin yanında kalır. Fakat maymun bebek bir kere meme emmeyi bıraktıktan sonra, annesi artık onu beslemez ve barındırmaz. Ancak insanlarda durum öyle değildir. Beş yaşındaki insan çocuğu toprağı kazıyıp bir kökü çıkarmayı başaramaz. Bir avcı-toplayıcı toplumundaki en zeki çocuk bile yirmisine yaklaşmadan kendisine yiyecek bulamaz ve yalnız başına hayatta kalamazdı. İnsan ebeveyni, bu nedenle çocuklarına, bu çocukların sütten kesilmesinin on, on iki yıl sonrasına kadar bakmayı sürdürmektedir.

Bu durumda, insanlarda çocukluk, şempanzeler ve başka primatlarınkinden yaklaşık iki kat uzun olmuştur.

İnsanın gelişme süreci niçin bu kadar uzamıştır? Sanırım, vakit kazanmak için; giderek karmaşıklaşan bir dünyayı çocuklukta

tanımayı öğrenmek için. Erkek çocuklar, çakmak taşını ve başka taşları nereden çıkaracaklarını, bir parçasını çıkarmak için kaya parçalarına neresinden vuracaklarını ve silahlarını, fırlatılmaya elverişli olmaları için, nasıl biçimlendireceklerini öğrenmek zorundaydılar. Erkek çocuklar hayvanları gözlemek, dişilerin nerede ve nasıl doğum yaptıklarını öğrenmek, hangi yaratıkların sürüye rehberlik ettiğini, rüzgârların ve mevsimlerin nasıl değiştiğini, hangi avın izinin nasıl sürüleceğini, avı nasıl çevirip yere yıkmak gerektiğini, avın nasıl kesileceğini ve etinin nasıl pay edileceğini öğrenmek zorundaydılar.

Kızların öğrenmesi gerekenler daha da fazlaydı: Alevin nasıl taşınacağı, alçak böğürtlen çalılarının nerede yetiştiği, hangi batak yerlerden kaçınmak gerektiği, kuş yumurtalarının nerelerde bulunacağı, yüzlerce bitki türünün yaşam döngülerinin nasıl olduğu, küçük hayvanların inlerinin nerede olduğu, sürüngenlerin nerelerde güneşlendikleri, hangi otların soğuk algınlıklarına, boğaz ağrısına veya ateşe iyi geldiği. Bütün bunlar zaman istiyordu, sayısız deneme ve zekâ gerektiriyordu. Gençler belki de uzun öyküleri, onlara iklim koşullarını ve etraflarındaki hayvanlarla bitkilerin hayatlarını öğreten öyküleri ezberlemek zorundaydı.

Aynı derecede önemli olan bir nokta: Eşleşme oyununun ayrıntılarını öğrenmek zorundaydılar. Gençlikle birlikte kur yapma, cinsellik ve sevgi denemesini yapacakları o yıllar geliyordu. Bütün bunlar da erkeklerle kadınların yiyeceklerini paylaşmak ve çocuklarını ekip halinde büyütmek için eşleşmek zorunda oldukları sosyal bir dünyadaki yaşamın çok önemli bölümleriydi.

Kardeş Sevgisi

Beyin genişleyip kadınlar uzun bir ergenlik yaşayan çaresiz bebekler doğurmaya başlayınca, anne ve babalar üzerindeki baskılar daha da artmış; bu ise, insanlara özgü başka bir özelliğin evrimine yol açmış olmalı.

Bir sürü hayvan, bu arada yüksek gelişme düzeyli primatlar, biyolojik akrabalarını tanımakta ve teyzelere, yeğenlere, hatta daha uzak kan akrabalarına ayrıcalık göstermektedir. Demek oluyor ki insan akrabalığının köklerini memeli geçmişimizin derinliklerinde aramak gerek. Fakat atalarımız olgunlaşması hemen hemen yirmi yıl alan çaresiz bebekler üretmeye başlayınca, bu yeni baskılar, insanlığın en büyük toplumsal icatlarından birinin evrimini hızlan-

dırmış olmalı: Belirgin rolleri olan resmi akrabalar. Akrabalığa, insan toplumunun tutkalı denebilir.

Buna karşılık, anne ve babaların henüz çocukluktan çıkmamış çocuklarının gereksinimlerini sağlamak için daha uzun süre beraber kalmak zorunda oldukları ileri sürülebilir. Ama 5. bölümde de belirttiğim gibi, boşanmalar evliliğin dördüncü yılında (insanlarda bebeklik süresi) yoğunlaşmak eğilimindedir. Dünyanın hiçbir yerinde insanlar çocuklarını yirmi yaşlarına ulaştırmak için birlikte kalıp sonra sistematik biçimde ayrılmıyorlar.

Atalarımız, ortaklıklarını genç çocuklarını büyütecek kadar uzatmalarını içeren üreme stratejisini benimsediklerine göre, doğa yaratıcı bir önleme başvurdu: İnsanlarda akrabalık gelişti. Ne kadar dahiyane bir buluş: *Akraba olan* ve *olmayan* bazı kişilerin bağlar ve yükümlülüklerden örülü bir ağın içinde hapsolması. Ortak çocukları büyütmeye, ortak DNA'ları desteklemeye adanmış ezeli ve ebedî bir ittifak. Bu nasıl oldu acaba? Evliliğin, zinanın ve boşanmanın evrimiyle ne gibi bir ilişkisi var?

İnsanlardaki ilk akraba gruplarının yapısı ve eşsiz akrabalık sistemlerimizin evrimi, antropolojideki en eski bazı tartışmaların konusudur. Tartışmanın temelinde şöyle bir soru yatıyor: Hangisi ileti; anaerkillik mi, babaerkillik mi? Atalarımız kalıtımlarını anneleri tarafına mı, babaları tarafına mı mal ederler? Bu tartışmayı 15. bölümde gözden geçiriyorum. Şimdilik bir tek basit noktaya değinmek istiyorum.

Adi şempanzelerde, akraba erkekler topluluklarını korumak için bir arada kalmak eğilimindedir. Buna karşın dişiler, erginliğe erişince tipik olarak gruptan ayrılıp eşlerini başka yerde arar. Yani yetişkin erkek kardeşler bir arada yaşarken, kız kardeşler dağılır. İşte ataerkilliğin, erkeklerin bağına dayalı akrabalık sisteminin kökü buradadır. Savana maymunlarının arasında tersi doğru. Akraba dişilerden oluşan gruplar birlikte yolculuk etmekte, buna karşın erkekler olgunlaşınca başka gruplara katılmak için ayrılmaktadır; bu da anaerkilliğin çekirdeğidir. Özetle, primatlar arasında akrabalık yapısı değişiklik gösterdiğine göre, o ilk insangil sürülerinin akrabalık bağları hakkında bilinçli bir tahminde bulunmak olanaksız.

Bir tek istisna dışında. Daha önce de öne sürdüğüm gibi, atasoyumuzdaki erkeklerle dişilerin yaklaşık dört milyon yıl önce ağaçlardan iner inmez eşleşme bağları kurmaya ve birlikte ovalar-

da yol almaya başladıklarını düşünüyorum. Şimdi şunu da ekleyebilirim: Çiftler, üyeleri resmi akrabalık bağlarıyla giriftleşmiş daha geniş bir grup içinde yolculuk etmeye başlamışlardır.

Bilinçdışı, belirsiz akrabalık kavramlarının nasıl somut kurallara dönüştüğü tartışmaya açıktır. O eski çağların bir kızı, çocukken herhalde annesinin özel arkadaşının etini onunla paylaşmasını, onu korumasını ve ağladığı zaman onu kollarının arasında tutmasını beklemiş olmalı. Onunla arasındaki belirgin bağ zaman içinde "kız çocuk-baba" ilişkisine dönüşecekti. Daha küçük erkek kardeşinin bakımına katılmaya mecburdu. Bu somut yükümlülük de "kız-erkek kardeş" bağına dönüşecekti. Bazı dişiler daha sık olarak annenin yanındaydı, kız çocuk zamanla bunları "teyze" bilecekti.

Büyük hayvan avcılığının artışı, cinsiyetler arasındaki yoğunlaşmış iş bölümü ve çaresiz bebeklere uzun bir çocukluk dönemi süresince bakmanın yol açtığı olaylarla birlikte o ilk kimseler, bireysel kategoriler görmeye başladılar. Her birinin belirgin yükümlülükleri, görevleri ve sözle ifade edilmeyen toplumsal rolleri vardı. Ve akrabalık sistemlerinin de gelişmesiyle atalarımız, kimin kiminle eşleşmeye hakkı olduğunu tanımlamaya başladılar. Gelecek bölümde de göreceğiniz gibi, cinsellik kuralları ortaya çıktı.

Afrika'dan Göç

Homo erectus atalarımız yeryüzüne yayılmaya da başladılar. Bazı antropologlar, ilk insangillerin iki milyon yıl öncesi kadar eski bir tarihte Avrupa'ya geçtiklerini tahmin ediyor. Akdeniz'in kuzeyindeki bazı sit alanlarında bir milyon yıllık olduğu sanılan aletler bulunmuştur. Atalarımız o vakte kadar doğuya doğru hareketle Cava'ya geçmişlerdi. 500.000 yıl önce Kuzey Çin'e de varmışlardı. Kafatasları, kemikleri ve aletleri Avrasya'nın şurasında burasında beş yüz bin yıl öncesine ait korumalı alanlarda bulunmuştur.

Atalarımızın niçin Afrika'dan ayrıldıklarını bilemiyoruz. Belki de bunu yapabildikleri için. Bir milyon yıl önce dünyanın ısısı dramatik bir değişim göstermişti. Kuzeyde, Avrupa'yla Asya'daki yüksek yerlerde daha soğuk ve uzun kış mevsimlerinde kar yığınları birikiyor, yazın serin gündüz ve gecelerinde daha az kar eriyordu. Yüzyıllar birbirini kovaladıkça buz katmanları kilometreler yüksekliğinde buz kabukları oluşturdu. Daha sonra, yerçekimi bu buzdan kaleleri dağların doruğundan aşağı çekerek vadiler oydu,

ağaçları devirdi ve sert hava koşullarını güneye kadar yaydı. Her soğuk dönem birkaç bin yıl sürecekti.

Dondurucu havanın her devresiyle birlikte, okyanusun suyunun giderek daha büyük bölümleri buzların arasında hapsoldu. Böylece denizin seviyesi belirli belirsiz biçimde yüz metreden fazla alçalarak geniş kara köprüleri, kuzeye giden yollar ortaya çıkardı.

Atalarımız artık kuzeye doğru yürüyebiliyordu. Belki buna mecburdular. Avcılıktaki hünerleri arttıkça daha uzaklarda av aramaları gerekmiş olabilirdi.[4] Ayrıca, avlanmalarına ve kendilerini savunmalarına yarayan alevli meşaleler ve avlanan hayvanları doğramalarına olanak veren elverişli aletlerle daha çok et toparlayabiliyor, bu da daha çok çocuğun hayatta kalmasını sağlıyordu. Böylece, minik bir grup Swartkrans mağarasının ağzında belirdiğinde bir başka grup oraya yerleşmişti bile, incir ağaçları ve su ürünlerinin elde edildiği göletler de bir başka grup geldiğinde yağmalanmış bulunuyordu. Son olarak, komşularla çatışmalar veya kendi aralarındaki kavgalar, grupları ya da koca koca toplumları doğdukları toprakların dışına sürmüş olabilir.

Göçün nedenleri her ne olursa olsun, atalarımız yavaş yavaş yeni nehir vadileri ve onları Afrika'nın dışına çıkaracak yeni patikalar keşfettiler. Her kuşağın on mil ilerlediğini varsayarsak, Pekin'e yirmi bin yıldan kısa zamanda ulaşmış olamazlardı.

Onlar da bunu yaptılar.

Bunun kanıtlarının en büyük hazinesi Pekin'in otuz mil uzağında, antropologlarca Zhoukoudian diye bilinen Ejder Kemiği Tepesi'dir. Çinli fosil avcıları burada yüzyıllardan beri eski kemikler topluyor, bu hazineleri sattıkları eczacılar da kemikleri havanda döverek tıbbi iksir diye sattıkları ekşi bir toz yapıyorlardı. Bu araştırmaları duyan Kanadalı anatomi uzmanı Davidson Black, 1927'de kendi seferini düzenledi.

O zamandan beri Ejder Kemiği Tepesi'nde kırk *Homo erectus*'a ait bir düzine kafatası, 150 kadar diş ve başkaca kemik parçaları gün ışığına çıkmıştır. Bunların yanı sıra yaban domuzlarına, fillere, gergedanlara, atlara ait kemikler ve yüzlerce taş alet de bulunmuştur. Garip olan taraf şu: Bazı insangillerin kafatasları dip tarafından ezilip parçalanmıştı; kafatasının içinden beyin çıkarılmıştı sanki.

Yamyamlık mı?

Standart açıklama bu olmuştur. *Homo erectus* erkekleri ve kadınları, sonbahar mevsiminde daha sıcak ve yaş iklimli güneye göç

eden mastodonlar, gergedanlar, geyikler ve eski çağ atları yanlarından sürüler halinde geçerken burada kamp kurmuşlardı. Bazı *Homo erectus*'lar burada 500.000 yıl kadar önce bazı türdeşleriyle karınlarını doyurmuşlardır. Bunun nedeni, ölü arkadaşlara bir tür saygı olabileceği gibi, düşmanlarını kirletmek de olabilir.

Atalarımızdan bazıları ren geyiklerinin, misk öküzlerinin, bizonların, dev geyiklerin ve başka iri hayvanların ardı sıra Kuzey Çin'e geçerken, başkaları güneyde Cava'ya inerek kalıntılarını 500.000 yıl önce Solo Nehri boylarında bıraktılar. Daha başkaları 700.000 yıl önce Lut Gölü yakınında karınlarını doyurdular. Başkaları ise Macaristan'da, Fransa'da, İngiltere'de, Galler'de ve İspanya'da 400.000 ilâ 200.000 yıl önceki çeşitli zamanlarda kamp kurdular ve çöplerini bıraktılar.[5]

Şu halde, Turkana Gölü'nde su aygırlarının izini süren, Zhoukoudian'da yiyip içen ve uyuyan, Cezayir'in kum tepelerinde, Sibirya'nın tundralarında, Macaristan ovalarında, Rusya steplerinde, İngiltere'nin ormanlarında ve Cava'nın cangıl ormanlarında 1.6 milyon ile 200.000 yıl önce kemiklerini, aletlerini ve çöplerini bırakan erkeklerle kadınlar arasında cinsellik, aşk ve yaşam nasıldı?

Erkekler, herhalde toplayıcı ve anne olarak çalışmaları nedeniyle, kadınlara değer veriyordu. Bu kadınlar yüz millik çevrelerindeki her bal ağacının, en küçük böğürtlen çalısının yerini, suyun bir kayanın altından sızdığı her noktayı, her tümseği, her mağarayı biliyordu; hem de Pasifik Okyanusu kadar tekdüze görünüşlü ovalarda. Kadınlar çoğunlukla sabah kalkıp, bebeklerini sırtlarında asılı deri keselerin içinde taşıyarak, kamptan ayrılmış olmalılar. Akşam fıstık, yemiş, ateş yakmak için çalı çırpı, çoğu kez de sürülerin, suyun, düşmanların ve akrabaların bulundukları yerlere dair bilgilerle dönüyorlardı. Erkekler hayatta kalabilmek için kadınlarının yardımına güveniyordu.

Kadınlar da avlanma cesaretleri, biftek, kızartma ve pirzola armağanları, onları düşmanlara karşı savunmaları nedeniyle, erkeklere değer vermiş olmalılar. Kadınlar, avlanan hayvanların derilerini şal ve örtü, kafataslarını kap kacak, kemiklerini alet, veterlerini sicim ve ip olarak gereksiniyorlardı.

Gece dönüp ateşi çalı çırpıyla beslediklerı ve günün olaylarını anlattıkları zaman, erkeklerle kadınlar gülümsemiş ve şakalaşmış olmalılar. Ateşin dumanını soluyarak kemikleri emerken ve yemişleri yerken mutlaka flört de ediyorlardı. Kamp ateşi sönerken bir-

birlerine sokulup yatmaları, bazen de öpüşmeleri ve gecenin ileri saatlerine kadar birbirlerine sarılmış olmaları olası. Ama bu kimselerin neler düşledikleri, kimi sevdikleri ve uykuya dalarken neler düşündükleri alevlerle birlikte sönüp gitmiştir.

Bunlar modern insanların eski kopyaları değillerdi. Mağara duvarlarına ayı ya da bizonları resmetmiyorlardı. Dikiş diktiklerine işaret eden incecik kemik iğneleri yoktu. Güneşe, yıldızlara veya bir tanrıya ibadet ettiklerine işaret eden bir muska, bir ziynetleri de yoktu. Arkalarında mezar bırakmamışlardı. Ama hemen hemen birer insandılar. Büyük beyinleri vardı. Alevleri besliyorlardı. Bugün bizim yaptığımız gibi, çok çaresiz bebekler dünyaya getiriyorlardı. Olgunlaşmamış genç çocuklar, anne veya babalarının ya da grubun başka üyelerinin arkasından sürükleniyordu. Yaşlısı, genci akrabalardan örülü karmaşık bir ağın içinde girift olmuştu. Ateşin etrafı da "yuva"yla eşanlamlıydı.

Bu atalarımız arasından bazıları 300.000 yıl önce modern erkek ve kadınların en eski şekillerine dönüşmeye başlamıştı. Cinsel dünyamız artık tamamen insana özgü biçimini alacaktı.

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLK VARLIKLI TOPLUM

Vicdanın Gelişmesi

Düşünce ne kadar sık, ne kadar yoğun biçimde belirirse, o iki şey insan zihnini giderek artan bir şaşkınlık ve huşuyla doldurur: tepedeki yıldızlı gökler ve içimdeki ahlaksal yasa.

Immanuel Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*

Hiç rahat durmayan eski akarsular Güney Batı Fransa'nın, Pirenelerin ve Kuzey İspanya'nın sakin, sessiz kentlerinin altında bir mağaralar labirenti oymuş. Burada, yerin derinlerindeki rüzgârsız boşluklarda sarkıtlar ve dikitler birer hayalet gibi nöbete duruyorlar. Damlayan sular mutlak sessizliğin içinde mermi gibi patlıyor. Yarasaların sesleri kayalık çukurlarda ve boşluklarda yankılanıyor. Ve hâlâ yaşayan nehirlerin suları boğazları, kanyonları, çukurları gümbürdeyerek aştıktan sonra sert bir dönemecin ötesinde sessizliğin içinde eriyor.

Doğanın inşa ettiğini, atalarımız yirmi ilâ on bin yıl önce süsleyerek, arkalarında binlerce mağara resmi ve oyma bırakmışlar, modern insanların dünya yüzüne çıktıklarını kanıtlanışlardır.

Fransa'da Les Eyzies'in yakınındaki Lascaux mağarasının dev yeraltı odalarına birisi, koşu halindeki düzinelerle sürü hayvanı resmetmiştir. Bir başka sanatçı Pireneler'deki Les Trois Frères mağarasının bir köşesine insan kafalı, geyik boynuzlu ve bir atın vücuduyla kuyruğuna sahip sihirli bir yaratığın resmini yapmıştı. İspanya'daki La Juyo mağarasında da atalarımız yarı insan, yarı kedi olan dev bir taş kafa oymuşlardır. Otuzu aşkın mağarada da dev bizonlar, ren geyikleri, mamutlar, dağ keçileri, ayılar ve başka

hayvanların dış hatları kırmızı ve siyah renklerle çizilmiş, kürkleri ve kasları ise kayanın doğal yarıklarıyla çıkıntılarından yararlanılarak özenli keski darbeleriyle yerlerine hakkedilmiştir.

Ve gerçekçi figürlerin başsız atlar, ördek gagalı insanlar, kurt kafalı ayılar, parmakları eksik kesik eller, uçan kollar ve bacaklar gibi sihirli figürlere yerini bıraktığı yerlerde yılan şekilleri, benekler ve çizgiler duvarlarla tavanlarda âdeta dans etmektedir. Bu resimlerden bazıları geniş galerilerde karşımıza çıkmaktadır, diğerleri ise profesyonel mağara kaşiflerinin, ulaşmaya çalışırken klostrofobinin etkisiyle bayılmalarına yol açacak kadar uzak çıkmazlarda resmedilmiştir.

Bu güneşsiz tünellerde yoğunlaşan seslerde, durgun ve serin havanın içinde anlamlı bir şeyler oluyordu. Kimse orada yaşamıyordu. Atalarımız buralarda resim yapmak için toplumsal amaçlarla toplanıyorlardı. Belki de verimli bir av mevsimini garantilemek, bir oğul ya da kızın doğumunu kutlamak, hastaları sağlıklarına kavuşturmak, bir efsanede sözü geçen bir gereği yerine getirmek veya bir sürü başka nedenle buralarda ayin türü törenler düzenliyorlardı. John Pfeiffer *Yaratıcı Patlama* adlı eserinde o insanların buralarda karmaşık törenler yaptıklarını ileri sürüyor.

Pfeiffer, bir inanışın yolunu izlemeye aday gençlerin toprağın derinlerindeki bu mezar ıssızlığında yalnız bırakıldıklarını, korku, yalnızlık ve tekdüzeliğin de sonunda onları normal duyularından koparıp bir tür trans (kendinden geçme) hali olarak tanımlanabilecek alıcı durumuna düşürmesini mümkün görüyor. Daha sonra büyükleri, aldatmaca ve hayal yardımıyla, bu büyülenmiş gençleri karışık geçitlerden geçirirken, onlara önemli klan geleneklerini, klan tarihini ve klan efsanelerini, kavmin toplam felsefesini aktarıyorlardı.

Bu sihirbazlar bir öyküdeki olayı vurgulamak için, bir lambayı resmin altında tutmuş olabilirler. Meşalenin titrek alevi bir eli ya da kuşu veya balığı, arkasından da öykünün belli bir noktasını canlandırmak için, kükreyen ve dans eden bir geyiği aydınlatmış olabilir. Bu karmaşık geziden sonra, rahipler yönlerini şaşırmış öğrencileri büyük yeraltı salonlarında topluyor, beyinleri yıkanmış gençler burada bir dizi sınavdan geçiyorlardı. Öğrendikleri bir daha silinmemek üzere beyinlerine işleniyordu.

Büyükler neler anlatıyorlardı? İnsanlarda sanatın bu ilk başlangıcının nedeni neydi? Sanatsal ifadenin bu fışkırması, yirmi bin yıl önceki insan cinselliği konusunda neler anlatıyordu?

Pfeiffer, bu insanların, teknolojideki büyük değişiklerden ve genişleyen sosyal ağlardan ileri gelen bir "bilgilenme patlaması" yaşadıklarını düşünüyor. Ve mağaraların birçoğunda çocuk ayak izleri göze çarptığından, Pfeiffer, bu gençlerin yeni gerçekleri öğrenmeleri için, törenler düzenlenip, bu gerçeküstü labirentlere sokulduklarını iddia ediyor.

Aynı strateji bugün hâlâ geçerlidir. Dünyanın dört bir yanındaki insanlar, sanat yoluyla kavram ve veri depoluyorlar. Bir gamalı haça şöyle bir bakış, Hitler ve Nazilerle ilgili anımsanan bilgileri yüzeye çıkartır. Öte yandan, haçın bir Hıristiyan'ın gözünde muazzam bir simgesel gücü vardır. Avustralyalı yerliler efsanelerini ve sanatlarını, hatırlatıcı ipuçları olarak (ve birçok başka amaçla) kullanırlar. Zaten Pfeiffer'in mağara sanatına ilişkin kuramına yol açan da, bu insanların yaratıcılığı olmuştur.

Avustralya yerlileri dünyanın en kıraç çölünde yaşarlar. Sürekli olarak su bulmak istedikleri takdirde, birkaç yüz millik bir alandaki her bir tümseği, her bir çukuru, her ağacı, kayayı ve deliği anımsamak zorundadırlar. Böylece, arazinin bütün fiziksel özellikleri, efsanevi atalarla ilgili ayrıntılı öykülerin dokusuyla girift olur. Aletlerinin üstüne, duvarlara ve kendi üstlerine resmettikleri benekler, eğri büğrü çizgiler ve figürler çoğunlukla bu hayaletlerin ziyaret ettiği su kaynaklarını ve kaya oluşumlarını simgesel olarak tasvir eder. Bu durumda mitoslar, şarkılar ve sanat eserleri gerçekte Avustralya arazisinin bir tür haritalarıdır. İnsan, tanrıların maceralarını anımsadıkça, çölün en küçük ayrıntıları bile belleğe kaydolur.

Bütün bu yaşam savaşımına dair öyküleri öğretmek için Avustralya yerlileri çocuklarına dayanılmaz işkenceler çektirirler. Orta Avustralya'daki Aruntalar, gelenekleri uyarınca erkek adayları çölde evlerinden ve ailelerinden uzağa götürürler, onlara yiyecek ve giyecek vermezler, şarkı söyler, dans eder ve bu öyküleri canlandırırlar. Törenin son gecesinde gençler gürül gürül yanan bir ateşin yanında battaniyelerin altına sığınırlar. Şarkıların ardından karanlık, yalnızlık ve korku bu gençleri sardıktan sonra, penisleri ucundan dibine kadar yarılır. Korkunç bir deneyim. Fakat bu oğlanlar öğrendikleri senaryoyu hiç unutmazlar. Onları bir su kaynağından öbürüne götürecek olan da budur.

Pfeiffer, bu ilk Avrupalıların mağara resimlerinin hep aynı olduğunu düşünüyor; eski destanların ipuçları ve tehlikeli bir sosyal değişim döneminde bir hayatta kalma yöntemi.

Bu kadar uzun zaman önce dünyamızın derinlerinde neler olduğunu hiçbir zaman bütünüyle öğrenemeyeceğiz. Fakat bir nokta çok açık: İnsanlar, ateşi keşfeden ve birkaç ilkel aleti olan basit avcı-toplayıcı yaratıklar olmaktan çıkarak, duvarlarını resimlendirmek için bilinçli olarak kayaların derinlerini arayan kişilere, soyut ve simgesel bir kültüre sahip primatlara dönüşmüşlerdi.

Antropologlar, *simgesel düşünce* terimiyle soyut bir kavramı isteyerek somut dünyaya mal etmek yeteneğini kastederler. Bunun klasik örneği kutsanmış sudur. Bir kilisedeki mermer havuzun içindeki su, bir şempanze için sadece sudur, ama bir Katolik için bambaşka bir şeydir: Kutsanmış sudur. Bunun gibi siyah renk bir şempanze için sadece siyahtır, oysa sizin için ölümü akla getirir. Atalarımız düşünce, fikir ve kavramlar için simge yaratma ve bu simgeleri kendilerini ifade etmek için kullanma yeteneğini elde edince, insanın modern düşünce biçimi ortaya çıkmış oldu.

Şimdi tartışılan nokta, bu mağara ressamlarının seleflerinin: Neandertal'ların, simgesel düşünceye başvurup vurmadıkları ya da simgesel düşüncenin bu modern kaya ressamlarının arasında mı doğduğudur. Bu sorunun yanıtı, insan cinselliğinin evrimini anlamamız açısından önemlidir. Çünkü insanlar ancak bu simgesel düşünce yeteneği ve iyi/kötü, doğru/ yanlış ve yapılabilir/yapılmamalı gibi soyut fikirleri ifade yoluyla ahlak, vicdan ve yasalaşmış inançlarımız, alışkanlıklar, tabular ve cinsiyetle aşka ilişkin kurallar gibi modern kavramları geliştirebilmiştir.

Tahmin edileceği üzere, fosil hazinesi, simgesel düşüncenin insan tarihi içinde ne zaman ortaya çıktığına dair karmakarışık ipuçları sunmaktadır.

Neandertal Darbesi

Atalarımızın Fransa'yla İspanya'da mağara duvarlarını resimlendirmelerinden bir milyonu aşkın yıl önce, büyük soğuklar kuzey iklimlerini buzlarla örtmüş, tropikal enlemlere de kuraklığı getirmişti. Her bir Buz Çağı birkaç bin yıl sürmüş ve daha ılımlı havalar bunları izlemiştir. Bu buz çağları ve daha sıcak buz çağları arası dönemlerde atalarımız küçük gruplar halinde kuzeye yönelmişlerdi. *Homo sapiens neanderthalensis;* modern insanların farklı bir kadim ırksal sureti 100.000 yıl önce Avrupa'da, ayrıca Orta Doğu'da ve Orta Asya'da yaşıyordu.

Neandertaller fiziksel özelliklerin garip bir karışımıydı. Gözlerinin yukarısında ağır kaş kemerleri, çok iri dişleri ve çeneleri, kalın kemikli ve kaslı vücutları vardı. Bugün içlerinden birini sokakta görecek olsanız, hayvansı olarak nitelerdiniz. Öyleyken bu kalın kaşlı insanların bizimkilerden *daha büyük* kafatasları ve sizinkilerle benimkiler gibi organize olmuş beyinleri vardı. Bunu, eski kafataslarının çeperlerinin ("endokast"lar yoluyla oldukça kolay yapılabilen) incelenmesinden biliyoruz.

Bunlar gerçekten dahiyane buluşlardır: Bir miktar kauçuk alıp Neandertal kafatasının içine döküyorsunuz, lateks kahbın sertleşmesini bekliyorsunuz, sonra bu kitleyi kafatasının içinden çıkarıyorsunuz. Bu kalıbın yüzeyinde, kemik miğferin içine sıkıştığı zaman beynin bıraktığı minik izler bulunmaktadır. Dolayısıyla da kauçuğun yüzeyindeki ek yerleri, yiv ve çatlak motifleri, beyin loblarının nasıl düzenlendiğini gösterir. Bu "endokastlar" Neandertal beyninin bugünün insanlarınkiyle aynı yapıda olduğunu gösteriyor.

Bu insanlar düşünüyorlardı.

Aynı zamanda konuşuyorlardı da. Bir Neandertal dil kemiğinin: Boğazda asılı gibi duran ve konuşmaya yardımcı olan U biçimli kemiğin keşfi, Neandertaller'in bizim gibi konuşma yeteneğine sahip olduklarını ortaya koymuştur. Ama burada anlaşmazlık başgösteriyor. Bazı bilim adamları, Neandertal kafatası kaidesinin (modern insan kafatasındaki gibi) bükümlü olmadığını bildiriyorlar; bu da larenks ya da hançerenin boğazın içine tamamen inmediğine işaret ediyor. Dolayısıyla da Neandertaller'in *i* ve *ü* gibi ünlü seslileri çıkaramamış olmaları gerekir. Çıkardıkları sesler, modern insanlarınkine kıyasla daha genizden gelmiş olmalıdır.

Bununla birlikte, bu veriler birçok antropoloğa inandırıcı gelmemektedir. Onlara kalırsa, kafatası kaidesinin biçimi, ağız boşlukları biçiminin tam göstergesi değildir. Ayrıca, insanlara özgü ses tonuyla konuşmak veya insanlarınki gibi cümle yapıları kurmak için, komple dilbilimi seslerine gerek yoktur. Örneğin, Hawai dillerinde, İngilizce'den çok daha az ses bulunur. Buna karşılık Navajo Kızılderili dilinin sesleri daha fazladır. Yine de bütün bu insanlar modern dillerden birini konuşmaktadırlar.

Öyle zannediyorum ki, Neandertaller 100.000 yıl kadar önce mamut dili kızartırken ve eski Fransa'daki karlarla çevrili mağaralarında birlikte yatarken önemli ölçüde şimdiki insanlar gibi konuşuyorlardı.

Neandertaller acaba bir şeye inanıyorlar mıydı? Ruh kavramını yaratmışlar mıydı ya da ölümden sonrası için plan kuruyorlar mıydı? Simgesel bir dünyaları var mıydı?

Arkeologlar, Avrupa'nın çeşitli yerlerinde sığ mezarlara benzeyen oluşumlar bulmuşlardır. Neandertaller, ölülerini buralara uyurmuş gibi pozisyonlarda gömmüş olabilirler. Akrabalarının, ölülerin yanına armağanlar bıraktıkları, iskeletlerden bazılarının etrafında bulunan taş aletlerden, özenle yerleştirilmiş taşlardan, kemiklerden veya hayvan boynuzlarından belli. En çok tartışma konusu olan Kuzey Irak tepelerindeki bir mağarada bulunan mezara ise, dostlar ve sevgililer yaklaşık altmış bin yıl önce çiçek demetleri bırakmış olabilirler. Kemiklerin etrafında gülhatmi, zambak, peygamber çiçeği, sarı kanarya otu gibi bölgenin kır çiçeklerinin fosilleşmiş polenleri dağılmış durumdaydı.

Neandertaller eğer ölümden sonraki hayata, insanların ruhu olduğuna inanıyor idiyseler, birçok şeyi simgelerle ifade etmişler demekti. Ve eğer bunu yapıp soyut terimlerle düşünebiliyor idiyseler, cinsiyet ve evlilik gibi temel konularda da gelişmiş inanışlarının ve kurallarının olduğu kuşkusuzdu.

Kuşkucular bu olanağı kabul etmiyorlar. Bazı hasta insanların ölmek için sürünerek bu mağaralara girdiklerini, bazılarının cesetlerin ortadan kaldırılması için gömüldüklerini, başka cesetlerin de etobur hayvanlar tarafından mağaralara sürüklendiklerini, eski eşyanın ise sonraki tarihlerde rastlantı sonucunda iskeletlerin etrafına saçıldığını savunuyorlar. Onlara kalırsa, bu cesetler amaçlı olarak gömülmüş değildi. Çiçeklere gelince; polenler, rüzgârlarla mağaraların içine üfürülmüş ya da kemiricilerin ayakları veya böceklerin kanatlarıyla bu barınaklara taşınmış olabilirdi. Özetle, cenaze töreni eşliğinde definler, mezara konulan armağanlar ve çiçekler olmadığını iddia ediyorlar. Onlara göre, Neandertaller'de simgesel düşünce yeteneği gelişmemişti.

Aynı kuşkucular, çeşitli Neandertal sit alanlarında bulunan kırmızı aşıboyasının simgesel düşüncenin bir işareti olmadığını da savunacaklardır. Dünya yüzünde insanlar kırmızı aşıboyasını bir törenden önce yüzlerini, ellerini, vücutlarını ve süslerini boyamakta kullanmaktadır. Fakat bu kırmızı kaya tozu aynı zamanda derilerini boyamak ve asalakları kaçırmak için de kullanılır. Neandertaller onları belki sırf bu işlevsel nedenle kullanıyorlardı, belki de süslenmek için gerekli olan simgesel estetik duyudan yoksundular.

Sanat Neye Yarar?

Neandertallerin sevdiklerinin mezarlarını armağanlarla süsleyip süslemediklerini ya da kendilerini ve eşyalarını dekore edip etmediklerini kimse bilmiyor. Fakat ırabilimci (etolog) Ellen Dissanayake, bunu yaptıklarına inanıyor. Ve insanların sanat yaratmak ve sanatlardan zevk almak dürtüsünün evrimi hakkında ilginç önerisi var.

Dissanayake *Sanat Neye Yarar?* adlı kitabında bütün sanatları; biçimlendirmeye, daha alımlı kılmaya, güzelleştirmeye, cisimlere ve etkinliklere özel bir anlam kazandırmaya insanların eskiden beri duyduğu bir gereksinime bağlıyor. Bir olaya ya da alete, süsler veya törensel görkemlerle özel bir hava verenler, o olayı anımsayacaklardır. Aletleri üretmek ve törenleri düzenlemek hayatta kalmak bakımından önemli eylemler olduğu için de, sanatı yaratanlar ve sanattan zevk alanlar yaşıyorlardı. Dolayısıyla da atalarımız resimlerden, heykellerden ve bütün öbür sanatlardan zevk almaya biyolojik bir eğilim geliştirdiler.

Dissanayake, 250.000 yıl önce bugünkü İngiltere'de iki kişinin çakmak taştan el baltaları yonttuğunu ve her iki taş aletin ortasında bir kabuk fosili sergilendiğini kaydediyor. Bu insanlar fosili bulmuşlar, aleti onun etrafında biçimlendirmişlerdi; özel şeyleri tanımayı öğrenmişler, aletlerini özel yapmışlardı. Tarih öncesinin yaklaşık aynı döneminde, Fransa'da deniz kıyısındaki bir yarda açılmış mağarada birisi, kırmızı, sarı, kahverengi ve mor topaklar bırakmıştı. Bu insanlar da kendilerine ve eşyalarına özel bir anlam kazandırmaya başlamış olabilirler.

Neandertaller bize sanatlarından —eğer var idiyse— fazla bir şey bırakmadılar. Birisi ayı dişlerini sığ yivlerle işaretlemiş, bir diğeri bir tilki dişini delmiş, bir başkası bir ren geyiği kemiğinde delikler açmıştı. İnsanların tarih öncesinin bu döneminden bize az sayıda sanatsal uğraş işaretleri kalmıştır; bu da etkileyici bir estetik ifade birikimi sayılmaz. Ama bir başlangıç olsa gerek. Dolayısıyla Dissanayake o insanların mezarlarını süslediklerine, dekoratif amaçlarla aşıboyasından yararlandıklarını, bir sanatsal eğilimin o sıralarda insan doğasının bir parçası olduğuna ve DNA'mızda kodlandığına inanıyor.

Neandertaller bizim için bir sır olarak kalmışlardır. Soyut simgesel düşünceden hoşlandıklarından ya da cinsellik ve aşk hakkında kuralları olduğundan emin olamayız. Bütün bildiğimiz, göçebe küçük avcı grupları halinde yaşadıkları, büyük taş aletler ürettikle-

ri, Avrupa'da uzun mesafeli ticaret yaptıkları, büyük hayvanlar avladıkları ve bol et yedikleridir. Bu avcılar tarafından yukarıdaki yaylalardan sürülen mamutlara, yünlü gergedanlara, ren geyiklerine ve bizonlara ait binlerce kemik, dikey yarların dibinde topraktan çıkarılmıştır. Bu "yardan aşağı düşürerek" avlanma bir yenilikti; düzenleniyordu, sistematikti, planlanmıştı.

Bu insanların nasıl sevdiklerini, kimi sevdiklerini, nerede seviştiklerini sadece merak edebiliriz. Tüm tutkular ve acılar, kıskançlıklar ve entrikalar, olaylar ve konuşmalar yok olmuştur. Yalnızca eski bir mezarın üstündeki eski polenler, çok uzun zaman önce, birinin bir başkasının yasını tuttuğuna işaret ediyor.

Derken Neandertallerin yaklaşık 36.000 yıl önce soyları tükendi ve Batı Avrupa'da *Homo sapiens sapiens*, tıpkı size ve bana benzeyen, Fransa'yla İspanya'daki mağara duvarlarını resimleyen ve yerin altındaki nemli ve sessiz bir dünyada törenler düzenlemeye başlayan, tamamen modern insanlar onların yerini aldı.

Bu yeni insanlar arkalarında çeşit çeşit eserler bıraktılar. Bu da, insanların, soyut simgesel düşünce yeteneğini, aynı zamanda bir vicdanı, doğru ve yanlış olanlar hakkında karmaşık bir inanış sistemi ve seksle aşk hakkında katı kurallar geliştirdiklerinin açık seçik işaretidir.

Modern insanların nasıl ve niçin Neandertallerin yerini aldıkları yüz yılı aşkın zamandır arkeologların, romancıların ve amatörlerin hayal gücünü zorlamıştır. Bilim adamları önceleri *Homo sapiens*'in o sıralar Avrupa'da yaşayan Neandertaller'den geliştiğini düşünüyordu. Şimdi ise birçokları, bu modern insanların en az 90.000 yıl önce Afrika'da ortaya çıktıklarına, Yakın Doğu'dan Avrupa'ya yayılarak Neandertalleri öldürdüklerine inanıyor.[1] Aralarındaki ilişki ne olursa olsun, talihsiz Neandertaller yok oldular ve Fransa'da kemiklerinin ilk bulunduğu yere göre adlandırılan modern Cro-Magnon insanları yaklaşık 35.000 yıl önce Avrupa'da çeşitli yerlerde ortaya çıktılar.

İnsanlarda sanat ve kültürel yaşam şimdi patlama kaydedecekti.

Bazıları bu dikkate değer yaratıcı patlamanın nüfusun baskısıyla başladığını düşünüyorlar. O sıralarda en yakın buz çağının acımasız havası kuzeyi kasıp kavuruyordu. Bugün Londra'nın bulunduğu yer bir buçuk kilometreden derin bir buz kabuğunun altındaydı. Ama bugünkü Akdeniz'in çevresinde günümüzdeki Serengeti'ye çok benzeyen çayırlar uzanıyordu. Burada yünlü ma-

mutlar, yünlü gergedanlar, ren geyikleri, dağ keçileri, bizonlar, kadim atlar ve yüzlerce başka toynaklı hayvan sürüler halinde otluyorlardı. Kuzeydeki buzullar ve güneydeki çöller arasında sıkışan atalarımız, bugün Fransa ve İspanya olan bu savana türü arazilerde toplaştılar.

Ve insanlar böyle kuşatılınca yaşamak için yeni sosyal ağlar kurmak ve çeşitli yeni gelenekler yaratmak zorunda kaldılar.

Mağara sanatı, başvurdukları yeniliklerin sadece bir tanesiydi. Ukrayna'da keşfedilen 20.000 yıl öncesine ait oval kulübenin yan duvarlarını inşa etmek için, belki bir düzine insan bir hafta çalışarak doksan beş mamutun çene kemiklerini çapraz şekilde üst üste istiflemiş olmalı. Bu eski köyde yaşayan başkaları da, oval kulübeler bina etmek için mamutların uzun kemiklerini özenle düzenlemiştir. Bu ilk mimarlar, kemiklerin üstüne deriler atıyor ya da kış rüzgârlarının yolunu kesmek için kemiklerin arasını çamur ve otlarla sıkıştırıyordu. Evlerinin yakınında depo niyetine kazdıkları çukurlar ise akrabalarımızın yerleşmeye başladıklarını gösteriyor.

Cro-Magnon insanları aynı zamanda kalabalık sürülerin su içmeye geldiği nehir sığlıklarında, manzaralı tepelerde ve göç yollarına kavuşan güneşli taşkın ovalarında deriyle odunlardan evler bina ettiler. Güneş ısısından yararlanmak için bu evler genellikle güneye bakıyordu. Mağara sanatının doruğuna ulaştığı 15.000 yıl önce bu insanlardan bazıları mevsimlik, kalabalık topluluklar halinde yaşıyorlardı.

Bir anlaşmazlık çıktığı zaman erkeklerle kadınlar artık toparlanıp gidemezlerdi. Aksine, gruplar işbirliği yapmak zorundaydılar. Böylece, kuralları bulunan sosyal ve politik hiyerarşilerin temelini atmış oldular.

Nüfus artıp besin kaynakları azaldıkça, Cro-Magnon insanları yeni aletler ve silahlar da icat etmek zorunda kaldılar. Neandertal insanlarının yalnızca taştan büyük aletler yapmalarına karşın, bu modern insanlar fildişinden, kemikten ve boynuzdan araç gereçler biçimlendirdiler. Hafif siklet kancalı zıpkınlar, olta iğneleri, mızrak atıcılar ve belki ilk ok ve yaylarda kullanılan minyatür uçlar yeni bir öldürücü silahlar koleksiyonunun parçası oldular. Ren geyiği ve yabani sığır avları sıklaşmıştı.

Lascaux mağarasında bir kil parçasının üstünde bulunan örülmüş lif izleri, bu insanların ip, sicim, ağ ve olta misinaları yaptıklarını gösteriyor. Ve Baltık'ta çıkarılan kehribarlara Rusya ovalarındaki evlerinde rastlanması, Atlantik'in deniz hayvanı kabuklarının

da yüz elli, iki yüz kilometre uzaklıktaki Les Eyzies de (Fransa) bulunması, Cro-Magnon'ların değiş-tokuş ağları kurduklarını ve uzun mesafelerden değerli taşların ve taş hammaddelerinin ticaretini yaptıklarını gösteriyor.

Yaşam şenlenmişti. Cro-Magnon insanları flütü, düdüğü ve davulu icat etmişlerdi. Ayı ve aslan dişlerinden gerdanlıklar, kemik bilezikler, pandantifler ve yüzlerce fildişi, kabuk ve taş boncuk takıyorlardı. Herhangi bir modern dikiş kutusundakiler kadar küçük ve keskin uçlu kemik iğneler, kukuleteli parkaların, yakalı gömleklerin, tozlukların, çizmelerin ve başkaca giysilerin yapımında kullanılıyordu. İri göğüslü ve şişman kaba etli kadınların (Venüs heykelcikleri denilen) avuç içi kadar heykelleri, ayrıca fildişi, kemik ve seramikten yontulmuş hayvanlar, Pireneler'le Urallar'ın arasında çeşitli yerlerde bulunmuştur. Bunlar belki bereket simgeleri, kehanet yardımcıları veya şans getiren tılsımlardı.[2]

Bu insanlar aynı zamanda sosyal sınıflar geliştirmiş de olabilirler. İki çocuk Moskova yakınlarında toprağa verildiğinde, Cro-Magnon atalarımız cesetleri yüzükler, halhallar, mızraklar, oklar, kamalar ve 10.000 kadar boncukla örtmüşlerdi. Bu gençler güçlü birer avcı ya da herhangi bir lider olarak ünlenmiş olamayacak kadar küçüktüler. Bir üst sınıftan mıydılar acaba?

Pfeiffer, işte bu yüzden bu insanların, çocuklarını arzın derinlerine sürüklediklerine ve korkudan neredeyse ödlerini patlatarak, yetişkinliğe hazırladıklarına inanıyordu. Yaşam artık çok karmaşıklaşmıştı. Bu insanlar dünyanın ilk mevsimlik köylerinde yan yana yaşıyorlardı. Mitosları, sihirleri, ayinleri ve tanrıları vardı. Müzikten, danstan ve şarkılardan tat alıyorlardı. Ölülerini değerli eşyayla mezara koyuyorlardı. Tilki postundan paltolar giyiyor, saçlarını örüyor, ziynet takıyor, giysi modelleri yaratıyorlardı. Mağaralarda resim yapmak ve geceyi ışıklandırmak için, yağ lambaları kullanıyorlardı. İyi inşa edilmiş ocakların etrafında oturuyor, koca koca sığır butları kızartıyor ve insanların diliyle düşünüyorlardı. Bize benziyorlar, bizim gibi düşünüyorlardı. Ve sanatlarıyla bütünleştirdikleri gelenek külliyatları vardı. Onlarınkisi ilk varlıklı toplumdu.

Bu erkeklerle kadınların cinsellik, evlilik, zina ve boşanmayla ilgili gelenekleri olmuş olmalı. Onlar için aşkın kuralları neydi acaba?

Yasak Meyve

Bütün insan toplumlarında bir tür ensest (akrabayla cinsel ilişki) yasağı vardır. Tarih içinde Mısırlılar, İranlılar, Romalılar ve başka uluslar, kral sülalesi gibi özel gruplarda erkek ve kız kardeş arasında cinsel ilişkiye izin vermiştir. Ama bu garip istisnalar dışında, anne-oğul, baba-kız ve erkek-kız kardeş eşleşmeleri yasaklanmıştır. Yakın akraba arasında eşleşme tabusu bütün insanlık için geçerlidir. Ayrıca, bu katı kural, cinsiyet konusunda çocukların öğrendikleri ilk sınırlamadır. Kurala karşı gelmek bazen çok sert cezalarla; ölümle, sakatlanmakla veya toplumdan dışlanmakla sonuçlanır. Ve kişinin yaşı ya da üreme durumu ne olursa olsun, tabu hiçbir zaman kaldırılmaz.

İnsanlardaki bu ensest tabusunun Cro-Magnon insanları arasında (ya da çok daha önce) ortaya çıktığını varsaymak için birçok neden vardır. Bir kere, yakın akraba arasındaki ilişki hiç pratik olmazdı. Bir Cro-Magnon kız, erkek kardeşiyle ya da babasıyla eşleşip bir bebek doğurduğu takdirde, grup çaresiz yeni bir üye kazanacak, buna karşın bebeğin bakımına katkıda bulunacak yeni bir yetişkinden yoksun kalacaktı. Ne kadar tehlikeli bir ekonomik yük. Grubun dışındaki biriyle birlikte olup, çocuğunu büyütürken o yabancının yardımını elde etmek, ekonomik açıdan çok daha akılcı bir yoldu.

Yakın akrabaların eşleşmesi ayrıca sonsuz sosyal zıtlaşmalara yol açacaktı. İnsanlar kıskanç ve malına düşkün yaratıklardır. Sevilen seks ortağını paylaşacak yapıda değiliz. Yakın akraba arasında cinsellik, aile içinde ciddi rekabetlere yol açarak, karıyla koca arasındaki nazik ilişkiyi zedeleyecek, akraba arasındaki dostluk bağını zayıflatacak ve sosyal düzeni allak bullak edecekti. Yakın akraba arasında cinsel ilişki, çocuğun toplumsal gelişmesini de etkileyebilirdi. Çocuklar, annelerine ve babalarına bağlıdırlar. Ama anne ya da babadan birisi çocuğuyla ilişkiye girerse, bu, yetişkinin otoritesini sarsar, güveni kısıtlar ve aileden ayrılışın psikolojik sürecini etkileyebilir.

Cro-Magnon insanları bu uyumsuzlukları kaldıramazlardı.

Yakın akrabayla ilişkinin politik yükümlülükleri de vardır. Kızınız komşu vadideki bir erkekle eşleşmek için gruptan ayrılırsa, o kimselerle dost olursunuz, onlar akrabanız olurlar. Ama kızınız evde kalır ve sizinle eşleşirse, yeni ticaret, savaş ve toplumsal bağlar olanağı ortadan kalkar.

İnsan toplumlarının çoğunda gençlerin aile, klan, bazen de toplum dışında evlenmelerinin önerilmesine şaşmamak gerekir.[3] Bu tutum yakın akrabalar arasındaki ilişkiyi kesinlikle engellemese de, çeşitli toplumsal birimler arasındaki yetişkin, mal ve bilgi akışını sağlar, bir yandan da yakın akrabalar arası cinsel ilişki olasılığını azaltır ve iyi komşuluk politikasını teşvik eder. Yabancılarla eşleşme, tehlikeli bedensel etkileri önlemek açısından da önem taşıyordu.[4]

Demek oluyor ki Cro-Magnon insanlarının ekonomik, sosyal, politik ve genetik nedenlerle anne ve babayla çocuklar arasındaki cinsel ilişkiyi engelleyen kuralları vardı. Çocukları büyütmek için yardımcı olmak, grup içinde uyum, grup içindeki sıkı bağ, politik bağlar ve genetik esenlik o kadar önemliydi ki, Cro-Magnon atalarımızın yakın akraba ilişkilerine karşı *biyolojik* bir tiksinti mirasına –çekirdek ailenin dışında eşleşme ve üreme eğilimine– konmuş olmaları çok mümkün.

Ensest (Yakın Akraba Arasında Cinsel İlişki)

Anne, baba ve çocuklarla cinsel ilişkiden kaçınma yönünde genetik bir eğilim olduğu fikri, yeni değildir. Bunu ilk kez 1891'de öne süren, çocukların, yanında büyüdüğü kişilere karşı doğal bir bedensel itici güdü geliştirdiklerini söyleyen Edward Westermarck olmuştur. Bu tiksinti o zamandan beri İsrail'de yapılan etütlerle doğrulanmıştır.

Araştırmalar, Melford Spiro'nun, bir *kevutza*'da, yani bir yaşıt grubunun çocukluk yıllarını geçirdikleri ortak bir yaşama, uyuma ve yıkanma merkezinde, çocukların birlikte büyümelerini izlemesiyle başladı. Erkek ve kız çocukları battaniyelerin altında yatarken, öpüşmekten, kucaklaşmaktan ve birbirlerinin cinsellik organlarına dokunmaktan ibaret, "klinik" dedikleri bir seks oyunu oynuyorlardı. Ancak, on iki yaşına gelince bu çocuklar birbirlerine karşı çekingenleşiyor, on beş yaşına gelince de güçlü bir erkek - kız kardeş bağı geliştiriyorlardı.

Akraba olmayan bu gençlerin sevişmesine ve evlenmesine bir engel olmadığı halde, Spiro'ya göre, hiçbiri aynı *kevutza* grubunun bir üyesiyle evlenmemiş, hatta cinsel ilişki kurmamıştı.

1970'lerin başlarında bu araştırmayı sürdüren sosyolog Joseph Shepher, bilinen bütün kibbutz evliliklerine ait kayıtları elde etti. 2.769 evlilik içinde yalnızca yüzde 13'ü aynı akran grubu bireyleri arasındaydı. Ve bu evlilikteki tarafların hiçbiri ortak çocukluk ya-

şamı düzenlerine altı yaşından önce girmemişti. Shepher, çocukluğun üç ile altı yaşları arasında, insanların sürekli gördükleri kişilere karşı doğal bir cinsel tiksinti geliştirdikleri, kritik bir olduğunu düşünüyor.

Ensestten kaçınmakta, görünüşe bakılırsa, kimyanın da bir rolü var. Bu fizyolojik tepki atalarımızın tilki postundan ceketler giydikleri, flüt çaldıkları ve Fransa'yla İspanya'daki mağara duvarlarını süsledikleri zamanlarda gelişmiş olmalı; çünkü ensestten kaçınmanın hayvan topluluklarının kalan kısmında da önemli ölçüde karşılığı vardır.

Kuşların, böceklerin ve başka memelilerin arasında da, beraber büyüyen karşıt cinsten yaratıklar yabancılarla çiftleşmeyi yeğlemektedir. Başka türler, aynı soydan gelenlerin çiftleşmesinden kaçınmak için o kadar çok çare geliştirmiştir ki, biyologlar, insanlardaki ensest tabusunun hayvan doğamızdan kaynaklandığını düşünüyorlar.

Örneğin, yüksek düzeyli primatlar akrabalarını tanımakta ve pek ender olarak yakın akrabalarla, özellikle annelerle, cinsel ilişkiye girmektedirler. Bunun bir nedenini anlamak için Porto Riko'nun hemen doğusundaki Cayo Santiago Adası'ndaki kısa kuyruklu Hint maymunlarının genç erkeklerine bakalım. Hoş, aynı şey sizinle benim için de geçerli ya. Burada erkek maymunlar annelerinin ve onun yakın dişi akrabalarının denetiminde büyür. Ama gençler büyüdükçe, çok ender olarak cinsel amaçla annelerine yaklaşırlar. Aksine, bu dişiyi bir otorite simgesi ve bir ağlama duvarı olarak görmektedirler. Ona kur yapmaktansa bebekleşmekte, annenin kucağına tırmanmakta, bebek sesleri çıkarmakta, ona burunlarını sürtmektedirler. Bazıları hatta meme emmeye bile çalışır. Erkeklerle kadınlar da zaman zaman gerilemekte, annelerinin yanında çocuksulaşmaktadırlar.

Kardeşler arası cinsel ilişki ve baba-kız eşleşmeleri doğada başka bir nedenle enderdir. Birçok türlerde ergin erkek ya da dişi, sosyal gruptan ayrılır. Fakat şempanze kardeşler bazen kendilerini aynı grupta bulurlar. Goodall da, Tanzanya'daki Gombe Nehri Doğal Parkı'nda birkaç yakın akraba ilişkisine tanık oldu. Bu birleşme sırasında ya erkek ya da kız kardeş olağanüstü sıkılmış görünüyordu ya da ikisi fena halde kavga ediyorlardı. Örneğin, erkek kardeşi Figan onu birleşmeye zorlarken Fifi bir dala asılmış, haykırıyordu.

Yakın akrabalar arası cinsel ilişkiye duyulan bu doğal antipati uzak insanlık geçmişimizde de var olmuş olmalı. Belki bundan dört milyon yıl önce de bireyler birlikte büyüdükleri kişileri cinsel açıdan sevimsiz görüyorlardı. Anne ve babalarını, birleşmek için değil, herhangi bir konuda yardımlarını elde etmek için arıyorlardı. Erkek ve kız çocuklar da ergin olunca grup değiştiriyorlardı. Yakın akrabalar arası cinsel ilişki "normal" koşullar altında enderdi. Sonra, insanlarda bir şeyler yapabilen, anımsayan ve cinsel kuralları izleyebilen bir beyin gelişince, kişiler yakın akraba arasındaki cinsel ilişkinin ekonomik, sosyal ve politik sakıncalarını hemen fark ettiler. Böylece, *doğal bir eğilim olan şey, aynı zamanda toplumsal bir hüküm haline geldi.*

İnsanoğlunun tarihinde bunun ne zaman olduğunu hiçbir zaman bilemeyeceğiz, ama Cro-Magnon kadınlarıyla erkekleri Pirenelerin altındaki ürkütücü mağaralarda atalarının efsanelerini öğrenirlerken, kimlerle flört edip evlenebileceklerini ve kimlerin "yasak meyve" olduğunu biliyorlardı. Yakın akrabalar arasında cinsel ilişki tabu olmuştu.

Bu insanların başka cinsel yasaklarının da olduğu kuşkusuz. Doğum sonrası tabuları bunların en yaygın olanları ve bilinen tüm toplumların yüzde 94'ünde geçerli. Çiftlerin bir çocuğun doğumunu izleyen yaklaşık altı ay boyunca seks yapmaktan kaçınmaları gerekir. Bu kurallar herhalde annenin –ve babanın– çaresiz bebeklerinin bakımını sağlayabilmeleri için geliştirilmiştir.

Cinsel ilişki, bilinen tüm toplumlarda çeşitli inanışların yerleşmesine yol açmıştır. Bu durumda Cro-Magnon atalarımızın da kendilerine göre bu tür inanışlarının olduğunu düşünmek için pek çok neden vardır. Ama nedir bu inanışlar? Britanya Kolombiyası'nın orta kesimlerinde yaşayan Bellacoola topluluğu, bekâretin bir insanı doğaüstüne daha çok yaklaştırdığına inanır. Birçok Hıristiyan da bu inancı paylaşır. Birçok kavim, av öncesinde cinsel perhizin çok önemli olduğunu düşünürler. Amerikalı futbol antrenörleri de, bir maçtan önce seks yapmaktan kaçındıkları takdirde, oyuncularının çok daha iyi bir oyun çıkaracaklarına inanır.

Cro-Magnon çiftleri herhalde çocuğun doğumundan sonra belli bir süre sevişmekten kaçınmışlardı. Bunun gibi, bir avın izini sürecekleri ya da bir mağaradaki dinsel törene katılacakları zaman da asla cinsel ilişkiye girmemiş olsalar gerek. Ayrıca karanlıkta ya

da gözden ırak bir yerde sevişmiş olmalılar. İnsanlar dünyanın hiçbir yerinde başkalarının gözü önünde sevişmez.

Toplumların çoğunda erkeklerle kadınlar aybaşı kanına bir güç yakıştırırlar. Avrupalı atalarımız bu konuda yanlış inanlara kapılmışlardı. Dünya folklorunun büyük kâşifi Sir James Frazer, "Avrupa'nın birçok yerinde aybaşı durumundaki bir kadın bir bira fabrikasına girdiği takdirde, biranın ekşiyeceğine, biraya, şaraba, sirkeye veya süte dokunduğu takdirde bunların bozulacağına, reçel yaptığı takdirde, bunun koyulaşmayacağına, bir kısrağa bindiği takdirde, hayvanın düşük yapacağına, goncalara dokunduğu takdirde bunların solacağına, bir kiraz ağacına çıktığı takdirde, ağacın kuruyacağına hâlâ inanılır," diye yazmıştır. Amerikalı kadınlar da 1950'lere kadar aybaşı için lanet, musibet, anlamına gelen "*curse*" kelimesini kullanırlar, böyle zamanlarında cinsel ilişkiden kaçınırlardı.

Cro-Magnon atalarımız da büyük bir olasılıkla kadının aybaşı zamanında cinsel ilişkiden kaçınırlardı.

Bu insanlar hiç kuşkusuz cinsel erdem kurallarına da dikkat ediyorlardı. Amazonlar'ın boğucu sıcaklıktaki ormanlarında bile erkeklerle kadınlar giysisiz gezmezler; her ne kadar siz, arkalarına giydiklerini giysi olarak kabul etmeseniz bile. Yanomamo kadınları sadece bellerine ince bir ip geçirirler. Ama oralı bir kadından belindeki o ipi çıkarmasını isterseniz, en azından bluzunu çıkarması istenen Avrupalı ya da Amerikalı bir kadın gibi tepki gösterir. Bir Yanomamo erkeği ise ipi karnına takar, bu arada penisini dikkatle bunun altına geçirdiğinden üreme organları midesine dayalı olarak durur. Bir Yanomamo erkeğinin penisi ipten kurtulduğu zaman, adam, penisi şortunun kenarından fırlayan bir tenisçi kadar utanır.

İster Amazonlar'daki bir ip kemer, ister Victoria İngilteresi'nin topuklara kadar inen elbiselerinden biri olsun, erkeklerle kadınlar giysilere çok önem verirler. Bu örtünme olmadıkça kendilerini çıplak hisseder, utanırlar. Cro-Magnon atalarımız deriden gömlek giydiklerine ve aslan dişinden gerdanlıklar taktıklarına göre, üreme organlarıyla ilgili giyinme kuralları da vardı kuşkusuz. Ve cinsel açıdan edebe uygunluk konusunda çok titiz davranırlardı.

Son olarak, atalarımızın zinayla boşanma hakkında da kurallarının bulunduğu kesin. Anımsayacağınız üzere, avcı-toplayıcı ve

bahçe tarımcısı halklar sadakatsizlik konusunda Batılı sanayi toplumlarından daha az titiz davranıyorlardı. Bir Cro-Magnon toplumunda çapkınlığın cezası belki bir öğleden sonra herkes tarafından alaya alınmak, hafif bir dayak ya da şiddetli bir tartışmadan daha fazla bir şey değildi. Ama atalarımız 35.000 yıl önce sadakat konusuna bazı açıklamalar getirmişlerdi ve gerek erkekler, gerek kadınlar bu kuralları biliyorlardı.

En öfkeli kişiler bile boşanmaya ilişkin temel âdetlere saygı göstermiş olmalılar. Dedikodunun sürekli bir eğlence, toplum tarafından dışlanmanın ise ölümle eşanlamlı olduğu küçük gruplarda kimse kendisine kötü gözle bakılmasını istemez. Dolayısıyla da, bir Cro-Magnon erkeği veya kadını, azıcık öteberisini toplayıp başka bir vadiye ya da gruba doğru yola çıkmadan önce birçok öğleden sonralarını, bakışını çayırların ötesine dikerek, haberi nasıl patlatacağını, gitmenin ne zaman uygun olacağını ve bu işin davranış törelerine göre nasıl yapılacağını düşünerek geçirmiştir.

"Gereğin" Kökenleri

Kurallar, kurallar, kurallar. Cro-Magnon insanları cinsel isteklerini nasıl frenleyip bütün bu kurallara uymuşlardır? Bir vicdanları, ahlak kaygıları, doğru ve yanlış anlayışları mı vardı acaba?

Herhalde. Darwin şöyle yazmıştır: "İnsanlarla aşağı düzeydeki hayvanlar arasındaki farklar içinde, ahlak kaygısı ve vicdan en önemlisidir." Vicdanı da şöyle tanımlamıştır: "Kısa, fakat emir niteliğindeki şu 'gerekli' sözcüğü bunu özetler." Bana öyle geliyor ki, *gerekli*, Cro-Magnon halkları yerin dibindeki sihirli mağaralarda çocuklarını korkuttukları ve eğittikleri sıralarda çok kullanılan bir kelimeydi...

İnsanda bu olağanüstü şey, yani vicdanımız nasıl gelişti?

Michael Chance'ın 1962'de özdenetimin evrimine ilişkin olarak öne sürdüğü bir varsayım, insanlarda vicdanın nasıl ortaya çıknuş olabileceğine dair bir ipucu veriyor. Chance'ın düşüncesine göre, genç erkek primatlar daha yaşlı, daha güçlü erkekleri idare etmek ve egemenlik merdiveninde yükselmek için, bir denge kurmak, seçenekleri dengelemek, cinsellik ve saldırganlık dürtülerini denetlemek zorundaydılar. Kalpleri yerine kafalarına göre davrananlar hayatta kaldı. Böylece, yüksek düzeydeki primatlarda beyin genişlediği gibi, bunlar, cinsel dürtülerini tatmin etme yerine, denetleme yolunu seçmiş oldular.

Antropolog Robin Fox bunun üzerine, insanlarda vicdanın evrimi hakkında varsayımlar yürütürken bu esastan yararlandı. İnsanlarda toplumsal yaşam belirdikçe, genç adamların, kime kur yapılabileceği ve kimlere yanaşmamak gerektiği yolunda gayet sıkı yeni kurallara uymak zorunda kaldıklarına, bu kuralların doğalarındaki cinsellik ve saldırganlık dürtülerini sınırlandırma gereksinimini yoğunlaştırdığını ileri sürdü. Fox şöyle yazıyor: "Bu seçme sürecinin sonucu, cinselliği konusunda büyük bir suçluluk duygusu duyabilen bir yaratığı ortaya çıkarması olmuştur."

Fox, vicdanımızın beyinde konumlandığı kanısındadır. Bu eğilimi, "Özellikle ergin insanı gerek suça karşı, gerekse cinsellik ve saldırganlık dürtüleriyle ilgili değişik koşullandırmalara karşı duyarlı kılan genetik yoldan belirlenmiş bir davranışlar sendromu" olarak tanımlıyor. Fox'un tahminine göre, vicdanın yeri, ilkel duygu merkeziyle (limbik sistemle), yakınındaki, belleği yöneten hipokampusla ve beynin neo-korteksteki gelişmiş düşünce bölümleriyle bağlantılı amigdala adlı küçük bir bezdir.

Hoşgeldin, amigdala. Ahlaksal bir sorunu çözümlemek isterken bütün gece gözünüze uyku girmemesine, bu protoplazma parçacığı mı neden oluyor dersiniz? Bazı bilim adamları, insanın kendini iyi hissetmesine neden olan beyindeki bazı kimyasal maddelerin (endorfinlerin) de bu işte payı olduğunu düşünüyorlar. İnsan, kurallara uygun davrandığı takdirde, bu doğal morfinleri salgılayarak, kendini ödüllendirilmiş ve güvenli hisseder.

Fox, parmağını doğru yere basıyor olabilir. Ahlaka olan eğilimimiz belki gerçekten de DNA'mızda yerleşiktir. Bebekleri konu alan incelemelerin bu görüşü desteklediklerı kesin. Bilim adamları, ahlakî tepki potansiyelinin ana rahminden çıkan yeni doğmuş bebekte var olduğuna inanmaktadır. Örneğin, bir bebek bir başkasının hıçkırığını duyduğu anda ağlamaya başlar. Başkasının duygularını anlama özelliği, Darwin'in deyişiyle bu "temel taşı", zaman içinde çocuğun ahlak düsturuna dönüşecek olan şeyin ilk parıltısıdır.

Sonra, ahlak aşama aşama gelişir. Çocuklar bir ile iki yaşlar arasında bir "ben" ile "o" sezgisi edinir ve etrafındakilere özel bir ilgiyi ifade etmeye başlarlar. Örneğin, yeni yürümeye başlayan bir çocuk canı yanan bir arkadaşını avutmaya çalışacaktır. Yürümeye başlayan çocuklar utanç, kısa bir zaman sonra da suçluluk duymaya başlarlar. Doğru ile yanlış olanın kurallarını da anlarlar. Âdet-

lere uymaya çalışır, gizliliğe, sır tutmaya ve yol, yönteme saygı gösterirler.

Erkek ve kız çocuklar bu başlangıçtan sonra toplumlarının ahlak kurallarını özümsemeye başlar ve bağlılıkla aldatmacaya ilişkin kendi stillerini geliştirirler. Bu genelleşmiş stillerin bile bir uyum ögesi vardır. Genç çocuklar son derecede bencildirler. Darwinci açıdan bakıldığında, bencil olmaları da gerekir. Hayırseverlik, fedakârlık, başlıca hedefleri hayatta kalmak olması gereken gençler için akılcılık değildir. Öte yandan yaşıtlarıyla ittifaklar kurmak, erginlik dönemini aşmış gençler için uyum açısından yararlıdır. Ergin çocukların, akranlarının onayına olağanüstü duyarlı olduğunu biliyoruz. Ahlak ilkeleri bu saplantıyı yansıtır. İnsanlar yaşlandıkça, kendi çocuklarını yetiştirmeye hazırlık olmak üzere, anne ve babaların ahlak sistemlerini benimserler.

"Öğrenmeyle mi, yoksa kalıtım yoluyla mı geçtiğini bilmek şöyle dursun, erdemin ne olduğu hakkında bile bir fikrim yok." Sokrat böyle demişti. Ahlakın tanımlarının yaşa, statüye ve insandan insana, toplumdan topluma değişiklik gösterdiği bir gerçek. Yeni Gine'de erdemli olan bir davranışın Birleşik Amerika'da da öyle sayılması gerekmez. Ama görünüşe bakılırsa, insan denen hayvan doğru ve yanlış hakkında inanışlar geliştirecek şekilde doğar. Arkasından toplumumuzun inançlarını özümleriz. Daha sonra da, kurallara uymaya ya da kuralları çarpıtmaya karşı içsel eğilimlerimizle boğuşuyoruz. Dolayısıyla, kimsenin size kendinizi suçlu hissetmenizi öğretmesi gerekmez. İnsanlar sadece, neden kendinizi suçlu hissedeceğinizi öğretirler.

Vicdanın Gelişimi

İnsanın ahlaksal davranış eğiliminin ne zaman geliştiği başka bir konudur. Darwin, birçok hayvanın, yavrularını savunmak, başkalarını avutmak ve yiyeceklerini paylaşmak gibi, aramızda gözlediğimizde ahlaksal olarak niteleyeceğimiz "toplumsal içgüdüler" sergilediklerine dikkat etmişti. İnsan olmayan yaratıklarda da ahlakı andıran bir şeyler vardır. Darwin de buna bakarak, o çok, çok eski insanların da bu toplumsal içgüdüleri paylaştıklarını, bu güdülerin o insanlar için çok erken bir çağda doğru ya da yanlış kuralı işlevini gördüğünü öne sürmüştür. Ama insanoğlunun entelektüel gücü geliştikçe, ahlak normları da giderek yükseliş kaydedecekti.

Dört milyon yıl önce ardışıklı tekeşlilikle gizli zina gelişiminin, bu ahlaksal koşullandırmanın başlamasını uyardığını tahmin

etmek güç değildir. Bu ikili üreme stratejisi hayli çekişmeye neden olmuştur. Bir eşleşme bağı kurmak, aynı zamanda zina yapmak, Chance'ın dediği gibi, aldatma ve yargı hünerini, aynı zamanda da olasılıkları ölçme ve denkleştirme yeteneğini zorunlu kılar. Ve Fox'un varsayımları doğruysa, insanlarda toplumsal yaşam karmaşıklaştıkça, atalarımız da seks ve iktidar manevralarına giriştikçe, bir de vicdan edindiler.

Antropolog Mary Maxwell vicdanın gelişmesinin daha da ayrıntılı bir analizini yapmıştır. Erkekler ve kadınlar giderek genişleyen sosyal yükümlülükler ağına kendilerini kaptırınca, bireyler, karşıt değerler olan; bencil üreme güdüsüyle büyük bir grup içinde işbirliği yapma zorunluluğunun daha çok baskısı altında kalmışlardır. Burada bir zıtlaşma vardır. Kurallara itaat etmek uğruna, karşısına çıkan cinsel fırsatları görmezlikten gelen, yüce gönüllü kişinin soyu tükenecekti. Böylece, insanlar kişisel üreme avantajları için manevralarında ustalaştıkça, ahlaksal ilkeler, bunların yanı sıra da bir davranışın doğru ya da yanlış olarak değerlendirilmesi eğilimi, özetle; bu bencilliği önlemek üzere vicdan gelişti.

Biyolog Richard Alexander, ahlaksal kuralların ve vicdanın gelişimini sağlayan bir diğer unsuru vurguluyor: Savaş. İleri sürdüğü sava göre, avcı-toplayıcı atalarımız gergin ve zengin çevrelerde yaşıyor, buralarda komşularıyla başları sık sık derde giriyordu. Grupların bu düşmanlara karşı birleşik bir cephe oluşturmaları gerekiyordu. Her birey eninde sonunda bencil olduğu için, ister istemez ahlaksal kurallar oluşuyordu. Bu yaygın ve üzerinde anlaşmaya varılmış kanılar —ahlaksal kurallar— birtakım kıstaslar belirliyordu. Grupların üyeleri bunlara uydukça, aralarındaki bağlılık artıyor, huzura kavuşuyor ve düşman komşulara karşı birleşik cephe oluşturuyorlardı.

Mızıkçılar da vardı —bunlar, yakalanmadıkları sürece bu sapmalardan kişisel yararlar sağlayabiliyordu. Böylece, insanlar, arada mızıkçılık yapmalarına karşın, bu ilkelere bağlı kalmanın bedelini ve yararlarını ölçmeye başladıkça, erkekler ve kadınlar doğru ile yanlışı ayırt etme yeteneğini geliştirdiler. Bir vicdan sahibi oldular. Alexander'in dediği gibi, dayanılmaz rizikolara girmeden kendi çıkarlarımıza hizmette ne kadar ileri gidebileceğimizi bize fısıldayan hafif bir sesti bu.

Amerikalı psikanalist Erich Fromm, "Bir toplum düzeni, halk yapması gerekeni yapmak istediği zaman en iyi şekilde yürür," demiştir. Vicdanın, toplumun harcı olarak gücünü iyi biliyordu.

Peki, Cro-Magnon erkek ve kadınlarından ne haber? Bu ataların, tasasız vahşiler olarak, dolaşmakta, çiftleşmekte ve eşlerini terk etmekte özgür olmadıkları kesin. Ahlak kaygılarının doğrudan doğadan kaynaklandığı ve dört milyon yıl önce ilk insangil atalarımız tekeşlilik, vefasızlık ve boşanmayı içeren üreme stratejisini geliştirdikleri devirde, olgunlaşmamış bir biçimde var oldukları kuşkusuz. Modern beyinlere sahip olan, fakat sanattan büyük ölçüde yoksun bir toplumda yaşayan Neandertaller'in büyük bir olasılıkla doğru ve yanlış sanıları, birkaç ahlak kuralı ve grup geleneklerine bağlı kalmalarını sağlayan bir görev duyguları vardı. Sonra, Cro-Magnon insanları Fransa'nın altındaki mağara duvarlarına resimler yaparken, atalarımız kendilerini cinsel kurallarla, akranlarının baskısıyla, hurafelerle ve vicdanlarıyla çevrili bulmuşlardı.

On sekizinci yüzyılın İskoç filozofu David Hume, "İnsanın kalbi çelişkileri uzlaştıracak biçimde yaratılmıştır," demişti. Sanırım, pek çok Cro-Magnon kadını gece deriden yapılmış sıcak kulübesinde uyanık yattığı yerde dönüp dururken ve korların iç çekişiyle kocasının soluklarına kulak verirken, ertesi sabah gizli bir orman köşesinde başka bir erkekle buluşup buluşmamaya karar vermeye çalışmıştır.

Bu kadınlar, insanoğlunun kaypak ve kararsız tutkularıyla savaşanların belki ilk örnekleriydi ama, sonuncuları değildi.

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KARARSIZ TUTKULAR

Geçmiş Zamanlarda Romantik Aşklar

Ailenin yüzüyüm,
Beden yok olur, ben yaşarım,
Özellik ve iz yansıtarak
Zamanın içinden bilinmeyene kadar
Ve oradan oraya zıplayarak,
Unutulmayı aşarım.
Kıvrımı, sesi ve gözüyle
İnsan ömrünü hiçe sayan
Yılların mirası — o Ben'im;
İnsandaki o sonsuzluk ki
Dinlemez ölümün çağrısını

Thomas Hardy, *Kalıtım*

"Nehrin yukarısında, çıkıntılı kayanın ilerisinde ormana giden patikanın üstünde bazı ufak beyaz çakıl taşları göreceksin. Onları izle. Keçi yolunun pek uzak olmayan bir noktasında bir kaya çıkıntısından sızan bir suyla karşılaşacaksın. Kayanın yukarısında manzaralı bir çamlık var. Orada bekle. Geleceğim." Erkek oturup dinledi. Kadının gülüşünü, tarif ettiği bu gizli yeri düşünüyordu. Düşünürken, bir yandan da yumruk kadar fildişiden bir at şekli yontuyordu. Kadına hemen bugün armağanını vereceğini düşünüyordu.

Size ve bana öncelik eden mevsimlerde kaç milyon erkekle kadın birbirlerini sevmişlerdir? Düşlerinin ne kadarı gerçekleşmiştir? Atalarımız kimbilir kaç gece yıldızlardan talihlerinin değişmesini dilemiş ya da birbirlerine sokulurken duydukları huzur için tanrılara şükretmişlerdir? Bazen Amerikan Doğa Tarihi Müze-

si'nin koridorlarında dolaşırken küçük fildişi atların, deniz hayvanları kabuğundan boncukların, kehribar gerdanlıkların ve müzenin sandıklarında saklanan eski aletlerin, kemiklerin ve taşların içinde hâlâ yaşayan aşk öykülerini merak ederim.

Atalarımız nasıl sevmişlerdi?

Geçmişin cinselliğini bize açıklayacak son bir ipucu vardır elimizde; bugünkü dünyanın şurasında burasında bulunan gelenekçi insanların yaşamları. Bu nedenle bunların ikisini seçtim: Kalahari Çölü'ndeki Kunglar'la Amazonya'daki Mehinakular. Bu seçimimde, bu insanların cinsel tutum ve davranışları hakkında Marjorie Shostak'la Thomas Gregor adlı antropologların canlı betimlemeleri rol oynadı diyebilirim.

Bu iki toplum Cro-Magnon atalarımızın ahlak kaygıları duymaya, ibadet ve itaat etmeye, toprağın çok derinlerindeki nemli mağaralarda duvarlara vajenler ve iri göğüslü kadınlar çizmeye başladıkları 20.000 yıl önceki yaşamı temsil etmezler. Fakat günümüzün bu gelenekçi toplumlarının ortak cinsellik modelleri var. Bu temalar, bu benzerlikler, bu temel aşk macerası modellerine kıtalardaki başka toplumlarda da rastlandığına göre, modern insanlığın doğuşuyla –belki de daha önce– gelişmiş olmalılar.

Kalahari'de Cinsellik

Nisa'nın cinsellikle ilgili ilk anıları, çalılarla değneklerden örülmüş, yalnız içinde yatılmasına olanak veren minik kulübelerinde annesiyle babasının yanında yatışı ve uyurmuş gibi yaparak onların "işlerini görmesini" izlemesi. Baba, elini tükürükle ıslatır, bu sıvıyı annenin üreme organlarının üstüne koyar, sonra annenin üstünde bir yukarı, bir aşağı hareket ederdi. Bazen sebze toplamak için ormana gidişlerinde, annesi Nisa'yı bir ağacın altına oturtur ve başka bir erkekle çiftleşmeye giderdi. Nisa bir keresinde beklemekten o kadar sıkılmıştı ki, ağaçların arasından, "Babama, onun seninle seviştiğini söyleyeceğim," diye bağırmıştı.

Nisa, cinselliğin, yetişkinlerin yaptığı şeylerden biri olduğunu ve sık sık bozulan kuralları olduğunu daha küçücükken öğrenmişti.

Nisa memeden kesildikten sonra annesi yiyecek toplamaya giderken onu artık yanında götürmez olmuştu. Kunglar, çocukların fazla yavaş yürüdüklerini, sadece ayak bağı olduklarını söylerler. Nisa böylece kampta kalmaya ve arkadaşlarıyla oynamaya başlamıştı. Çocuk grubu beş veya altı kulübenin gölgesinden ayrılıp çalıların arasında bir "uydurma köy" kurmaya giderdi. Burada avcılık,

toplayıcılık, şarkı söyleme, "transa geçme", yemek pişirme, paylaşma ve "evlenme" oyunu oynarlardı.

"Evlenmek", eşleşmek; "hayali avları" "hayali bir eş"le paylaşmak, bu eşle cinsellik oyunları oynamaktan oluşuyordu. Erkek çocuklar kızların giydikleri deri peştemalı çıkarır, kızların üstüne yatar ve sanki sevişirmiş gibi üreme organlarını tükürükle ıslatır, yarı sertleşmiş penislerini kızların üstünde gezdirirlerdi. Nisa önceleri o kadar hevesli bir oyuncu değildi, ama antropologlara söylediğine göre, seyretmekten zevk alıyordu.

Erkek ve kız çocuklar çalıların arasında yasak sevgililerle aşk oyunu da oynuyorlardı. Erkek çocuklar, "Şu ilerideki kulübelerde karılarımız olduğu için, sevgilileriniz olacağız. Gelip sizinle sevgililerin yaptıklarını yapacağız, sonra da karılarımızın yanına döneceğiz," sözleriyle oyuna başlarlardı. "Aldatmak" da oyunun bir başka biçimiydi. Bu oyuna da erkek çocuklar başlar, kızlara, "Herkes sizin başka erkeklerden hoşlandığınızı söylüyor," derlerdi. Kızlar tabii bunu yalanlamaya kalkarlardı. Fakat erkek çocuklar, kızların çapkınlık yaptıklarında ısrar eder, başka âşıklar edindikleri takdirde, onları dövmekle tehdit ederlerdi. Nisa'nın söylediğine göre, "bu şekilde oynayıp dururlardı."

Kung anne ve babalar bu oyunları aslında hoş görmezler, ama bütün yaptıkları, çocukları azarlayıp uslu uslu oynamalarını söylemekten ibaret kalır. Yeniyetmelere karşı da, Amerikalıların taktiğini uygulayıp, görmezlikten gelirler.

Ergin olduktan sonra Nisa'nın ilk aşkı Tikay oldu. O ve erkek arkadaşı küçük bir kulübe yaptılar ve her gün orada cinsellik oyunu oynamaya giriştiler. Orada "sikişmek dışında her şeyi" yapıyorlardı. Nisa şöyle diyordu: "Cinsel zevk hakkında bir şey bilmiyordum. Ama Tikay'ın yaptıkları hoşuma gidiyor, o oyundan hoşlanıyordum." Nisa âşığını paylaşmaktan da hoşlanmıyordu. Tikay, "ikinci bir karı almaya," bir gün Nisa'yla, öbür gün de öbür kızla oynamaya karar verince, Nisa kıskançlık krizleri geçirdi.

Cro-Magnon atalarımız daha çocuklukta evlilik ve aldatma oyunu oynamaya başlıyorlar, ergin olunca da sevdalanıyorlar mıydı? Herhalde öyledir. Amerikalı çocuklar doktorculuk oynar, hafif cinsel türden çeşitli eğlenceler icat eder ve daha on beşine gelmeden çocuksu aşklar yaşarlar. Bu çocuksu oyunlar ve ilk gençlik sevdalanmaları bütün dünyada yaygındır ve herhalde çok uzun zaman önce başlamıştır.

Nisa'nın büyüdükten sonraki cinsel yaşamı; yaptığı birçok evlilik ve sayısız aşk macerası bize hiç yabancı gelmiyor.

Kung kızları on altı veya on yedi yaşlarında âdet görmeye başlar. O sıralarda çoğu kez aileleri tarafından düzenlenmiş bir evlilik yaparlar, ama birçokları daha ergin olmadan evlenir. Anne ve babaların uygun bir evlenme hakkında kesin fikirleri vardır. Genellikle kızlarından yaşça çok daha büyük bir erkek seçerler. Erkek sayılmaya hak kazanmak ve evlenebilmek için, delikanlılar önce gizli törenlerden geçmek ve iri bir hayvanı öldürmek zorunda olduklarından damatlar çoğunlukla gelinlerden on yaş büyüktür.[1] Anne ve babalar aynı zamanda evli olmayan iyi avcılar ve sorumlu erkekler arar, böylelerini ikinci bir eş arayan evli bir erkeğe tercih ederler.

Kızlar kiminle evlenmek istediklerine dair istek belirtmezler. Delikanlılar aksine, genç, çalışkan, çekici, tatlı huylu ve doğurgan kadınlar istediklerini söylerler. Shostak, bir erkeğe, kendisinden akıllı bir kadınla evlenmek isteyip istemediğini sorduğunda, bu erkek, "Tabii ki isterim," demişti. "Öyle bir kadınla evlendiğim takdirde, bana da akıllı olmayı öğretir."

Nisa ergin olmadan önce evlenmişti. Annesiyle babası kızlarından daha büyük bir damat seçmişlerdi, ama delikanlı sorumlu biri değildi. Pazarlıktan ve ilk armağan değiş tokuşundan sonra âdet olduğu üzere evlenme törenine sıra geldi. Güneş batarken dostlar, çifti kampın biraz uzağındaki yeni evlilik kulübelerine götürdüler. Nisa'yı kollarının arasında eşikten geçirdiler ve onu içeride yatırdılar. Kocası o sırada kapının dışında oturuyordu. Derken Nisa'nın ailesiyle damadın akrabaları kendi ocaklarından kömür getirip evlilik kulübesinin dışında ateş yaktılar. Böylece ortalık enikonu kararıncaya kadar herkes şarkılar söyledi, dans etti ve şakalaştı. Ertesi sabah eşlerin anneleri gerek gelinin gerekse damadın vücudunu yağla ovdu. Bu da normal bir kutlama biçimiydi.

Fakat Nisa garip bir zifaf gecesi geçirdi; evliliği de öfke dolu bir, iki günden fazla sürmedi. Nisa aybaşı olmuş, Kunglar'da âdet olduğu üzere de yaşça daha büyük bir kadın Nisa'yı avutmak için evlilik kulübesinde gelin ve damatla birlikte yatmıştı. Ne çare ki bu kadının düşünceleri farklıydı. Yeni kocayla sevişmeye koyuldu, hem de heyecanı arasında Nisa'ya toslaya toslaya. Nisa uyuyamadı tabii. Annesiyle babası iki gün sonra olanları duyduklarında deliye döndüler. Evliliğin son bulduğunu bildirdikten sonra, Nisa'yı da yanlarına alarak kamptan uzaklaştılar.

Nisa'nın ikinci evliliğinde başka sorunlar çıktı. Bakirelik Kunglar'da nişanlılığın gereklerinden biri değildir. Gerçekten de Shostak bu insanların dillerinde bakirelik anlamına gelen bir kelime bulamamıştı. Fakat genç kızlar çoğunlukla evlendikleri gece kocalarına teslim olmazlar. Kocalarından o kadar gençtirler ki, kayıtsız davranıp kocalarının yakınlaşma girişimlerini reddederler. Nisa'nın yöntemi de buydu. Göğüsleri yeni yeni gelişmeye başlıyordu, aşk yapmaya henüz hazır değildi. Cinsel ilişkiyi reddetmekte o kadar ısrarlı davrandı ki, birkaç ay bekledikten sonra sabrı taşan ikinci koca Tsaa başını alıp gitti.

Derken Nisa, Kantla adlı evli bir erkeğe âşık oldu. Kantla'yla karısı, Nisa'ya kumalığı kabul ettirmeye boş yere uğraştılar. Kung kadınları kocalarını paylaşmak istemezler. Cinsel kıskançlığın, kadınlardan birinin gizlice kayırılmasının ve kavgaların, arkadaşlıktan ve ev işlerine yardımdan daha ağır bastığını söylüyorlar. Ayrıca, üç ortak aynı minik yatak odasını paylaşırlar. Öyle olunca da baş başa kalmak diye bir şey söz konusu olamaz. Bütün bu baskılar sonucunda tüm Kung erkeklerinin sadece yüzde 5'i aynı zamanda iki kadınla birden uzun süreli bir ilişki yaşayabilirler. Kalan yüzde 95 bu üçlü ailelerde çıkan güçlükler hakkında hikâyeler anlatarak müthiş eğlenirler.

Nisa üçüncü kocasından hoşlanmıştı, zamanla onu sevdi ve onunla sevişti. Shostak'a şöyle anlattı: "Beraber yaşadık, ben onu sevdim, o da beni sevdi. Onu, genç bir yetişkinin sevmesini bildiği şekilde sevdim. O gidince, yalnız kaldığım zaman onu özlüyordum... Kendimi ona verdim, verdim..."

Ancak Nisa'nın çok geçmeden gizli âşıkları da olmaya başladı. Çocukluk günlerindeki sevgilisi Kant, bir dizi âşığın ilkiydi. Kocası yolculuğa ya da ava çıktığı zaman Nisa sevgilisiyle bazen çalıların arasında buluşuyor, yalnızken onu bazen kulübesinde de kabul ediyordu. Akrabalarını görmeye gittiği zamanlar başka kamplarda da sevgililer buluyordu.

Bu buluşmalar hem heyecanlı, hem de tehlikeliydi. Bazen üzücü de olabiliyordu. Kunglar, hamileyken bir sevgiliyle birleştiği takdirde, bir kadının, çocuğunu düşüreceğine inanırlar. Nisa da bir âşığıyla randevusundan sonra bir düşük yaptı. Ama başka âşıkları da vardı. Bunlardan bazıları ona kıskançlık krizleri ve terk edilen kadınlara özgü ıstırabı yaşattılar.

Genç kocasının vakitsiz ölümünden sonra Nisa iki çocuğu olan bekâr bir anne oldu. Babasıyla başka akrabalarından et alı-

yor, ailesini kocasız büyütmeye kararlı gözüküyordu. Yalnız yaşayan anne, Batı'nın yaşam biçimine özgü bir olay değildir.

Derken Nisa'nın üç âşığından biri olan Besa ağır bastı, Nisa da dördüncü evliliğini yaptı. Nisa'yla Besa sürekli tartışıyorlardı. Konu genelde cinsellikti. Genç kadın antropolog Shostak'a Besa hakkında "O, hemen hemen çocuk gibiydi, bütün gün karısıyla yatmak isteyen bir çocuk gibi. Bu durumda kadının cinsel organları bir zaman sonra acımaz mı?" dedi. Besa'ya da, "Senin bir horozdan farkın yok," diye bağırıyordu. "Gecede bir kere, yeter işte... Sen bir gecede kadını gebertirsin." Ve bu noktadan sonra tartışmalar daha da kızışırdı.

Nisa'yla Besa yıllarca birlikte yaşadılar ve ikisinin de arada kaçamakları oldu. Besa bir keresinde Nisa'yı izlemişti. Nisa ateş yakmak için odun toplamaya gitmiş, bir süre sonra ayak izleri bir erkeğinkilerle birleşmişti. Besa çok geçmeden karısını başka bir erkekle bir ağacın altında buldu. Sevgililer Besa'nın yüzünü görünce titremeye başladılar. Besa epeyi bağırıp çağırdıktan sonra çifti kampa geri götürdü. Kabile reisi orada Nisa'yla arkadaşının dövülmesine karar verdi. Nisa dayağı kabul etmedi, bir mermiyle kendisini vurmalarını önerdi. Sonra, çıkıp gitti. Ama arkadaşı, dört âdet sert sopa darbesinden oluşan cezaya boyun eğdi.

İşte bunlar, Kunglar'ın arasında Batı kültürlerinde de yaygın olan cinsellik modelleridir. Erginlik sevdalanmaları, gençlikte eşleşme denemeleri, sonra doğurganlık yıllarında evlilikler ve kaçamaklar. Bütün bu modeller, atalarımız yaklaşık 20.000 yıl önce Fransa'yla İspanya'nın karanlık mağaralarında duvarlara koşuşan hayvan sürülerinin resimlerini yaptıkları sıralarda da herhalde yaygındı.

Kunglar'da, aynı zamanda insanların eşleşme oyununun bir başka temel öğesi olan türlü cinsel yasalar vardır. Kunglar, birçok gelenekçi halktan farklı olarak aybaşı kanından ve başka bedensel sıvılardan korkmazlar. Bir kadının, kanarken bir ava katılmaması gerektiğine inanırlar. Erkeklerle kadınlar aynı zamanda kanamanın yoğun günlerinde cinsel ilişkide bulunmaktan kaçınır. Ancak eşler bir çocuk istedikleri takdirde, aybaşının son günlerinde tekrar cinsel ilişkiye başlarlar. Aybaşı kanının meniyle birleşerek çocuğun oluşmasını sağladığına inanırlar.

Ve Kunglar cinsel ilişkiye bayılıyor, "Cinsel temas besindir," diyorlar. Bir kız cinsel ilişkiden zevk almayı öğrenmeden büyüdüğü takdirde, kafasının normal gelişmediğini ve dolaşıp ot yediğini düşünüyorlar. "Cinsel açlık insanı öldürebilir," diyorlar.

Ancak kadınların, erkek cinsel organlarına ilişkin belli yakınma nedenleri var. Erkeğin penisinin fazla büyük olmasını can yaktığı için; meniyle fazla dolu olmasını ise her tarafa yıvıştığı için istemiyorlar. Bu nedenle de kadınlar, aralarında erkeklerinin penis yapısını ve içindekileri tartışıyorlar. "İşi biten" erkek, kadının da işi bitinceye kadar devam etmelidir. Kadınların da cinsel açıdan doyması gerekir.

Erkeklerin de, doyurucu bir cinsel ilişkinin nasıl olması gerektiğine dair kendilerine göre fikirleri vardır. Bir tanesi kötü sonuçlanan bir buluşmayı şöyle özetlemişti: "Kadın o kadar genişti ki. Tıpkı bir Herero'nun ağzı gibi.[2] İçinde dönüp durdum, ama hiçbir şey hissetmedim. Onun neler hissettiğini bilemem, ama benim sırtım sancıdı ve yorgunluktan tükendim." Erkekler performansları yüzünden de tasalanırlar. Penisleri sertleşmezse, ilaçlara başvururlar.

Kunglar birbirleriyle dudak dudağa öpüşmeyi severler. Ama *cunnilingus*'a, yani kadının dış dudaklarını yalamaya yanaşmazlar. Nisa, "Kadının vajinası erkeğin dudaklarını ve dilini yakar," diye açıklıyor. Gerek erkekler gerekse kadınlar, arada sırada mastürbasyon yaparlar. Herkes cinsel şakalar da yapar. Bir öğleden sonrayı espriler ve nüktelerle, açık saçık konuşmalarla geçirdikleri olur. Cinsel düşler iyiye alamet sayılır. Ve kadınlar yakın arkadaşlarıyla yiyecek ararken bıkıp usanmadan sevgililerini konuşurlar.

Ama cinsiyet konusundaki bazı davranış törelerine titizlikle uyulur. Erkekler ve kadınlar kaçamaklarını eşlerinden daima saklamaya çalışır. Bu buluşmaların yoğun duygular doğurduğunu söylerler. Eşler kıskançlık gösterebilir; evde şiddet patlak vermemesi için insanın tutkularını gizlemesinde yarar vardır. Sevgililer bu nedenle meraklı gözlerden ve düşük çenelerden uzaktaki güvenli yerlerde buluşmaya çalışırlar. Eşlerine duydukları sevginin başka şey olduğunu söylerler. Evliliğin ilk günlerinin cinsel ateşi söndükten sonra, erkek ve kadın çoğunlukla iyi arkadaş, hatta anne ve baba gibi bir şey olurlar.

Nisa'nın beşinci kocası bu rolü dolduruyor. Nisa, "Kavga ediyoruz ve birbirimizi seviyoruz, tartışıyoruz ve birbirimizi seviyoruz. Biz böyle yaşıyoruz işte," diyor. Böyle dedikten sonra çalıların ara-

sında ilk aşkı Kantla'yla ya da başka erkeklerle buluşmaya koşuyor.

20.000 yıl önceki Cro-Magnon atalarımız da cinsellikten Nisa kadar zevk alır mıydı? Babalarıyla anneleri Fransa'yla İspanya'nın çayırlarında Ren geyiklerini izlerken, onlar, çocukluklarında coşkulu oyunlar oynar, ergenlik çağında da sevgilileri olur muydu? Yerin derinlerindeki mağaralarda dehşet verici erginlik törenlerinden sonra mı evleniyorlardı? Ve işler yolunda gitmediği takdirde, Nisa gibi boşanıp tekrar mı evleniyor, ayrıca bazı öğleden sonralarını başka sevgililerle mi değerlendiriyorlardı?

Herhalde öyledir, çünkü Güney Afrika'nın kurak çalılık alanlarının uzağında oturan gelenekçi insanların cinsel kaçamakları, Nisa'yla arkadaşlarınınkinden o kadar farklı değildir. Her iki toplumun, günümüzden çok önceleri gelişen bir cinsellik ve romantik aşk dünyasını yansıttığı ortada.

Vahşi Ormanlarda Aşk

Amazonlar'ın kalbinde, Orta Brezilya'da yaşayan Mehinaku klanından Ketepe, antropolog Thomas Gregor'a, "Balık yavanlaşır, ama seks her zaman zevklidir," diye açıklamıştı. Ketepe'nin çok sevdiği bir karısı vardı. Onu ve çocuklarını, baş başa kalabilmeleri için balık tutma bahanesiyle uzun yolculuklara götürüyordu. Çocukları uyuduktan sonra hamağında karısıyla sevişmeye kalktığı zaman, mutlaka biri ateşi canlandırmak için kalkıyor ya da su dökmek için dışarı çıkıyordu. Ev, karı-kocaya özel, cinselliğe elverişli bir yer değildi. Üstelik Ketepe, öğleden sonra sevişmek için karısıyla ailenin bahçesinde buluşamayacak kadar meşgul oluyordu. Köy yaşamının çok hareketli olduğunu söylemişti.

Ketepe gün doğarken hamağından kalkıyordu. Bazen karısıyla birlikte yıkanmak için nehre gidiyor, yolda durup başka çiftlerle gevezelik ediyorlardı. Fakat Ketepe haftanın çoğu gününde, güneşin doğmasından az sonra yola çıkan bir balıkçı grubuna katılıyordu. Karısı, çocukları doyurmak ve başka işleri yapmak için evde kalıyordu. Ketepe öğleyin dönüp tuttuğu balıkları karısına veriyor, sonra meydanın ortasındaki "erkekler evi"nde arkadaşlarıyla buluşuyordu.

"Erkekler evi" kadınlara yasaktı. Bir köşesinde kutsal flütlerin saklandığı bu binaya hiçbir kadın ayak basmamıştır. Bir kadın kazen bu kutsal eşyayı görecek olsa, erkekler ormanda yolunu keser,

ona sırayla tecavüz ederler; bu ise, çeşitli Amazon toplumlarında olağan bir uygulamadır.

Erkeklerin kulüp evi neşeli bir yerdir. Erkekler açık saçık şakalar ve gevezelikler arasında sepetler örer, okları üzerinde çalışır ve öğleden sonra güreş zamanına hazırlık olmak üzere bedenlerini boyalarla süslerler. Oflaya poflaya yapılan maçlar sonunda zafer kazananlar da, yenik düşenler de oyun alanını çevreleyen çalı çırpı damlı evlerinin yolunu tutarlar. Ketepe burada karısıyla ateşin etrafında oturur, üstüne bol baharlı bir balık yahnisi bulanmış manyok ekmeğini yer ve hepsi hamaklarına çıkıp uykuya dalıncaya kadar çocuklarıyla oynar.

Mehinaku bireylerinin işleri başlarından aşkındır. Kadınlar her gün yedi ilâ dokuz saat çalışarak manyok ununu işler, hamaklar örer, pamuk ipliği eğirir, ateş için odun taşır, sicim büker ve yakındaki nehirden leğenlerle su taşırlar. Erkeklerin işi çok daha azdır. Balık tutmak, ticaret yapmak, ailenin bahçesindeki çalışmaya yardım etmek ve yerel törenlere katılmak her gün sadece üç buçuk saat sürer. Yalnız kuru mevsimde erkekler, manyok ekmek için araziyi temizlemek zorunda kaldıkları zaman işleri uzar.

Fakat köylülerin, bol zaman isteyen bir etkinliği daha vardır: Cinsel ilişkiler. "Cinsellik hayatın tuzu biberidir," derler. Gerçekten de cinsellik, günlük yaşama tat katmaktadır.

Bir Mehinaku çocuğu yürümeye başlar başlamaz meydanlıkta oyun grupları oluşturan çocuklara katılır. Yumurcaklar güreşip yerlerde yuvarlanırken, büyükler, "Bakın, bakın, oğlum kızınızla çiftleşiyor," gibilerden sözlerle onlara takılırlar. Çocuklar da çok geçmeden oyunu öğrenirler. Biraz daha büyüyünce Kung çocukları gibi "evlenmek" adını taktıkları bir fanteziyi oynamaya başlarlar.

Küçük erkek ve kız çocukları köyün ilerisindeki ağaçlara hamaklar geçirir, kızlar "uydurma ateşler"i harlandırır veya pamuk eğirme oyunu oynarlarken, oğlanlar büyük yapraklar toplarlar. Bu "uydurma balıklar"ı pişirilmek üzere eşlerine sunarlar. (Bunun, kur yapma dönemindeki simgesel besleme olduğunu anımsayacaksınız.) Ardından çift, birlikte yemek yedikten sonnra başka bir fanteziye başlar: "Kıskançlık gösterisine". Kız ya da erkek, çalıların arasına süzülür. Kuşkulu "eşi" tarafından izlenmektedir. Erkek ya da kız, eşini uydurma bir buluşma sırasında yakalayınca, boynuzlanan eş fena halde kızar.

Yaşça daha büyük çocuklar, anneleriyle, babalarını bahçede sevişirken görmüşlerdir. Çoğunlukla çocuksu oyunlarını bırakıp

daha ciddi, daha yetişkin cinsel sporlara girişirler. Aileler, çocuklarını çiftleşmeye çalışırken yakalarlarsa, onları acımasızca alaya alırlar, çocuklar da bu yüzden ihtiyatlı olmayı erken yaşta öğrenirler.

Çocukluğun tasasız cinselliği, törelerin erkek çocukların üç yıllık bir inzivaya çekilmesini emrettiği on bir veya on iki yaşlarında aniden son bulur. Baba, aile evinin bir ucunda palmiye ağacından değnekler ve palmiye yapraklarıyla bir duvar örer ve oğlunun hamağını bu engelin arkasına asar. Çocuk, zamanının büyük kısmını burada geçirir ve büyümesini sağlayacak ilaçlar alır. Ergin çocuk yavaş sesle konuşmak, sıkı bir perhiz uygulamak ve cinsel ilişkiden kaçınmak zorundadır. Ama sürenin sonunda gizli gizli evden kaçıp maceralar yaşamaya başlar tabii.

Buluşmaları öğrenen babası duvarı yıkar. Çocuk artık erkek olmuştur. Yalnız başına uzak yerlere balık tutmaya gitmeye, ormanı kesip kendine bir bahçe açmaya ve bir karı almaya hazırdır.

Delikanlılar ayrıca cinsel maceralara atılmakta da özgürdürler. Bu buluşmalar, yetişkinin yaşanının normal bir parçası olacaktır. Delikanlılar sevişmek için ormanda kız arkadaşlarıyla buluşurlar.[3] Sevişme öncesine pek vakit ayırmazlar.[4] Bir çift, kalın bir ağaç kütüğünün yerde serili durduğu bir köşe bulursa, bunun üstünde misyoner pozisyonunda, erkek üstte olmak üzere, sevişirler. Fakat rahat kütükler enderdir, yer ise çoğunlukla çamurludur ve ısırgan böceklerle doludur. Sevgililer bu nedenle yüz yüze olmak üzere yere otururlar, kadın üsttedir, bacaklarını ise erkeğin kalçalarına dolar.

Yaygın olan başka bir pozisyonda erkek yere diz çöker ve bacaklarını açar. Bu arada kadının baldırlarını, kaba etlerini ve alt sırtını yerin yukarısında tutar. Kadın ise kollarını açarak üst bedenini doğrultur. Çiftler sakin bir su birikintisinin içinde sevişmeyi de severler. Denildiğine göre, göğse kadar çıkan su daha elverişlidir. Zaman da azdır. Sevgililer ayakta sevişebilirler. Kadın bir bacağıyla erkeğe sarılırken, erkek de onu yerden biraz yukarı kaldırır.

Sevişmek erkeğin boşalmasıyla son bulur. Mehinakuların dilinde her ne kadar kadının orgazmını anlatan kelime yoksa da, klitoris'in sevişme sırasında şiştiğini ve kadının zevk merkezi olduğunu çok iyi bilirler. Kadının cinsel organlarını insan yüzüne benzetirler. Klitoris ise burundur, sevişilecek erkeğin kokusunu alır. Fa-

kat kadınların düzenli olarak orgazm olup olmadıkları antropologlarca bilinmiyor.

Birleşme sona erdikten sonra sevgililer başka başka yollardan eve dönerler. Ama önce aralarında ufak bir armağan alışverişi geçer. Cinsel ilişkinin karşılığı balıktır. Bir erkek balıktan döndükten sonra köye girmeden önce durup tuttuğu balıkların en semizini seçer ve bir haberciyle sevgilisine yollar. Buluştukları zaman da ona bir balık verir. Sevgililer arada sırada birbirlerine başka anılar da verirler. Örneğin, bir pamuk yumağı, bir sepet ya da su hayvanı kabuklarından yapılmış takılar. Ergenlik dönemindeki çocukların arasında cinsellik o kadar yaygındır ki, bir kız sevgilisinin vücudundaki boyalar üstüne başına bulaşmış olarak köy meydanından geçerse, kimse umursamaz. Mehinakular ormanda evlilik öncesi sevişmeyi çok doğal sayarlar.

Fakat anne ve babalar, evli olmayan kızları hamile kalırsa, çok sinirlenirler. Bu nedenle de kızlar ilk kez aybaşı oldukları zaman başlayan ve bir yıl süren inziva döneminden çıkar çıkmaz evlenirler. Bu çok özel bir gündür. Yeni koca hamağını karısının evine taşır ve ona bol bol balık armağan eder. Kadın bir yığın tatlı manyok ekmeği pişirir. Ve dostlarla akrabalar günlerce armağan ve iyi dilek alışverişinde bulunurlar.

Mehinakular romantik aşk gösterisinin aptalca ve zevksiz bir şey olduğunu düşündüklerinden yeni evlilerin vakur davranmaları beklenir. Sevileni çok fazla düşünmenin öldürücü yılanları, jaguarları ve kötü ruhları çekeceğine inanılır. Öyleyken, yeni evliler aynı büyük hamakta uyur, günlerini yüzerek, konuşarak ve köyün dışındaki ormanda sevişerek geçirirler. Genç evliler kıskançlık da gösterebilirler. Özellikle eşlerini bir kaçamak sırasında yakalarlarsa.

Bu evlilik dışı maceralar genelde evlilikten kısa bir süre sonra başlar. Buluşmaların merkez noktası Mehinakuların "timsahlık" dedikleri bir şeydir. Bir kadınla ilişki kurmuş bir erkek bir "timsah yeri"nde onun yolunu bekler. Bu yer ya evin arkasındaki ormanda, köy meydanından güneş ışını gibi yayılan patikalardan birinin üstünde ya da bahçelerin veya yüzme yerlerinin yakınındadır. Bir erkeğin göz koyduğu kadın geçerken, müstakbel âşığı dudaklarını şapırdatarak onu yanına çağırır, kadın yaklaştığında ise ona açık saçık önerilerde bulunur. Kadın razı olabilir ya da erkeğe daha sonrası için randevu verebilir. Erkekler kadınların "vermekte cimri" davrandıklarını söylüyorlar. Ama siz aynı fikirde olmayabilirsiniz. Köyün en ateşli kadını Tamalu'nun on dört âşığı var. Mehinaku

erkeklerinin aynı zamanda ortalama dört sevgiliyle ilişkisi olabilmektedir.

Gregor'un bildirdiğine göre, bu evlilik dışı ilişkilerin değerli bir sosyal işlevi vardır: Köyün içinde bağlılığı sağlamak. Mehinakular meninin bir bebeği oluşturduğuna, ama bir çocuğu biçimlendirmek için çok sayıda birleşmenin gerekli olduğuna inanırlar. Erkeklerin bildirdiklerine göre, bebek yapmak "kolektif bir iş", bir balık avı gibi bir şeydir. Böylece, her âşık bir kadının doğacak çocuğunun kısmen kendisine ait olduğuna inanır. Arada bir erkek, bir sevgilisinin çocuğunun kendisinden olduğunu alenen kabul eder ve çocuğun büyütülmesine yardım eder.[5] Fakat eşler kıskançlık da gösterebilir. Bu nedenle de bir çocuğun gerçek babası ender olarak ortaya çıkar. Fakat bebek yapmaya ilişkin bu inanış, erkeklerle kadınları karmaşık akrabalık bağlarıyla sessizce bağlar.

Belki de bu örtülü cinsel bağlar sonucunda eşlerini aldatanlar ender olarak cezalandırılmakta veya dayak yemektedir. Mehinaku efsanelerinde eşlerini aldatanlar dayak yer, kolları, bacakları koparılır, hatta öldürülür. Ama gerçek yaşamda ancak yeni evliler bir ihanet durumunda kıyametleri koparır, suçu eşlerine yüklerler. Bunun da akla yakın bir nedeni vardır. Köylüler çoğu kez kıskanç bir kocayı alaya alır, ona yalıçapkını derler. Nedeni de bu kuşların rastgele kanat çırpmaları, karşılarındakileri haşlar gibi cıyaklamalarıdır. Bir erkek pek ender olarak vekarını hiçe sayıp bu alaylara hedef olmayı göze alır.

Bu, eşleri yoldan çıkmış erkek ve kadınlar acı çekmiyor demek değildir. Cinsel gerginlik çok kez boşanmayla sonuçlanır. Evlilikte anlaşmazlık, en kolay, çiftin uyuduğu yerden anlaşılır. Eşler hamaklarını birbirine birkaç santimlik bir arayla asarlarsa, görece mutlu sayılırlar. Bu çift, çocukları uyuduktan sonra genellikle günün olaylarını konuşur, hatta hamakların birinde sevişirler. Kavgaları şiddetlenecek olursa, hamaklarını giderek birbirinin uzağına asar, hatta bazen ateşin farklı tarafında uyurlar. Bazen de kadın öfkeden çılgına dönerse, bir pala alıp kocasının yatağının iplerini kesebilir. Bu hareketin sonucu çoğu kez boşanmadır.

Köyde küçük çocuklu birkaç bekâr kadın yaşarsa da, yetişkinlerin çoğu tekrar evlenir. Mehinakulara sorarsanız, bir erkek, yakacak odunu taşımak, manyok yapmak ve hamağını onartmak, aynı zamanda da arkadaşlık ve seks için bir kadın gereksinir. Kunglar ve birçok başka halk gibi Mehinakular evlilik, aldatma, boşanma ve tekrar evlenmeden oluşan bir karma üreme stratejisi izler.

Yine Kunglar gibi, Mehinakular da seksten hoşlanır —bu tutkuları birçok inanışlarına da yansımıştır. Örneğin, temel gıdaları olan balıkla manyokun her ikisinin de cinsel çağrışımları vardır. Kadınlar manyok yumrularını rendelerken —ki bu günlük uğraşlarıdır— köylüler onların aşk yaptığını söylerler. Cinsellik, günlük şakaların konusudur. Erkeklerle kadınlar birbirlerini sık sık cinsellikle ilgili şakalarla kızdırmaya çalışırlar. Kadınlar vücutlarını boyar, pübis kıllarını yolarlar ve cinsel organlarını daha bir vurgulamak için ferc dudaklarının ve kaba etlerinin etrafından geçen bir kuşak takarlar. Mehinaku efsaneleri, şarkıları, törenleri, politikaları, giysileri ve günlük faaliyetleri cinsel sembolizme bulanmıştır.

Öyleyken cinselliklerinin arka planında ürkütücü bir hava vardır. Gregor, Mehinaku erkeklerinin hadım edilme kaygısıyla yaşadıklarını düşünüyor. Mehinaku düşlerinin bir incelemesi çerçevesinde, erkeklerinin yüzde 35'inin cinsel organlarının kesilmesinden ya da ezilmesinden korktukları anlaşılmıştır. Bu, Amerikan erkeklerindekinden çok daha yüksek bir orandır. Mehinaku erkekleri çok iyi bir nedenle iktidarsızlıktan da korkmaktadır. Dedikodu seksen beş nüfuslu bu köyde almış yürümüştür, öyle olunca da bir erkeğin cinsel gücü kısa zamanda herkesin diline sakız olur. Dolayısıyla, sabahleyin görülen bir aksaklık, gece olunca başarılı olamama kaygısına dönüşebilir.

Erkekler bundan başka kadınların aybaşı kanından da müthiş korkarlar. Bu "pis kokulu" salgının, kadın kanamaya başlar başlamaz su kaplarının, balık yemeğinin, manyok içkisinin ve ekmeğin içine dolduğunu söylerler. Yine onlara göre, bu zehir bir erkeğin teninin altına süzülecek olursa, acı veren yabancı bir cisme dönüşür, bir şaman tarafından çıkarılana kadar acı verirmiş. Bu nedenle de, evdeki kadınlardan biri akşama doğru aybaşı olduğu takdirde, erkeğin karısının bütün bir günlük manyok ununu ormana attığı hiç ender görülen olaylardan değildir.

Mehinakular, cinsel ilişkinin, büyümeyi kısıtladığına, erkeği güçsüz düşürdüğüne, güreşme ve balık tutma yeteneğini sınırladığına ve kötü ruhları davet ettiğine inanırlar. Yolculuk ederken cinsel ilişkiyi düşünmek bile insanın sağlığına zarar verebilir.

Bu inanışların etkisiyle korkudan cinsel perhize giren ya da iktidarsızlığa uğrayan tek tük erkekler olmaktadır. Çoğunluk ise aşk randevularını sınırlar. Bazıları da ihtiyatı hiçe sayarak tohumlarını her fırsatta her tarafa saçar. Gregor'un kanısına göre, bütün Mehinakular endişeli insanlardır, çok fazla sevişmenin, yasak za-

manlarda veya akraba ilişkisiyle bağlı oldukları biriyle ilişkiye girmenin hastalığa, cinsel organlarda zarara, hatta ölüme neden olabileceğine inanırlar. Gregor, bu insanların cinsel ilişkilerini "endişe yüklü zevkler" diye niteliyorsa da, bu bile, Mehinakular'ın cinsel kaçamaklarının azımsanmış bir tanımı olabilir.

İnsan Cinselliğinin Tasarımı

Ketepe'nin Amazon kıyısındaki ormanlarda geçirdiği dakikalar, Nisa'nın Kantla'yla Kalahari'deki buluşmalarından o kadar farklı mı? Cro-Magnon atalarımızın cinsellik atmosferi içinde büyüdükleri, daha çocukken seks oyunu oynadıkları, ergin olduktan sonra yetişkinliklerini ilan etmek için birtakım törenlerden geçtikleri,[6] sonra da ihtiras, kurallar ve yanlış inanlara bulanmış bir evlilikler ve maceralar labirentine girdikleri kesin.

Cro-Magnon çocuklarının gece yarısı mamut kemiğinden kulübelerinde büzülüp anne ve babalarının itişip kakışmalarına ve hızlı hızlı solumalarına kulak verdikleri kuşkusuzdu. Sabahleyin anne ve babalarının birbirlerine gülümsediklerini görüyorlardı. Arada bir babaları ava çıkmak için kamptan ayrıldığı sırada, annelerinin çayırın ötesinde onu beğenen ve ona armağanlar getiren başka bir erkekle gözden kaybolduğunu fark ediyorlardı. Birçok toplumdaki yaşıtları gibi, çocukların içinde daha zeki olanlar, büyüklerinin ne işler karıştırdıklarının farkındaydılar ve çoğu yetişkinlerin gizli âşıklarını ezbere biliyorlardı. Ama yine de çenelerini tutuyorlardı.

On yaşına gelen Cro-Magnon çocuklarının kendi cinsellik ve aşk yolculuklarına başlamaları olasıdır[7]. Küçük kızlar belki de yıkanmak ve erkek arkadaşlarıyla "evlilik" ve "kıskançlık" oyunları oynamak için nehir kıyılarına koşuyordu. Herhalde grup halinde dolaşıyorlardı, ama bazılarının, daha ergenlik dönemine girmeden ciddi biçimde cinsellikle oynamaya başladıkları tahmin edilebilir.[8] Bazıları belli bir genci, sonra da bir başkasını sevmiştir, bazıları da tek bir eşe çocukluk aşkıyla bağlanmıştır.

Ergin gençler olarak —başka toplumlardaki yaşıtları gibi— süslenmeye saatlerini harcamışlardır. Saçlarını örüyor, güzel kokmak için çiçeklerden örülmüş çelenkler takıp takıştırıyor, kollarına bilezikler, boyunlarına gerdanlıklar takıyor ve gömlekleriyle tozluklarını kürk parçaları, tüyler, boncuklar ve sarı ile kırmızı aşıboyasıyla süslüyorlardı. Sonra, ateşin ışığında kırıtıyor, şişiniyor ve birbirlerine hava atıyorlardı.

Cro-Magnon atalarımız ergenlikten bir süre önce yerin altındaki mağaralarda sonuçlanan, önemli yetişkinliğe giriş törenlerine hazırlanıyorlardı. Burada ruhların dünyasına giriyor, onlara cesur ve zeki olmayı öğretmeyi amaçlayan törenlerde dans ediyor ve şarkı söylüyorlardı. Kızlar da olgunlaştıkça avcılık yeteneklerini kanıtlamış yaşça daha büyük gençlerle evleniyorlardı.

Ren geyikleri ilkbaharda yıllık göçlerine başlayınca "yeni evli" bir çiftle arkadaşları, dev hayvanları panik halinde kaçıran ve dik yarların dibinde ölüme yollayan çalı yangınları çıkarmış, sonra da hayvanları doğrayıp koca koca et parçalarıyla evlerinin yolunu tutmuş olmalılar. Gürül gürül yanan bir ateşin etrafında avın en çarpıcı noktalarını tekrar tekrar canlandırmışlardır. Sonra, bazıları ateşin aydınlığından sıyrılıp ormanda öpüşüp koklaşmaya gitmişlerdir.

Bir kadın yaz aylarında kocasının tuzağa düşürdüğü ayının postunu tabaklar, balık zengini nehirlerde yakaladığı balıkları kızartır, toplama gezilerinden dönüşte de kocasına atların otladığı, arıların bal yaptığı yerleri haber verirdi. Kocası da ona ceviz ağaçlarını ve bol balıklı sakin suları gösterirdi. Birlikte ahududu ve böğürtlen toplarlardı. İnsana rehavet çöken öğle sonralarında da gizli köşelerde birlikte yatarlardı.

Sonbaharda dalgaların kıyıyı dövdüğü yerlerde ticaret yapmaya gitmiş olabilirler. Burada kırmızı boncuk ve altın renkli taşlar karşılığında tilki postları veriyor, eski dostlar ve akrabalarla hasret gideriyor olabilirlerdi. Sonra, kış gelip çatınca herhalde saatlerce evlerinde oturup boncuklar deliyor, heykelcikler yontuyor ve öyküler anlatıyorlardı.

Bazı erkek ve kadınlar bir kereden fazla evleniyorlardı. Bazılarının fazladan sevgilileri de vardı. Ama hepsinin umutları, korkuları ve sevdalıları vardı. Çünkü hepsi ruhlarında eski bir senaryo, bir eşleşme modeli taşıyorlardı. İngiliz romancısı Thomas Hardy, "Aile, insanoğlunda ölümün çağrısını umursamayan tek ezeli şey," diyecekti.

Ancak, bundan sonra olanlar insanın temel doğasını fena halde sınayacaktı. Yaklaşık 10.000 yıl önce en yakın Buz Çağı geçmiş, toprak ısınmaya başlamıştı. Güney yönünde ta bugünkü Londra'ya kadar dünyayı kucaklamış olan buzullar kuzeye doğru gerilemiş, Avrasya'da Avrupa'dan Güney Çin Denizi'ne kadar uzanan uçsuz bucaksız çayırlar kilometrelerce sık ormana dönüşmüştü. Yünlü

mamut, yünlü gergedan ve birçok başka iri memelinin soyu tükenmiş, kızıl geyik, karaca, yaban domuzu ve bugün hâlâ Avrupa ormanlarında dolaşan öbür modern yaratıklara yerlerini bırakmışlardı. Erkekler ve kadınlar şimdi daha ufak hayvanları avlamak, daha fazla balık tutmak, daha fazla kuş vurmak ve ormanda yetişen sebzelerden yığınla toplamak zorundaydılar.

Çok geçmeden bazıları yerleşecek, yabani tohumları evcilleştirecek ve vahşi hayvanları terbiye edeceklerdi. Böylece, Batılı erkeklerle kadınların ataları yeni iki kavramla evliliğin yüzünü değiştireceklerdi: "Kocanı say" ve "ölüm bizi ayırana dek".

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

"ÖLÜM BİZİ AYIRANA DEK"

Batı'nın Çifte Standardının Doğuşu

Bugünden itibaren
İyi günde ve kötü günde
Zengin ya da yoksul olarak
Hastalıkta ve sağlıkta
Sevmek ve bağlı kalmak için
Ölüm bizi ayırana dek.

Dua Kitabı (1549)

Çatırrrr! Koca bir söğüt ağacı çatırdadı, sallandı, sonra korkunç bir gümbürtüyle gölün yanına devrildi. Alabalıklar, tatlı su levrekleri, turna balıkları, sazanlar ve yayın balıkları nilüfer yapraklarının altına ok gibi süzülerek gölün kıyısını bataklaştıran sazların arasına daldılar. Bir yaban domuzu çalıların arasından dehşet içinde fırladı. Ördekler, kazlar ve bataklık tavukları kamışların arasından kanatlarını çırparak havalandılar. İki su samuru kamışların arasında donup kalarak kulak kesildi. Ormanda yeni biri vardı.

İ.Ö. 5000 yılı çevresinde Avrupa, beş bin yıl önce kuzeye çekilen dev buzulların kalıntısı olan sayısız göl, gölet ve akarsuyla beneklenmişti. Bu buzul izlerinin arasında sık ormanlar vardı. Otların arasında önce huşlar ve çamlar kök salmıştı. Derken meşeler, karaağaçlar, ladinler ve köknarlar ortaya çıktı. İ.Ö. 5000 çevresinde de kayınlar, kestaneler, dişbudaklar ve akçaağaçlar vadileri tıkadılar. Meşelerin dallarını uzattıkları yerlerde, ışık ormanın zeminini yıkıyordu. Devedikenleri, ısırgan otları ve başka çalılar burada rahatça gelişerek ormanın vıcır vıcır yaratıkları için zengin oteller

oluşturuyorlardı. Ama kayın ağaçlarının kök saldığı yerlerde kalın yaprakları güneşin ışığını emiyor, buralarda sadece eğrelti otları, yabani soğanlar, sarımsaklar ve otlar yetişebiliyordu.

Artık sabahları mamutlarla mastodonlar boru gibi sesleri duyulmuyordu. Açık ovalar, rüzgârda dalgalanan otlar, alçak çalılar ve sabah serinliği artık yoktu. Bunun yerine ağustos ayının ışığı, kristal göllerden ve yaprakların üstündeki çiğlerden yansıyordu. Kızıl geyik, yaban domuzu, iri boynuzlu geyik ve porsuk gibi yalnızlık seven yaratıklar ormandaki sürgünlerin arasında yiyecek seçiyorlardı. Karacalarla boz ayılar çayırların kıyısında, fındık, ahududu, çilek ve mürver çalılarının bulundukları yerlerde dolanıyorlardı. Yabani kediler ise kara hindiba tarlalarının içinde tavşanları izliyorlardı. Modern arazi yapısı ve bugün Avrupa'da yaşayan tüm hayvanlar dünya yüzüne çıkmıştı.

Burada şimdi yeni insanlar da yaşıyordu: Çiftçiler.

Bugün Almanya, Avusturya, Çekoslovakya, Polonya ve Hollanda ile Belçika olan topraklarda erkeklerle kadınlar nehir vadileri boyunca ağaçları kesmeye ve toprağı işlemeye başlamışlardı. Bazı açıklıklarda bir tek çiftlik evi yer alıyordu. Başka yerlerde minik köyler dört ile on kaba saba ahşap binadan oluşuyordu. Bu ilk Avrupalı çiftçiler kapılarının hemen dışındaki bahçelerinde bezelye, mercimek, haşhaş ve keten bitkisi yetiştiriyordu. Evcilleştirilmiş sığırlar, domuzlar ve koyunları evlerine bağlı ağıllarda barındırıyorlardı. Köpekleri ayaklarının dibinde uyuyordu. Evlerinin arkasında da buğday ekilmiş dağınık tarlalar uzanıyordu.

Güney Batı Almanya'daki ilk çiftçilerin yerel avcı-toplayıcılarla nasıl geçindiklerini hiçbir zaman bilemeyebiliriz. Ama arkeolog Susan Gregg'in dahiyane verilere dayanan bir varsayımı var.

Bu nehir boylarındaki günlük yaşamı yeniden kurmak için, Bayan Greff, altı evden ve bu evlerde yaşayan otuz dört kadın, erkek ve çocuktan oluşan kuramsal bir köy seçti. Sonra, araziyi, o çağın sanat eserlerini ve buğdayın, bezelyelerin, domuzların ve orada yaşayan başka bitkilerle hayvanların yaşam döngülerini titizlikle inceleyerek, bu ilk çiftçilerin çalışma programını, tarım ve hayvancılık uygulamalarını, kişi başına yıllık ortalama et, süt, tahıl ve sebze üretimi ve tüketimini toparlayabildi.

Hesaplarında her hektara buğday ekmek için gerekli zaman, her tarlayla bahçe için ideal büyüklük, salyangozlar, fareler, kuşlar ve kış depolamasından ileri gelen ürün kaybı yer alıyordu. Gregg

bu denkleme, her hasatın sağladığı ürünü ve sığır, koyun, keçi ve domuz sürüsü beslemek için gerekli mera, orman sürgünleri ve kışlık yem miktarlarını da kattı. Bu türlerin hayat süresini, her yıl doğan hayvan yavrularını, yabani yemişlerin, yeşil sebzelerin, tuz, biber gibi tat verici maddelerin bolluğunu, odun kesmek için gerekli zamanı ve bu çiftçilerin en etkili yaşam biçimini saptamak için gerekli başka etkenleri de hesapladı.

Vardığı sonuç: Çiftçiler ilkbaharda buğday ekiyorlar, tohumlarını ekmek için yerel göçebeleri kullanıyorlardı.

Gregg'in tahminine göre, çiftçiler bu ücretli işçilere çalışmalarının karşılığında et fazlalıklarını —ilkbahar başlarında, yani göçebeler için yiyeceğin en kıt zamanında— doğduktan hemen sonra ölen kuzu, dana ve domuz yavrularını veriyorlardı. Sonra ağustosta buğdaylar olgunlaşınca, çiftçiler (yine Gregg'in tahminine göre) buğday hasatını ve samanı ambar görevi yapan sandıklara taşımak için yeniden bu yerel göçebeleri tutuyorlar, bu kez karşılığında süt veriyorlardı. Göçebelerle av etleri, özel çakmak taşları ve balta yapımında kullanılan volkan kayaları için de takas yapmış olabilirler. Daha önemlisi, bu "çingenelerin" dolaşırken tanıştıkları başka çiftçiler hakkında bilgi topluyorlardı.

Gregg'in düşüncesine göre, göçebeler çiftçilerin eti, sütü ve buğdayına rağbet ettikten başka, terk ettikleri tarlalarından da yararlanıyorlardı. Bu açıklık, sık orman içinde boşluklar yaratıyor, burada yetişen taze çalılar, otlar ve çimenler yabani geyikleri ve yaban domuzlarını çekiyordu. Bu nedenle de bu nadas arazilerinin çevresinde avcılık verimli olmuş olsa gerek. Dahası, ellerinin altında çiftlik ürünlerinin olması, bu göçebeleri uzak yerlere götüren zorlu balıkçılık seferlerinden vazgeçirebilirdi. Böylece onlar da yerleşik yaşama geçmeye başlayabilirdi.

Çiftçilerle göçebeler arasındaki ilk ilişkilerin Gregg'in tarif ettiği kadar dostça ve ortak yaşam havasında olmadığı kuşkusuz. Avcılarla çiftçilerin savaştıkları da oluyordu. Ama sonunda çiftçiler baskın çıkıyordu. Bu yerleşik insanlar cinsiyetlerin eski rollerini kökünden değiştirecekler, koydukları cinsellik kuralları ve kadınlara karşı tutumları da yüzyıllar boyu sürerek bize kadar ulaşacaktı.

Avrupa'da Kadın-Erkek Dengesinin Değişmesi

Çiftçiliğin Avrupa'da nasıl ve niçin kök saldığı yoğun bir tartışma konusudur.[1] Fakat Batı tarımının kökeni Ürdün'den, başla-

yarak kuzeye doğru İsrail'in, Lübnan'ın, Suriye'nin ve Türkiye'nin içinden geçen, sonra Irak ve İran üzerinden güneye dönen tepelerin yamaçlarında – Bereketli Hilâl'de aranmalıdır. İ.Ö. yaklaşık 10.000'de burada fıstık ve zeytinliklerin, sedir ağaçlarının, kara ardıçların, meşelerin ve çamların arasında yaban otları yeşeriyor, yabanıl sığırlar, domuzlar, koyunlar ve keçiler otluyordu.

Göçebe atalarımız herhalde binlerce yıl boyunca avlanmak ve tahıl toplamak için bu çayırları ziyaret etmişlerdi. Sıcak ve kuru yazlar daha da sıcak ve kuru olmaya başladıkça ve insanlar kalan tek tük tatlı su göllerinin etrafında toplaşınca, yiyecek azalmaya yüz tuttu. Böylece bu insanlar topladıkları tahılları depolamaya ve bu yabani tahıl üretimini yoğunlaştırmak için tohum ekmeye başladılar. En eski çiftçiler Ürdün vadisinde yaşamış olabilirler. Fakat İ.Ö. 8000'de daha çok köyler kurulmuş ve Bereketli Yarımay'ın ilk çiftçileri yabani buğday, yulaf ve arpa yetiştirmeye, koyu ve keçi sürüleri gütmeye başlamışlardı. Batı uygarlığının beşiği işte buradaydı.

Tarım, zaman içinde kuzeye ve batıya yayıldı. Ve tohum ve sebze ekmek âdeti Anadolu'dan nehir kıyıları boyunca Avrupa'ya sızdı. Çiftçilik artık bir yaşam biçimi olmak yolundaydı. Atalarımız dört milyon yıl süresince yiyecek peşinde Eski Dünya'yı taramışlardı. Ama göçebelik artık geçmişte kalmıştı. Arkeolog Ken Flannery durumu çok yerinde bir cümleyle özetlemiştir: "Bir ton buğdayla nereye gidebilirsiniz?"

Karasaban. İnsanlık tarihinde hiçbir alet erkek ve kadın ilişkilerini bu kadar allak bullak etmemiş, insanların cinsiyet ve aşk modellerinde hiç bu kadar değişikliğe yol açmamıştır. Sabanın ilk kez ne zaman ortaya çıktığı bilinmiyor. İlk çiftçiler çapa ve toprağı kazmak için bir değnek kullanıyorlardı. Derken, İ.Ö. 3000 civarında birisi, sabanmkini andıran taştan bir bıçağı ve sapı olan ilkel bir saban icat etti.

Bu, öyle büyük bir değişikliğe yol açtı ki.

İnsanların çapayla bahçıvanlık yaptıkları toplumlarda tarımın en büyük yükü kadınların omuzlarındadır ve bu toplumların birçoğunda kadınlar oldukça güçlüdür de. Ama çok daha fazla adale kuvveti gerektiren sabanın sahnede belirmesiyle, çiftçilik işlerinin önemli bölümleri erkeklerin görevi oldu. Kadınlar ayrıca bağımsız birer toplayıcı ve akşam yemeğinin tedarikçisi olarak sahibi bulundukları saygın rollerini yitirdiler. Ve sabanın üretim için zorunlu

olmasının üzerinden çok geçmeden çiftçiler arasında bir cinsel çifte standart oluştu. Kadınlar artık erkeklerden aşağı sayılıyordu.

Kocanı Say

Kadınların çiftçi toplumlarında boyun eğişlerinin ilk yazılı kanıtı İ.Ö. 1100 tarihli eski Mezopotamya yasalarında bulunmaktadır. Kadınlar burada birer mal olarak nitelendirilmişlerdi. Bunların birinde, bir kadının zina işlemesi halinde öldürülebileceği, fakat kocanın, başka bir erkeğin malına ve karısına ilişmediği sürece evlilik dışı ilişkilere girebileceği belirtiliyordu. Evlilik ön planda çocuk doğurmak için var olan bir kurum olduğundan çocuk düşürmek yasaktı.[2] Ve çocuk doğurmayan bir kadını, kocası boşayabilirdi.

Kadının çocuk üreten bir mülk ve boyun eğmesi beklenen yaratık muamelesi görmesi yalnız Orta Doğu halklarına özgü değildi. Bu gelenekler birçok çiftçi toplumunda görülmüştü.

Tarıma dayalı gelenekçi Hindistan'da saygıdeğer bir kadının, kendini kocasının yakılan cenazesinin üstüne atması beklenirdi, "Suttee" diye adlandırılan bir âdete uyarak. Çin'de üst sınıftan bir kızın ayak parmakları (baş parmak dışındaki bütün parmakları) yaklaşık dört yaşındayken ayağının altına kıvrılır ve sıkı sıkı bağlanırdı. Yürümeyi işkence haline getiren bu yöntem, kadının, kocasının evinden kaçmasını olanaksızlaştırıyordu. Eski Yunanistan'm altm çağında üst sınıf kızları on dört yaşındayken evlendirilir, böylece, düğün günü bakire olmaları garantilenmiş olurdu. Klasik Roma'yı istila eden Cermen kavimlerinde kadınlar satın alınabilir ve satılabilirdi.

Yeni Ahit'te, "Eşler, kocalarınıza boyun eğin. Tanrı öyle buyurmuştur," diye yazılıdır. Bu inanış yalnız Hıristiyanların görüşü değildir. Eski Sümerler'de, Babil'de, Asur'da, Mısır'da, klasik Yunanistan'da ve Roma'da, endüstri öncesi Avrupa'da, Hindistan'da, Çin'de, Japonya'da ve Kuzey Afrika'nın tarımsal toplumlarında rahip, politik lider, savaşçı, tüccar, diplomat ve aile reisi olan hep erkeklerdi. Bir kadın önce babasının ve ağabeyinin emirlerine boyun eğmek zorundaydı. Ondan sonra sırada kocası, onun arkasından da oğlu vardı.

İ.Ö. beşinci yüzyılda Yunan tarihçisi Ksenofon, bir kadının kocasına karşı görevlerini şöyle özetliyordu: "Bu yüzden çalışkan, erdemli ve alçakgönüllü ol, bana, çocuklarına ve evine gerekli hiz-

metlerini yerine getir. Böylece, adın ölümünden sonra bile saygıyla anılacaktır."

Cinsellikte çifte standardın yalnız çiftçilere özgü olduğunu ima etmek istemem. Amazonlar'da toprağı saban yerine bir değnekle kazan bazı bahçe tarımcısı topluluklarla Doğu Afrika'nın bazı hayvan yetiştiricisi toplumlarının arasında kadınlar, toplumsal yaşamın birçok alanında kesinlikle erkeklerin yanında ikinci plandadır. Fakat yasalaşmış bir cinsel ve toplumsal çifte standart, çobanlık yapan veya avcılıkla geçinen ya da kazmayla toprağı işleyen veya yaşamak için yiyecek toplayan toplumlarda yaygın olmamasına karşın, saban kullanan toplumlarda egemen durumdadır.

Yine de, çiftçi toplumlarındaki *bütün* kadınların aynı derecede bir toplumsal sınırlama ve toplumsal aşağılanma yaşadıklarını da ima etmiyorum. Kadının statüsü yüzyıldan yüzyıla değişiklik göstermiştir. Toplumsal sınıf, yaş, ekonomik ve toplumsal konum da kadının durumunu etkilemiştir.

Örneğin, İ.Ö. 1505'de Mısır'ı yöneten Hatshepsut, birçok güçlü Mısır kraliçesinden sadece bir tanesiydi. Klasik Yunanistan'ın dünyadan uzak yaşatılan ev kadınlarının aksine, fahişeler (kurtezanlar) iyi bir öğrenim görürdü ve bağımsızdılar. İ.S. birinci ve ikinci yüzyıllarda Roma'da üst sınıftan bazı kentli kadınlar edebiyat dünyasında adlarını duyurmuş, bazıları ise politikacı olmuştu. Orta Çağ'da iyi öğrenim görmüş bazı rahibelerin kilise içinde güçlü konumları vardı, bazıları da ticaret dünyasında büyük etkinlik sahibiydi. 1400'lerde Osmanlı İmparatorluğu'nda bazı kadınlar arazi ve gemi sahibiydi. Ve İngiltere'yle kıt'a Avrupası'nda yabana atılmayacak kadar çok sayıda kadın, herhangi bir erkek kadar bilgi sahibiydi.

Ayrıca, sıkıca uygulandığı herhangi bir yerlerde bile cinsel çifte standart daima sonsuz bir güç, günü gününe süregelen bir etki garantilemez. Hepimizin bildiği gibi, daha üst sınıftan ya da daha ayrıcalıklı bir etnik gruptan en donuk zekâlı bir kadın, bazen daha alt bir toplumsal düzeyden bir erkeğe hükmedebilir. Yaşça büyük kadınlar çoğu kez daha genç erkekleri yönetebilir. Genç ve çekici kadınlar çok daha etkin erkekleri parmaklarının ucunda oynatabilir. Kız kardeşlerin, erkek kardeşlerini kontrolleri altında tutabildikleri görülmüştür. Ve kadınların kocalarını yönetebildikleri kesindir. Ayrıca, cinsel çifte standardın aşırı olduğu yerlerde bile erkekler kadınlara bütünüyle egemen olamamıştı – ne tarımsal

Amerika'da, ne de binlerce yıl önce Tuna nehri boylarını izleyen o küçük çiftlik evlerinde.

Bu istisnalar hesaba katılmadığı takdirde, uzun Avrupalı çiftçilik sürecinde geçmişimizdeki kadın cinselliğinin önemli ölçüde kısıtlandığına kuşku yok. Kadınlar her durumda ikinci sınıf vatandaş olmuştu. Çalışmak için kamptan ayrılan ve değerli mallar ve bilgilerle eve dönen, dostlarını, akrabalarını ziyaret etmek için serbestçe seyahat eden, kendi cinsel yaşamlarını kendileri yöneten göçebe toplumlardaki kadınların aksine, bir çiftçi kadın bahçede ya da evde yerini alıyordu. Görevi de çocuklarını büyütmek ve bir erkeğe hizmet etmekti.

Sabanlı tarımla birlikte kadının genelde boyun eğişi başlamış, Batı'nın cinsel ve toplumsal yaşamı bu doğrultuda biçimlenmiştir.

Sabanlı çiftlik yaşamının Batı'nın cinsel yaşamında nasıl olup da değişikliklere yol açtığı en azından yüz yıl boyunca tartışılmıştır. Yerleşik yaşamın, hayat boyu sürecek tekeşliliğin, sınıflı toplumların doğuşunun, savaşların çoğalmasının ve erkek cinsiyet hormonu testosteronun ilginç bir özelliğinin bunda rol oynadığını ileri sürebiliriz. Ama Avrupa'nın geçmişinde cinsiyet konusundaki çifte standardın gelişmesiyle ilgili senaryomu tanıtmadan önce bu konudaki en önemli modern kuramlardan bazılarını gözden geçirmek istiyorum. Hayat boyu süren tekeşliliğin her birinde bir rolünün olması çok ilginç.

Önce şunu hatırlatayım: *Anaerkillik*, kadınlar tarafından siyasal yönetim anlamına gelir. İnsanın, zürriyetini anne soyuna bağlaması, yani *anasoyluluk* başka bir şeydir.

Analık Hukuku

Kadınların iktidardan düşüşüyle ilgili bir senaryo sunanların ilki Johann Jakob Bachofen adlı bir Alman hukukçusuydu. Bachofen 1861'de kaleme aldığı *Das Mutterrecht* (Analık Hukuku) adlı eserinde; insanların önceleri kadınların her bakımdan erkeklerle aynı güçte oldukları bir cinsel kargaşa durumunda yaşadıklarını ileri sürüyor. Tarımın –kadınlar tarafından– icadıyla birlikte toplum ilk toplumsal düzenini geliştirdi: Anaerkillik.

Bachofen'in mantığına göre, belirli bir çocuğun gerçek babasının hangi erkek olduğundan kimse emin olamadığı için, ilk tarımcılar soyun devamını anne soyuna bağladılar. Gelecek kuşağın tek ebeveyni olduklarından, kadınlar aynı zamanda saygı görüyor ve yönetiyorlardı – anaerkillik. Toplum, Yunan'ın kahramanlık

çağında *tekeşliliğin* benimsenmesi ve değişmekte olan dinsel kurallar nedeniyle analık hukukunu babalık hukukuyla değiştirdi. Bachofen, kadınların güçten düşüşü kuramını, klasik edebiyattan çok sayıda alıntıya, kadınların mutlak bir güce sahip oldukları eski mitlere dayandırdı.

İlkel anaerkillik kavramı on dokuzuncu yüzyılın aydın çevrelerinde fırtına gibi esmişti. Amerikalı antropolog Lewis Henry Morgan çok geçmeden Bachofen'in kadının güçten düşüşü senaryosunu "doğrulamak" için kanıtlar toparladı.

Morgan, kalıtımlarını kadın soyuna dayandıran İrokuaların arasında yaşadığı için, bu Kızılderilileri; insanlığın, toplum düzeninin öncül anaerkillik aşamasını yaşayan kalıntısı olarak niteledi. Bachofen gibi Morgan da ilkel cinsel kargaşanın, tarımın yerleşmesiyle anaerkil toplum yaşamına dönüştüğüne ve tarım geliştikçe de anaerkilliğin ataerkilliğe yerini bıraktığına inanıyordu. Ama Bachofen'den farklı olarak, erkek üstünlüğünün evrimine bir ekonomik açıklama getiriyordu.

Morgan'ın kanısınca, cinsel çifte standardın temelinde özel mülkiyet yatıyordu. Bu nedenle de 1877 tarihli *Ancient Society* (Kadim Toplum) adlı eserinde; tarımcı erkeklerin, ortak tarım arazilerinin özel mülkiyetini elde ettikçe anaerkil düzeni devirme gücünü de elde ettiklerini ileri sürüyordu. Morgan'ın ataerkil düzenin yükselişine ilişkin kuramının ilginç bir noktası da, bu yükselişin temelinde "kesin eşleşme"nin yatmasıydı. İlk çiftçiler babalıklarından emin olmalarını sağlayan *sürekli* tekeşliliğin gelişmesiyle, erki ele geçirip mülklerini erkek varislerine geçirebildiler.

Friederich Engels, Morgan'ın planını daha da genişleterek, kadın haklarının gerilemesine ilişkin kendi ekonomik formülünü öne sürdü. Engels'e göre, tarımın ilk zamanında mülkiyet topluma aitti... Kadınlarla erkekler, erkeklerin önderliğindeki çekirdek aileler şeklinde değil, anaerkil akraba grupları halinde yaşıyorlardı. Babalık görece önemsiz sayılıyordu. Boşanma ve rastgele cinsel ilişki yaygındı. Kadınlar en az erkekler kadar temel gıda maddeleri topluyordu. Genişletilmiş aile yuvasını yöneten de kadınlardı. Sonra, erkeklerle kadınlar ekin yetiştirmeye ve sürüler edinmeye başlayınca, erkeklerin çiftçilik ve çobanlık rolleri giderek daha fazla önem kazandı. Zaman içinde erkekler tek değerli mülk olan toprakla hayvanların sahipleri kesildiler. O zaman erkekler bu güçlerinden, ataerkil toplum düzenini ve ata soyluluğu yerleştirmekte yararlandılar.

Engels, kendisinden önce Bachofen ve Morgan gibi, kadının tek bir eşe hayat boyu sürecek kesin sadakati diye tanımladığı tekeşliliğin, kadının gücünün zayıflamasının temelinde yattığına inanıyordu. Tekeşliliğin, babalığı garantilemek için geliştiğini yazıyordu. Ve tekeşlilik, evli bir kadının daha geniş bir akraba grubuyla bağlarını ve onlara karşı yükümlülüklerini zayıflatınca, tekeşlilik kadınlar için esareti gündeme getirmiştir. Engels bu değişimi "kadın cinsinin dünya çapındaki tarihsel yenilgisi" diye adlandırıyordu.

Kaybolan bir cennet mi? Bilim adamları şimdi bu ilk kuramların geniş ölçüde yanlış – ama bir anlamda doğru olduğunu kanıtlamışlardır. Modern düşünce; yüzyıl dönümünden sonra mevcut toplumların hiçbirinin anaerkil olmadığını, çoğunda kalıtımın kadın soyuna bile bağlanmadığını antropologların fark etmeleriyle birlikte başladı. Antropologlar o zamandan beri daha pek çok toplumu incelemişler ve buna rağmen bir tek anaerkil olanına rastlamamışlardır. Ayrıca, bir zamanlar dünyada ilkel bir anaerkil toplumun varolduğuna işaret eden bir arkeolojik kanıt da yoktur.

Bazı modern feministler bu görüşe katılmamaktadır. Bunlar, eski kâselerin üstündeki kadın şekilleriyle arkeolojide ve gelenekçi çağdaş toplumlarda rastlanan başka kadın motiflerinin ilkel anaerkillerin kanıtı olduğunu savunuyorlar.[3] Ama bu düşünce biçimi de verilerle çürütülmektedir. 1970'lerde sosyolog Martin Whyte tarafından incelenen doksan üç toplumdan seksen üçünde, kadınların bir zamanlar mutlak gücü olduğuna dair bir halk inanışı yoktu. Ve insanların tanrıçalara taptıkları ve kadın egemenliği masalları anlattıkları toplumlarda da hiçbir zaman kadının siyasal egemenliği görülmemiştir.

Ama yine de kadınların bir zamanlar çok daha güçlü oldukları inanışında bir doğruluk payı vardır. 11. bölümde tartıştığımız gibi, avcı-toplayıcı halkların büyük çoğunluğu görece siyasal ve toplumsal eşitliğe inanan kimselerdi (ve büyük bir olasılıkla hâlâ da öyledir). Mevcut avcı-toplayıcı, leş yiyici veya bağcı, bahçeci toplumlarının hiçbirinin, yasalaşmış bir cinsel çifte standardı yoktur. Ve kadınların, tarımda sabanı kullanan toplumlarda erkeklerinkinden aşağı bir statüleri olmuştur.[4] Böylece, büyük bir olasılıkla hiçbir zaman ilkel anaerkil toplumlar olmamış olmasına rağmen, Bachofen, Morgan ve Engels'in üçü de kısmen haklıydılar: O tarım öncesi eski toplumların birçoğunda cinsiyetler arasında görece bir eşitlik, kural sayılırdı. Ve cinsler arasındaki bu güç dengesi sabanın

kullanılmaya başlamasından kısa bir süre sonra *belirgin bir eşitsizliğe* dönüştü.

1970'lerde Marksist-feminist antropolog Eleanor Leacock bütün bu fikirleri bir başka senaryoyla birleştirdi. İlkel anaerkillik fikrini terk etti. Buna karşın, bütün dünyadan veriler toplayarak, tarih öncesi sürü toplumlarında erkeklerle kadınların önemli ölçüde eşit olduklarını kanıtlamaya çalıştı (11. bölüm). Leacock'un varsayımına göre, çiftçi erkekler ticaret metaları imal etmeye, satışlarını yapmaya ve ticaret ağlarını tekellerine almaya başladıkça, çiftçi karıları, kocalarının yanında ikincil konuma düşmeye başlamışlardı. Kendisinden önce Bachofen, Morgan ve Engels gibi, Leacock da tekeşli çekirdek ailenin (yerleşik yaşam ve sabanla bağlantılı olarak) yaşamsal ekonomi birimi olarak ortaya çıkmasının, kadınların yaşamındaki gerilemede başrolü oynadığını öne sürmüştür.

"Büyük Adamlar"

Amerikalı şair Robert Frost bir keresinde, "Tüm düşünce, bir çağrışım marifetidir," demişti. Ben de bu muhakeme silsilelerinden ödünç alarak, biyolojik bir görüş katmak ve kadınların iktidardan düşüşünü açıklamak için biraz daha doyurucu bir varsayım öne sürmek istiyorum.

Öyleyse elimizdekilerle işe başlayalım. Saban ağırdı. İri bir hayvan tarafından çekilmesi gerekiyordu. Bir erkeğin gücünü gerektiriyordu. Kocalar, avcı olarak hayata renk veren lüks maddeleri, aynı zamanda da günlük yiyeceklerin bir kısmını sağlıyorlardı, ama toprağı işlemeye başlayınca, hayatta kalınması için zorunlu oldular. Atalarımız besin kaynağı olarak yabani bitkilere daha az güvenip, ağırlığı yetiştirilen ürünlere vermeye başlayınca, kadınların toplayıcı olarak yaşamsal önemdeki rolü değer kaybetti. Uzun zamanlar süresince temel günlük besinleri sağlayan kadınlar, şimdi yabani otları ayıklamak, toplamak ve akşam yemeğini hazırlamak gibi ikincil görevleri üstlenmişlerdi. Böylece, yaşamın sürdürülmesi için erkeklerin çiftlik işlerini üstlenmesi zorunlu olunca, geçimi sağlamadaki birinci sıradaki rolün, kadınlardan erkeklere geçtiğini ileri sürüyor antropologlar.

Bu çevrebilimsel etken —geçimin sağlanmasındaki çarpık iş bölümü ve erkeklerin yaşamsal üretim kaynaklarını denetlemesi— kadınların toplumsal gücünün zayıflamasını açıklamaya yeterlidir. Parayı elinde tutanlar dünyayı yönetirler. Fakat kadının gücünü yi-

tirmesinde başka etkenler de rol oynadı. Sabanlı tarımın başlamasıyla karı-koca birbirini boşayamaz oldu. Toprağı birlikte işliyorlardı. Eşlerin hiçbiri toprağın yarısını işleyip gidemezdi. Ortak taşınmazlarına ve birbirlerine bağlanmışlardı – sürekli tekeşlilik.

Sabanla sürekli tekeşliliğin kadının dünyasının çöküşüne nasıl katkıda bulunduğu, çiftçi insanların yaşamındaki üçüncü bir sinsi olgunun eşliğinde daha iyi anlaşılır. Bu da rütbedir. Göçebe atalarımızın arasından binlerce yıl içinde av, yiyecek arama ve ticaret seferleri sırasında "büyük adamlar" çıkmış olmalı. Fakat avcı-toplayıcıların eşitlik ve paylaşma gelenekleri güçlüdür. İnsanlık mirasımızın büyük bölümünde resmî rütbeler yoktu. Ama yıllık hasatı düzenlemek, tahılı ve yemi depolamak, uzak yerler arasındaki sistemli ticareti yönetmek, fazla yiyeceği dağıtmak ve bölgesel toplantılarda topluluk adına konuşmak için liderler ortaya çıktı.

Avrupa'nın arkeolojik buluntularında on beş bin yıl öncesine ait rütbe kanıtları ele geçmiştir. Bazı mezarlarda başkalarınınkinden daha değerli eşyalar bulunmuştur. Köylerdeki aşiret reisleri herhalde mevsimlik, tarım öncesi topluluklarında erk sahibi olmuşlardı. Ayrıca, Tuna boylarında İ.Ö. 5000 yıllarına ait küçük bir köyde belli bir ev, çoğu kez öbürlerinden daha büyük olduğuna göre, toplumsal sınıflanmanın o zamandan başladığı kuşkusuz. Sonra, sabanlı tarımın yayılması ve köy yaşamının ağırlık kazanmasıyla siyasal örgütlenme giderek karmaşıklaştı – ve hiç kuşkusuz daha aşamalı hale geldi.[5]

Böylece yerleşiklik, sürekli tekeşlilik ve rütbe insanlık tarihinde yer etmiş bulunuyor.

Kadınların toplumsal ve cinsel haklarının zayıflamasında hiç kuşkusuz rol oynayan bir başka etken de savaştı. Köyler çoğaldıkça, nüfusun yoğunluğu da arttıkça, insanların mülklerini savunmaları, hatta taşınmazlarını mümkün oldukça daha da genişletmeleri gereği doğdu. Savaşçılar, toplumsal yaşamın zorunluluklarından biri haline geldiler. Antropolog Robert Carneiro'nun da belirttiği gibi, düşmanlarla savaşmanın günlük yaşam için önemli olduğu her yerde, erkeklerin kadınların üzerindeki gücü artmakta gecikmedi.

Erkeklerin çiftçi olarak daha önemli ekonomik rolleri, ortak mülklerinde beraber kalmaya zorunlu çiftler, çalışmalarını düzenleyecek önderler gereksinen köylüler ve topraklarını savunmak için savaşçılar gereksinen toplumlar, ne kadar patlamaya hazır bir

karışımdır, değil mi? Burada bir cinsiyetin öteki üzerinde otorite kurması için mükemmel bir fırsat vardı.

Gerçekten de böyle oldu. Avrasya'da ataerkillik yayıldı ve toprağın derinliklerine kök saldı.

İyi de niçin ataerkillik de anaerkillik değil? Niçin yönetimi kadınlar ele geçirmemişti? Sabanı sürmek için gerekli kaba kuvvet ve savaşmanın gerektirdiği güç bu soruyu yanıtlamaya yeterlidir. Ama bence ataerkilliğin gelişmesinde ve kadının dünyasının gerilemesinde birinci derecede başka bir önemli etkenin rolü vardı: Biyoloji.

Rütbelerin egemen olduğu her toplumda otorite içeren rollerin çoğu erkeklerin elindedir. Gerçekten de incelenen doksan üç toplumun yüzde 84'ünde akraba gruplarında bile *bütün* üst kademedeki liderlik konumları erkeklerin elindedir. Bu, kadınlar bu konuma ulaşmaktan men edildiklerinden değildir. Bu toplumların birçoğunda –örneğin, Birleşik Amerika'da– kadınların hükümette nüfuzlu mevkilere ulaşmalarına izin verilir. Bugün giderek daha fazla kadın önemli mevkilere adaylıklarını koymaktadır. Ama çoğu kadın, bugün bile siyasal konumlara yükselmek için erkekler kadar düzenli çaba göstermemektedir.

Siyasal mevkiye göz diken ve yükselenler arasındaki bu muazzam cinsiyet farkını açıklamak için, sosyolog Steven Goldberg; erkeklerin, cenin beyninin cinsiyetini belireyen testosteron hormonu dolayısıyla daha büyük bir mevki hırsı duymalarını sağlayan nöro-endikrinolojik (sinirsel içsalgı) devrelere sahip olduğunu ileri sürmüştür. "Erkeklerin başarı güdüsü" denilen bu biyolojik etken yüzünden, erkekler mevki, yetke ve erk sahibi olmak için zamanlarından, zevklerinden, sağlıklarından, güvenliklerinden ve şefkat duygularından daha fazla özveride bulunmaktadır.

Bu, tehlikeli bir fikir. Birçok feminist, aynı zamanda insan davranışının içerdiği biyolojik etkenleri reddeden herkes, bunu mutlaka geri çevirecektir. Ama bilimi önemseyen biri olarak ben, biyolojinin mevki kazanmada rol oynadığı olasılığını görmezlikten gelemem. Hatta birçok muhakeme silsilesi bu sonucu destekler niteliktedir.

Örneğin, beyinin daha doğumdan önce cenin hormonları tarafından cinsiyeti belirlenir. Hayvanlarla insanlarda, testosteronla saldırgan davranışlar arasında belirgin bir bağ vardır. Yüksek rüt-

be de, gerek insanlarda gerekse maymunlarda yüksek erkeklik hormonu düzeyleriyle bağlantılıdır. Dahası, birçok toplumda kadınlar, doğurganlık yılları sona erdikten sonra daha çok liderlik konumuna gelmektedir. Bunun muhakkak ki toplumsal nedenleri vardır. Çocuk büyütmenin soluk aldırmayan görevlerinden kurtulan, menopoz dönemini geçirmiş kadınlar, artık evin dışındaki etkinliklere katılmakta özgürdü. Ama bu kadınların kendilerini öne sürmelerinin biyolojik bir nedeni de olabilir. Menopozla birlikte estrojen düzeyleri gerilemekte, testosteron düzeyleri böylece yüzeye çıkabilmektedir. Doğa, büyük bir olasılıkla, mevki elde etme dürtüsüne katkıda bulunan bir kimyasal madde üretmiştir.

Bu kokteylde başka bir kimyasal maddenin de bulunması mümkün: Beynin bir başka molekülü olan serotonin. Bir sürü içinde yüksek konumdaki benekli Güney Afrika erkek maymununun kanında sürekli olarak daha yüksek serotonin düzeylerinin bulunduğu bilim adamları tarafından saptanmıştır. Otoritesi artan erkek maymunun kanındaki serotonin düzeyinin de doğal bir artış gösterdiği saptanmıştır. Bir maymunun rütbesi düştüğü zaman ise doğal serotonin düzeyleri düşmektedir. Erkek maymunlara yapay olarak serotonin verildiği zaman mevkileri yükselmekte, serotonin salgısını önleyen ilaçların verildiği erkek maymunların ise mevkii düşmektedir.

İnsan türünün erkeklerinde de aynı bağlantı gözlenmiştir. Bir üniversite öğrenci birliğindeki üst görevlilerin kanında, görevli olmayanlarınkine kıyasla daha yüksek serotonin düzeyleri saptanmıştır. Üniversite veya lise takımlarının liderlerinde de durum aynıdır. Bu basit koşutluklar görünüşe bakılırsa kadınlarda yoktur. Bilim adamları, kadınlarla insan dışındaki primatların dişilerinin daha karmaşık bir davranışçı ve fizyolojik egemenlik sistemi sergiledikleri sonucuna varmıştır.

Bununla birlikte, testosteronla rütbe arasında oldukça doğrudan bir bağlantı olduğuna ve beyindeki maddelerin hiyerarşinin biyolojisine katkıda bulunduklarına dair bazı ipuçları vardır.

"Ölüm Bizi Ayrana Kadar"

Avrupalı atalarımız böylece çiftçilik etmek için bir yerlere yerleştiler. Hayat boyu sürmesi kararıyla eşleştiler. Toprağı sürdüler, savaştılar, ticaret yaptılar. Sonunda erkeklerin rençber veya savaşçı olarak yeni görevleri, hayatta kalmak için yaşamsal bir önem kazandı; buna karşın, kadınların toplayıcı olarak yaşamsal rolleri gi-

derek önemini yitirdi. Sonunda, rütbeler ortaya çıkıp erkekler bu mevkileri elde etmek için yarışmaya başlayınca, kadınların resmî gücü yok oldu. Çünkü her çiftçinin ayağı şimdi toprağın içinde kök salmıştı. Yerleşikliğin, bir tarafa meyleden ekonomik rollerin, sürekli tekeşliliğin, sınıflı bir toplumun doğmasının, savaşların başlamasının ve çok mümkün ki, testosteron'la başka fizyolojik mekanizmaların özelliği, tarımsal toplumlarda görülen ataerkil sistemleri harekete geçirmiştir. Ataerkil sistemin yerleşmesiyle kadın arzulanan, korunan ve sömürülen bir meta oldu, bu durum ise kolektif olarak cinsiyetler arasında çifte standart olarak bilinen kötücül toplumsal hükümleri meydana getirdi. Bu inanç sistemleri daha sonra bizlere ulaştırıldı.

Erkeklerin kadınlardan daha güçlü cinsel dürtülerinin olduğuna dair olan ortak inanış, erkeklerin eşlerini aldatmaya daha fazla eğilimli oldukları kanısı, kadınların evliliğe bakire olarak girmeleri geleneği ve kadınların çoğu kez güçsüz, budala ve bağımlı olduklarına dair uzun zamandır süregelen varsayımlar, çiftçinin ayak bastığı toprağın çok derininde kök salmıştır. Çiftlik yaşamının getirdiği tüm toplumsal değişikliklerin içinde en dramatik olanlar, boşanma modellerimiz olmuştur.

Tarımsal geçmişimizin büyük kısmında boşanma oranları çok düşüktü. Örneğin, eski İsrail topraklarında boşanma ender bir olaydı. Klasik Yunanlılar hemen her türlü cinsel deneyime bayılır, ama ailenin dengesini tehdit eden (örneğin, bir fahişeyi aile yuvasına getirme) cinsel ilişkileri yasaklarlardı. Homeros döneminin Yunanlıları arasında izin verilmesine karşın, boşanma yaygın değildi. Yurttaşların çoğunluğunun çiftçi olduğu Roma'nın ilk zamanlarında, evliliğin bozulması enderdi. Ama kentler büyüyüp kadınlar zengin, bağımsız —ve de kentli— olunca boşanmalar üst sınıflarda arttıkça arttı.

İlk Hıristiyan büyükleri evliliği zinaya karşı gerekli bir çare olarak görüyordu. Onların gözünde bekâr erkek ve kızlar çok daha saf ve temizdi. Boşanma konusunda ise görüş birliği yoktu. "Tanrı'nın birleştirdiklerini hiçbir insan ayırmasın," diye önermişti İsa. Öyleyken Ahit'teki çeşitli paragraflar çelişkili mesajlar veriyordu, bazı bilim adamları da ilk Hıristiyan erkeklerinin karılarını zina ya da imansızlık yüzünden boşamaya yasal ve dinsel haklarının bulunduğunu düşünüyordu. Yine de boşanma, çiftçi Hıristiyanların ara-

sında, Roma'nın çöküşünden önce ya da sonra hiçbir zaman yaygın olmadı.

Cermen kabileleri Roma topraklarını istila ederken beraberlerinde kendilerine ait aletler getirdiler. Derebeylik öncesi Almanya'da yönetici sınıflar arasında boşanmaya ve çokkarılılığa izin vardı. Hıristiyanlık öncesi Keltler ve Anglo-Sakson halklar da boşanmaya ve tekrar evlenmeye izin veriyorlardı. Çokkarılılığın erkekler için genetik ödülleri göz önüne getirilince, paralı olanların birçok karı almalarına şaşmamalı. Fakat, eldeki kanıtlar, Roma'nın düşüşünü izleyen karanlık yüzyıllarda çiftçilik yapan Avrupalı köylülerin arasında boşanma oranının düşük olduğuna işaret ediyor.

Dokuzuncu yüzyılda feodalizm Fransa'daki beşiğinden bütün Avrupa'ya yayıldı. Bu sistemde âdet olduğu üzere, derebeyler vasallarına, bağlılık ve askerlik görevi karşılığında toprak bahşediyorlardı. Her vasal bundan sonra topraklarını özel hizmetler karşılığında kiracılara ödünç veriyordu. Vasallarla kiracılar kuramsal olarak bu toprakları, sahip olmaktan çok, ellerinde tutuyorlardı, ama gerçekte vasallarla kiracılar bu toprak bağışlarını aileleri içinde kuşaktan kuşağa geçiriyordu. Dolayısıyla da feodal sistemde evlilik, çoğu erkekle kadın için toprak edinmenin ve bu toprağı varislerine geçirebilmelerinin tek yoluydu.

Avrupalı çiftler zina, iktidarsızlık, cüzzam ve kan akrabalığı gibi nedenlerle evliliklerini feshettirebilirdi. En azından zenginlerle üst sınıflarda böyle oluyordu. Eşler de, usule uygun kurulmuş bir mahkeme, karı-kocanın ayrı yaşamalarını emreden yasal bir ayrılık kararı çıkarttığı takdirde birbirlerini terk edebiliyorlardı. Ama bu anlaşma bir kısıtlamayı beraberinde getiriyordu: Tarafların ikisinin de tekrar evlenmelerine izin yoktu. Bu durumda, mallara, topraklara, hayvanlara, eve kim bakacaktı? Bir çiftçi, eşi olmayınca geçinemezdi. Feodal Avrupa'da yalnız zengin biri eşini boşamak olanağına sahipti.

Sürekli tekeşlilik. Doğayla ekonominin çiftçilere sunduğu reçeteyi Hıristiyan liderler kutsuyordu. Azizlerden Augustine evliliğe kutsal bir eylem gözüyle bakan ilk kilise lideri olarak kabul edilir, ama yüzyıllar geçtikçe, çoğu Hıristiyan otoriteleri de onun fikrine katılmışlardır. Katolik Kilisesinin üyeleri için her türlü koşulda boşanmak olanaksızlaşmıştı. Katolik doktrini her ne kadar evliliğin feshi ve ayrılık için birtakım koşullar koymayı sürdürdüyse de, çiftçi yaşamının zorunluluğu olan hayat boyu sürecek evlilik, Tanrı'nın buyruğu olarak kabul edildi.

Onuncu ve on birinci yüzyıllarda kentlerin ortaya çıkması ve ticaretin alıp yürümesi üzerine, kadınlar her türlü işe el attılar. 1300'lerin Orta Çağ Londra'sında tekstil satıcısı, bakkal, berber, cerrah, ipek işçisi, fırıncı, biracı, hizmetkâr, nakışçı, ayakkabı yapımcısı, kuyumcu, şapkacı ve daha bir sürü zanaat kolundan kadınlar vardı. Chaucer'in bir eserindeki Bath'lı şehvetli işkadını arka arkaya beş kocayla evlenmişti. Ama o, kuraldışıydı. Bir kadın genellikle kocasının yanı başında çalışırdı, toplumsal yaşamda da kocasının yanında ikinci planda kalırdı, ona tâbiydi. Örneğin, bir kadının iş hayatındaki borçları kocasının sorumluluğundaydı – bir kadın "özgür ve yasal bir insan" değildi. Bu durumda boşanmanın Orta Çağ Avrupa kentlerinde yaygın olmayışı çok doğaldır.

Boşanma oranının düşük kaldığı bu evlilik modeli devam etti. Reform'dan sonra evlilik Protestanlar için kutsal bir işlem olmaktan çıkarak bir tür sözleşme oldu. Böylece, 1600'den itibaren Katolik olmayan ülkelerdeki kadınlar yetkili makamlardan boşanma kararı çıkartabildiler. Aslında, İsa'nın sürekli tekeşlilik çağrısını izleyen yüzyıllarda boşanma oranları dalgalanmalar gösterdi. Evli erkeklerle kadınlar birbirlerini terk edebilecekleri yerlerde terk ettiler. Ama boşanma oranları İskandinavya'da, Britanya Adalarında, İspanya'da, İtalya'da, Almanya'nın çiftlik arazilerinde, Fransa'da, Belçika'yla Hollanda'da, Macaristan'da ve başka Doğu Avrupa toplumlarında, Rusya'da, Japonya'da, Çin'de, Hindistan'da ve Kuzey Afrika'daki Müslüman topluluklarında dikkati çekecek kadar düşük seviyede kaldı; ancak, Sanayi Devrimi çiftlik yaşamını kemirmeye başlayınca, durum değişti.

Eşi ölünce (ve tekrar evlenme izninin olduğu yerlerde) çiftçi yeni bir eş alıyordu. Toprak sahibi erkekler çoğu kez yas süresinin üzerinden birkaç gün geçmeden evleniyorlardı. Endüstri öncesi Avrupa toplumlarında dul kadınların tekrar evlenmesi genelde engelleniyordu. Bunun da nedeni miras düzenini tehlikeye düşürmesiydi. Fakat birçok kadın buna rağmen yeni bir koca bulup evleniyordu.

Çiftlik yaşamının gerçekleri eşleşmeyi gerektiriyordu.

Bütün çiftçi atalarımız Tanrı'ya inanmıyordu. Bu erkeklerle kadınların hepsinin mutlu bir evliliği yoktu. Herkes tekrar evlenmeye sıcak bakmıyordu. Ama bu insanların çoğunluğu güneşin altında topraktan geçimlerini sağlıyorlardı. Bu çiftçi erkek ve kadınlar topraklarına ve birbirlerine sonsuza dek bağlı kalmaya mahkûmdular.

Erkeklerle kadınlar ancak tarımcı Avrupa'yla Amerika'nın ahırlarının ve ambarlarının ardında fabrikalar yükseldikten sonra özgürlüklerine kavuşmaya başladılar. Geçmişten gelen cinsiyet, aşk ve evlilik modelleri yüzeye çıkmaya başlamıştı.

ON ALTINCI BÖLÜM

GELECEKTE CİNSEL YAŞAM

Geçmişe Doğru İleri

Keşif yolculuklarımızın sonu
Başladığımız yere gelmek olacak
Ve o yeri ilk kez tanımak.

T.S. Eliot, *Dört Kuvartet*

"Ölümcüllerin her biri vererek ve alarak yaşarlar. Sonuçta bütün, durmadan yenilenir. Bazı ırklar yayılır, bazıları sönüp gider ve kısa bir zaman süresi içinde canlıların kavimleri değişmiş olur ve koşucular gibi yaşam meşalesini başkasına geçirirler." Romalı şair Lükretyüs, insan doğasının sürekliliğinden söz ediyordu; doğuşumuzla ortaya çıkan ve bugün dünyanın dört bir yanındaki erkeklerle kadınlarda görülebilir davranışların kesintisiz olarak süregelmesinden. Bunların arasında üreme stratejimiz, eşleşme ve üreme yöntemlerimiz de yer alır.

Atalarımız günbegün, derken onyıllar ve yüzyıllar boyu âşık oldular, eşleştiler, birbirlerini aldattılar, birbirlerini terk ettiler, tekrar eşleştiler, sonra yaşlandıkça durulup oturdular ve tekrar çocukları oldu – insanın aşk yaşanının bu tasarımını seçmiş oldular. Tabii ki bu çok rollü senaryoya herkes uymadı. Bireyler geçmişte de, bugün olduğu ve şimdikinden iki bin yıl sonra olacağı gibi, farklıydı. Fakat bu doğal modeller yine de dünyanın dört bir yanında egemenliklerini sürdürüyor. Kültürün baskısı, ne yaparsa yapsın, onları tamamen silemez.

Bununla birlikte kültür, zinayla boşanma oranını ve bu eski senaryoya göre oynayan insanların *sayısını* değiştirebilir. Örneğin, çiftlik yaşamı esnek kabilemizde sürekli tekeşliliği doğurmuştu.

Boşanma oranları artacak mı?[1] Evlilik kurumu sürecek mi? Ne tür aileler göreceğiz? Nereye doğru gidiyoruz?

Bildiğiniz gibi, türlü toplumsal, psikolojik ve demografik güçler boşanma oranlarını etkiler. "Göçebelik" bunlardan biridir. Batı ülkelerinde, çoğunluk baba evinden başka yere taşınmıştır, anneleri babaları başka kentlerde yaşarlar, hem de çoğu kez yeni eşlerle. Böylece, zorlu zamanlarda çiftlerin gereksindikleri aile ve toplum desteği ağı kaybolmuş, bunun yanı sıra boşanma olasılığı artmıştır. Farklı âdetleri, farklı değerleri, farklı ilgi alanları ve farklı boş zaman etkinlikleri olan eşleri seçenlerin boşanma olasılıkları daha fazladır. Kentlilik ve dünyevilik (laiklik) ile evliliğin çökmesi yakın ilişkilidir. Bireycilikle kişilerin hedeflerine ulaşmasına günümüzde verilen özel önem de, boşanma oranının yükselişine katkıda bulunmuştur.

Fakat evliliklerin dengesini bozan başlıca etkenler arasında, örneğin, günümüz Amerika'sındaki en güçlüsü iki kelimeyle özetlenebilir: Çalışan kadınlar. Kocanın kazancının karısınınkinden belirgin derecede düşük olduğu evliliklerde boşanma oranları yüksektir. Üst sosyo-ekonomik sınıflardaki erkeklerin evliliklerinin daha istikrarlı olması, eşlerinden genellikle daha fazla paralarının oluşu nedeniyledir. İyi bir öğrenim görmüş ve yüksek gelirli işleri olan kadınlar genellikle daha kolay boşanmaktadır.

Para özgürlük anlamına gelmektedir. Çalışan kadınlar tüm uğraşı ev işi olanlardan daha özgürdür. Demograflar, çalışan kadınlarla yüksek boşanma oranları arasındaki bağlantıyı sürekli söz konusu ederler.

Ama Amerika'daki yüksek boşanma oranından çalışan evli kadınları sorumlu tutmak doğru olmaz. Günümüzde Amerika'daki boşanma davalarının yüzde 60'ı her ne kadar kadınlar tarafından açılıyorsa da, demograflar aslında kimin kimi terk ettiğini hiçbir zaman bilemeyecekler. Fakat kadınların evin dışında çalışıp temel besinleri, lüks eşyayı ve parayı eve getirdikleri yerlerde, ilişkileri bozulan insanlar birbirlerini terk edebilirler. Terk ederler de.

Günümüzde Boşanmaya Giden Yol

Sanayi Devrimi, kadının işyerinde yükselişine öncülük etti. Tek bu olguyu Birleşik Amerika'da izlemek bile, modern aile yaşamının nabzını tutmamıza olanak verir.

Avrupalı göçmenlerin kurdukları küçük köyler Atlantik kıyısına yayılmaya başlar başlamaz Amerikalı kadınlar fazla sabunlarını, marmelatlarını, kokulu mumlarını ve evde yapılmış meyveli pastalarını satarak evlerinin dışında para kazanmaya başladılar. Birkaç evlenmemiş kız kitap veya ithal kumaş satmak için dükkân açtı. Bazı dul kadınlar pansiyoncu ya da emlakçı oldu. Ama kadınların çoğu, yine de evinin kadını olarak kaldı.

Fakat 1815 dolaylarında kiraz ağaçlarının ve kümeslerin arkasında tekstil fabrikaları yükselmeye başlamış, bazı genç kadınlar da fabrikalarda çalışmak üzere evlerinden ayrılmaya koyulmuşlardı. Düzenli bir ücret ve daha kısa çalışma saatlerinin —mağazaların kataloglarını karıştıracak zamanı ve beğendiklerini alabilecek parayı kazanmak için— peşindeydiler. Evli kadınlar bile cep harçlığı için evlerinde fason iş kabul etmeye başlamıştı. Amerika sanayileşiyordu. Ve on dokuzuncu yüzyılın ortalarında boşanma oranı yükselmeye başladı.

Boşanma oranları o zamandan beri düzensiz olarak yükselmeyi sürdürmüştür. 1800'lerin ortalarında ucuz emek (göçmen erkekler) kadınların işini çahyordu. Bu büyük ve yeni iş gücü, Amerikan erkeklerinin çiftlikten fabrikaya kaçışları, çalışan kadınların erkeklerin ücretlerini düşürdüğü inancı, daha fazla çocuğun ise daha büyük bir vergi dilimi oluşturduğu kanısı, daha güçlü bir ordu, daha geniş bir tüketici pazarı ve pazarları kilisede daha büyük bir kalabalık, "kadının yeri evidir," deyişini yaygınlaştırmıştır. 1900'lerin başlarında kadınların sadece yüzde 20'si iş gücüne katılmıştı, bunların çoğu da göçmenler, gençler ve bekârlardı. Yine de geçmiş onyıllara kıyasla daha çok evli kadın çalışıyor, boşanma oranları da yükselmeyi sürdürüyordu.

Yirminci yüzyıl, sanayi devriminin başlattığı bu toplumsal gelişimin (daha çok çalışan kadın, daha fazla boşanma) periyodik yükselişine sahne oldu. Bir tek istisnayla; Amerika'nın İkinci Dünya Savaşı'ndan süper güç olarak çıkması, birçok kişinin altın çağ olarak nitelediği evlilikte istikrar dönemini beraberinde getirmiştir.

Aslında 1950'ler, yüzyılımızın en olağanüstü onyılıydı. Askerler savaştan yurtlarına dönüp endüstrideki işlerini isteyince, milyonlarca kadın iş alanından ayrıldı. Öğrenim kredileri, askerler için ucuz hayat sigortası, devlet garantisindeki ipotekler, evli çiftler için vergi avantajları, savaş sonrası evli erkekler için ekonomik fırsatlardı. Bu genç erkeklerle kadınlar, aile yaşamının özellikle çal-

kantılı olduğu büyük ekonomik kriz döneminde büyümüşlerdi. İstikrarlı bir yuvanın özlemi içindeydiler.

Amerikalılar böylece 1950'lerde sakinleşip oturdular. Adlai Stevenson 1955'de zamanın bir özetini yaparken, Smith Koleji'nden mezun olan kızlara, "mütevazi ev kadını" rolüyle "erkekleri ve delikanlıları" etkilemelerini önerdi.

Amerika, Stevenson'un öğüdüne kulak verdi. Ev hanımlığı moda oldu. Kadın dergileri yeni gelinleri işle anneliği birbirine karıştırmanın tehlikelerine karşı uyarıyordu. Ruh doktorları, iş sahibi kadınları "penis haseti"yle suçluyordu. Toplumsal eleştirmenler ise annelikle ev hanımlığının kadınların doğal rolü olduğunu savunuyordu. Antropolog Ashley Montagu, "Kocası ve küçük çocukları olan hiçbir kadının tam gün çalışıp aynı zamanda iyi bir ev hanımı olmasının olanağı yoktur," sözleriyle son darbeyi indirmiş oldu.

Erkeklerle kadınların 1950'lerde yirminci yüzyılın herhangi bir başka on yılından daha genç evlenmelerinde (20.2 kadınlar için, 22.6 ise erkekler için ortalama evlenme yaşıydı) şaşılacak bir taraf yok. Boşanma oranı da olağandışı sabit kalmıştı. Tekrar evlenme oranları ise geriliyordu. Doğum oranı yirminci yüzyılın en yüksek noktasına fırlamıştı. 1957, doğumların en bereketli yılıydı. Giderek genişleyen kent banliyöleri koca bir beşik olmuştu.

"*Clap hands, clap hands until Daddy comes home, because Daddy's got money and Mommy's got none.*" (Çırp ellerini birbirine, birbirine, Babacık dönsün evine; Babacığın parası çok, Anacığınsa hiç yok.) Bu çocuk tekerlemesinin, Sanayi Devrimi'nin harekete geçirdiği tarihsel trendlerin yine canlandığı 1960'larda modası geçmişti. Şimdi çalışan kadınların ve boşanmaların sayısı artmıştı. Yeni doğumu önleyici hapların kullanımı ve başka güçler bunda rol oynamış olabilir.[2] Fakat demograflar, evlilikte istikrarsızlığın oranlarının yükselmesinde bir kilit etken olarak genç evli kadınları gösteriyorlar.

Bununla birlikte bu kadınların çoğu meslek sahibi olmak peşinde değildi. Onlar, pembe yakalı (kadınsı) işler, aile bütçesine katkıda bulunmalarını sağlayacak, bir bulaşık ya da çamaşır makinesi, belki de bir otomobil ya da yeni bir televizyon satın almalarını sağlayacak bir konum istiyordu. Hedefleri rahat bir hayattı. Ve Amerikalı işverenler onlara kucak açtı. Karşılarında İngilizce konuşan, okuması, yazması olan, hiçbir yere varmayacak, sıkıcı yarım günlük işlere razı olan kadınlar vardı. Antropolog Marvin Harris o

günler hakkında şöyle yazıyor: "Göçmen rençberler sahneden çekilince, keşfedilmemiş beyaz Amerikalı ev kadını hizmet ve bilgi sektöründeki işverenin gözbebeği olmuştu."

Bundan sonra olanları biliyorsunuz: Kadın hareketi patlak verdi. Öykümüz için daha önemli olan şu: Amerika, modern gidişatını sürdürdü. 1960 ile 1983 arasında çalışan kadınların sayısı ikiye katlandı. 1966 ile 1976 arasında boşanmalar da ikiye katlandı. 1981'de ise yeniden evlenmeler çağımızdaki doruk noktasına yükseldi.

Çiftçi atalarımızın arasında yüzyıllar sürmüş sürekli tekeşlilikten sonra insanlardaki ilkel evlilik, boşanma ve yeniden evlenme modeli yine gündeme gelmişti.

Bu giderek yükselen boşanma oranı hiç son bulmayacak mı? Demograf Richard Easterlin, eleştirmenleri o fikirde olmasa da, boşanma oranının artık istikrar kazandığını düşünüyor. Easterlin, 1990'larda Amerika'nın 1950'lere benzer bir döneme (daha erken evlilik, daha çok çocuk ve daha az boşanma) döneceğini öngörüyor.

Easterlin, doğumlardaki patlamanın arkasından, doğumların düşüş kaydettiği 1960'ların ikinci yarısıyla 1970'lerde doğmuş bir kuşağın geldiğine işaret ediyor. Ve bu kuşakta daha az insan olduğu için, delikanlıların tercih ettikleri üniversitelere girebileceklerini, daha iyi işler elde edeceklerini ve 1990'larda mesleklerinde daha çabuk yükseleceklerini ileri sürüyor. Bu genç adamlar iyi gelir elde edecekleri için, daha erken evlenebilecek, gelirleri daha çok çocukları olmasına izin verecektir. Easterlin de buna dayanarak 1950'lerdeki trendin tekrarlanacağını düşünüyor.

Göreceğiz. 1979'la 1981'deki boşanma zirvesinden sonra boşanma oranları biraz düşmüş, 1986'dan beri de görece istikrarlı kalmıştır. Bu durumda Easterlin'in haklı çıkması mümkün. Ancak demograf, kehanetlerini genç erkek sayısındaki azalmaya dayandırmıştır. İnsan doğasının yaratılıştan var olan bir özelliğinin çağdaş Amerikan demografisinin bir rastlantısıyla birleşerek evlilikteki istikrara katkıda bulunacağını ekleyebilirim.

Boşanma riski en çok yirmilerindeki erkeklerle kadınlar arasında yüksektir. Gazetelerle dergiler sürekli olarak orta yaşlarında boşanan çiftlerden söz ettiği için, biz de çoğu insanların otuz, kırk ve elli yaşlarındayken boşandıklarını düşünüyoruz. Oysa öyle değildir. Beşinci bölümden anımsayacağınız gibi boşanmalar gençler

arasında yoğundur. Yaş ilerledikçe, boşanma olasılığı giderek azalmaktadır.

İnsan doğasının bu basit gerçeği, doğum patlaması ürünlerinin belli bir yaşa gelmeleriyle çok özel bir anlam kazanmaktadır. 1946 ile 1964 arasında Birleşik Amerika'da yetmiş altı milyon bebek dünyaya gelmişti. Baş döndürücü bir rakam! Bu bebekler Amerikan toplumunun içinde yol alırken, toplumu gözle görünür biçimde değiştirmişlerdir. Gençliğe adımlarını attıkları sırada rock'n'roll müziği çılgın bir modaya dönüşmüştü. Yirmilerinde oldukları sırada cinsel devrim (ve de uyuşturucu devrimi) başgösterdi. O bebekler şimdi otuz ve kırk yaşlarında oldukları sırada da çocukların yuvada bakımı, çalışan kadınlar ve kürtajlar gündemde.

O bebeklerin yaptıklarını görünüşe göre bütün Amerika yapıyor. Onlar yakında durulup oturacaklar. Niçin mi? O "bebekler" en yüksek boşanma riski bulunan dönemi arkalarında bıraktıkları için. Birçoğunun çocukları var – bu da ayrılmaları olasılığını daha da zayıflatıyor. Margaret Mead'in bir zamanlar söylediği gibi, "İlk ilişki seks, ikincisi çocuklar, üçüncüsü de arkadaşlık için." O "bebekler" bu son aşamaya girmekteler, bir arkadaş arayışındalar. Çoğu evlenecek, tekrar evlenecek ve beraber kalacaklar. Bu, genlerinde var.

Ve bu çiftlerin, yirmi yıl süreyle evliliklerde göreli bir istikrar döneminin öncüsü olmaları mümkün.

Tarih Öncesinin Büyütecinden

"Zamanın tohumlarının içine bakıp hangi tanenin büyüyeceğini, hangisinin ise büyümeyeceğini söyleyebilirseniz, o zaman konuşun benimle," diye yazmıştı Shakespeare. Gelecek hakkında kehanet tehlikelidir. Fakat insan denen hayvan, evrimi gereği bazı şeyleri başkalarından daha kolay yapabilmektedir. Ben de tarih öncesine dayanarak, erkek/kadın ilişkilerinin geleceği hakkında birkaç tahminde daha bulunacağım. Geçmiş, gelecek hakkında neler söyleyebilir?

Kadınlar çalışmaya devam edeceklerdir.

Sosyolog Eli Ginzberg geçenlerde, kadınların iş gücüne katılmasını "yüzyılımızın en çarpıcı olayı" olarak nitelemişti. Ama çalışan kadınlar o kadar olağanüstü müdür? Dişi şempanzeler çalışır. Dişi goriller, orangutanlar ve Habeş maymunları da öyle. Avcı-toplayıcı kadınlar binlerce yıl boyunca çalışmışlardı. Çiftliklerde de çalışırdı kadınlar. Ev kadınlığı, insan denen hayvanın bir doğal

rolü olmaktan ziyade, sınıflı toplumlarda ayrıcalıklı kimselerin bir icadıdır. Eşlerin ikisinin de çalıştığı aile, kalıtımımızın bir parçasıdır.

Böylece, 1990'ların kadını eğer, bazılarının öngördüğü gibi, ev hanımlığına dönecekse, bunun, 1950'lerde olduğu gibi, demografik haritalarda bir nokta olarak kalacağını sanıyorum. Antropolojik açıdan bakılacak olursa, çalışan kadınlar yarın da, bundan bin yıl sonra da varlıklarını sürdürecekler.

Dün, yarın hakkında başka ne söyleyebilir?

Voltaire, "Evlilik, korkaklara açık olan tek maceradır," demişti. Bugün bütün Amerikalı erkek ve kadınların yüzde 90'ından fazlası er ya da geç evlenmektedir. Ve bu macerayı göze alan erkek ve kadın sayısının azaldığına dair gazetelerde tüm yazılanlara rağmen, evlilik oranları Amerikan tarihi boyunca pek az değişmiştir. Gerçekten de "hiç evlenmemiş" kimselerin oranı 1989'da ve bundan hemen hemen bir yüzyıl önce, 1890'da, aşağı yukarı aynıydı.

Amerikalıların, çok kez söylendiği gibi, evlenme yaşı ilerlemiş bile değildir.[3] 1990'da bir gelinin ortalama yaşı 23.9, bir damadınki ise 26.1'di. 1890'da bir kadın ortalama 22.0 yaşında, bir erkek ise 26.1 yaşında evlenirdi. Amerikalılar günümüzdeki evlilik modellerini, erkeklerle kadınların gerçekten daha erken evlendikleri 1950'lerinkilerle kıyaslamak eğiliminde olduklarına göre, şimdiki evlenme yaşının yeni bir olay olduğunu düşünüyoruz. Oysa değildir. Ayrıca, evliliğin modasının geçtiği iddia ediledursun, evlilik *Homo sapiens*'in bir âlametidir.

Eşleşmek insanın özelliğidir. Bu dürtü yaklaşık dört milyon yıl önce gelişmiştir ve biz eğer bir tür olarak varlığımızı sürdüreceksek, bundan dört milyon yıl sonra da içimizde var olacaktır.

Kadınlar daha az çocuk sahibi olmayı da sürdüreceklerdir – geçmişimizin bir özelliği daha. Kalabalık aileler insan doğasına ters düşer. Kung kadınları ve başka gelenekçi toplumlardaki anneler, adam başına dört veya beş çocuk doğursalar da, bunların sadece ikisi yetişkinlik yaşına erişir. Bu nedenle de uzun göçebelik geçmişimizde aileler küçüktü. Ama çiftliklerde çocuk büyütmek ucuza mal olduğu gibi, bahçelerde, tarlalarda ve ambarlarda küçük ellere gereksinme vardı. Bu durumda, 1800'lerin Amerikan kadınları ortalama yedi, sekiz çocuk doğuruyordu. Ancak sanayileşmeyle birlikte kentli aileler çocukların daha pahalıya mal olduklarını görünce doğum oranları düşmeye başladı.

Bugünün Amerikan kadınları, yaklaşık olarak, yetişkinlik çağına erişen 1.8 çocuk doğurmaktadırlar. Çocuklar çiftlik işçisi olarak önemlerini kaybedince, kadınlar daha normal bir üreme modeline dönmüşlerdir. Sonuç: Kalabalık olmayan aileler.

Bu model niçin değişsin?

Kadınlar aynı zamanda doğumların arasını da açmaya başlamıştır. Bildiğiniz gibi, kadınların yaşamak için yiyecek topladıkları ya da bahçelerini işledikleri toplumlarda dört yılda bir doğurmak eğilimi egemendir. Bu da anneye, ikinci bir çocuk doğurmadan önce bebeğine kesintisiz zaman harcama olanağını vermektedir. Bugün bu özellik, yani doğumların arasını açma geleneği geri dönmektedir.

Aferin. Çeşitli etütler daha küçük ailelerde yetişen çocukların okulda daha yüksek test puanları aldıklarını; öğrenim piramidinin daha üst basamaklarına ulaştıklarını göstermektedir. Ve büyürken ailelerinden daha fazla ilgi görmektedirler. Doğumların arasını açmak, anne ve babalar için de daha sağlıklıdır. Erkekler ve kadınlar evrim tarafından aynı zamanda iki bebekle başa çıkmak için biçimlendirilmemiştir. Daha büyük aralıklarla daha az çocuk sahibi olmak, o çocukların öğrenim potansiyelini yükseltecek olduktan başka, aynı zamanda birden fazla çocuk büyütmenin sorunlarıyla başa çıkamayan anne ve babaların çocuklarını hırpalamaları olgusunu da azaltacaktır.

Durumu gözden geçirelim. İnsan doğasıyla modern kültürün güçleri hakkında bildiklerimize dayanarak, yirmi birinci yüzyıl başlarken eski üreme senaryomuzun temelde değişmeden kalacağını öne sürebiliriz: Genç çiftler âşık olarak eşleşme bağları kuracaklar, birçokları birbirlerini terk edip yeni eşler bulacaktır. İnsanların ömrü uzadıkça daha fazla çocuk sahibi oluyor ve ne kadar uzun süre birlikte kalırlarsa, eşlerin hayat boyu beraber kalmak için eşleşmiş olmaları olasılığı artıyor. Kadınlarla erkekler 1950'lerdekinden daha geç evlenmeye devam edecekler, doğumların arası daha uzun olmak üzere daha az çocukları olacaktır. Kadınlar evin dışında çalışmayı sürdürecekler ve boşanma oranlarını görece yüksek tutacaklardır. Daha geç evlenen ve durulup yerleşen, 1946 ile 1954 arası doğumlular, bu trendi dengeleyecektir. Dolayısıyla, evliliklerde göreli bir istikrar egemen olacaktır.

Bu, 1950'lerin TV'deki mükemmel çift örneği Ozzie ve Harriet'in yaşamına döneceğiz demek değildir. Aksine 1987'de bütün

Amerikan ailelerinin sadece yüzde 10'u, bütün geliri babanın sağladığı, annenin ise çocukları büyütmek için evde kaldığı gelenekçi kırsal tiptendir. Bugün anneler çalışmaya gidiyor. Ve bazı gözlemciler, yeni ortaklıkların egemen olacağı bir çağa girdiğimizi söylüyor.

Oysa öyle değildir. Örneğin, hipergamiyi ele alalım. Bu "iyi bir evlilik yapma" geleneği tarihe karışmaktadır. Çiftlikte bir genç kızın başlıca hedefi iyi bir evlilik yapmaktı. Evlilik onun için ekonomik ve toplumsal avantaj elde etmenin tek yoluydu. Oysa bugün bir kadının başarı yolunu çizen, öğrenim ve işidir. Kadınlar hâlâ daha yüksek ücretli erkeklerle evlenmek eğilimindedir. Erkekler ne de olsa kadınlardan genellikle daha fazla para kazanmaktadır. Ama kadınlar artık ilerlemek için iyi bir evlilik yapmayı *gereksinmiyor*. Eşlerini, finansal ve toplumsal çıkarlar yerine arkadaşlık gibi nedenlere dayanarak seçebiliyorlar.

Bu o kadar yeni bir şey mi? Tüm avcılık-toplayıcılık geçmişimiz boyunca kadınlar da, erkekler de hiç kuşkusuz iyi evlilikler yapmayı istemiş. Ve eşler, geliri giderle denkleştirmek için mutlaka bir dereceye kadar birbirlerine bağımlıydılar. Ama bir kadının eşi, tüm toplumsal ve ekonomik geleceği değildi. Akrabaları, arkadaşları, üretken ve toplumsal açıdan değerli olan, kendi geçim yolu vardı. Bu nedenle de o eski geçmişimizde, çoğu toplumlardaki kadınlar yükselmeyi düşünmeden eşlerini seçebiliyordu. Bugün de giderek daha fazla kadın aynı şeyi yapmaya başlamış durumda.

Hipergami geriledikçe belki daha yaşlı kadınlarla daha genç kocalar ve farklı etnik, dinsel, ekonomik ve toplumsal gruplarla evlilik ilişkisine giren daha fazla erkek ve kadın göreceğiz.

Dahası var. Örneğin, New York'ta çalışan bir kadının Boston veya Chicago'da yaşayan bir erkekle evli olması türünden evlilikler Amerika'da yaygındır. Bu ilişkilerin ayrıcalıkları kadar sakıncaları da vardır. 1946 ile 1954 arası doğumlu olup önemli işleri olanlardan bazıları bu tür evlilikleri rahatlık sayıyorlar – tabii önceleri. Eşlerin ikisinin de meslek yaşamı tehdit altında değildir. Malların birleştirilmesi gerekmez. Ve bu tür evlilikleri olan taraflar, ayrılıkların ve gidip gelmelerin evliliği taze tuttuğunu söylemektedirler.

Bir antropolog gözüyle bakılırsa, ancak kısmen haklı olabilirler. İnsan denen hayvan bir eşle günün yirmi dört saati boyunca baş başa oturacak yaratılışta değildir. Birçok gelenekçi toplumda, eşler uyku öncesi düşüncelerini paylaşana kadar hiç baş başa otur-

maz bile. Erkekler ayrıca günler sürecek av partilerine çıkar, kadınlar ise yine haftalar sürecek akraba ziyaretlerine gider. Bu coğrafi engeller bir ilişkiye canlılık katabilir. Modern çiftlerin işi zevkten ayırt etmelerine de yardımcı olurlar. Şöyle ki, bir "randevu zamanı" yaratarak, eşlerin işle ilgili sorunlarını masalarının üstünde bırakıp kur yapabilecekleri tasasız saatler yaratmalarına yardımcı olabilir.

Fakat bu tür ayrılıklara dayalı evlilikler, insanların başka doğal eğilimlerine ters düşer. Rollerini saptamak, şakalaşmak, yakınlık kurmak ve hedeflerini, paylaşmak için, genç çiftlerin, beraber geçirecekleri bir zamana gereksinmeleri vardır. Ancak iki yer arasında gidip gelerek beraberliklerini sürdürebilen çiftlerin evliliği bu tür kaynaşmalara olanak vermez. Daha yaşlı kimseler de bu tür evliliklerden zarar görür. Elli beş yaşlarında bir dostun dediği gibi, "Bir gelecek kurmaya çalıştığınız yıllarda daima yarını düşünürsünüz. Ama yaşınız ilerledikçe bugünle daha çok ilgilenmeye başlarsınız. Akşam eve dönmeyi ve düşüncelerinizi sevdiğinizle paylaşmayı istersiniz. Bu akşam, gelecek hafta sonu değil." Ayrı yerlerde yaşamanın bir başka sorunu da evlilik dışı ilişkilerdir. İnsan denen hayvanın sadakatsizliğe olan eğilimini, çiftlerin ayrı yerlerde yaşaması daha da kolaylaştırır.

1920'lerin caz çağında fazla ilerici toplumsal kuramcılar, evli çiftlerin ayrı ayrı evlerde oturup randevuyla buluşmalarını önermişlerdi. Bunu yapanlar da oldu. Bu nedenle karı ve kocanın işleri gereği başka başka kentlerde yaşamaları ve evliliklerini bu şekilde sürdürmeleri yeni bir şey değildir. Bu olgu 1920'lerde vardı ve belki bir milyon yıl önce de görülüyordu.

Nikâhsız Yaşamak

Margaret Mead, 1966 Temmuzu'nda *Redbook* dergisinde çıkan yazısında, Amerikalıların, görünürde geleneklere, göreneklere aykırı bir evlenme modeli oluşturmalarını öneriyordu: "İki aşamalı evlilik".

Mead, çocuk yapmak için ivedi planları olmayan genç çiftlerin önce "özel bir evlilik" yapmalarını öneriyordu. Bu, çocuk yapmaya engel olan, hayat boyu bir bağlılığı içermeyen ve çiftin ayrılması halinde ekonomik sonuçları olmayan yasal bir bağ olacaktı. Mead'in önerisine göre, bu çift çocuk sahibi olmaya karar verdiği takdirde, "çocuklu bir evlilik" yapacaklardı, yani uzun süreli bir bağ

içeren ve boşanmaları halinde çocukları için finansal destek garantileyen bir yasal ilişkiye gireceklerdi.

Mead'in önerisi 1960'larda *avantgarde* (çağın önünde) addedilmişti. Fakat bu iki aşamalı evliliğin birinci bölümü —"beraber yaşamak"— 1970'lerde fırtına gibi patlak verdi. Bu tür yaşayanların sayısı 1970'le 1981 arasında üçe katlandı, skandal olarak nitelenen şey olağan sayılmaya başlandı. İşin ilginç yanı, bu ilişkilerin yüzde 60'ının bir zaman sonra nikâh memurunun önünde sonuçlanmasıdır. Eldeki veriler çeliştiği için, bu deneme evliliklerinin boşanmalar üzerindeki etkisini kestirmek zor. Bazı incelemelerde bu nikâhsız beraberlikler daha fazla boşanmayla bağlantılıdır, daha başkalarında tam tersi doğru çıkmıştır. Evlilik öncesi beraberliklerin, boşanma oranında önemli bir etken olmaması mümkün.

Sosyologlar, bu nikâhsız beraberlikler hakkında, sürüp gittikleri dışında, fazla bir şey bilmiyorlar. Buna şaşmadım. Deneme evlilikleri büyük bir olasılıkla insanlığın kendisi kadar eskidir.

Mead'in evlilik planının önemli bir öğesi unutulmuştur. İkinci aşamada karar kılan Amerikalı çiftler, boşanma halinde çocuklarının geleceklerini garantilemek için çoğu kez herhangi bir hazırlık yapmıyorlar. İşte burada tarih öncemizle çatışma halindeyiz.

Birçok gelenekçi toplumlarda eşler, ev, arazi ve çocuklar üzerindeki haklarının neler olduğunu düğün günlerinin çok öncesinden bilirler. Örneğin, bir Navajo çocuğu annesinin klanında doğar, dolayısıyla da çiftin ayrılması halinde çocuğun *kime ait* olacağını herkes bilir. Arazi ve taşınır mallar da devredilmez. Navajo kadınları kendi mallarının sahibidirler, erkekler de kendilerininkinin. Bunun sonucunda, boşanmanın tüm travmalarına karşın, neyin kime ait olduğu konusunda olay çıkmaz.

Ama Amerikalılar arasında öyle değildir. Evlilikte mallarınızı genellikle birleştiririz. Ve romantik duygularımıza kendimizi öylesine kaptırmış oluruz ki, ayrılık olasılığını öngörmekten, ya da evliliğin bozulması durumunda çocukların geleceği hakkında en basit düzenlemeleri bile yapmaktan kaçınırız.

Bu duygusallık ve mantıksızlık kokteyli boşanma zamanı patlamaya hazır bir bombadan farksızdır. Bir Amerikalı çiftin boşanmasına katkıda bulunan kişiler; yargıçlar, mübaşirler, avukatlar, detektifler, arabulucular, bilirkişiler, emlakçılar sayıla sayıla bitmez. Bunlara terapistleri ve maliye uzmanlarını da katarsak "boşanma endüstrisi"nin Amerika'da oldukça kârlı bir iş olduğunu

söyleyebiliriz. Antropolog Paul Bohannan bu muazzam girişimi bir "sağlıklı aile endüstrisi"ne dönüştürmemiz gerektiğini düşünüyor. Mead, "Nikâh masasında bir evlilik öncesi anlaşmayla başlamak kaydıyla," diye ekleyebilirdi.

"Yeniden evlenme endüstrisi" de altın çağını yaşıyor.[4] Sağlık, spor, seyahat ve bekâr kulüpleri, terapistler ve danışmanlar, insana kendini geliştirmesinin yollarını öğreten kitaplar, kadın dergileri, eş bulma servisleri, gazete ilanları hep "o erkeği" veya "o kadını" aramamızla bağlantılıdır. 1990'larda evliliklerin biraz istikrar kazanmasına rağmen, evlenen bütün Amerikalıların yüzde 50 kadarı boşanacaktır. Bu nedenle de boşanma ve yeniden evlenme endüstrilerinin daha da canlanması kaçınılmaz. O eski çöpçatanlık mesleği bile tekrar moda olabilir.

Şimdiki Zamanın Tutsakları

Artık günümüzün kadınları çalışıyor. Daha geniş aralıklı, daha az çocukları oluyor. Kadınlar evliliğe artık bir tür meslek gözüyle bakmıyorlar. Bazıları deneme evliliklerine giriyorlar. Bazı eşler iki ev arasında gidip geliyorlar. Ve bütün bu modellerin insanın evriminin ilk aşamalarında öncülleri var. Ama bekâr annelerimizle babalarımıza ve "karışık" ailelere ne demeli? Bunlar gerçekten yeni midir, yoksa bir kez daha şimdiki zamanın tutsakları mı oluyoruz?

1987'de bütün çocuklu Amerikan ailelerinin yüzde 20'sinin başında bekâr anne veya babalar vardı. Bunların yüzde 90'ı anneler, yüzde 10'a yakını ise babalar tarafından yönetiliyordu. Bu tek reisli ailelerin sayısı 1970'lerin başlarından beri ikiye katlanmıştır. Ve yalnızca yükselen boşanma oranları yüzünden değil, birçok kadının evlilikdışı çocuk doğurması nedeniyle de. Her dört erkek ya da kız çocuğu tek başlı bir ailede bir süre yaşamaktadır. Bu o kadar olağanüstü müdür?

Evet ve hayır. Bekâr annelerin çocuklarını usulen yetimhanelere veya akrabalara bıraktıkları zamandan bu yana henüz bir asır bile geçmiş değildir. 1940'larda, on Amerikan çocuğundan sadece biri anne veya babasıyla yaşamıyordu. Bugün ise otuz yedi çocuktan sadece birine yabancı evlerde bakılmaktadır. Anne veya babadan sadece biri bile, hiçbirinin olmamasından iyidir. Ayrıca tek başlı ailelerin birçoğunun öyle kalması gerekmez. Boşanmış anne ve babaların çoğu yeniden evlenir. Bunların yarısı boşanmalarını izleyen üç yılın içinde tekrar dünya evine girer. Böylece, boşanmış

ana babaların bir çocuğunun tek başlı bir evde yaşadığı süre yaklaşık dört yıldır. Demek ki, bu tek ebeveynli aileler geçici düzenlemelerdir.

Ayrıca, tek başlı aileler yeni bir şey değildir. Boşanma oranlarının avcı-toplayıcı atalarımızın arasında oldukça yüksek seyretmesi olasılığı ve günümüzdeki gelenekçi toplumlarda da durumun farklı olmayışı düşünüldüğünde, tek başlı aileler bir tür geçmişe dönüşten başka bir şey değildir.

Karma aileler de öyle. Altı Amerikalı çocuktan birden fazlası bir üvey anne ya da üvey babanın bulunduğu bir ailede yaşamaktadır. Birçokları aynı zamanda üvey erkek ve kız kardeşlerle aynı çatıyı paylaşmaktadır. Tarih burada duruma bir açıklama getirmektedir. Geçmişte daha çok erkek ve kadın, daha genç öldüğü için, çekirdek aileler *daha kısa* süreyle bozulmadan kalırdı. Yani yeniden evlenmeler, karma aileler ve üvey anne ve babalar yüzyıl önce de yaygındı.

Aile, tehlikede olan bir topluluk mudur? Kesinlikle hayır. Bu yeniden evlenmenin kurduğu bağlar, evlilik bağlarının oluşturduğu ağlar, on dokuzuncu yüzyılda yeni değildi, bir milyonu aşkın yıl önce Afrika mağaralarında ilk ateşi yakan atalarımız arasında bile yeni değildi. Boşanma, tek başlı aileler, yeniden evlenme, üvey anne ve babalar, karma aileler insanın kendisi kadar eski – çok gerilerde kalmış bir tarih öncesi çağın ürünleridir. Paul Bohannan'ın özetlediği gibi, "Aile, insan kurumlarının en uyumlusudur ve her türlü toplumsal isteme uyarak değişebilmektedir. Aile bir fırtınada meşe ya da çam ağaçları gibi kırılmaz, rüzgârın karşısında aynen Doğulu öykülerindeki bambular gibi eğilir, sonra hızla yeniden doğrulur."

Yeni Akrabalar

Peki, gerçekten yeni olan nedir? Antropolojik açıdan bakılınca, çağdaş aile yaşamının dikkate değer yeni olgusu, bekâr ve boşanmış insanların, yalnız başlarına yaşayan erkek ya da kadın dulların yaygınlığıdır.

Aslında, bekâr Amerikalı yetişkinlerin sayısında son yüzyıldan beri bir değişiklik gözlenmemiştir. On beş yaşını geçmiş olan bütün Amerikalıların yüzde 41'i bugün bekârdır. 1900'de ise bu oran yüzde 46'ydı. Fakat Amerika'nın geçmişinde olduğu gibi, *bütün* gelenekçi toplumlarda da bekâr anne ve babalar, genç bekârlar, erkek ya da kadın dullar yalnız değildi, akrabalarıyla yaşıyorlardı.

Oysa 1990'da yirmi üç milyona yakın Amerikalı yalnız başlarına yaşamaktadır. (İlginç olan şu: Erkeklerle kadınların yalnız başlarına yaşayarak geçirdikleri ortalama süre 4.8 yıldır.)

İşte bu yenidir. Ayrıca, bu modern âdet, gerçekten modern bir aile tipi olabilecek bir olguyu vücuda getirmektedir: Arkadaşların birliği. Antropologlara göre bu birlikler, akraba olmayan arkadaşlardan oluşurlar.[5] Üyeler belli aralarla düzenli olarak birbiriyle konuşur, başarılarını ve dertlerini paylaşırlar. Doğum günü gibi ikincil tatillerde bir araya gelirler. İçlerinden biri hastalanınca da bakımına yardımcı olurlar. Bu kimselerin, aile gözüyle baktıkları bir arkadaş ağları vardır. Ancak bu ağ, dinsel bayramlar ya da yılbaşı gibi genetik akrabaları bir araya getiren vesilelerde parçalanmaktadır. Tatilin böylesine stresli oluşuna şaşmamalı. Günlük aile dünyalarından uzak kalan insanlar, maddi ve manevi bir kopukluk hissederler.

Amerikalılar ve başka sanayileşmiş toplumlar, böylece insanoğlunun tarihinde ilk kez akrabalarını seçmeye başlamışlar, kan yerine arkadaşlığa dayalı yepyeni bir akrabalık dokusu oluşturmuşlardır. Bu birlikler zaman içinde yeni akrabalık terimlerine, yeni sigorta poliçesi tiplerine, sağlık planlarmda yeni paragraflara, yeni kira kontratlarına, yeni mesken gruplaşmalarına ve birçok başka yasal ve toplumsal planlara yol açabilir.

Bunlardan başka gerçekten yeni olan neler var?

Psikiyatride aşkın yüzünü değiştirebilecek bir devrime tanık olmaktayız. Beyin yüzyıllar boyu gizemini korumuştur. Bilim adamları ona hâlâ kara kutu demektedirler. Ama şimdi aklın mekanizmalarını çözmeye başlamış bulunuyoruz. Kitabın önceki bölümlerinde tartışıldığı üzere Michael Liebowitz, Hector Sabelli ve başkaları, sevdalanmanın, beynin duygu merkezlerine akan doğal amfetaminlerle bağlantılı olduğunu, bağlılığın ise endorfinler denilen, morfine benzer maddelerle bağlantılı olduğunu düşünüyorlar. Bazı psikiyatrlar bu arada kara sevdaya tutulmuş erkeklerle kadınları, beynin bu kimyasal maddelerinin panzehiri olan ilaçlarla tedavi etmeye başlamışlardır.

"*Playboy* (daldan dala konan erkek) sendromu"nu haplarla tedavi edebilir miyiz? Yeni iksirler "aşk tiryakileri"ne mutsuz ilişkileri koparmalarına yardımcı olabilir mi? Bilim adamları belki de gelecek yüzyıl içinde cinsel çekimle aşkı daha iyi anlayıp, aşk iksirlerini ve geçici devaları şişeler içinde sunabileceklerdir. Bu takdirde, âşık özentileriyle terk edilenlerin, bu karışımları tutkuları besle-

mek ya da söndürmek için şişe şişe satın alacaklarından emin olabilirsiniz.

"Aşk tılsımları" bin yıl önce kapış kapış satılırdı, bin yıl sonra da satılacaklardır.

Fransız doktoru Etienne-Emile Baulieu RU-486 adlı ilacı geliştirmesiyle doğum kontrolünde devrim yaratmıştır. En sonunda güvenli ve etkili bir kürtaj hapına – istenmeyen hamileliklere karşı yukarda sözü geçen modern toplumsal eğilimleri destekleyecek bir çareye sahip olabileceğiz.

Fakat RU-486 Amerika'da yasal olmadığı gibi, bulunmuyor da. Kürtaj karşıtı grupların yaygın şekilde karşı gelmesi, RU-486'nın piyasaya çıkmasını birkaç yıl geciktirebilir. Ama Amerikalılar ne zaman bir ilacın yasallaşmasını beklemişlerdir ki? RU-486 eğer yasallaşmazsa, şöyle ya da böyle 2000 yılına kadar Birleşik Amerika'da karaborsada satılan bir madde olacaktır.

Onu özellikle gençler kapışacaktır. Evrim, yirmi yaşından küçük gençleri yanıltmıştır. Tarih öncesinde ergenlik, kızlar için on altıncı ya da on yedinci yaşta kendini gösteriyor, bunu en az iki yıl süreli bir düzensiz yumurta oluşumu izliyordu. Bu sonuncusuna erginlerde doğurganlık öncesi dönem deniliyordu. Böylece, uzun avcı-toplayıcı geçmişimiz boyunca gençler hamilelik tehlikesini göze almadan ve sonuçlarına katlanmadan cinsel ilişkiye girebiliyorlardı. Ancak bugün yağlı yemek rejimimiz ve yerleşik yaşam biçimimiz vücut ağırlığını yükseltmiş ve vücudu erken ergenliğe sürüklemiştir. Bu durumda birçok Batılı toplumlarda aybaşının ortalama yaşı, 1900'deki on altıya karşın, on üç yaş çevresindedir.

Gençlerimizin zamanından önce hamile kalmalarına şaşmamalı. Doğa onları cinsiyetle aşkı denemeleri için yaratmıştır, ancak doğum kontrolü için eskiden var olan doğal mekanizmaları kalmamıştır. Ama RU-486 karaborsaya düşürse, Amerikalı gençler, Amerika'nın kürtaj yasaları ne derse desin, hamilelik sorunlarını kendileri çözümlemeye kalkışacaklardır. Ve bu üreme seçeneği, daha çok çalışan kadın, daha az çocuk, daha fazla boşanma ve daha fazla yeniden evlenme eğilimini teşvik edecektir.

Girişimcinin Yükselişi

Birleşik Amerika, kadınları, erkekleri ve aşkı etkilemesi gereken birçok iş trendinin kavşak noktası oldu. En başta, doğum patlamasının ürünlerinden birçoğu, kendi hesabına iş hayatına atılı-

yor. Bu erkeklerle kadınlar yirmili yaşlarında iş gücüne katıldılar, şimdi ise orta yönetim düzeyinde takılıp kaldıklarını hissediyorlar. Basmakalıp işlerden kurtulmaları için gerekli öğrenim, deneyim ve çevre hepsinde var. Özel sektör şirketlerinin Amerika'sı gitmelerini istiyor. Firmalar, fazla şişmiş bir orta düzey iş yöneticisi sınıfının sıkıntısını yaşıyorlar. 1980'lerde üç milyon Amerikalı yönetici işini kaybetti, şirketlerdeki yaprak dökümü de süreceğe benzer.

Sanayi şirketleri elemanlarını savarken, hizmet sektörü onları emercesine çekmektedir. Yaşlılar, çalışan kadınlar, bütün bekârlar, hatta büyük şirketler bir yığın hizmet satın almaktadır. Yalnız çocuk bakıcılığı ve dışarıya hizmet veren restoranlar değil, masörler, dekoratörler vb. Acelesi olan bazı iş sahipleri, dolaplarını temizlemede ve düzeltmede bile işin uzmanlarından yararlanıyor.

Fütürist (gelecek bilimci) Marvin Cetron'un öngörüsüne göre "Yeni bir yüzyıl başlarken çoğu orta ölçekli işletmeler kaybolmuş olacak, fakat devlerin ayaklarının dibinde binlerce minik şirket gelişecektir." Ve bu küçük işlerin gelişimini kolaylaştıran ev bilgisayarı ve faks makineleri gibi bir sürü teknolojik yenilik var. Zamanlama mükemmel. Alvin Toffler'in "elektronik gecekondu endüstrisi" vizyonu gerçekleşiyor.

Globalleşme, iş hayatında ikinci bir önemli değişiklik. Şirketler bürolarını bütün dünyaya yayıyorlar. Bu işlerin, çeşitli göreneklere ve çeşitli dillere sahip çeşitli toplumların arasında etkin biçimde dolaşabilen kişilere gereksinmesi var.

Bu trendler, yani girişimcilikle globalleşme, romantik aşkı nasıl etkileyecek?

Kadınların lehinde.

Onuncu bölümden anımsadığınıza göre, ortalama kadının sözel yeteneği erkeğinkinden fazladır. Sözle anlatılmayanları keşfetmekte de daha ustadırlar. Bilgisayardan önce, örgü şişinden önce, hatta ok ve yaydan bile önce, kadınlar başka bir iş aleti geliştirmişlerdi: Arabuluculuk. Arnhem Hayvanat Bahçesi'ndeki şempanze kolonisinin kraliçesi Büyük Mama'yı anımsayın; O, grubun arabulucusuydu. Sürekli olarak kavgacıları ayırır, bu şempanze kolonisini allak bullak eden politik çekişmelerinden sonra kalbi kırılanları avuturdu. İnsan dişisi, binlerce yıl benzer bir rol oynamış, akranlarını yumrukları yerine, zekâ ve çenesiyle idare etmiş olmalıdır. Tartışma, kadınların usta oldukları bir sanattır.

Yirmi birinci yüzyılda, kadının son bir gücü de yaşı olacaktır. Gelenekçi toplumların kadınları yaşlandıkça daha iddiacı ve özgüvenli olur. Genel olarak siyasal, dinsel ve sosyal yaşamda da daha güçlü olurlar. Hiç kuşkusu yok ki bu, çocuk büyütme görevlerine daha az bağlı olmalarının sonucudur. Ama daha önce belirttiğim gibi, biyoloji de burada bir rol oynar. Menopozla birlikte estrojen düzeyleri geriler, buna karşın, vücudun testosteron dozları yüzeye çıkar; testosteron de çok kez otoriteyle rütbeye eşlik eder.

Margaret Mead bir keresinde, "Dünyada, menopozu gerisinde bırakmış bir kadının coşkusu ve belagati kadar büyük güç yoktur," demişti. Kadınlar, belagatleri, keskin zekâları, örgütlenme ve arabuluculuk yetenekleriyle modern ulusal ve evrensel iş yaşamında kendilerini giderek daha fazla kabul ettireceklerdir.

Ve güçlü çalışkan kadınlar, Sanayi Devrimi'nin başlattığı uzun vadeli trendleri; daha geç evlenme, daha az çocuk, daha fazla boşanma ve daha fazla yeniden evlenme eğilimlerini mutlaka sürdürecektir.

İşyerinde seksle ilgili sorunlarımız büyük bir olasılıkla daha da artacaktır. Burada tarih öncemizle yine çatışma durumundayız çünkü. Erkeklerle kadınlar binlerce yıl boyunca ayrı işler gördüler. Bunun sonucunda, iki cinsin birbirinin yanı başında çalışması birtakım güçlükler yaratır: Flört etmek eğilimindeyiz. İşyerinin çoktandır bir cinsel taciz ortamı olduğuna şaşmamalı. Bu oyunların bazen yararı olur tabii, işyerinde başlayan bazı ilişkilerin mutlu evliliklerle sonuçlandığı görülmüştür. Benim kastettiğim hoş karşılanmayan bazı cinsel girişimlerdir.

Mead, işyeri zamparalığına bir çare önermiş, bazı yasaklar konulmasını öne sürmüştür. Belli aralıklarla yapılacak, bilinci artırıcı seanslar iyi bir başlangıçtır. Bu toplantılarda personelle yöneticiler bir araya gelerek flörtün dört aşaması hakkında bilgi edinirler. Örneğin, nasıl gülümsememek gerektiğini, bakışın gücünü, insanların dokunuşları, yürüyüşleri, vücutlarının duruşu, ses tonları ve giysileriyle verdikleri mesajları, uzanın kullanımını – ve cinsel tacizin bütün öbür öğelerini öğrenirler. Toplantının alay konusu edilme ihtimaline karşın, bazı normlar saptanmış olacaktır.

İşyeri arabulucuları, yani cinsel tâciz şikâyetlerini dinleyecek ve belirli çareler önermeye yetkili olacak eğitimli uzmanlar zaman içinde olağan hale gelebilir. Bu polisler her zaman avcıları caydıra-

madıkları gibi, avı da kurtaramazlar. Ama en azından şirketin ilkelerini duyururlar:

"Uyarı! Yönetim, biçimsiz davranışlara göz yummayacaktır." Başka bir caydırıcı da korku olabilir. Giderek daha fazla cinsel taciz olayı gazetelere manşet olup, giderek daha fazla politikacıyla tanınmış kişiler alenen uyarıldıkça ve yasallar uygulandıkça, cinsel taciz olayları kontrol altına alınabilir.

Ama tamamen biteceğini sanmam. Erkek ve dişi, kur yapmak için yaratılmıştır; sonucu bela olsa bile. Gerçekten yeni bir olgu, cinsel taciz faillerinin arasında daha fazla kadının bulunmasıdır.

Yüzlerce başka etken de evliliklerimizi etkileyecektir. Daha esnek çalışma saatleri, yarım günlük işler, işi paylaşmak ve yeni annelerle babalar için annelik, babalık izinleri aşk yaşamımıza değişiklik getirecektir. Çalışan kadınlar, ev kadınlarından farklı türde arkadaşlık kuracaklardır. Konuşmaları da farklı olacaktır. Tartışma biçimleri değişebilir. Hesabı ödeyecek kişi değişebilir. Ama birçok kadınların, kocalarına daha fazla ev işi yükleyebileceklerinden kuşkuluyum. Daha önce de belirttiğim gibi, dünyanın hemen her yerinde ev işlerinin büyük bölümü kadınlar tarafından görülür. Ekonomik açıdan güçlü oldukları toplumlarda da, olmadıkları toplumlarda da bu böyledir.

Eşler, ev işlerini kendi kişisel kurallarına göre paylaşmayı sürdüreceklerdir. Ve ekonomik açıdan güçlü kadınların artması, bu düzende çarpıcı bir değişiklik meydana getirmeyecektir.

Geçmişe Doğru İleri

Aile yaşamımızı bir o yöne, bir bu yöne sürükleyen bir akıntılar denizinde yaşayan yaratıklarız. Kültürümüz, devamlı tekeşlilik ve gizli zina üzerine kurulu eski planının üstüne kendi taslağını çiziyor. Amerika'nın yaşlanmakta olduğu gerçeği boşanma oranlarına kararlılık kazandıracaktır. 1950'lerdekinden daha genç evlenmemiz de istikrarlı boşanma oranları sağlayacak bir başka etkendir. Bununla birlikte, çalışan kadınlarla, iki evle iş adresi arasında uzunca bir yol katederek sürdürülen evlilikler, bu istikrar sağlayıcı etkileri bozarak boşanma oranlarını oldukça yüksek tutacaktır. Deneme evlilikleri, bekâr anneler, daha az kalabalık aileler ve karma aileler de önümüzdeki on yıllarda herhalde olağan olacaktır.

Fakat, bu modern toplumsal eğilimlerin hiçbiri yeni değildir. Bize yüzyılların gerisinden, en az dört milyon yıl önce Afrika ovalarında dolaşan ilkel insanlardan gelmişlerdir.

Olagelen tüm toplumsal değişiklikler içinde bence en ilginç olanı şudur: Tarımsal gelenekten sıyrılıp bazı bakımlardan göçebe köklerimize dönüyoruz.

Pek azımız bugün içinde büyüdüğümüz evde oturuyor. Hatta birçoğumuzun, "evimiz" dediği birçok yeri var; annemizle babamızın evi, işyerimiz, kendi evimiz ve belki de bir yazlık. Bu yerlerin arasında göçebe gibi gidip geliyoruz. Artık kendi yiyeceklerimizi yetiştirmiyoruz. Şimdi marketlerde avcılık ediyor ve topluyor, sonra avımızı —aynen Twiggy ile *Homo erectus*'un bir milyon yıl önce yaptıkları gibi— evimize taşıyoruz. (*Fast food* denilen sandviç, hamburger türü yiyecekleri sevmemize, gün içinde ilerlerken ana yemeklerin arasında bir şeyler atıştırmamıza da şaşmıyorum, atalarımız da yolculuk ederken yerlerdi.) İşe gitmek için hayli yol katediyoruz. Gevşek bir arkadaşlık ve akrabalık ağımız var: Birçokları oldukça uzağımızda oturuyor.

Bütün bunlar geçmişten bize gelen âdetler.

Çiftlik yaşamının cinsel tutumlarından da sıyrılıyoruz. Sanayi öncesi Avrupa'da bir düğün, çoğu kez aileler arasında bir ittifak ve mülklerin birleşmesi anlanuna gelirdi. Bu nedenle de evliliklerin dengeli ve kalıcı olması gerekiyordu. Bu koşula artık gerek kalmamıştır. Bir kadının görevi, kocasının tohumunu taşımak ve ondan olan çocuklarını büyütmekti. Bu nedenle de tarımsal atalarımız evlenirken bekâret talep ediyorlardı. Bu âdet de tarihe karışmak üzeredir. Çiftçi atalarımızın birçoğu evliliklerini büyük bir dikkatle düzenlerdi. Bu uygulamadan da büyük ölçüde vazgeçilmiştir. Atalarımız boşanmayı kabul etmezlerdi. Bu da geçmişte kaldı. Zina için çifte standartları vardı. Bu da değişmek üzeredir. Ve evlilikte iki ilkeye değer verirlerdi: "Kocana saygı göstereceksin" ve "Tanrı bizi ayırana kadar". Bunlar da tarih olmak üzeredir.

Geçmiş binlerce yıl boyunca, tarım toplumu kadınlarının çoğunun üç seçeneği vardı: eğitimsiz, boynu bükük ev kadınları olmak, manastıra girip rahibe olmak (Hıristiyan toplumlarda), fahişe, metres veya cariye olmak. Buna karşın, ailenin geçimi ve çocukların esenliğinin tüm yükü erkeklerin omuzlarındaydı.

Şimdi önemli sayıda kadın evin dışında çalışıyor. Karı-koca çalışan ailelerimiz var. Daha göçebeyiz. Ve cinsler arasındaki eşitlik giderek artmaktadır. Bu açıdan bakılınca, eski özümüzle uyumlu aşk ve evlilik geleneklerimize dönüyoruz denebilir.

1 / KUR YAPMA

(1) **ETOLOJİ (IRABİLİM):** Etoloji kelimesi "tavır" veya "davranış" anlamına gelen Yunanca *ethos* kelimesinden türemiştir (Gould 1982). Etoloji genellikle hayvanların doğal ortamlarındaki davranışlarının gözlemi ve analizidir. Bir türün tipik davranış modellerinin aynen fiziksel özellikler gibi evrim ve seçme yoluyla geliştiği savına dayanmaktadır. Darwin, hırlamak veya yüzün başka hareketleri gibi devinimsel modelleri incelemesiyle etoloji biliminin temelini atmıştır.

(2) Ekman, Sorenson ve Friesen, 1969; Ekman, 1980, 1985; Coleman 1981. **YÜZÜN KARTOGRAFİSİ:** Psikolog Paul Ekman'la meslektaşları anatomi metinleri, kameralar ve bir aynadan yararlanarak, yüz kaslarını istedikleri gibi kasmayı öğrenmişlerdi. Hangi kasları kullandıklarından emin olamayınca, her birinin faaliyetini yalıtmak için belirli kaslara özel iğneler batırdılar. Ekman, insanlardaki "açık gülümseyiş"in yüz anlamlarının en az karmaşık olanları arasında yer aldığını bildiriyor. "Ağzı kulaklarına varıyor" diye nitelenen o çekici gülümseyişimizi biçimlendirmek için, yalnızca dudakların köşelerini kaldıran, gamze oyan ve yanakları yükselten kasları çalıştırmak yeter. Öfkenin başlıca doksan altı çeşidi ise yoğunluklarına bağlı olarak yüzlerce farklı kas bileşiminden yararlanır. (Ekman, 1985; Coleman, 1981.)

(3) **İNSANIN UZAMSAL ALANLARI:** İnsanlar uzamı belirgin dört tipe böler: "Yakın uzam" Amerikalılar için genellikle başın 45 cm. çevresi içindeki alandır. Bu çok özel bölgeye ancak yakınlarınızın ve sevgili evcil hayvanlarınızın belli bir süre boyunca girmelerine izin verirsiniz. "Kişisel uzam" 60 ilâ 120 cm.'lik çevrenizdir. Buraya dostlarınızı, arkadaşlarınızı kabul edersiniz. "Toplumsal uzam" 120 ilâ 240 cm. uzağınıza kadar uzanır ve siz buradan çalışma hayatınızda ve toplantılarda başkalarıyla etkileşirken yararlanırsınız. "Kamusal uzamlar" 270-300 cm. uzağınızda başlayan bölgelerdir. Vücudun etrafındaki alan çeşitli toplumlarda başka başka şekillerde ölçülür, ama hepsinin yakınlık için belli ölçüleri vardır (Hall, 1966).

(4) **KONUŞMAYLA BAĞLANTILI KUR YAPMA TAKTİKLERİ:** Bir kadınla bir erkek konuşmaya başlayınca, ortak ilgi alanları araştırır ve bir uyumluluk kurmaya çalışır. Birbirlerini tartışarak sınayabilir, sonra, karşılarındakinin bu aksiliğin nasıl üstesinden geldiğini gözleyebilirler. Hedef karşılıklı güvendir. Kişi zayıf bir yanını açıklayabilir, ancak bunu kendisinin pozitif bir görüntüsüyle sarıp sarmalar. Ve kur sürecinin başlarında önemsiz bir ayrıcalık ya da iyilik ister – bu da bir başka sınavdır. Üç gizli cereyan bu etkileşmeler açısından yaşamsal önem taşır. İnsanlar "iyi bir izlenim" yaratmaya çalışır, karşılarındakinin dikkatini çekmek ister, kumru gibi sesler çıkararak bebeklik davranışlarına dönerler. Bu arada bir

dizi erdemi karşı tarafa iletmeye çalışırlar. İstikrar, özdenetim, zekâ, nezaket, ilgi, beceri, güvenilirlik, cesaret, mizah anlayışı ve hepsinden önemlisi, karşısındakinin elinin altında ve emrinde olmak türünden erdemler... (Eibl-Eibesfeldt, 1989.)

(5) **DOKUNUŞ:** Atalarımız bebekken sürekli kucağa alınmışlar, annelerinin göğsünün dibinde uyumuşlardı. İnsanlar bu durumda başkalarıyla temas halinde yaşamak üzere yaratılmıştır. Bazı toplumlarda bebekler annelerinin kollarının arasından hiç salıverilmez, öyle olunca da dünyayı ilk kez yürümeye çalıştıkları zaman yalnız başlarına keşfetmeye çıkarlar. Bunun sonucunda, farklı biçimde koşullandırılmadığımız takdirde, doğal olarak dokunmaktan ve bize dokunulmasından hoşlanırız. (Hall, 1959; Montagu, 1971; Morris, 1971; Henley, 1977.)

(6) **KUR YAPARKEN BESLEME:** Kur yaparken gözlenen beslemenin, anneyle bebeği arasındaki besleme olayını taklit etmesi mümkündür. Böylece, erkekte sevgi ve koruma, kadında da çocuksu bir kabulleniş duygusunu başlatarak eşleşme olayını güçlendirir. (Eibl-Eibesfeldt, 1989.)

2 / SEVDALANMA

(1) **FEROMONLAR:** 1959'da icat edilen *feromon* deyimi, bir yaratığın, başka yaratıklarda belirli tepkilere yol açan bir sinyal olarak salgıladığı herhangi bir kimyasal madde için kullanılır. İnsanlar her ne kadar defedici madde olarak veya başka amaçlarla feromonlar salgılarsa da, *feromon* terimi genelde cinsel çekim sağlayıcılar için kullanılır. (Shorey, 1976.)

(2) Cutler, 1986. **İNSANLARDA ERKEK FEROMONLARI:** İnsanlarda erkek feromonları hakkındaki bu veriler şimdilik tahminîdir. (Wilson, 1988.) Fakat bir erkeğin varlığı başka türlerde kızışma olayını gerçekten uyarmaktadır. Monell Kimyasal Duyular Merkezi'ndeki bilim adamları "erkek esansının" zaman içinde bazı hastalıkların tedavisinde, aybaşı döngüsünü düzene sokmada, doğum kontrolü için ritm yöntemini geliştirmede ve menopozun bazı belirtilerini hafifletmede yararlı olabileceğini ileri sürmektedir.

(3) **CİNSEL SAPKINLIKLAR:** John Money (1986) parafilyalar, yani cinsel sapkınlıkların; çocukta erotizm, cinsellik ve sevgi duygularının normal gelişiminin travmalı olaylarca baltalandığı; çocuğun cinsel dürtülerinin de çekim ve uyarılmanın sapkın modellerine doğru yönlendirildiği zaman başladığını ileri sürüyor. Erginlik dönemine ulaşan kişi, alışılagelmemiş bir aşk haritası geliştirmiş olur. Bu kişiler aşk haritası kendisininkini tamamlayan bir eş bulamayınca, cinsel tahrik dürtülerini tatmin etmek için uygunsuz eşler aramaya başlar. Aşkla şehvet arasındaki bağ koparıldığı, bloke edildiği ya da çarpıtıldığı için, kişi cinsel sapkınlıklara dalar. İnsanlardaki cinsel sapkınlıkları ve nedenleri için Money'e (1986) bakınız.

(4) **SEVDALANMADA LHRH'nin ROLÜ:** Birçok başka nörokimyasal madde sevdalanmayla ilişkili olabilir. Bunların arasında LHRH, yani lüteinize edici hormon salan bir hormon yer alır. Hipotalamus'un salgıla-

dığı LHRH, hemen yakındaki pitüiter bezine yollanır. Burada yumurtalıklarda östrojen ve projesteron, testislerde de androjenlerin üretimini düzenleyen hormonların salgılanmasını teşvik eder. LHRH bazı hayvanlarda hipotalamustan beynin duygu ve düşünce bölümlerine yollanarak ne zaman kur yapılacağını ve çiftleşileceğini bildirir. Hipopitüiterizm'le erotik ve cinsel uyarı yokluğu arasındaki bağlantı, bu hormonal reaksiyon çemberinin sevdalanmada rol oynadığını gösterir. (Money, 1980)

(5) **OKSİTOSİN VE CİNSEL UYARILAR:** İnsan olarak bağlanma ve uzaklaşma sistemimize katkıda bulunan beyindeki başka nöroiletkenler ve yine beyin tarafından salgılanan hormonlar hiç kuşkusuz keşfedilecektir. Örneğin, oksitosin, beynin kaidesinde yer alan ve marjinal istemin bir parçası olan hipotalamus tarafından oluşturulan bir 'peptid'dir. Bu madde, doğum esnasında rahim kasılmalarını uyarma ve insanlarda anne sütü üretimindeki rolüyle tanınır. Bilim adamları şimdi oksitosinin cinsel dürtüyü uyarmada, bebeklerin öpüp koklanmasında ve korunmasında, bedensel temas, cinsel uyarı ve doğum esnasında duyulan zevk duygularında da bir rolü olabileceğini düşünüyorlar. Yapılan bir inceleme, orgazm sırasında erkeklerin kanındaki oksitosin düzeylerinin üç ilâ beş kat yükseldiğini ortaya koymuştur. (Angier, 1991.)

3 / İNSANLARIN EŞLEŞMESİ

(1) **İKİ CİNSİN KÖKENİ:** Niçin iki cinsiyetin geliştiğini anlatan çok sayıda kuram vardır. Bazı ilkel mavi-yeşil yosunların çiftleşen iki tipleri bulunur. Cinsiyetleri ayırt edilemediği için bunlar (+) ve (−) diye belirtilir. Bu kurama göre bu yosunlar kendi kendilerine üremeyi önlemek için iki çiftleşme tipi olarak gelişmişlerdir. (Daly ve Wilson 1983) Bu "genetik onarım" kuramı, önceki hücre bölünmeleri sıralarında DNA'nın hedef olduğu mutasyon zararlarının, cinsel üreme çerçevesindeki yeni bileşimlerle onarılabileceğini ileri sürüyor. (Michod, 1989) Bir başka kuram parazitizm varsayımıdır. Cinslerin oluşumuyla modern virüslerin hücrelere asalak olarak yerleşmeleri arasında bir paralellik vardır: Virüs, kendi DNA'sını ev sahibi hücreye katar, ev sahibi hücre çoğalırken virüs DNA'sının da kopyasını çıkarır. Böylece, erkeklerin öncelleri, daha iri dişi gametlere asalak olan minik gametlerdi. Seksüel ve aseksüel üremenin avantajları, seksüel üremenin bedeli ve kökenine ilişkin kuramlar için Daly ve Wilson'a (1983), Williams'a (1975), Maynard Smith'e (1978), Low'a (1979), Daly'ye (1978), Michod ve Levin'e (1987) bakınız.

(2) "Toplumsal Uyum" ve **HAYIRSEVERLİK** (Fedakârlık): Bu kuramı, doğal seçimin, bireyden çok aile düzeyinde kendini gösterebileceğini kaydeden Darwin (1859) ortaya atmıştı. İngiliz genetik uzmanı J.B.S. Haldane de 1930'larda aynı kuramı ele aldı. Fakat kuramı resmen ileri süren 1964'de İngiliz nüfus genetiği uzmanı William D. Hamilton oldu. Hamilton, hayırseverliğin evrimine şöyle açıklık getirdi: Atalarımızdan biri boğulmakta olan erkek kardeşini kurtarmak için kendini feda ettiği takdirde,

aslında kendi DNA'sını, dolayısıyla da hayırsever doğasının bir parçasını kurtarıyordu. Dolayısıyla, bir kişinin toplumsal uyumu, genlerinin sayısıyla ve hayatta kalmış akrabalarınınkilerle ölçülür. Hamilton'un kavramı birçok toplumsal davranışı açıklığa kavuşturur: Yaratıklar ortak bir alanı savunur. Hayvanlar paylaşır ve işbirliği yaparlar. İnsanlar, akrabalarına yardım ettikleri zaman; kendi DNA'larına yarar sağladıkları için milliyetçidirler (Wilson, 1975). Bugün toplumsal uyum ve akraba seçimi kavramı, bazı hayvan davranış modellerini açıklamak için standart yoldur (Barish, 1977; Hamilton 1964.)

(3) **ÜREME STRATEJİLERİ:** Terimlerin bu kullanılışı yeterli değildir. Tekeşliliğin iki değişkeni – tek karılılık ve tek kocalılık (monogini ve monandri), insanlardaki evlilik sistemlerini anlatmak için kullanılmaz. Bu yüzden de erkeklerle kadınların *aynı* üreme taktikleri geniş ölçüde gözden kaçırılır. Örneğin, Doğu Nijerya'nın Afikpo İbolarının çokkarılı oldukları söylenir. Bazı Afikpo İbo erkeklerinin çok sayıda karıları vardır. Ama Afikpo İbo kadınları aynı zamanda tek bir erkekle evli olurlar; monandri. Dolayısıyla, bu insanların arasında söz konusu olanın erkekler ya da kadınlar oluşuna göre, iki evlilik modeli görülür: Poligini ve monandri. Toplumbilimciler, bir toplumun üreme stratejisini poligini olarak niteleyince, kadınların üreme stratejilerini görmezlikten geliyorlar demektir.

(4) **EVLİLİĞİN TANIMLARI:** Birçok antropolog evliliği tanımlamıştır, ancak Suzanne Frayser'inki en uygun olanlarındandır. "Evlilik, bir grubun cinsel ilişkiyi ve çocuk doğurmayı onayladığı ve teşvik ettiği bir bağa verilen addır" (Frayser, 1985: 248). Antropolog Ward Goodenough'ın benzer bir tanımlaması evliliğin üç temel öğesini hukuksal ve yasal boyut, cinsel yaklaşım ayrıcalığı ve üreme uygunluğu olarak belirtiyor (Goodenough, 1970: 12).

(5) **TİVİ EVLİLİKLERİ VE KADINLARIN ROLÜ:** Tivi kadınları erkeklerin evlenme savaşlarında birer piyon değildir. Aksine, kadınlar, evlilik pazarlıklarında birinci derecede önemli roller oynar. Her damat, eşini doğuran kadının ihtiyaçlarına koşmak zorundadır. Bir kayınvalide de damadın armağanlarını ve çalışmalarını azımsadığı takdirde, evlilik anlaşmasını bozabilir. Tivi kadınları bu nedenle evlilik sisteminin merkez noktası olduktan başka, toplumun başka yönlerinde de güç sahibidirler. Goodale'e (1971), Hart ve Pilling'e (1960), Rohrlick-Leavitt'e, Sykes ve Weatherford'a (1975), Berndt'e (1981) bakınız.

(6) **POLİGİNİ VE KADINLAR:** Ortaklarıyla aynı çatı altında yaşayan kadınlar, genellikle tekeşli evliliklerdeki kadınlardan daha az doğurur (Daly ve Wilson, 1978). Bununla birlikte, poligini hayatı yaşayan kadınlar arasında birinci eş, daha genç ortaklarından çok kez daha fazla çocuk doğurur. Bunun da nedeni, daha az yorucu iş görmesi ve elinin altında daha çok yiyecek bulunması olabilir (Isaac ve Feinberg, 1982).

(7) **POLİGİNİ ŞEKİLLERİ:** Hayvan toplumlarındaki erkekler en aşağı dört şekilde harem edinir ve bunların her birinin insanların arasında

paralelleri vardır (Flinn ve Loew, 1986). Poligini çok kez yiyecek stokunun gizlenme, yuva veya çiftleşme yerlerinin toplu halde bulunduğu bölgelerde görülür. Dişiler beslenmek veya üremek için bu yerlerde toplaşmak âdetindedir ve bir erkek bu zengin yerlerden birinin tek sahibi olmayı başarırsa, sadece başka erkekleri kaçırmak ve dişilerin gelmesini beklemekle bir harem edinebilir. Bu taktiğe **KAYNAK-SAVUNMA POLİGİNİSİ** denilir. (Emlen ve Oring, 1977). Kenya'nın Kipsigiler'i arasında kadınlar, çoğu zaman geniş arazileri olan poligini uygulayıcısı erkekleri seçerler (Borgerhoff Mulder, 1990).

Bazı türlerin erkekleri bir dişi grubunu toparlar, sonra, zor kullanarak başka erkeklerin onlara kur yapmasını engellerler. Bu da **DİŞİ-SAVUNMA POLİGİNİSİ** olarak bilinir. Avustralya'lı bir Tivi erkeği, genç eşinin zina yapmasından kuşkulandığı takdirde, bazen kadını döver veya kadının doğal ailesine yakınır. Bir delikanlı çok genç bir evli kadınla kaçar ve bundan dolayı pişmanlık duymayı reddederse, öfkeli koca hırsızı öldürebilir (Goodale, 1971). Bu davranış başka türlerde görülen dişi-savunma poliginisini anımsatıyor (Flinn ve Low, 1986).

Bir başka strateji de **ERKEK-BAŞATLIK POLİGİNİSİ** olarak bilinir. Erkek orman tavukları, gelen geçen dişiler tarafından kolaylıkla görülecekleri yüksekçe bir yerde bir çiftleşme durağı elde etmek için aralarında çekişirler (1'inci bölüme bak). Dişiler ise onların arasında dolaşarak çiftleşmek için bu çiftleşme duraklarında mola verirler. Daha yaşlı ve güçlü erkekler, gelen geçen dişilerden daha fazlasını kendilerine çekerler (De Vos, 1983). Güney Afrika'nın Kalahari Çölü'ndeki Kung Sanlar arasında bazı erkekler; çekici, güçlü ve sağlıklı olup, olanakları yerine, kişilikleri sayesinde iki eş birden elde eder (Shostak, 1981). Orangutanlar, yassı boynuzlu Amerika geyikleri ve bazı arılar sürekli olarak istekli dişiler arar, birleşir ve yollarına devam eder. Buna **ARAMA POLİGİNİSİ** denilir. Harem kurmanın bir farklı çeşidi "her limanda bir kadını olan" kamyon şoförlerine, gezgin satıcılara ve denizcilere özgüdür (Flinn ve Low 1896; Dickemann, 1979).

(8) **NAYAR EVLENME ÂDETLERİ:** Hindistan'ın Malabar kıyısındaki Kerala'nın Nayar kabilesinde hiçbir sınıflandırmaya girmeyen bir evlilik biçimi vardır. Bu insanlar, anne ile bebeklerden oluşan evlerde yaşar. Evin reisi bir erkektir. Bir kadının ilk evliliği kısa bir törendir. Kadın bunun arkasından kocasıyla ahbaplık etmek, hatta cinsel ilişkiye girmek zorunda değildir. Evli bir kadın başka âşıklar edinmek isterse, bunu yapmakta özgürdür. Kocasıyla âşıkları sadece geceleri kapısına geldiklerinden, onlara ziyaretçi kocalar denilir. Kadınların eşzamanlı olarak üç ilâ on iki âşıkları olabilir. Koca, yıllık bayramlarda artık karısına armağan vermez olursa, o evlilik son bulur. Evli bir kadın hamile kalınca, uygun sosyal gruptan bir veya daha fazla erkeğin babalık iddiasında bulunması zorunludur. Biyolojik baba çoğu kez, sonraki dönemlerde yakın akraba ilişkisi tabusuna uymaktan daha fazlasını yapmaz – o da çocuğun kendisinden ol-

duğunu bilirse. Nayarlar için evlilik, çocuklara yasallık dışında bir şey sağlamaz (Gough, 1968; Fuller, 1976).

(9) **SERBEST AŞK KOMÜNLERİ:** Altı Amerikan komününün incelenmesi, üyelerinin gerçekte "serbest aşk" uygulamadıklarına, aksine, cinsel birleşmeye ilişkin kurallarının çok katı, cinsel ve toplumsal rollerinin hiyerarşik ve olağanüstü planlı olduğuna işaret ediyor. (Wagner; 1982; Stoehr, 1979; Constantine ve Constantine, 1973.)

(10) **POLİGİNİ VE POLİANDRİ - İNSANLARDA İKİNCİL ÜREME STRATEJİLERİ:** Poligini erkeklere genetik avantajlar, poliandri ise kadınlara fazladan kaynaklar sağladığı için, bazı antropologlar, bu üreme stratejilerinin insanlarda birinci derecede önemli olduğunu, erkeklerle kadınların; sırf erkekler harem kurmak için gerekli kaynakları elde edemediğinden, kadınlar ise kendilerine kaynak sağlaması için birden fazla erkeği kandıramadığından, monogamiye katlandıklarını savunuyorlar. Güçlü erkekler arasında poligininin varlığının kanıtları bu görüşü destelemektedir (Betzig, 1986). Fakat, monogaminin farklı bir üreme stratejisiyle elbirliği halindeki zina da benzer üreme avantajları sağlamaktadır: Erkekler, çok sayıda dişiyi döllemek fırsatını bulurken, dişiler de fazladan kaynak elde edebilmektedir. Ayrıca, *çoğu* insanlar zinayla tekeşliliği bir arada sergilemektedir. Bu nedenle, bunun *Homo sapiens*'in *başlıca* üreme stratejisi olduğunu, poliginiyle poliandrinin *fırsatçı* ve *ikincil* üreme stratejileri olduğunu düşünüyorum.

4 / NİÇİN ZİNA?

(1) **ZİNANIN DÜNYA MODELLERİ:** İncelenen 56 toplumun yüzde 72'sinde kadınların zina yapması orta ile yüksek frekans arasında görülmekteydi (van den Berghe, 1979). 1940'larda incelenen 139 toplumdan yüzde 39'unda erkelerle kadınların bazı bayramlar ve festivaller sırasında belli akrabalarla, örneğin, baldızlar ya da kayınbiraderlerle veya başka özel koşullar altında cinsel ilişkide bulunmasına izin vardı. Kalan 85 toplumdan 17'sinde evlilik dışı ilişkiler çok yaygındı, bu suçu işleyenler ise ender olarak cezalandırılıyordu (Ford ve Beach, 1951). Antropolog George Murdock başka bir inceleme çerçevesinde geçmişteki ve günümüzdeki 148 toplumu incelemiş ve bunların 120'sinin zinaya karşı tabuları olduğunu, 5'inin zinaya açıkça izin verdiğini, 19'unun bazı koşullarda çapkınlığı hoş gördüğünü, 4'ünde evlilikdışı seksin onaylanmadığını, fakat kesin bir dille yasaklanmadığını keşfetti (Murdock, 1949). Fakat bütün bu olaylarda Murdock, zinayı uzak akrabalarla veya akraba olmayanlarla cinsel ilişki olarak ele alıyordu. Bu ayırım önemlidir. Murdock, toplumların büyük bir çoğunluğunun bazı akrabalık ilişkilerindeki kişilerle evlilikdışı sekse izin verdiği yolundaki Ford ile Beach'in (1951) keşfini doğruluyordu. Suzanne Frayser (1985) de akraba olmayan kimselerle zinaya karşı olan yaygın tabuyu doğruluyor, ayrıca, 58 toplumdan yüzde 74'ünde kadın ya da her iki cinsiyet için zinanın yasaklanmış olduğunu da bildiriyor. Zinaya verilen

cezaların da farklılık gösterdiğini belirtiyor. 48 toplumun yüzde 83'ünde her iki cinsiyet zina sebebiyle cezalandırılıyor, yüzde 40'ında erkeklerle kadınlara aynı ölçüde ceza veriliyor, yüzde 31'inde erkeğin cezası, sevgilisi olan kadınınkinden daha sert. Hiçbir toplum erkeği cezalandırıp kadının çapkınlığını hoş görmemekte, belirgin derecede daha fazla toplumda kadınlara erkeklerden fazla sınırlama getirilmektedir. Evlilikdışı ilişkilerin hiçbir şeklini fazla yasaklamayan, her iki cinsiyetin de önemli ölçüde evlilikdışı ilişkilerde bulunduğu toplumlar arasında Avustralya'nın Dieri-ler'ini, Kuzey Doğu Asya'nın Gilyaklar'ını, Kuzey Dakota'nın (A.B.D) Hidatsa kızılderililerini, Yeni İrlanda'nın Lesular'ını, Doğu Afrika'nın Masailer'ini, Hindistan'ın Todalar'ını, Brezilya'nın Kainganglar'ını, Pasifiğin Yapeseler'ini sayabiliriz. Ford ve Beach (1951), Stephens (1963) de zinanın hoş karşılandığı bu toplumlarda erkeklerle kadınların kıskançlık çektiklerini bildiriyorlar.

(2) **CİNSEL TERİMLERİN KÖKENİ:** İ.S. dördüncü yüzyılda zina Roma'da o kadar yaygınlaşmıştı ki, yetkili memurlar suçlulara para cezası kesmeye başlamıştı. Bu vergilendirmenin sağladığı gelir, görünüşe göre, o kadar yüksekti ki, devlet bununla Venüs'e bir tapınak inşa ettirdi (Bardis, 1963). *Cunnilingus, fellatio, masturbation* (kendini tatmin) ve *prostitute* (fahişe) gibi terimler eski Roma dilinden kaynaklanıyor (Bullough, 1976).

(3) **EVLİLİKDIŞI İLİŞKİLERİN ZAMANLAMASI VE SÜRESİ:** Evlilikdışı ilişkilerin süresini literatürüne bakarak saptamak zordur. 200 çiftin konu edildiği bir araştırmaya göre, kocalar evlilikdışı ilişkilerini ortalama yirmi dokuz ay, evli kadınlar ise ortalama yirmi bir ay sürdürebiliyorlardı (Hall, 1987). Kinsey'in (1953) örnek aldığı kadınların yaklaşık yüzde 42'si bir yıl ya da daha az, yüzde 23'ü iki veya üç yıl, yüzde 35'i ise 4 yıl ya da daha fazla bir süre evlilikdışı ilişkiye girmişti. Ancak Kinsey, her bir ilişkinin ne kadar sürdüğünü açıklamamış, sadece bu kadınların ne kadar süreyle evlilikdışı ilişkide bulunduğunu söylemişti.

600 İngiliz erkeğiyle kadınını konu alan bir araştırma, 1970'lerde evlenen erkeklerin ilk evlilikdışı ilişkilerini evlendikten 5 yıl sonra yaşadıklarını, kadınların ise eşlerine 4,5 yıl sadık kaldıklarını göstermiştir. 1960'larda evlenen erkekler, evlilikdışı maceralara girmeden önce ortalama 7 yıl, kadınlar ise ortalama 8 yıl beklemişlerdi. 1960'dan önce evlenenler arasındaysa, erkekler evlendikten ortalama 11 yıl sonra bir metres edinmiş, kadınlar ise ortalama 14,5 yıl beklemiştir (Lawson, 1988).

5 / BOŞANMA TASARIMI

(1) **ERKEK / KADIN BOŞANMA HAKLARI:** 1950'lerde George Peter Murdock tarafından gözlenen kırk gelenekçi toplumdan otuzunda, erkeklerle kadınların boşanma girişiminde bulunmakta eşit hakları vardı. Bu toplumların yüzde 10'unda kadınların boşanma konusunda ayrıcalıkları vardı. Murdock, böylece her iki cinsiyetin de kolayca boşanabileceği sonucuna vardı (Murdock, 1965). Whyte da doksan üç toplumu konu ettiği

bir araştırma sonrasında aynı şeyi doğrulayarak şöyle tamamladı: "Eşit boşanma haklarının en yaygın model olduğunu saptadık." (Whyte, 1978). Suzanne Frayser, incelediği kırk beş toplumdan yüzde 38'inin gerek kocanın gerekse karının boşanmalarına izin verdiğini saptadı. Bu toplumların yüzde 62'sinde ise eşlerden biri ya da her ikisi birden boşanma kararı elde etmekte güçlük çekiyordu. Pasifik adalarının birçok toplumlarında gerek kadın gerekse erkek için boşanmak kolaydır. Akdeniz çevresindeki toplumlarda, boşanmak kadınlar için daha zorken, birçok Afrika toplumunda boşanmak erkekler için genellikle daha zordur. Frayser'e (1985) bakınız.

(2) **BİR ÜREME STRATEJİSİ OLARAK EVLİLİK:** Seksle üreme evlilik dışında da elde edilebileceği için, Murdock (1949), evlenmenin başlıca nedenlerinin ekonomik işbirliği ve cinsiyetler arasında iş bölümü olduğunu savunuyordu. Ancak, 1950'de gözlediği kırk gelenekçi toplumda üremeyle ilgili sorunların boşanmanın en çarpıcı nedenleri olduğunu kaydetti (Murdock, 1965). Frayser tarafından yapılan bir inceleme de üremenin boşanmada –dolayısıyla evlilikte– oynadığı önemli rolü doğruluyor. Örnek alınan elli altı toplumda erkekler karılarını önce üremeyle ilgili sorunlar, ikinci olarak geçimsizlik, üçüncü olarak da kadının zina yapması nedeniyle boşuyorlardı. Örnek alınan kırk sekiz toplumda ise kadınlar kocalarını en sık olarak geçimsizlik, sonra iktisadî ve ailevî sorumluluklarını yerine getirememek, üçüncü olarak da fiziksel şiddet nedeniyle terk ediyordu. Frayser'e (1985) bakınız.

(3) **TEKRAR EVLENMEK:** Otuz yedi gelenekçi halkın incelenmesi, bu toplumların yüzde 78'inde tekrar evlenmeye açıkça izin verildiğini, tekrar evlenme izninin zor alındığı toplumlardaysa (bu toplumların yüzde 22'si) kadının tekrar evlenmesinin erkeğinkinden genellikle daha zor olduğunu ortaya koymuştur. (Frayser, 1985.) Batı Avrupa'nın sanayi öncesi toplumlarında gerçi tekrar evlenme görülüyordu, ama bu genellikle Roma Katolik Kilisesi'nin yasakladığı boşanmadan çok, bir eşin ölümüyle bağlantılıydı. *Charivari geleneği*, dul kadınların tekrar evlenmesinin ahlaksızlık olduğu inanışı, bu halkların birçoğunun arasında yaygındı. Bu kuralın arka planında bir dulun tekrar evlenmesinin tehlikeye atacağı karmaşık malî düzenlemeler ve miras mekanizması yer alıyordu (Dupâquier, 1981). Geçmiş yüzyıllarda Avrupa'nın köylüleri arasında dul kadınların (bazen de dul erkeklerin) tekrar evlenmelerinin hoş görülmemesine karşın, tekrar evlenmeler yaygın ve boldu (Dupâquier, 1981; Goody, 1983). Sanayi öncesi Hindistan'da, Çin'de, Japonya'da ve başka tarım toplumlarında dul kadınların tekrar evlenmeleri zordu (Dupâquier, 1981; Goody, 1983: 40). *İlgili kayıtların bulunduğu bütün toplumlarda tekrar evlenme oranları üreme çağındaki kadınlar için en yüksekti.* Dupâquier, 1981; Furstenberg ve Spanier, 1984. Ayrıca bu kitabın 16'ncı bölümüne bakınız.

(4) **KADININ ÖZERKLİĞİ VE YÜKSEK BOŞANMA ORANLARI:** Kadınları yüksek düzeyde özerkliğe sahip bulunan ve yüksek boşanma oranları sergileyen toplumlar arasında Malay yarımadasının Semanglar'ını

(Sanday, 1981; Murdock, 1965; Textor, 1967), Karayipler'in çeşitli halklarını (Flinn ve Low, 1986), Yeni Gine'nin güney ucundaki bir adada yaşayan Dobular'ı (Fortune, 1963), Güney Afrika'nın Fort Jameson Ngoniler'ini, Yaolar'ı ve Loziler'ini (Barnes, 1967), Tanzanya'nın Turular'ını (Schneider, 1971), Okyanusya'nın Samoalılar'ını (Textor, 1967), Yeni Gine'nin Gururumbalar'ını (Friedl, 1975) Yeni Gine'de Papualar'ın Trobriand Adalıları'nı (Weiner, 1976), Polinezya'da Mangaia yerlilerini (Suggs ve Marshall, 1971), Güney Alaska'nın Tlingitler'ini (Laura Klein, Pacific Lutheran Üniversitesi Antropoloji Dairesi) Güney Brezilya'nın Kainganglar'ını, Birleşik Amerika'da Montana'nın Crowlar'ını ve New York'un Irokualar'ını (Murdock, 1965) sayabiliriz.

(5) **ROMALI KADINLARIN GÜÇLENEN ÖZERKLİĞİ:** Tarihçiler, eski Roma kadınlarının artan özgürlüklerinin ve otoritelerinin zamanlaması ya da nedenleri konularında uyuşmuyorlar. Bazıları Anibal'in İ.Ö. 202'deki yenilgisi, başkaları Makedonya'nın İ.Ö. 168'deki yenilgisi, daha başkaları İ.Ö. 146'da Kartaca'nın tahribinin üzerinde duruyorlar. Bununla birlikte, bir dizi tarihsel gelişme sonucunda Roma, İsa'nın doğuşuna öncelik eden yüzyıllarda giderek artan bir bolluğa; bunun sonucunda da kadınların ekonomik, siyasal ve toplumsal gücünde bir yükselişe, boşanma oranlarında da bir fırlayışa sahne olmuştu. (Balsdon, 1973; Carcopino, 1973; Rawson, 1986; Hunt, 1959.)

(6) **İNSANSAL İLİŞKİLER BÖLGE DOSYASINDA BOŞANMAYLA İLGİLİ VERİLER:** Boşanmayla ilgili toplumlararası veriler İnsansal İlişkiler Bölge Dosyası'nda bulunabilir. HRAF (*Human Relations Area File*) olarak bilinen bu dosyaya 1950'lerde "etnografyalar" (belli toplumların antropolojik tanımları) derleyen, sonra da bu kitaplarla makaleleri karşılaştıran George Peter Murdock tarafından başlanılmıştır. Bugüne dek 850 toplum kataloglamıştır. Fakat bu dosyadaki boşanma verileri birçok sorun doğuruyor. Charles Ackerman'ın bildirdiğine göre (1963): "Etnografyacılar çoğunlukla boşanmaların 'düşük', 'yaygın', 'ender' vs. olduğunu bildirmişlerdir. Bir etnografyacının, oranla ilgili değerlendirmesini, boşanmaların 'gerçek' tekrarı oranını bildirerek kanıtladığı enderdir." Ackerman ayrıca, HRAF verilerinin toplumlar arası boşanma oranları hakkında fikir veremediğini belirtiyor. Yani bir toplumdaki "düşük" boşanma oranının komşu toplumdaki "düşük" boşanma oranına eşit olduğu söylenemez. Ayrıca, bir toplumdaki boşanma oranının komşu köylerdeki veya aynı toplumun başka on yıllarındaki boşanma oranlarını temsil edip etmediğini araştırmacı bilemez. Boşanmayla ilgili senkronik veya diakronik veriler yoktur. Dahası, aynı toplumun farklı etnografyacıları farklı boşanma oranları bildiriyor, bazı kayıtlardaki veriler toplumbilimcilerin başka kitaplarla makalelerdeki raporlarıyla çelişiyor (Textor, 1967). Son olarak, pek az etnografyacı boşanmayla son bulan evliliğin süresini, boşanma sırasındaki yaşı, her bir boşanmadaki çocukların sayısını ve Batılı uluslarla

karşılaştırmalar yapılmasına olanak veren başka verileri cetvel halinde veriyor.

(7) **YEDİNCİ YIL KRİZİ:** Amerikalılar'ın yedinci yıl krizi kavramı, evlilik süresini saptamak için 'median'ın, yani orta değerin demografik kullanımından kaynaklanır. Olayların yüzde 50'si bu orta sayıdan önce, yüzde 50'si de sonra olagelir. Birleşik Amerika'da boşanmayla son bulan evliliklerin orta sayısı 1960 ile 1982 arasında 7.2 ile 6.5 yıl arasındaydı. Böylece, bütün evliliklerin yüzde 50'si yedinci yıllarının çevresinde son buluyordu. (Birleşik Amerika Nüfus Sayım Bürosu, 1986: 124 no.lu çizelge.) Ama ben, *çoğunluğun* yaptıklarıyla ilgileniyorum, boşanmaların *doruk noktası* veya *moduyla*. Birleşmiş Milletler örneklerinde bütün boşanmaların ortalama yüzde 48'i evliliklerin yedi yılı içinde olagelir – bu, orta sayıdır. Ancak boşanmalar asıl dört yıllık bir *doruğun* çevresinde toplaşır (Fisher, 1989).

(8) **BİRLEŞMİŞ MİLLETLER VERİLERİNİ ÇARPITAN USULE İLİŞKİN KONULAR:** Boşanma dilekçesinin verilmesiyle ilamın alınması arasındaki süre Birleşmiş Milletler örneğinde genellikle birkaç haftayla yaklaşık bir yıl arasında oynar (Birleşmiş Milletler, 1985, 1984). Birçok başka teknik ayrıntı, bu boşanma istatistiklerini çarpıtma eğilimindedir: Bazı ülkelerde uygulanan evlilik iptalleri, evlilik süresini azaltır, bazı ülkelerdeki yasal ayrılıklar ise evlilik süresini uzatır. Bazı ülkelerde geçerli olan "iki yıl ayrı yaşamak" gibi koşullar, boşanma sürecini uzatır. Bazı ülkeler ise istatistiklerini nihai boşanma kararları yerine "boşanma için dilekçe verme"ye dayandırır. Mahkemelerde davaların yığılması gibi usule bağlı sorunlar ve duruşmaların takvim yılının sonuna rastlaması da verileri çarpıtır. Neyse ki evlilik iptalleri ve yasal ayrılık olayları enderdir (Birleşmiş Milletler, 1984: çizelge 37). Evliliğin yasal süresine ilişkin bu verilerin kesin olmayışını göz önünde tutarak, insanlardaki eşleşme bağlarının süresini –bir erkekle kadının kur yapmaya ve bir çift gibi davranmaya başlamalarından, bağlılıklarına son vermeye karar verdikleri ana kadar geçen süreyi ölçmek suretiyle– incelemek isterim. Fakat bunlarla ilgili rakamlar da bulunmamaktadır.

(9) **ÖNEMLİ BİR SORUN: BAĞIMLI ÇOCUKLARIN SAYISINA GÖRE BOŞANMA RİSKİ:** Belli sayıda çocuklu çiftin boşanma *risk*ini saptamak için Birleşmiş Milletler yıllıklarında bulunmayan verilere gereksinme vardır. Örneğin, bir tek bağımlı çocukla boşanma *riskini* saptamak için bir bağımlı çocuğu olup da boşanan çiftlerin sayısını bir bağımlı çocukla evli kalan çiftlerin sayısıyla bölmek gerekir. Bağımlı çocuk sayısına bağlı olarak boşanma riskini herhangi bir yabancı ülkede veya Birleşik Amerika'da herhangi bir yıl için saptamak için uygun verileri bulamadım. Böylece, bağımlı çocukları olan çiftlerin boşanmasıyla ilgili veriler, çocuğun varlığının bir evliliğe istikrar kazandırdığını *önermekte* – fakat kanıtlamamaktadır.

(10) **BU BOŞANMA KALIPLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ:** Birleşmiş Milletler demografi yıllıklarında boşanmayla sonuçlanan evlilik, boşanma sırasındaki yaş ve bağımlı çocukla yapılan boşanmayla ilgili veriler, değişken şekilleriyle elde bulunmadığı için, bu üç boşanma profili arasındaki ilişkileri göstermez. Tek çocuklu veya çocuksuz çiftlerin arasındaki boşanma doruğu, evliliğin dördüncü yılındaki ve çevresindeki boşanma doruğunun eseri olabilir.

(11) **BOŞANMA SONRASI VELÂYET VE MÜLK PAYLAŞIMINDA DÜNYA MODELLERİ:** Boşanmaya ilişkin en yaygın sınırlamalar çocukların velâyetiyle, mülklerin ve başka kaynakların bölüştürülmesiyle ilgili kuramlardan kaynaklanıyor. Kırk bir toplumu hedef alan araştırma, yüzde 44'ünün çocukların velâyetini, ayrılığa yol açan koşullara veya "dava" konusu kişinin istekleri veya yaşına göre verdiğini gösterdi. İncelenen kırk bir toplumun yüzde 22'sinde çocuklar kocaya teslim ediliyor, yüzde 20'sinde çocuklar kadına ait sayılıyordu. Boşanmayla ilgili koşullar, otuz dokuz toplumun yüzde 41'inde mülkün paylaştırılmasını yönlendiriyordu. Otuz dokuz toplumun yüzde 29'unda ekonomik olanaklar eşler arasında hakça bölünüyor, yüzde 23'ünde kadın büyük finansal kayba uğruyor, yüzde 15'indeyse kocayla akrabaları daha büyük ekonomik yıkımla karşılaşıyordu (Frayser, 1985).

6 / SOYLU VAHŞİ, ORMANLARDA BAŞIBOŞ KOŞARKEN

(1) Burada ve kitabın sonraki bölümlerinde sözü geçen hayvanlarla bitkiler, şimdi soyu tükenen eski türlerle ailelerin eski çeşitleridir.

(2) **CÜCE ŞEMPANZELERİN CİNSEL DAVRANIŞLARI:** Bonobo adıyla da bilinen cüce şempanzelerin öbür maymunlarınkinden çok farklı bir cinsel yaşamları vardır. Büyük ölçüde eşcinsellik sergilerler. Eşcinsel faaliyetleri her ne kadar kızışma dönemlerinde doruğuna ulaşırsa da, bu tür temaslar aybaşı döngüsünün başka bölümlerinde de görülür (De Waal, 1987; Thompson-Handler, Malenky ve Badrian, 1984). Bonoboların karşı cinsiyeti hedef alan hetoroseksüel faaliyeti aybaşı döngüsünün en büyük kısmında olagelir. Dişi bonobolar doğumu izleyen bir yılın içinde tekrar cinsel faaliyete başlar (Badrian ve Badrian, 1984). Cüce şempanzeler maymun cinselliğinin bu uç şekillerini sergilediklerinden ve biyokimyasal veriler cüce şempanzelerin sadece iki milyon yıl önce dünya sahnesine çıktıklarına işaret ettiğinden (Zihlman, 1987), 20 milyon yıl önceki insansıların arasındaki yaşamın uygun bir modelini oluşturmazlar.

(3) **BAŞKA TÜRLERDE TECAVÜZ:** Bir dizi test sırasında bir dişi şempanze, goril veya orangutan ortak bir kafeste aynı türden bir tek erkekle barındırılıyordu. Bu arada her hayvan karşıt cinsten türdeşiyle yakın temas halindeydi. Her üç türde de erkek bazı kereler dişiye egemen olup, o dişinin cinsel durumu ya da tercihi ne olursa olsun, onu çiftleşmeye zorluyordu. (Nadler, 1988.) Tecavüzün en sık görülen ve en çarpıcı biçimine erkek orangutanlarda tanık olunmuştur. Bunların bir çiftinin birlikte ba-

rındırıldığı her gün, dişinin kızışma döngüsü ve sekse gösterdiği ilgi hesaba katılmaksızın, tecavüz olagelmekteydi. İkinci bir testte monte edilen kapı kafesi ikiye bölüyor, bu kapının montajı, dişiye erkeğin bölmesine geçme olanağı verirken, erkeği dişinin bölmesine geçirtmiyordu. Bu koşullar altında her üç türün dişileri, ancak âdet dönemi ortasında kızıştıklarında, sınırlı bir süre çiftleşmek istiyordu. Dolayısıyla, çiftleşmenin dişiler tarafında denetlenebildiği durumlarda, cinsel ilişki gözle görülür derecede belirli aralıklarla meydana gelir.

Serbest dolaşan iri maymunlar arasında da tecavüz olayları görülür. Şempanzeler arasındaki iki zorlamalı çiftleşme olayı bildirilmişti (Tutin ve McGinnis 1981). Her iki olayda da bir erkek bir dişiyi bir ağaçta kıstırmış ve onunla zorla ilişkiye girmişti. Bir erkek gorilin de kur yaparken dişiye karşı birkaç kez saldırgan hareketlerde bulunduğu gözlenmiş, fakat çiftleşme hiçbir şekilde zorlamayla olmamıştı (Harcourt, 1979). Tecavüz, henüz yetişkin olmayan erkek orangutanlar arasında birinci derecedeki üreme stratejilerinden biri olabilir. Tam anlamıyla yetişkin, başat erkekler, sekse istekli oldukları dönemde bir dişiyle eşleşme bağı kurabilir, fakat dişiyi çiftleşmeye zorlamaz (Galdikas, 1979). Fakat yetişkin olmayanlar çok kez bir dişiye asılıp onu çiftleşmeye zorlayabilir (MacKinnon, 1979). Bu "sinsi tecavüz" davranışı orangutanlar arasında şimdi "istikrarlı bir alternatif strateji" sayılıyor (Rodman, 1988). Ördekler, martılar, albatroslar, balıkçıllar ve bazı kırlangıç türlerinde de tecavüz olayları gözlenmiştir. Örneğin, koloni halinde yuvalanmış tek eşli kum kırlangıçlarında bir dişiyle eşleşmiş bir erkek, bazen başka bir eşleşmiş dişiyi yere indirip çiftleşmeye zorlayabilir (Daly ve Wilson, 1983).

(4) **İNSANOĞLUNUN AYRILMASINA İLİŞKİN VERİLER:** DNA'ya ilişkin ve insanoğluyla Afrika maymunları arasındaki farkların biyokimyasal, anatomik ve genetik analizlerine ilişkin veriler, insan soyunun ayrılmasıyla ilgili farklı tarihler ortaya atmaktadır. Tahminler, günümüzden 10 ilâ 4 milyon yıl öncesini gösteriyor. (Sarich, 1967a, 1967b; Cronin, 1983; Sibley ve Ahlquist, 1984; Andrews ve Cronin, 1982). Yeni veriler insanların en çok şempanzelerle yakın akraba olduğunu, gorillerin daha önce ayrıldıklarını gösteriyor (Miyamoto, Slighton ve Goodmann, 1987). Ancak bu araştırmaların bir kısmı tartışma konusudur (Lewin, 1987b).

(5) **DOĞADA YÜZ YÜZE BİRLEŞME:** Birçok hayvan bazı durumlarda yüz yüze çiftleşir. Goriller (Nadler, 1975), orangutanlar (Galdikas, 1979), siamanglar (Chivers, 1978) ve balinalarla yunuslar da (Harrison, 1969) bunlardandır.

7 / CENNET BAHÇESİNDEN DIŞARI

(1) ***HOMİNOİD* VE *HOMİNİD* TERİMLERİ:** Antropologlar *hominoid* (insansı) terimini eskiden büyük maymunlarla insanoğlunun ataları için kullanır; *Hominid* (insangil) terimiyle de yalnız insanların atalarını kastederlerdi. Kladistik bilimi o zamandan beri gelişmiştir. Bu düşünce

tarzı, türlerin, ortak atalarının yeniliğine göre gruplandırılması gerektiğini savunuyor. İnsanlarla orangutanlar arasındaki uzak biyokimyasal ilişki, insanlarla şempanzeler ve goriller arasındaki yakın biyokimyasal benzerlikler nedeniyle bu bilginlerden bazıları yukarıdaki terimleri buna göre değiştirmek istiyor. Ben, *hominoid* terimiyle maymunlarla insanların bütün atalarının, *hominid* terimiyle de insanların atalarını kastediyorum (Marks, 1989).

(2) **İNSAN OLMAYAN PRİMATLAR ARASINDA ÇÖPÇÜLÜK VE LEŞ HIRSIZLIĞI:** Goodal, Tanzanya'da Gombe Nehri Parkında şempanzeler arasında on kez çöp toplayıcılık ve leş yiyicilik gözlediğini bildirdi. Bu olayların çoğunda bir şempanze, günün daha erken bir saatinde bir şempanze grubu tarafından öldürülen bir hayvandan arta kalan etleri yemek için geri dönüyordu. Bir keresinde bir şempanze Goodall tarafından fotoğrafı çekilen bir maymun leşini kaçırmıştı. Gombe şempanzeleri ölü bir ceylanla beş tavuğun leşini görmezlikten gelmişlerdi. Fakat dört keresinde de yakındaki Mahale Dağları araştırma merkezinin şempanzeleri mavi duikerlerle ceylanların leşlerini çaldılar (Goodall, 1986). Savan babunları da leş hırsızlığı yaparlar (Strum, 1900; Cavallo ve Blumenschine, 1989).

(3) **HOMİNİD EVRİM MODELİ OLARAK MODERN AVCI-TOPLAYICI HALKLAR:** Avcı-toplayıcı geçmişimizdeki yaşamı yeniden kurmak için Kunglar'ı model olarak kullanmak 1960'larda antropologlar arasında moda olmuştu (Lee, 1968). Ancak bugün bunun modası geçmiştir. Wilmsen (1989), Kunglar'ın yüzyıllar süresince çevrelerindeki köylülerle temas halinde olduklarını, çöpçü ve leş hırsızı görüntülerinin yakın tarihsel olayların ürünü olduğunu iddia ediyor. Demek ki Kunglar, antropologların bir zamanlar sandığı gibi eski avcı-toplayıcı halkları temsil etmiyor ve geçmişteki yaşamı anlamak için de uygun bir model oluşturmuyor.

Antropologlar, daha yakın bir tarihte, geleneksel toplulukların avcılık ve toplayıcılık faaliyetlerini "en elverişli çöp toplama ve leş hırsızlığı stratejileri" açısından incelemeye başladılar. Bu araştırma çizgisi, bir toplumun yiyecek arayışını; elde ediş ve işlemden geçiriş kolaylığına, yiyecek kaynağının güvenilirliğine, miktarına ve niteliğine ve daha bir sürü etkene göre değiştireceğini iddia ediyor. Amaç da yiyecek kazanımını en çoğa çıkarırken, enerji, zaman ve risk faktörlerini en düşüğe indirmektir (Hawkes, 1982, Torrence, 1989). Dolayısıyla, geçmiş bin yıllarda Doğu Afrika'nın çok özel mikro-çevresini bilmediğimize göre, modern avcı-toplayıcıların, uzak geçmişteki insan toplumlarını tekrar canlandırmak için uygun modeller oluşturduğundan emin olamayız.

Bu uyarılara karşın, gelenekçi Kunglar'ın erken hominidlerinkine esas itibariyle benzer bir çevrede yaşadıklarını ve dış etkilerin bulaşmadığı bir toplumsal düzen sergilediklerini söylemek yerinde olur. Bu nedenle de ben geçmişimizi anlamak için Kunglar'ı model olarak kullanmayı sürdüreceğim (Schrire, 1984; Solway ve Lee, 1990; Wilmsen ve Denbow, 1990).

(4) **TÜRLER ARASINDA BABALIK:** Birçok türün erkekleri, çoğunun tekeşli olmamasına rağmen, babalık davranışı sergiler. Bunu iki şekilde yaparlar: a) Doğrudan bakım yoluyla; küçükleri beslemek, bebekleri taşımak, onları temizlemek, üstlerine başlarına bakmak, onların başını beklemek, onlarla temas halinde uyumak ve/veya oynamak gibi. b) Dolaylı bakım yoluyla; eldeki kaynakları savunmak, bebekler için yiyecek stoku yapmak, barınaklar inşa etmek, hamile veya süt veren dişilere yardım etmek, bir alanı işaretlemek ve/veya korumak, sınırlarını savunmak ve devriye gezmek, buraya giren yabancıları kovmak ve/veya rakipleri uzaklaştırmak için gerekeni yapmak (Kleiman ve Malcolm, 1981; Hewlett, 1992).

(5) **TÜRLER ARASI PERSPEKTİFTEN MONOGAMİ:** Birçok koşullar monogamiyi oluşturmak için birlikte etki gösterir; araştırmacılar farklı yaratıklarda monogaminin evrimine alternatif açıklamalar getirir. Devra Kleiman'ın eserleri – ve özellikle "bebekleri büyütmek için birden fazla kişiye (dişi) gereksinme duyulduğu zaman 'monogami'nin başgösterdiği" savı beni özellikle etkilemiştir (Kleiman, 1977: 51). Ember ve Ember (1979) bunu farklı biçimde söylemiştir: "Heteroseksüel eşleşmeler, bir annenin yiyecek bulma gereksinimi çocuğuna bakmasını engellediğinde gelişir. Bu bağın süresi, çocuğun bakımı için gereksinilen zamanla bağlantılıdır. "Bu faktör bence *Homo sapiens*'de monogaminin gelişimi açısından birinci derece önemlidir. Kuşlarla memelilerde monogaminin tartışması için Kleiman'a (1977), Wittenberger ve Tilson'a (1980), Lack'e (1968), Orians'a (1969), Rutberg'e (1983), Peck ve Feldman'a (1988), Mock ve Fujioka'ya (1990) bakınız.

(6) **ERKEN GELİŞMİŞ YAVRULAR:** Yavrularını görece gelişmiş olarak dünyaya getiren yaratıklara iyi bir örnek atlardır. Bir tay, doğumundan bir-iki saat sonra görebilir ve yürüyebilir.

(7) **CİNSEL DİMORFİZM, POLİGİNİ VE MONOGAMİ:** Birçok çokkarılı türlerde erkekler bir haremin reisi olmak ayrıcalığı için savaşır, küçükler ve zayıflar uzaklaştırılır, iri erkekler de çiftleşir – tercih iri erkeklerdir. Hadar'la Laetoli'de bulunan kemiklerin farklı boyutlarda olmalarından yola çıkan antropologlar, bu bireylerin çokkarılı bir eşleşme sisteminde yaşamış olduğunu savunuyor. Bu görüşe birtakım itirazlar vardır. a) İri erkekler, ufak tefek dişiler ve çokkarılılık bağlantısı doğanın bir düzeni değildir. İstisnalar o kadar yaygındır ki, antropologlar şimdi cinsel dimorfizm derecesiyle eşleşme stratejisi arasında mutlaka bir bağlantı olması gerekmediğini ileri sürüyorlar (Frayer ve Wolpoff, 1985; Mock ve Fujioka, 1990). b) Hadar'la Laetoli'de pek az miktarda fosil kemik bulunmuştur, küçük örnekler de tüm nüfus hakkında çoğu kez bir şey anlatamamaktadır. (Faulin ve Boster 1985.) c) Bu kemiklerin boyutlarındaki farklılıklar başka ekolojik güçlerle açıklanabilir: Leş hırsızlığı ve avcılık (ve ardışık monogami) iri erkeklerin oluşumunun tercih edilmesiyle sonuçlanmış, Lucy'nin ufak tefek yapısı, genç doğurmanın gerektirdiği şeylerin bir bakıma telâfisi için olabilir. Dişi memeliler hamilelik ve süt verme olayları

nedeniyle fazladan kalori gereksinir; iki kişilik yemek yemeli ve çocuklarını doyurmalıdırlar. Böyle olunca da Lucy ne kadar küçük yapılı olursa, doymak için o oranda az yiyecek gereksinecekti. Cinsel dimorfizm hakkında daha fazla veri için Hall'e (1982) bakınız.

(8) **İNSANLARDA DÖRT YILLIK DOĞUM DÖNGÜSÜ-MODERN ÇEŞİTLERİ, MAYMUN KÖKENLERİ:** Modern yaşam genelde dört yıl olan doğum çevrimini değiştirmiştir. Hindistan'da, Bengladeş'de, Birleşik Amerika'da ve İskoçya'da sürekli bebek emzirten kadınlar da bile bebeklerini dünyaya getirdikten yaklaşık beş ilâ on sekiz ay sonra yumurtacık oluşumu başlar (Simpson-Hebert ve Huffman, 1981; Short, 1984). Böylece, modern yaşamda iki doğumun arası, iki yıl ya da daha kısa olabilir. Bu da şu sırada **"KRİTİK ŞİŞMANLIK" İPOTEZİ** tarafından izah ediliyor. Rose Frisch'le meslektaşları 1970'lerde bir kadının, yumurtacık oluşumu için yeterli bir yağ stoku olması gerektiğini öne sürüyordu (Frisch ve Revelle, 1970; Frisch 1978, 1979).. Kalori bakımından zengin, modern gıda rejimi, hareket azlığı ve sınırlı süt verme frekansı nedeniyle kadınlar günümüzde çok kez doğurduktan birkaç ay sonra yumurtacık oluşturup gebe kalabiliyor.

Bununla birlikte, doğum aralarının modern modelleri gelenekçi modellere uymamaktadır. Atalarımız yiyeceklerini bulmak için kilometrelerce yol yürüdükleri, meyve ve yağsız etle karınlarını doyurdukları, kadınlar da bebeklerine sürekli süt verdikleri sıralarda yağ stokları daha zayıftı, kadınlar da büyük bir olasılıkla dörder yıllık aralıklarla doğuruyordu. (Lancaster ve Lancaster, 1983). İri maymunlar arasında doğum aralıklarına ilişkin veriler, bu üreme modelinin eskiliğini göstermektedir. Şempanzelerle gorillerin arasında iki doğum arası genelde yaklaşık dört ilâ beş yıldır, buna karşın, orangutanlar arasında bu ara, çoğu kez sekiz yıl olabilmektedir (Allen, 1982; Galdikas ve Wood, 1990).

(9) **İLK HOMİNİD GRUBUNUN BÜYÜKLÜĞÜ:** Birdsell (1968) ilk hominid gruplarının yaklaşık yirmi beş bireyden oluştuğunu, bunların yarısının da yetişkin olduğunu ileri sürüyordu. Bu standart modelin ilk hominid toplumsal grupları için normal olduğunu düşünüyorum (Foley ve Lee'ye de bakınız, 1989).

(10) **ERKEKLERİN "TEKRAR EVLENMESİ" İÇİN UYUMA BAĞLI NEDENLER:** İri maymunlar arasında erkekler, çiftleşmek için daha yaşlı ve olgun dişileri çocukluktan yeni çıkmış olanlara tercih eder. Nedeni, bebeği olan dişilerin doğurgan sayılması olsa gerek. Bu da şöyle bir soruyu akla getiriyor: Atalarımız olan erkek hominidler niçin daha olgun olanlar yerine genç dişilerle eşleşme bağları kurmaya çalışıyordu? Bunun yanıtı bence monogaminin ekolojisinde gizli. Tekeşli türlerde erkekler çocuklarını büyütmeye zaman ve enerji yatırımı yapacaklardır. Böylece, gençliğin taze yumurta, esnek bir vücut, yine esnek bir kişilik ve uzun bir doğurganlık süresi gibi değerleri bir erkek için dişinin üretkenlik geçmişinden daha önemli olabilir.

(11) **DİŞİLERİN "TEKRAR EVLENMESİ" İÇİN UYUMA BAĞLI NEDENLER:** Michigan Üniversitesi'nden psikolog David Buss, bir kere doğurduktan sonra kadının üretkenlik değerinin düştüğünü, bu nedenle de olgun erkeklere daha az çekici göründüğünü ileri sürüyor. Dolayısıyla, bir kadın yaşlandıktan sonra üretkenlik değeri daha düşük erkeklerle eşleşme bağları kurabiliyordu. Bu durumda ardışık tekeşlilik, atalarımız olan dişiler için uyumlu bir strateji değildir. Bu iddia, mantığa uygundur. Ama birkaç pratik değişkenin de göz önünde tutulması gerekir: a) Sürünün büyüklüğü ve sürüler arası ilişkinin seyrekliği, bir dişinin ilk eşleşmesinde olgun bir erkeği elde etme, ikinci denemesinde de daha üst düzeyde bir "evlilik" yapma fırsatlarını azaltabilir. b) Dişinin ilk eşinin üretkenlik değeri bir travma sonucunda çarpıcı bir düşüş göstermiş olabilir. Dolayısıyla ikinci eşi birinci sınıf olmasa bile, ilkinden daha üretken olabilir. c) Genç bir erkek güçlü ve çevik, buna karşın, avlanmakta ve korumakta deneyimsizdir; buna karşın, daha yaşlı bir erkek hiç kuşkusuz avcılıkta, leş hırsızlığında ve babalıkta daha deneyimliydi (önceki eşleriyle çocuklarının onun için oluşturduğu ekonomik yükü de unutmamak gerekir). Böyle olunca, erkeklerin üretkenlik değerinin yaştan başka etkenler nedeniyle de önemli ölçüde değişiklik gösterdiği anlaşılıyor. d) Bir dişinin üretkenlik değeri, yiyecek bulmakta ustalaştığı ve üretken kaldığı takdirde, yaşla birlikte yükselmiş olabilir. Bu durumda sonraki eşleşmelerinde daha kaliteli erkekleri kendine çekecektir. Öyle sanıyorum ki, her erkekle dişinin üretkenlik değeri bazı değişken özelliklere göre yükseliyor ya da düşüyordu. Çevredeki değişkenler bunları çoğaltmış olabilir. Dolayısıyla, esnek bir *fırsatçı* ardışık tekeşlilik modeline uyan bir üreme stratejisi dişiler için avantajlı olurdu.

8 / EROS

(1) **BAĞLANMANIN HEDEFLERİ:** Etologlar, hayvanların birçok şeye bağlandıklarını (yakınlık arar, yakınlığı korurlar); bu şeylerin bir cisim, yani bir ağaç, ya da bir tarla veya kumsal parçası gibi bir yer veya bir kişi; örneğin, bir bebek, bir eş ya da bir insan topluluğu olabileceğini bildiriyorlar. İnsanlar da yukarıda saydıklarımıza, bir yuvaya, bazı toprak parçalarına, çocuklarına, akrabalarına ve dostlarına bağlanır. Birçok bilgin bağlanma dürtüsünün içgüdüsel olduğunu doğrulamıştır. (Wickler 1976; Bowlby 1969.)

(2) **HAYVANLARDA BAĞLANMA:** Yavru köpekler ve maymunlar, civcivler ve hint domuzcukları anneleri gidince ağlar —sıcak bir yerde ve rahat olmaları, karınlarının da doymuş olması fark etmez. Kalpleri bir yarış temposu tutturur, tansiyonları yükselir, "ayrılık endişesi" paniğe dönüşürken, vücut ısıları da artar. Ama endorfin veya başka doğal uyuşturucular zerk edilince, bu bebekler sakinleşir. Beyindeki *locus ceruleus* bölgesi ve başka bölgeler de panik ve endişe krizlerinde rol oynarlar (Liebowitz, 1983).

(1) **CİNSEL SEÇMEYE KARŞI DOĞAL SEÇME:** Gen iletimi açısından bakılınca doğal seçmeyle cinsel seçme arasında bir fark yoktur. Fark, seçmenin tipiyle, uyuma bağlı sonuçtadır. Kişinin, müstakbel eşini cezbetme ve elde etmedeki başarısını artırmaya yönelik özellikleri, cinsel seçim kıstasları olarak tanımlanır. Sonuçlar genel çevreye uyumdan çok, cinsellikle üremeye yararlı özelliklerin evrimidir. Darwin'i izleyerek, iki çeşit cinsel seçme ayırdetmek usuldendir: a) **AYNI CİNS İÇİNDE SEÇME,** kişinin, karşı cinsiyetten eşler için kendi cinsiyetinin üyeleriyle yarışmasına yarayacak özellikleri seçmesidir. b) **CİNSİYETLER ARASI SEÇME,** kişiyi karşıt cinsiyete çekici gösterecek özellikleri seçmedir (Darwin, 1871; Campbell, 1972; Gould ve Gould, 1989).

(2) **NEOTENİ:** Ashley Montagu (1981) insanın dişisinin aşağıya çevrik dölyoluyla yüz yüze birleşmesinin, neoteni veya gençliği korumanın bir yan ürünü olarak geliştiğini ileri sürüyor. Neoteni, yani çocukluk özelliklerinin yetişkinlik dönemine sarkması, dikkate değer bir olaydır. Hepimizde neoteni ürünü birçok özellik, örneğin, yassı yüz, yuvarlaşmış kafa, oynaklık, merak ve —insan olmayan primatların bebeklikte sergileyip, olgunlaştıkça kaybettikleri— başka duygu ve beden özellikleri vardır. Aşağıya çevrik dölyolu bütün memelilerin embriyonlarında görülür, ancak doğumdan sonra dölyolu arkaya devrilir ve omurgaya paralel bir konuma girer. Kadınlar, dölyollarının embriyona özgü bu yönelimi yaşlılıklarına değin korur. Montagu (1981) insan dölyolunun bu olgunlaşmamış konumunun (ve insanın bütün öbür çocuksu özelliklerinin) binlerce yıl önce evrim tarafından beyne büyüme ayrıcalığı sağlandığı zaman, toplu halde geliştiğini varsayıyor. Ceninin genişleyen beyni, annenin, bebeği daha erken bir gelişme aşamasında doğurmasını gerektiriyordu. Montagu şöyle fikir yürütüyor: İnsanlar, gelişmemiş bebek doğumunun yanı sıra daha ağır bir olgunlaşma süreci, daha uzun bir çocukluk ve birçok çocuksu özellikleri yetişkinliğe taşıma özelliğini sergiliyor. Devrik dölyolu da söz konusu çocuksu özelliklerden biridir. Yeni veriler Montagu'nun kuramını sorguluyor. İnsangil beyninin birçok çocuksu özellikleri farklı zamanlarda evrimleşmiş ve bu her birinin doğrudan seçme konusu olduğuna işaret ediyor olabilir.

(3) **FİZYOLOJİK BAĞLILIK DUYGULARINI UYANDIRMA ÇARESİ OLARAK ORGAZM:** Beyindeki pitüiter bezi tarafından salgılanan bir peptid olan oksitosin (en azından erkeklerde) orgazm sırasında salgılanır ve zevk duygularıyla cinsel doyum duyguları oluşturmaya yarar (Angier, 1991). Bu da orgazmın, bağlılık duygularını artıran kimyasal tepkiler vücuda getirebileceğine işaret ediyor.

(4) **İNSAN DİŞİSİNİN ORGAZMININ KARARSIZLIĞI:** İnsanların nasıl öğrendiklerine ilişkin verilerden, kısmî ve düzensiz desteğin onları yüzde yüzlük bir ödüle kıyasla daha ısrarlı denemelere sürüklediğini saptanmıştır. Bazıları buna dayanarak, dişilerin düzensiz orgazm tepkisinin

neden olduğu cinsel engellemelerin uzak geçmişimizdeki dişileri tekrar tekrar cinsel ilişki aramaya sevk ettiğini ileri sürüyor (Diamond, 1980).

(5) **BAŞKA HAYVANLARDA KIZIŞMA DIŞINDAKİ SEKS:** Dişi cüce şempanzeler başka dişilere karşı günlük cinsel davranışlarda bulunurlar. Karşıt cinsle cinsel ilişki ise aybaşı döngüsünün en büyük kısmı boyunca olagelir, ama tümü boyunca değil (Thompson-Handler, Malenky ve Badrian, 1984). Dişi yunuslar herhangi bir düzen belirtisi göstermeden sürekli mastürbasyon yapar ve çiftleşir (Diamond, 1980). Türlü primat türlerinin dişileri, kızışma döngüsünün ortaları dışındaki zamanlarda da; örneğin, karışıklık, esaret veya hamilelik zamanlarında cinsel davranışlar sergiler. Birçok istisna gösterilebilirse de, dişi primatlar arasında karşıt cinsle etkileşmenin büyük çoğunluğu döngü ortası kızışma sırasında olagelir (Fedigan, 1982; Lancaster, 1979; Hrdy, 1981).

(6) **MENOPOZ:** Menopoz adı verilen, yumurtacık oluşumunun karmaşık ve programlı kesilme süreci, bütün orta yaşlı kadınlarda görülmesine karşın, başka primatlarda veya memelilerde görülmez. Bununla birlikte, filler, pilot balinalar ve bazı primatlar ileri yaşlarda bazı menopoz belirtileri sergiler (Alexander, 1990; Pavelka ve Fedigan, 1991). Bazı bilginler son zamanlarda; uzak geçmişimizdeki insangillerde, uzun süreli yatırım gerektirecek yeni bir soy ortaya çıkarmaktansa, var olan çocuklara ve başka genetik akrabalara yardım için bir uyum stratejisi olarak menopozun geliştiğini ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla, menopozu geçirmiş bir anne, torunlara bir BÜYÜKANNE ya da BEBEK BAKICISI olabilir. Menopoz, uzayan insan ömrünün ya da bir *pleiotropik* etkinin yan ürünü olabilir (Pavelka ve Fedigan, 1991). İnsangil dişisinin menopoz sonrası yoğun şehveti, eşleşme bağlarını (ve bunlardan kaynaklanan sosyo-politik koalisyonları) aynı zamanda da "evlilikdışı" birleşmelerden ek kaynak elde etmeyi sürdürebilmeleri için gelişmiştir (Alexander, 1990; Dawkins, 1976; Pavelka ve Fedigan, 1991).

(7) **İNSANIN DİŞİSİNİN CİNSEL DÜRTÜSÜNDE DOĞAL DORUKLAR:** İncelemeler, bir kadının cinsel faaliyetinin doruğunun döngü ortasında olduğunu gösteriyor (Hrdy, 1981). Kendilerine doğum önleyici aygıtlar verilen evli kadınlar, çoğu koşullarda, yumurtacık oluşumu sırasında dişi tarafından başlatılan cinsel ilişki sayısında bir yükseliş göstermiştir. Doğum kontrol haplarıysa bu dürtüyü bastırmıştır (Adams, Gold ve Burt, 1978). Bununla birlikte, bir grup Amerikalı kadın arasında cinsel ilişki, aybaşının onundan itibaren bir doruğa ulaşmıştır (Udry ve Morris, 1977). Başka etütler, Amerikalı evli kadınların (ve tabii başka toplumlardaki kadınların) aybaşından hemen önce ve sonra bir heyecan doruğu yaşadıklarına işaret etmektedir (Ford ve Beach, 1951; Kinsey, 1953). Bu veriler beni, kadınların cinsel dürtülerinin iki doruğu olduğunu ileri sürmeye sevk etmektedir. Biri yumurtacık oluşumunun çevresinde, ikincisi ise aybaşı kanamasının sırasında veya hemen öncedir, Yumurtacık oluşumu sırasındaki doruk, kızışmanın bir uzantısı olabilir. Aybaşı sırasındaki do-

ruk ise iki ayak üstünde yürümeyle birlikte gelişmiş olabilir. Aybaşından önce pelvis bölgesinde doğal olarak kan birikir, iki ayak üstüne dikilip yürümek de bu sırada jenital dokular üstündeki gerginliği artırma etkisi yapabilir.

10 / BİR ERKEK NİÇİN BİR KADINA DAHA FAZLA BENZEYEMEZ?

(1) **KÜLTÜREL DETERMİNİZM:** 1920'lerde ve 1930'larda "kültürel determinizm"e doğru yönelen değişim, yalnızca cinsiyetlerin arasındaki farklar üzerinde odaklaşmıyordu, aynı zamanda, o sıralardaki ırk saflığı hareketine karşı entelektüel bir tepkinin parçasıydı ve ırksal ve etnik topluluklar üzerinde duruyordu. Doğa / eğitim tartışmasının bir tarihçesiyle bu çekişmeyi etkileyen yirminci yüzyıl başlarındaki olaylar için Degler'e (1991) bakınız.

(2) **KADIN İÇGÜDÜSÜNÜN KÖKENİ–ALTERNATİF BİR GÖRÜŞ:** Donald Symons'a (1979) göre, kadınların, üstü kapalı anlamları ve olayları sezme yeteneklerini geliştirmesinin nedeni, o ilk insangil dişilerinin, çocuklarını büyütmede yardımcı olması için doğru eşi seçmek zorunda oluşlarıydı. Kişiliği "okuyabilen" dişiler, hayatta kalıp yaşamlarını sürdürebiliyordu (Symons, 1979). Toplumbilimciler, beklenenin tersine; düşük konumdaki kişilerin, yüksek konumlu kişilerin daha uyanık gözlemcisi olduğuna işaret ediyor. Kadının içgüdüsünün, kadınların, ataerkil toplumlarda ikinci sınıf yurttaş olarak uzun geçmişlerinden kaynaklandığı da ileri sürülebilir. Toplumbilimsel etkenler, muhakkak ki, sözel olmayan ipuçlarını keşfetmede rol oynar. Fakat ben, kadınların geleneksel bakıcılık rollerinin, dişilerin sezgi yeteneklerinin oluşmasında *birincil* derecede evrimsel baskıyı sağladığını düşünüyorum.

(3) **YİNE ÇÖP TOPLAYICILIK HAKKINDA:** İlk hominidin (insangil) gıda rejiminde çöpçülüğün rolü hakkında pek çok tartışma olmuştur. Örneğin, Pat Shipman, atalarımızın, avlanmak yerine grup halinde çöpçülüğe çıktıklarını ve büyük bir olasılıkla en başta deri ve tendonlar topladıklarını öne sürüyor. Demek ki, "hayvan leşleri sistematik şekilde doğranıp bölüşülmek için kamplara nakledilmiyordu." (Shipman, 1984: 27; Shipman, 1987; Binford, 1985).

(4) **OLDUVAİ'DE ÂLETLERİ KİM YAPTI VE ETİ KİM DOĞRADI?:** Yakın tarihli veriler her ne kadar güçlü kuvvetli Australopiteküsler'in âlet yapıp kullanmış olabileceklerini, bu yaratıkların beyinlerindeki Broca bölgesinde bir şişkinlik olduğunu öne sürüyorsa da, çeşitli ipuçları, *Homo habilis* yaratıklarının bu âletleri yapıp depoladıklarına, aynı zamanda da iki milyon yıl önce Olduvai'de eti parçalayıp depolamak için gizleme yerleri sisteminden yararlandıklarına işaret ediyor. a) *Homo habilisler*in ufalmış azı dişleri, bu yaratıların et tükettiklerini gösteriyor. (McHenry ve O'Brien , 1986). b) Bu türün büyüyen kafatası kapasitesi, et gibi enerji

bakımından zengin besinlerin tüketilmesini gerektirmiş de olabilir (Ambrose, 1986). c) *Homo habilis*lerin kemikleri Olduvai'de bulunan taştan âletleriyle tutarlı olan uzamsal bir düzen içinde yatıyor, Olduvai Boğazı'ndaki bu düzenler ise Koobi Fora'da kalmış fosillerle âletlerin düzenlerine çok uyuyor. d) Bu fosil kemiklerin çeşitli anatomik detayları *Homo habilis*in doğrudan insanlığa giden yol üstünde yer aldığına işaret ediyor.

11 / KADINLAR, ERKEKLER VE ERK

(1) **EVRENSEL ERKEK EGEMENLİĞİ KONULU TARTIŞMALAR:** Antropologlar, erkeklerin hemen bütün dünyada niçin kadınlara egemen oldukları hakkında çeşitli nedenler öne sürmüşlerdir. Bazıları, biyolojinin üzerinde durdular: Erkekler, doğaları bakımından daha güçlü ve daha saldırgandır, bu nedenle de kadınlara daima egemen olmuşlardır (Sacks, 1979). Başkaları psikolojik bir açıklama öne sürdüler: Erkekler, yaşamlarındaki güçlü kadınları reddetmek için kadınlara hükmetmektedir (Whiting, 1965). Başkalarının kanısınca, evrensel erkek egemenliği, dişilerin üreme işlevinden meydana gelmektedir. Kadınlar, çocuk doğurdukları için, kültürel çevre yerine doğal çevreye bağlıdır (Ortner ve Whitehead, 1981) ya da (diğer bir ifadeyle) kamu sektörü yerine kendi özel sektörlerine bağlıdırlar (Rosaldo, 1974). Evrensel erkek egemenliğinin antropologlarca tartışılması ve cinsiyetler arasındaki ilişkilerin niçin toplumdan topluma farklılık gösterdiğine ilişkin kuramlar için Dahlberg'e (1981), Reiter'e (1975), Etienne ve Leacock'a (1980), Leacock'a (1981), Friedl'e (1975), Harris'e (1977), Sanday'e (1981), Sacks'e (1979), Ortner ve Whitehead'e (1981), Rosaldo ve Lamphiere'e (1974), Collier'e (1988) bakınız.

(2) **GÜÇLÜ KADINLARI BULUNAN, GELENEKÇİ TOPLUMLAR:** Kongo'nun Pigme kadınları, A.B.D'nin güney batısındaki Navajo kadınları, Güney Alaska'nın Tlingit kadınları, Amerika'nın kuzey doğusunun Algonken kadınları, Balili kadınlar, Malay Yarımadası'nın tropikal ormanlarındaki Semang kadınları, Polinezyalı kadınlar, Andlar'ın, Afrika'nın, Güney Doğu Asya'nın, Karayipler'in, Pasifik'teki Trobriand Adaları'nın ve başka birçok toplumun kadınları, eskiden kayda değer ekonomik ve toplumsal bir gücün sahibiydi. Sanday'e (1981), Etienne ve Leacock'a (1980), Dahlberg'e (1981), Reiter'e (1975), Sacks'e (1979), Weiner'e (1976) bakınız.

(3) **ERK TİPLERİ:** Gelenekçi toplumlarda erk, birçok şekilde görülür. Öyleyken, toplumbilimci Robert Alford erki üç belirgin tipe bölüyor: a) Etkileme ve razı etme yeteneği. b) Otorite veya kurumlaşmış komut. c) Toplumbilimcilerin bazen hegemonya dedikleri; toplumun, başkası yerine bir cinsiyete ya da kişiye güç veren kayıtsız şartsız kabul görmüş kural ve geleneklerini kastettiği için, toplumun bir anlamıyla hemen hemen özdeş olan şey (Alford ve Friedland, 1985): Rütbe ve otoritenin evrimine ilişkin bir tartışma için bu kitabın 15'inci bölümüne bakınız.

(4) **İNSANLARARASI İLİŞKİLERİN BÖLGE DOSYASI:** Her toplumla ilgili veriler başka bir etnoğrafyacı tarafından alındığı için, birçok antropolog, bu dosyaya son derece düzensiz ve kusurlu gözüyle bakar. Her etnoğrafyacı farklı soruları farklı biçimlerde sormuş, başka başka koşullar altındaki kendi algılamalarını katmış, olgulara kendi kişisel perspektiflerinden bakmıştır. Bu dosyadaki veriler bundan sonra Whyte ve meslektaşları tarafından daha da süzülerek doğruluk olasılıkları iyice azaltılmıştır. Burada Whyte'ın analizinden yararlanmam, elimin altındaki bir kaynağı görmezlikten gelmeyi istemeyişim ve etnografik literatürle ilgili deneyimimizin, Whyte'ın sonuçlarının toplumlararası bazı gerçekleri temsil ettiğine işaret etmesi yüzündendir.

12 / NEREDEYSE İNSAN GİBİ

(1) **BİR TARTIŞMA KONUSU – ATEŞİN KULLANIMI:** Birçok antropolog, Swartkrans mağarasındaki ateşle, Afrika, Yakın Doğu, Asya ve Avrupa'daki bazı yerlerde, 1,8 milyon ilâ 120.000 yıl öncesine ait ateşlerin doğal biçimde oluştuğunu – fundalık yangınlarının, volkan püskürmelerinin, yıldırımların, kendiliğinden tutuşmaların ya da mağara tavanlarındaki yarıklardan içeri düşen yanar haldeki dalların eseri olduğunu düşünüyor (James, 1989; Binford, 1981, 1985, 1987). Fakat, bu çağda yaşayan insanların ateş yaktıklarına ve ateşten yararlandıklarına işaret eden ikinci derecede deliller de vardır: a) Kömür, yanmış kemik, kömürleşmiş taşlar, pişmiş kil, kızarmış toprak ve 120.000 yıl öncesine ait başka ateş belirtileri Afrika, Yakın Doğu, Asya ve Avrupa'daki otuz dört yerde bulunmuştur (James, 1989). b) Her yıl kuru mevsimde fundalık yangınları yinelendiğinden insanları ateşle deneyler de bulunmaya fırsatları vardı – ateşi denetleyecek bir zekânın da sahibiydiler. c) Mağaralar nemli, serin ve sessiz yerlerdir. Yıldırımın etki yapması veya çürüyen hayvan pisliğinin kendiliğinden tutuşması için ideal koşulları sağlamazlar. d) Yıldırım, ovalarda ender olarak geniş kapsamlı çalılık yangınlarına yol açar. Hatta Doğu Afrika'nın çayırlarını insanoğlunun *ateşle* yaratmış olması bile mümkündür. Modern insanlar bir bölgeden ayrıldıkları zaman, savanlar fundalık ve ağaçlarla beneklenmiş daha doğal bir çayır görünümü alırlar. e) Afrika'yla Avrasya'daki sayısız mağaralarda bu döneme ait insangil kemikleri bulunmuştur. Ateşi kontrolleri altına almadan bu dondurucu mağaralarda yaşayabilirler miydi? Bu veriler birçok antropoloğu bu çağda yaşayan insanların kamp ateşi yaktığı sonucuna sürüklemiştir. (James 1989; Straus 1989.)

(2) **HOMO ERECTUS VE CİNSEL DİMORFİZM:** *Homo erectus* fosillerinin, daha önceki insangillere kıyasla, vücut ölçülerinde cinsel dimorfizmi imâ eden bir farklılık göze çarpmaktadır. Ancak, 7'inci bölümün dipnotlarında erkek ve dişi kemiklerinin irilik farkıyla ilgili cinsel dimorfizmlerin bize eski üreme stratejileri hakkında bir şey anlatmadıklarını savunuyorum. Bu nedenle de bu özelliğin evrimini burada ele almıyoruz.

(3) **İNSANLARDA İKİNCİL AZGELİŞMİŞLİK:** Yeni doğmuş bebeklerin hepsi aynı biçimde azgelişmiş değildir. Sergiledikleri özelliklerin mozayiğinde yer alan bazı öğeler, öbürlerinden daha fazla azgelişmişlik gösterir (Gibson, 1981). Bilim adamları şimdi, yeni doğmuş bebeklerin bazı özelliklerinin "ikincil azgelişmişliği"nin, bazı kafatası ve pelvis orantısızlıklarına bir tepkime olarak mı geliştiğini tartışıyorlar (Lindburg, 1982). Ben ikincil azgelişmişliğin kafatası pelvis orantısızlığına bir tepkime olduğu yolundaki standart açıklamayı kullanıyorum. (Montagu, 1961; Gould, 1977; Bromage, 1987; Trevathan, 1987.)

(4) **BİR TARTIŞMA KONUSU: AVCILIĞIN EVRİMİ:** Bazı antropologlar, *Homo erectus*'un büyük hayvanları avladığını sanıyor. Onlara kalırsa, *Homo erectus* daha çok leş hırsızlığı ve çöpçülükle yaşamını sürdürüyordu (Binford, 1981, 1985, 1987). Ama ben *Homo erectus*'un bir büyük hayvan avcısı olduğuna çeşitli nedenlerle inanıyorum. a) Bugün Uganda'nın Albert Ulusal Parkında bir mil kareye yaklaşık 60 tonluk büyük av hayvanı düşmektedir. Arkeolojik veriler de, burada bir milyon yıl önce bol bol büyük av hayvanı bulunduğuna işaret etmektedir. b) *Homo erectus*lar hayvan parçalamaya elverişli taştan âletler yapıyordu, bu âletlerse iri hayvanların toplaştıkları su yollarının kıyısında bulunmuştur. c) Atmacalar, köpek balıkları avlanır, kurtlar iletişim halindeki sürülerle avcılık yapar, şempanzeler cüsselerine oranla iri hayvanlar avlar ve geride avlarından arkeolojik bir iz bırakmazlar. Öldürmek ve et yemek için modern insan beynine gereksinme olmadığı kesin. Bence *Homo erectus* avlanıyor, öldürüyor ve eti paylaşıyordu. Hem de bir milyon yıl önce.

(5) **KADİM HOMO SAPİENS:** Birçok antropoloğa göre, bu yerlerde bulunan tür, *Homo erectus* değil de, kadim (en eski) *Homo sapiens* idi (Wolpoff, 1984). Ayrıca, bazı kimseler *Homo erectus*'un zaman içinde ağır ağır değişen tek bir tür olduğunu düşünüyor. Daha başkaları, bu kemiklerin farklı çeşitleri, hatta ayrı türleri temsil ettiğini ve içlerinden yalnız bir soyun gelişerek modern *Homo sapiens*'i oluşturduğu fikrindedir (Lewin, 1989).

13 / İLK VARLIKLI TOPLUM

(1) **HOMO SAPİENS'İN KÖKENİ - KURAMLAR:** Bazı antropologlar, *Homo erectus*ların Afrika'dan bir milyon yıl önce dünyaya yayıldığını ve Afrika'yla Avrasya'nın çeşitli bölgelerinde paralel olarak modern insan olmaya doğru geliştiklerini –şamdan modeli– düşünüyorlar. Başkalarıysa, tek bir modern insan topluluğunun 100.000 yıldan önce Afrika'da geliştiğini ve Eski Dünya'nın kalan yerlerine dağıldığını, yayılırken de Neandertaller gibi daha ilkel insan topluluklarının yerini aldığını ileri sürüyor (Nuh'un Gemisi veya "Afrika'dan Dışarı" varsayımları). Afrika'yla Orta Doğu'daki 70.000 yıldan eski sitler tamamiyle modern insanların izlerini taşıyor. Tamamen modern insanların 30.000 yıllık, iskelet kalıntıları ise

Güney Doğu Asya'da, Avustralya'da, Yeni Gine'de ve Yeni Dünya'da bulunmuştur.

(2) Üst Paleolitik sanatın, kültürün ve politik örgütlenmenin kökenine ilişkin alternatif varsayımlar için Conkey'e (1983), Price ve Brown'a (1985), Johnson ve Earle'e (1987), Cohen'e (1977) bakınız.

(3) **İLK SERAMİKLER AYİNLERDE Mİ KULLANILIYORDU?** Çekoslovakya'da ele geçen arkeolojik kalıntılar, bu heykelciklerin törenlerde kullanıldığına işaret ediyor. Bugün Moravya olan yerdeki Pavlov Tepeleri'nin alt yamaçlarında atalarımız yaklaşık 26.000 yıl önce iki dolambaçlı nehrin birbirine karıştığı noktaya bakan evler inşa etmişlerdi. Köylerinin seksen metre yükseğinde, kayalık yamacın üstünde ise iki yanı kubbeli dairesel bir çukur kazmışlardı. Bölgede bulunan çok sayıdaki fırından biriydi bu. İçinde bulunan çok sert ve dayanıklı binlerce seramik heykelcik parçası, mamut yağına karışmış kemik külünden, yerel nehir yatağı toprağından ve kil parçacıklarından yapılmıştı. Moravya'daki bu sitlerin birinde bulunan yalnız bir tek heykelcik kırılmadan kalmıştı: El büyüklüğünde bir sansar. Atalarımızın ya çömlekçiliği çok kötüydü, ya da kutsama veya başka bir ritüelle ilişkili bir nedenle sanat eserlerini parçalamak istiyorlardı (Vandiver, 1989).

(4) **TERCİH EDİLEN BİR ÜREME STRATEJİSİ OLARAK EKSOGAMİ VEYA DIŞTAN EVLENME:** Antropologlar, ensest tabusu gibi cinsel kurallarla, evlenme kurallarını ayırdetmeye özen gösterir. Yine de bunlar yakından ilişkilidir ve çekirdek ailenin dışında üremenin belli politik avantajları, topluluk dışından evlenme kuralı demek olan *eksogami*yi teşvik etmiş olabilir. (Suzanne Frayser, 1985) Altmış iki toplumdaki evlilik modellerinin bir incelemesi çerçevesinde, bunların yüzde 32'sinde toplum *dışında* evlenmenin önerildiğini, yüzde 42'sinde ise kişinin kendi toplumu *içinde* evlenmesinin beklendiğini bildiriyor.

(5) **AYNI SOYDAN OLANLARIN BİRLEŞMESİ:** Zararlı genlerin egemen olması ve korkulacak hastalıkların aile şeceresinde ortaya çıkması için, birçok kuşak boyunca çok yakın akrabaların birleşmesi gerekiyor. Aslında, olumlu özellikleri vurgulamak için, bir dereceye kadar akraba birleşmesi gerekli. İnsanlar bu nedenle, örneğin köpeklerin direniş özelliklerini perçinlemek için onları soydaşlarıyla çiftleştirirler. İyi bir genetik sağlık için, bir tür, olumlu özelliklerini sabitleştirecek kadar kendi soydaşlarıyla birleşmeye; zayıf düşmüş genlerini maskeleyecek ve canlı ve taze genetik malzemeyle zenginleştirecek kadar dışarıdan evlenmeye gerek duyar. Böylece, çekirdek aile üyeleriyle birleşmek tabusu her ne kadar evrenselse de, birçok toplumda birinci dereceden hısımla evlilik onaylanır ve tercih edilir (Bischoff, 1975; Daly ve Wilson, 1983).

14 / KARARSIZ TUTKULAR

(1) **GELİNLE DAMAT ARASINDAKİ YAŞ FARKI:** Çeşitli toplumlarda damadın eşinden hayli yaşlı olması normaldir (Daly ve Wilson, 1983).

(2) Hererolar, Dome Kung yöresine 1920'lerde yerleşen sığır yetiştirici bir topluluktur.

(3) **SEKSİN GİZLİLİĞİ:** İnsanlar, dünya yüzünde her yerde, sevişmek için gizli bir köşe ararlar. Şempanzeler, Habeş maymunları ve başka primatlar bazen çiftleşmek için bir dişiyi bir çalının arkasına sürüklerse de, primatlar normal olarak göz önünde sevişir. İnsanların kimse tarafından yarıda kesilmeyecek, gizli sevişme dürtüsü, eski atalarımız binlerce yıl önce eşleşmeye başladıkları Afrika çayırlarında doğan bir başka özellik olmalı.

(4) **SEVİŞME ÖNCESİ:** Pasifik adalarından Ponape'yle Trobriand'daki yerliler sevişme öncesine saatler harcar; buna karşın, Sikkim'in Lepçaları sevişmeden önce birbirlerini hemen hiç okşamazlar. Sevişme öncesi okşama miktarı, toplumdan topluma değişir. Goldstein (1976) bütün dünyadaki sevişme öncesi okşamalarının bir incelemesine dayanarak, dünyada baskın sevişme öncesi okşama tiplerinin azalış sırasına göre dökümünü yapıyor. Bütün vücudun okşayıp sevilmesi çok önemlidir: Sevişmeye başlamadan önce içgüdüsel olarak birbirimize dokunmak, birbirimizi kucaklamak ve okşamak eğilimindeyiz. Öpüşmeyi iğrenç bulan tek tük birkaç topluma rağmen, "basit öpüşme" yani ağız ağıza temas, evrenselliğe öylesine yakındır ki, büyük bir olasılıkla insanların seks repertuarının temel bir parçasıdır (Ford ve Beach, 1951). Dili sevgilinin ağzına sokmak da çok yaygındır. Sevişme öncesi seks âdetlerimiz arasında kadının göğüslerini okşamak yukarıda anılanların arkasından gelir. Bunu da kadının cinsel organlarına dokunma, kadın göğüslerinin ve dış seks organlarının, erkeğin penisinin ağız yoluyla, kadının dış seks organlarının yalanarak ve anüsünün de, aynı şekilde, uyarılması; son olarak da vücudun çeşitli kısımlarının acı verilerek uyarılması izler (Goldstein, 1976a). Başka türler de seks öncesi sevişmeye başvurur. Kuşlar gagalarını birbirine sürter. Köpekler birbirlerini yalar. Balinalar yüzgeçleriyle birbirlerini okşar. Çoğu kuşlarla memeliler seksten önce bir şekilde birbirlerini okşar.

(5) ***COUVADE:*** Dünyada çok sayıda toplumun Fransızcadaki *couver* "kuluçkaya yatmak"tan gelen *couvade* adlı bir uygulamaları vardır. Gelenek, babanın, hamilelik ve doğum döneminde annenin davranışlarından bazılarını taklit etmesini buyurur. Bazı toplumlarda erkek, doğum sancılarını taklit eder, başkalarında sadece beslenmeye ilişkin bazı tabulara uymakla yetinir. Mehinakular sadece beslenmeye ilişkin bazı sınırlamalara uyulmasını talep eder. Kadının kocası olmayan baba, vakit vakit *'couvade*'ın sınırlamalarına uyacaktır, ama yeni doğan bebeğin annesiyle arasındaki ilişkiyi açığa vurmak kaygısıyla çoğu zaman bu geleneği unutmayı yeğler.

(6) **ERGENLİK TÖRENLERİ:** Çoğu toplumlar ergenliği gerek erkek gerekse kız çocuklar için törenle karşılar. Bu nedenle de atalarımız arasında her iki cinsiyetin evlenmeden önce ergenlik törenlerinden geçmiş olması olasıdır. Ailenin düzenlediği evlilikler dünya yüzünde yaygın

olduğundan, anne ve babalar ergin bir çocuğun ilk eşini seçmek âdetindeydi (Frayser, 1985).

(7) **EVLİLİK ÖNCESİ SEKS:** Pasifik adalarının çoğu toplumlarında ve Aşağı Sahra Afrikası'yla Avrasya'nın birçok bölümlerinde evlilik öncesi ilişki hoş görülür. Oysa Akdeniz çevresindeki birçok yerde kesinlikle yasaktır. İncelenen altmış bir toplumdan yüzde 82'sinde aynı sınırlamalar (ya da sınırlamaların yokluğu) her iki cinse de eşit olarak uygulanır. Bu toplumlarda evlilik öncesi seks konusunda çifte standart yoktur. Çifte standardın bulunduğu toplumlarda erkek çocuk bazen sevgilisinden daha ağır cezalara çarptırılır. Bu toplumların çoğu Aşağı Sahra Afrikası'ndadır (Frayser, 1985: 205).

(8) **AYBAŞI BAŞLANGICINDA YAŞ:** Bugün beyaz Amerikalı kızlar için aybaşı başlangıcının ortalama yaşı 12,8, siyah Amerikalı kızlar için ise 12,5'tur. Çağdaş Avrupa halkları arasında erken ergenlik yaygındır. Amerikan ve Avrupa toplumlarında aybaşı başlangıcındaki yaş son 150 yıldır yavaş yavaş gerilemiştir. 1840'ta aybaşı başlangıcında ortalama yaş birçok Avrupa ulusunda 16,5-17,5'tu. Ancak bu, aybaşı başlangıcının insanın tüm evrimi boyunca giderek gerilemesi demek değildir. Eski Yunan ve Romalılar'da kız çocukları 13 veya 14 gibi erken bir yaşta âdet görmüş olabilir (Eveleth, 1986). Anımsayacağınız üzere, avcı-toplayıcı halklar arasında kızlar genellikle 16 ve 17 yaşlarında aybaşı oluyordu; bu da, o çok eski topluluklarda aybaşının gençliğin ileri bir döneminde başladığı, geç aybaşının da insanlarda tipik bir olay olduğu anlamına geliyordu (Lancaster ve Lancaster, 1983).

15 / ÖLÜM BİZİ AYIRANA DEK

(1) Avrupa'da bitkilerle hayvanların evcilleştirilmesinin göçmenler tarafından mı başlatıldığı, ya da bu uygulamaların yeni fikirler olarak yayılıp yerel çöp toplayıcılar tarafından kabul mu edildiği, günümüzde tartışma konusudur (Howell, 1987).

(2) **KÜRTAJ:** Batı'nın tarihinde her zaman yasadışı değildi. Örneğin, eski Yunanlılar az nüfuslu ailelere önem veriyor, kürtajı onaylıyordu. Kürtaj yasaları Batı'nın tarihinde değişen sosyal koşullar uyarınca çarpıcı değişiklikler göstermiştir.

(3) **İLKEL ANAERKİL:** İlkel bir anaerkinin yokluğuna veya varlığına işaret eden kanıtların yetersizliğine rağmen, günümüzün birçok bilgini bu kavramı savunmaktadır (Fluehr-Lobban, 1979; Davis, 1971; Gimbutas, 1989). Yunan ve Roma tanrıçalarının bekâsına, Avrupa folkloruyla masallardaki gizemli kadın tiplerine ve eski çanak çömlekle fresklerdeki tanrıçamsı figürlere dayanan Gimbutas, yedi bin yıl önce Avrupa'da anaerki toplumlarının var olduğunu, ancak bunların, Rusya steplerinden beraberlerinde ataerkil soyaçekim ve yönetim âdetlerini getiren yağmacıların istilâsına uğradığını savunuyor.

(4) **TARIMSAL TOPLUMLARDA KADINLARIN BOYUN EĞİŞİ:** Sanayi öncesi doksan üç toplumun bir incelemesi, köylü-çiftçi toplumlarındaki kadınların, bahçıvan ve avcı-toplayıcı toplumlardaki kadınlara kıyasla evlerinde daha az otorite sahibi olduklarını, başka kadınlarla aralarında daha az dayanışma bulunduğunu ve mülkleri üzerinde daha az denetimleri olduğunu gösteriyor. Çiftçi kadınlar daha sık olarak dolaylı etki yollarına başvurur. Bu toplumlarda erkekler kadınlara karşı gelenekleşmiş bir korku gösterir. Kadınların çalışmasına daha az değer verilir, kadınların hayatına da daha az önem verilir (Whyte, 1978).

(5) **ŞEFLİKLERİN GELİŞİMİ:** Johnson'la Earle (1987), sürekli "büyük adamlar"ın veya şeflerin başında bulundukları politik örgütlenmenin Avrupa'da İ.Ö. 35.000 veya 12.000 yılları arasında Yukarı Paleolitik dönemde ortaya çıktığını savunuyorlar. Bunun nedeni, Avrupa'nın yoğun nüfuslu yerlerinde geniş çaptaki avcılık ve bölge savunmasıdır. Şefler ya da liderler Avrupa'da tarımın başlamasıyla olağanlaştı. İnsanlarda politik örgütlenme evriminin bir tartışması için, Carneiro'ya (1991, 1987, 1981), Nissen'e (1988), Rose'a (1974) bakınız.

16 / GELECEKTE CİNSEL YAŞAM

(1) **BOŞANMA ORANI:** Boşanma oranının tahmin edilmesi genellikle düşünüldüğünden zordur. 1989'da Birleşik Amerika'nın yıllık boşanma oranı 1000 kişide 4,7'ydi – bu da her 1000 kişiden 5'inin o yıl içinde boşandığı anlamına geliyordu. Bu rakam bize, hayatımızdaki boşanma ihtimali hakkında bir şey anlatmıyor. Nüfus bilimciler bunu hesaplamak için "yaşam tablosu yaklaşımı"nı kullanıyorlar. Çeşitli ardıl yaş gruplarındakilerin hayat boyu boşanma deneyimlerini gözden geçiriyor ve bu gruplardaki kişilerin zaman içindeki boşanma sıklığına katkıda bulunan bütün etkenleri saptıyorlar. Sonra, bütün bu etkenlerin güncel etkisini değerlendiriyor, boşanmaya katkıda bulunabilecek yeni etkenleri öngörüyor ve bu yıl ile gelecek on yıllarda kaç kişinin boşanacağını tahmin etmek için bu verilerden yararlanıyorlar. Bu "yaşam tablosu yaklaşımı" kanalıyla bu yüzyıldaki boşanma eğilimlerinden yansıtılan ŞİMDİKİ TAHMİNLER'e göre 1974'de evlenen bütün Amerikalıların yüzde 47.4'ü ergeç boşanacaktır – yani, 1975'de egemen olan boşanma ve ölüm oranları sürerse (Cherlin, 1985: 25). Bir başka tahmin: 1987'de yirmi beş-yirmi dokuz yaş grubu arasında olan bütün kadınların ilk evlilikleri boşanmayla son bulacaktır (Levitan, Belous ve Gallo, 1988: 1). Yaş, çocuk sayısı ve önceki evlilik konumuna göre boşanma yüzdesinin kapsamlı düşüşüyle ilgili olarak, London'a ve Foley Wilson'a (1988) bakınız.

(2) **DOĞUM KONTROLÜ VE BOŞANMA:** Bazı bilginler, doğumu önleyici hapların, rahme sokulan gereçlerin ve cerrahi yoluyla kısırlaştırmanın 1960'larda ve onu izleyen on yıllarda doğum oranının alçalmasında önemli bir rol oynadığını ileri sürüyor. Fakat Amerika'da doğum oranları Büyük Ekonomik Kriz sırasında da düşüktü. Ekonomik zorlukların pen-

çesindeki çiftler, bu dönemde doğumları ertelemek istiyordu. O sıralar, modern doğum kontrolü yöntemleri de yoktu (Cherlin, 1981: 57). Doğum oranları, 1960'ların başlarında, doğumu önleyici yöntemlerin yaygınlaşmasından önce de düşmüştü (Harris, 1981). Gerçekten de doğum oranları son yüzyıllar içinde doğum kontrolünde teknolojik değişiklikler olagelmeden önce de düşmekteydi (Goldin, 1990). Bununla birlikte, yeni doğum kontrolü yöntemleri demografik eğilimleri başka şekillerde de etkilemiş olabilir. Yeni gereçlerin kullanımı sâyesinde, daha çok sayıda genç ve evlenmemiş kadın hâmilelikten kaçınabilir. Böylece, daha az kadın çok genç evlenmekte; bunun sonucunda, ilk evliliğin ortalama yaşı yükselmekte ve daha çok kadın daha erken yaşta iş hayatına girme olanağı bulabilmektedir. Nüfusbilimci Andrew Cherlin (1981), bununla birlikte bu yeni doğum kontrolü yöntemlerinin 1960'ların daha geç evlilik, daha az çocuk, daha çok boşanma eğiliminde önemli bir etken olmadığı sonucuna varmaktadır.

(3) **EVLİLİKTE YAŞ VE KARI KOCA ARASINDA YAŞ FARKI:** Geç evlenmek gelenekçi toplumlarda standart değildir. İncelenen kırk beş gelenekçi toplumun yüzde 59'unda kızlar 18 yaşından önce evleniyorlardı, en çok yeni gelinin bulunduğu yaş grubu 12-15 arasıydı (Frayser, 1985; 208). Kırk iki toplumun yüzde 74'ünde delikanlılar evlendikleri sırada 18 yaşında veya daha büyüktüler, yeni damatların en kalabalık oldukları yaş grubu 18-21 arasıydı. Birleşik Amerika'da bile kadınların yüzde 25'i 19 yaşına kadar evleniyordu ve bu sayı 1910'dan beri değişmemiştir (Cherlin, 1981: 10). Tarımsal toplumlarda çeyiz sistemi bir kadın için evliliği çok kez yirmili yaşların sonuna kadar geciktiriyordu. Bugün Amerika'da geç evlenme, önemli ölçüde kadınların koleji tamamlayıp iş hayatına katılmalarının sonucudur (Glick, 1975). Bütün dünyada kocalar, genellikle eşlerinden iki ilâ altı yaş büyük olmak eğilimindedir. Birleşik Amerika'da kocayla karısı arasındaki yaş farkı damadın yaşıyla birlikte artmaktaysa, bu da boşanan erkeklerin tekrar evlenirken daha genç kadınlar seçmelerinin sonucudur (London ve Foley Wilson, 1988).

(4) **AMERİKAN VE AVRUPA BOŞANMA YASALARI:** Birleşik Amerika'yla Batı Avrupa'daki boşanma yasalarıyla uygulamalarını tekrar gözden geçirmek için Phillips'e (1988), Stone'a (1990), Bohannan'a (1985), Dupaquier'e (1981) bakınız.

(5) **TEKRAR EVLENEN BOŞANMIŞ KİMSELERİN ORANI VE TEKRAR EVLENMENİN ZAMANLAMASI:** A.B.D Nüfus Sayımı Bürosu otuz yaşından önce boşanan kadınların yüzde 76,3'ünün er geç tekrar evlendiklerini, otuzlu yaşlarında boşananların yüzde 56,2'sinin, kırklı yaşlarında boşananların ise yüzde 32,4'ünün tekrar evlendiklerini bildiriyor (Levitan, Belous, Gallo, 1988). Boşanan kadınların yüzde 75'i, erkeklerin ise yüzde 80'i tekrar evleneceklerdir (Glick 1975, Cherlin 1981, Levitan, Belous ve Gallo 1988). Günümüzdeki genç yetişkinlerin üçte biri bir ilk evliliğin ardından tekrar evlenmeyi bekleyebilirler (Cherlin 1981, 69).

Tekrar evlenmelerin yarısı boşanmayı izleyen üç yılın içinde gerçekleşir (Cherlin 1981, Furstenberg ve Spanier 1984).

BOŞANMAYLA TEKRAR EVLENME ARASINDAKİ YILLARIN ORTALAMA SAYISI: Otuz yaşın altındaki çocuksuz kadınlar için 2.9 yıl, bir veya iki çocuklu kadınlar için 3.0 yıl, üç ilâ beş çocuklu kadınlar için 4.4 yıldır (Levitan, Belous ve Gallo 1988). Başka verilerden de kadınların genellikle boşanmadan 4 yıl sonra, erkeklerin ise 3 yıl sonra tekrar evlendikleri sonucu çıkmaktadır (London ve Foley Wilson, 1988). Nüfus bilimcisi Paul Glick (1975) boşanmayla tekrar evlenme arasındaki ortalama sürenin 3 yıl olduğunu bildiriyor. Bir çocuğun tek ebeveynli bir evde geçirdiği ortalama yıl sayısı 3.98 yıldır (*Marriage and Divorce Today*, 1986).

TEKRAR EVLENME ORANLARI; 1930'lardan beri, 1950'ler dışında, düzenli olarak yükselmiştir (Levitan, Belous ve Gallo, 1988: 33). TEKRAR EVLENEN ÇİFTLERİN arasında ilk kez evlenenlere kıyasla biraz daha fazla BOŞANMA görülmektedir (Cherlin, 1981; Furstenberg ve Spanier, 1984). Pek az erkekle kadın, iki kezden daha fazla evlenmektedir (Levitan, 1988). Glick, daha önce evlenmemiş bir erkekle yeni bir evlilik yapan boşanmış kadınların 3,1 çocukları olduğunu, yalnız bir kez evlenen erkek ve kadınların ise 3, 2 çocukları olduğunu bildiriyor. Boşanmış iki kişi arasındaki yeniden evlenmelerde, erkekler de, kadınlar da daha az çocuk sahibi olmaktadır – toplam 2,9 çocuk (Glick, 1976).

(6) **ARKADAŞLAR BİRLİĞİ HAKKINDA EK BİLGİLER:** Akraba temeline dayalı toplumlardaki kimselerin kan bağı olmayan akranlarıyla aile bağlantıları kurduklarını düşünmek için çok sebep vardır. Fakat bu bağlantıların, akrabalık bağlarının günlük yaşamı etkilemediği modern toplumlardaki rolün aynısını oynadığı söylenemez (Leith Mullings, Antropoloji Bölümü, City University of New York Lisansüstü Merkezi; şahsi görüşmeler). Ayrıca, bütün Amerikan topluluklarında arkadaşlık bağlantıları kurulmaz. Örneğin, bunların kırsal çevrelerden çok kentsel çevrelerde ve belirli bir etnik grup yerine, başka bir etnik grupta bulunmaları beklenir.

KAYNAKÇA

Ackerman, C. (1963): Affiliations: Structural determinants of differential divorce rates. *American Journal of Sociology,* sayı 69: s.13-20.

Adams, D.B., A.R. Gold, ve A.D. Burt (1978): Rise in female initiated sexual activity at ovulation and its suppression by oral contraceptives. *New England Journal of Medicine,* sayı 299: s. 1145-50.

Alexander, R.D. (1974): The evolution of social behavior. *Annual Review of Ecology and Systematics,* sayı 5: s. 325-83

a.g.y (1990): *How Did Humans Evolve?* Museum of Zoology, University of Michigan, Special Publication No.1.

Alford, R.R ve R. Friedland (1985): *Powers of Theory: Capitalism, the State, and Democracy,* New York, Cambridge U. Press.

Allen, L.L, P. S. Bridges, D. L. Evon, K. R. Rosenberg, M. D. Russell, L. A. Schepartz, V. J. Vitzthum ve M. H. Wolpoff (1982): Demography and human origins. *American Anthropologist,* sayı 84: s. 888-96.

Ambrose, S. H. (1986): H. T. Bunn ve E. M. Kroll'un, "Systematic butchery by Plio/Pleistocene hominids at Olduvai Gorge, Tanzania" başlıklı yazıları üzerine yorum. *Current Anthropology,* sayı 27: s.431-53.

Andrews, P. ve J. E. Cronin (1982): The Relationships of *Sivapithecus and Ramapithecus* and the Evolution of the orang-utan. *Nature,* sayı 297: s. 541-46.

Angier, N. (1990): Mating for life? It's not for the birds or the bees. *New York Times,* 21 Ağustos.

a.g.y. (1991): A potent peptide promotes an urge to cuddle. *New York Times,* 22 Ocak.

Balsdon, J. P. V. D (1973): Roman women: Their history and habits. *Women: From the Greeks to the French Revolution*, derl. S. G. Bell, Stanford, Stanford U. Press.

Barash, D. P (1977): *Sociology and Behavior,* New York, Elsevier.

Bardis, P. (1963): Main features of the ancient Roman family. *Social Science*, sayı 38 (ekim), s. 225-40.

Barnes, J. (1967): The frequency of divorce. *The Craft of Social Anthropology*, derl. A. L. Epstein, Londra, Tavistock.

Berndt, C. H. (1981): Interpretations and "facts" in aboriginal Australia. *Women the Gatherer*, derl. F. Dahlberg, New Haven, Yale U. Press.

Betzig, L. L. (1982): Despotism and differential reproduction: A cross - cultural correlation of conflict asymmetry, hierarchy, and degree of polygyny. *Ethology and Sociobiology,* sayı 3, s.209-21.

a.g.y. (1986): *Despotism and Differential Reproduction: A Darwinian View of History,* Hawthorne, N.Y., Aldine.

Binford, L. R. (1981): *Bones: Ancient Men and Modern Myths.* N.Y., Academic Press.

a.g.y (1985): Human ancestors: Changing views of their behavior. *Journal of Anthropological Archeology*, sayı 4: s. 292-327.

a.g.y (1987): *The hunting hypothesis: Archeological methods and the past. Yearbook of Physical Anthropology,* sayı 30: s. 1-9.

Birdsell, J. B. (1968): Some predictions for the Pleistocene based on equilibrium systems among recent hunter-gatherers. *Man the Hunter*, derl. R. B. Lee ve I. DeVore, New York, Aldine.
Birleşmiş Milletler İstatistik Bürosu, Ekonomik ve Sosyal İşler Bölümü (1955): Divorce rates per 1000 married couples. 1935-53 *Demographic Yearbook:* 1954 (1954 Nüfus Yıllığı), Grafik 35, New York, Birleşmiş Milletler.
a.g.e: Technical Notes (Teknik Notlar), 1954 Yıllığı, N.Y., B.M.
Bischof, N. (1975a): A systems approach toward the functional connections of attachement and fear. *Child Development*, sayı 46, s. 801-17.
Bohannan, P. (1985): *All the Happy Families: Exploring the Varieties of Family Life*, New York, McGraw-Hill.
Borgerhoff Mulder, M. (1990): Kipsigis Women's preferences for wealthy men: Evidence for female choice in mammal? *Behavioral Ecology and Sociobiology*, sayı 27: s. 255-64.
Bowlby, J. (1969): *Attachement and Loss. Vol.1, Attachement,* New York, Basic Books.
Bromage, T. G. (1987): The Biological and chronological maturation of early hominids. *Journal of Human Evolution,* sayı 16: s.257-72.
Bullough, V. L. (1976): Sexual Variance in Society and History, Chicago, U. of Chicago Press.
Campbell, B., derl, (1972): *Sexual Selection and The Descent of Man,* 1871-1971, Chicago, Aldine.
Carcopino, J. (1973): The emancipation of the Roman matron. *Women: From the Greeks to the French Revolution,* derl. S. G. Bell, Stanford, Stanford U. Press.
Carneiro, R. L. (1958): Extra-marital sex freedom among the Kuikuru Indians of Mato Grosso. *Revista do Museu Paulista* (Sao Paulo), sayı 10: s.135-42.
a.g.y (1981): The chiefdom: Precursor of the state. *The Transition to Statehood in the New World*, derl. G. D. Jones ve R. R. Kautz, New York, Cambridge U. Press.
a.g.y (1987): Cross-currents in the theory of state formation. *American Ethnologist*, sayı 14: s. 756-70.
a.g.y (1991): The nature of the chiefdom as revealed by evidence from the Cauca valley of Columbia. *Profiles in Cultural Evolution,* derl. A. T. Rambo ve K. Gillogly, Anthropology Papers, Museum of Anthropology, University of Michigan, sayı: 85, s.167-90.
Cavallo, J. A. ve R. Blumenschine (1980): Tree stored leopard kills: Expanding the hominid scavenging niche. *Journal of human Evolution,* sayı 18: s. 393-99.
Cherlin, A. J. (1978): *Women's changing roles at home and on the job. Proceedings of a conference on the national longitudinal surveys of mature women in cooperation with the employment and training administration,* U.S. Department of Labor, Special Report, no. 26.
a.g.y (1981): *Marriage, Divorce, Remarriage,* Cambridge, Harvard U. Press.
Chivers, D. J. (1978): Sexual behavior of the wild siamang. *Recent Advances in Primatology*, cilt 1: *Behavior,* derl. D. J. Chivers ve J. Herbert, New York, Academic Press.
Cohen, M.N. (1977): *The Food Crisis in Prehistory: Overpopulation and the Origins of Agriculture,* New Haven, Yale U. Press.

Collier, J. F. (1988): *Marriage and Inequality in Classless Societies*, Stanford, Stanford U. Press.
Conkey, M. W. (1983): On the origins of Paleolithic art: A review and some critical thoughts. *The Mousterian Legacy,* derl. E. Trinkaus, Oxford, British Archeological Reports.
Constantine, L. L. ve J. N. Constantine (1973): *Group Marriage: A Study of Contemporary Multilateral Marriage*, New York, Macmillan.
Cronin, J. E. (1983): Apes, humans, and molecular clocks: A reappraisal. *New Interpretation of Ape and Human Ancestry,* derl. R. L. Ciochon ve R. S. Corrucini, New York, Plenum Press.
Cutler, W. B, G. Preti, A. Krieger, G. R. Huggins, C. R. Garcia ve H. J. Lawley (1986): Human axillary secretions influence women's menstrual cycles: The role of donor extract from men. *Hormones and Behavior*, sayı 20: s.463-73.
Dahlberg, F., derl. (1981): *Woman the Gatherer,* New Haven, Yale U. Press.
Daly, M. (1978): The cost of mating. *American Naturalist,* sayı 112: s.771-74.
Daly, M. ve M. Wilson (1978): *Sex, Evolution, and Behavior: Adaptations for Reproduction*, North Scituate, Mass., Duxbury Press.
a.g.y (1983): Sex, Evolution, and Behavior, Boston, Willard Grant Press.
Darwin, C. (1859): *The Origins of Species* (çev.: Türlerin Kökeni), New York, Modern Library.
a.g.y (1871): *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex*, New York, Modern Library.
a.g.y (1872): 1965. *The Expression of the Emotions in Man and Animals*, Chicago, U. of Chicago Press.
Davis, E. (1971): *The First Sex,* Harmondsworth, İngiltere, Penguin Books.
Dawkins, R. (1976): *The Selfish Gene*, [çev.: Bencil Genler (1995), Cep Kitapları A.Ş., İstanbul] Oxford, Oxford U. Press.
Degler, C. N. (1991): *In Search of Human Nature: The Decline and Revival of Darwinism in American Social Thought*, New York, Oxford U. Press.
De Vos, G. J. (1983): Social behavior of black grouse: An observational and experimental field study. Ardea, sayı 71: s.1-103.
Diamond, M. (1980): The biosocial evolution of human sexuality. Donald Symons'un *The evolution of human sexuality*'sinin Precis'ine yanıtı, *Behavioral and Brain Sciences*, sayı 3: s.171-214.
Dickemann, M. (1979): The ecology of mating systems in hypergynous dowry societies. *Social Science Information,* sayı 18: s.163-95.
Dupâquier, J., E. Hélin, P. Laslett, M. Livi-Bacci ve S. Sogner (1981): *Marriage and Remarriage in Populations of the Past,* New York, Academic Press.
Eibl-Eibesfeldt, I. (1970): *Ethology: The Biology of Behavior*, New York, Holt, Rinehart and Winston.
a.g.y (1989): *Human Ethology,* New York, Aldine de Gruyter.
Ekman, P. (1980): *The Face of Man*, New York, Garlnd STPM Press.
a.g.y (1985): Telling Lies: Clues to Deceit in the Marketplace, Politics, and Marriage, New York, W.W. Norton.
Ekman, P. E., R. Sorenson ve W. V. Friesen (1969): Pan-cultural elements in facial displays of emotion. *Science*, sayı 164: s.86-88.

Ember, M. ve C. R. Ember (1979): Male - female bonding. A cross-species study of mammals and birds. *Behavior Science Research*, sayı 14: s.37-56.
Emlen, S. T. ve L. W. Oring (1977): Ecology, sexual selection and the evolution of mating systems. *Science,* sayı 197: s.215-23.
Etienne, M. ve E. Leacock, derl. (1980): *Women and Colonization: Anthropological Perspectives,* New York, Praeger.
Eveleth, P. B. (1986): Timing of menarche: Secular trend and population differences. *School-Age Pregnancy and Parenthood: Biosocial Dimensions,* derl. J. B. Lancaster ve B. A. Hamburg, New York, Aldine de Gruyter.
Fedigan, L. M. (1982): *Primate Paradigms: Sex Roles and Social Bonds*, Montreal, Eden Press.
Fisher, H. E. (1989): Evolution of human serial pairbonding. *American Journal of Physical Anthropology*, sayı 78: s.331-54.
Flinn, M. V. ve B. S. Low (1986): Resource distribution, social competition and mating patterns in human societies. *Ecological Aspects of Social Evolution,* derl. D. I. Rubinstein ve R. W. Wrangham. Princeton, Princeton U. Press.
Fluehr-Lobban, C. (1979): A Marxist reappraisal of the matriarchate. *Current Anthropology*, sayı 20: s. 341-60.
Foley, R. A. ve P. C. Lee (1989): Finite social space, evolutionary pathways, and reconstructing hominid behavior. *Science*, sayı 243: s. 901-6
Ford, C. S. ve F. A. Beach (1951): *Patterns of Sexual Behavior,* New York, Harper&Brothers.
Fortune, R. (1963): *Sorcerers of Dobu*, New York, E. P. Dutton.
Frayer, D. W. ve M. H. Wolpoff (1985): Sexual Dimorphism. *Annual Review of Anthropology*, sayı 14: s.429-73.
Frayser, S. (1985): *Varieties of Sexual Experience: An Anthropological Perspective on Human Sexuality,* New Haven, HRAF Press.
Friedl, E. (1975): *Women and Men: An Anthropologist's View,* New York, Holt, Rinehart and Winston.
Frisch, R. E. (1975): Population, food intake and fertility. *Science,* sayı 199: s.22-30.
a.g.y (1989): Body weight and reproduction. *Science*, sayı 246: s. 432.
Frisch, R. E. ve R. Revelle (1970): Height and weight at menarche and a hypothesis of critical weights and adolescent events. *Science*, sayı 169: s. 397-99.
Fuller, C.J. (1976): The Nayars Today, Cambridge, Cambridge U. Press
Furstenberg, F. F. Jr. ve G. B. Spanier (1984): *Recycling the Family: Remarriage after Divorce,* Beverly Hills, Calif., Sage Publications.
Galdikas, B. M. F. (1979): Orangutan adaptation at Tanjung Puting Reserve: Mating and Ecology. *The Great Apes,* derl. D. A. Hamburg ve E. R. McCown, Menlo Park, Calif., Benjamin / Cummings.
Gaulin S. J. ve J. Boster (1985): Cross-cultural differences in sexual dimorphism: Is there any variance to be explained? *Ethology and Sociobiology*, sayı 6: s. 219-25.
Gibson, K. R. (1981): Comparative neuroontogeny, its implications for the development of human intelligence. *Infancy and Epistomology,* derl. G. Butterworth, Brighton, İngiltere, Harvester Press.
Gimbutas, M. A. (1989): *The Language of the Goddess,* San Fransisco, Harper and Row.
Givens, D. B. (1983): Love Signals: How to Attract a Mate, New York, Crown.

a.g.y (1986): The big and the small: Toward a paleontology of gesture. *Sign Language Studies,* sayı 51: s. 145-70.
Glick, P. C. (1975): Some recent changes in American families. *Current Population Reports,* Social Studies Series P-23, no. 52, Washington, D.C., U.S. Bureau of the Census.
Goldin, C. (1990): *Understanding the Gender Gap: An Economic History of American Women*, New York, Oxford U. Press.
Goldstein, B. (1976): *Human Sexuality*, New York, McGraw-Hill.
Goldstein, M. (1976): Fraternal polyandry and fertility in a high Himalayan village in N. W. Nepal. *Human Ecology* 4 (no. 3): s. 223-33.
Goleman, D. (1981): The 7000 faces of Dr. Ekman. *Psychology Today,* Şubat: s. 43-49.
Goodale, J. C. (1971): *Tiwi Wives: A Study of the Women of Melville Island, North Australia*, U. of Washington Press.
Goodall, J. (1968): The behavior of free-ranging chimpanzees in the Gombe Stream Reserve. *Animal Behavior Monographs*, sayı 1: s. 161-311.
a.g.y (1986): *The Chimpanzees of Gombe: Patterns of Behavior, Cambridge,* Belknap Press / Harvard U. Press.
Goodenough, W. H. (1970): *Description and Comparison in Cultural Anthropology,* Chicago, Aldine.
Goody, J. (1983): *The Development of the Family and Marriage in Europe*, Cambridge, Cambridge U. Press.
Gough, E. K. (1968): The Nayars and the definition of marriage. *Marriage, Family, and Residence,* derl. P. Bohannan ve J. Middleton, Garden City, N. Y., Natural History Press.
Gould, J. L. ve C. G. Gould (1989): *The Ecology of Attraction: Sexual selection,* New York, W. H. Freeman.
Gould, S. J. (1977): *Ontogeny and Phylogeny,* Cambridge, Harvard U. Press.
Hall, E. T. (1959): *The Silent Language,* New York, Doubleday.
a.g.y (1966): *The Hidden Dimension,* New York, Anchor Books.
Hall, T. (1987): Infidelity and Women: Shifting Patterns. *New York Times,* 1 Haziran.
Hamilton, W. D. (1964): The genetical evolution of social behaviour: I. & II., *Journal of Theoretical Biology,* sayı 7: s.1-52.
Harcourt, A. H. (1979): Social relationships between adult male and female mountain gorillas in the wild. Animal Behavior, sayı 27: s.325-42.
a.g.y (1979): The Social relations and group structure of wild mountain gorillas. *The Great Apes,* derl. D. A. Hamburg ve E. R. McCown, Menlo Park, Calif., Benjamin / Cummings.
Harris, M. (1977): Why men dominate women. *New York Times Magazine,* 13 Kasım, sayı 46: s. 115-23.
a.g.y (1981): *America Now: The Anthropology of a Changing Culture,* New York, Simon and Schuster.
Harrison, R. J. (1969): Reproduction and reproductive organs. *The Biology of Marine Mammals*, derl. H. T. Andersen, New York, Academic Press.
Hart, C. W. M. ve A. R. Pilling (1960): *The Tiwi of North Australia,* New York, Holt, Rinehart and Winston.

Hawkes, K., K. Hill ve J. F. O'Connell (1982): Why hunters gather: Optimal foraging and the Ache of eastern Paraguay. *American Ethnologist*, sayı 9: s.379-98.
Henley, N. (1977): *Body Politics: Power, Sex and Nonverbal Communication*, Englewood Cliffs, N. J., Prentice-Hall.
Hewlett, B., derl. (1992): *Father Child Relations*, New York, Aldine de Gruyter.
Howell, J. M. (1987): Early Farming in northwestern Europe. *Scientific American*, sayı 257: s.118-24, 126.
Hrdy, S. B. (1981): *The Woman That Never Evolved*, Cambridge, Harvard U. Press.
Hunt, M. M. (1959): *The Natural History of Love*, New York, Alfred A. Knopf.
Isaac, B. L. ve W. E. Feinberg (1982): Marital form and infant survival among the Mende of rural upper Bambara chiefdom, Sierra Leone. *Human Biology*, sayı 54: s. 627 - 34.
James, S. R (1989): Hominid use of fire in the Lower and Middle Pleistocene: A review of the evidence. *Current Anthropology*, sayı 30: s. 1-26.
Johnson, A. W. ve T. Earle (1987): *The Evolution of Human Societies: From Foraging Group to Agrarian State*, Stanford, Stanford U. Press.
Kinsey, A. C., W. B. Pomeroy, C. E. Martin ve P. H. Gebhard (1953): *Sexual Behavior in the Human Female*, Philadelphia, W. B. Saunders.
Kleiman, D. G. (1977): Monogamy in mammals. *Quarterly Review of Biology*, sayı 52: s. 39-69.
Kleiman, D. G. ve J. R. Malcolm (1981): The evolution of male parential investment im mammals. *Parental Care in Mammals*, derl. D. J. Gubernick ve P. H. Klopfer, New York, Plenum Press.
Klein, L. (1980): Contending with colonization. Tlingit men and women in change. *Women and Colonization*, derl. M. Etienne ve E. Leacock, New York, Praeger.
Lancaster, J. B. (1979): Sex and Gender in evolutionary perspective. *Human Sexuality*, derl. M. Katchadourian, Berkeley, U. of Calif Press.
Lancaster, J. B. ve C. S. Lancaster (1983): Parental Investment: The hominid adaptation. *How humans adapt: A Biocultural Odyssey*, derl. D. J. Ortner, Washington, D. C., Smithsonian Institution Press.
Lawson, A. (1988): *Adultery: An Analysis of Love and Betrayal*, New York, Basic Books.
Leacock, E. B. (1981): *Myths of Male Dominance*, New York, Monthly Review Press.
Lee, R. B. (1968): What hunters do for a living, or How to make out on scarce resources. *Man the Hunter*, derl. R. B. Lee ve I. DeVore, New York, Aldine.
Levitan, S. A., R. S. Belous ve F. Gallo (1988): *What's Happening in the American Family?* Baltimore, Johns Hopkins U. Press.
Lewin, R. (1982): How did human beings evolve big brains? *Science*, sayı 216: s. 840-411.
a.g.y (1985): Surprise findings in the Taung child's face. *Science*, sayı 228: s. 42-44.
a.g.y (1987b): Four legs bad, two legs good. *Science*, sayı 235: s.969-71.
a.g.y (1989): Species questions in modern human origins. *Science*, sayı 243: 1666-67.
Liebowitz, M. R. (1983): *The Chemistry of Love*, Boston, Little Brown.
Lindburg, D. G. (1982): Primate obstetrics. The biology of birth. *American Journal of Primatology*, Ek. sayı 1: s. 193-99.

London, K. A ve B. Foley Wilson (1988): D-i-v-o-r-c-e. *American Demographics,* 22 -26 Ekim.
Low, B. S. (1979): Sexual selection and human ornamentation. *Evolutionary Biology and Human Social Behavior*, derl. N. A. Chagnon ve W. Irons, North Scituate, Mass., Duxbury Press.
MacKinnon, J. (1979): Reproductive behavior in wild orangutan populations. *The Great Apes*, derl. D. A. Hamburg ve E. R. McCown, Menlo Park, Calif., Benjamin/Cummings.
Marks, J. (1989): The hominid clad. *Science*, sayı 246: s. 1645.
Marriage and Divorce Today (1987): The hidden meaning: An analysis of different types of affairs. 1 Haziran: s. 1-2.
Maynard, Smith J. (1978): *The Evolution of Sex,* Cambridge U.Press.
McHenry, H. M. ve C. J. O'Brien (1986): H. T. Bunn ve E. M. Kroll'un "Systematic Butchery by Plio/Pleistocene hominids at Olduvai Gorge, Tanzania" yazısı üzerine yorum. *Current Anthropology*, sayı 27: s.431-53.
Michod, R. E. ve B. R. Levin, derl. (1987): *The Evolution of Sex: An Examination of Current Ideas,* Sunderland, Mass., Sinauer.
Miyamoto, M. M., J. L. Slightom ve M. Goodman (1987): Phylogenetic relations of humans and African apes from DNA sequences in the Ψ7-globin region. *Science*, sayı 238: s. 369-72.
Mock, D. W. ve M. Fujioka (1990): Monogamy and long-term pair bonding in vertebrates. *Trends in Ecology and Evolution,* 5 (no.2): s. 39-43.
Money, J. (1980): *Love and Love Sickness: The Science of Sex, Gender Difference, and Pair-Bonding,* Baltimore, Johns Hopkins U. Press.
a.g.y (1986): *Lovemaps: Clinical Concepts of Sexual / Erotic Health and Pathology, Paraphilia, and Gender Transposition in Childhood, Adolescence and Maturity,* New York, Irvington Publishers.
Montagu, A. (1937): *Coming into Being among the Australian Aborigines,* Londra, Routledge.
a.g.y (1961): Neonatal and infant immaturity in man. *Journal of the American Medical Association,* sayı 178: s. 56-57.
a.g.y (1971): *Touching: The Human Significance of the Skin,* New York, Columbia U. Press.
a.g.y (1981): *Growing Young,* New York, McGraw-Hill.
Morris, D. (1967): *The Naked Ape* (çev. Çıplak Maymun, Sander, İstanbul), New York, McGraw-Hill.
a.g.y (1971): *Intimate Behavior,* New York, Bantam Books.
Murdock, G. P (1949): *Social Structure*, New York, Free Press.
a.g.y (1965): Family stability in non-European culture. *Culture and Society*, derl. G. P. Murdock, Pittsburgh, U. of Pittsburgh Press.
Nadler, R. D. (1988): Sexual agression in the great apes. *Human Sexual Agression,* derl. R. A. Prentky ve V. L. Quinsey, Annals of the New York Academy of Sciences, cilt 528: s. 154-61.
Nissen, H. J (1988): *The Early History of the Ancient Near East, 9000 - 2000 B.C,* Chicago, U. of Chicago Press.
Orians, G. H. (1969): On the evolution of mating systems in birds and mammals. *American Naturalist,* sayı 103: s.589-603.

Ortner, S. B. ve H. Whitehead (1981): Introduction: Accounting for sexual meanings. *Sexual Meanings,* derl. S. B Ortner ve H. Whitehead, Cambridge, Cambridge U. Press.
Pavelka, M. S. ve L. M. Fedigan (1991): Menopause: A comparative life history perspective. *Yearbook of Physical Anthropology*, sayı 34: s.13-38.
Peck, J. R. ve M. W. Feldman (1988): Kin selection and the evolution of monoganıy, *Science*, sayı 240: s. 1672-74.
Phillips, R. (1988): *Putting Asunder: A History of Divorce in Western Society,* Cambridge, Cambridge U. Press.
Price, D. ve J.A. Brown, derl. (1985): *Prehistorie Hunter Gatherers*: The Emergence of *Cultural Complexity,* New York, Academic Press.
Rawson, B., derl. (1986): *The Family in Ancient Rome: New Perspectives,* Ithaca, Cornell U. Press.
Reiter, R. R. (1975): Introduction. *Toward an Anthropology of Women,* derl. R. R. Reiter, New York, Monthly Review Press.
a.g.y., derl. (1975): *Toward An Anthropology of Women*, N.Y., M. R. P.
Rodman, P. S. (1988): Orangutans. *Institute of Human Origins, Newsletter* 6 (no.1): s.5.
Rohrlich-Leavitt, R. B. Sykes, E. Weatherford (1975): Aboriginal woman: Male and female, anthropological perspectives. *Toward an Anthropology of Women.*
Rosaldo, M. Z. (1974): Woman, culture, and society: A theoretical overview. *Woman, Culture, and Society,* derl. M. Z. Rosaldo ve L. Lamphere, Stanford, Stanford U. Press.
Rosaldo, M. Z. ve L. Lamphere, derl. (1974): y.a.g.e.
Rutberg, A. T. (1983): The evolution of monogamy in primates. *Journal of Theoretical Biology*, sayı 104: s. 93-112.
Sacks, K. (1971): Comparative notes on the position of women. American Anthropological Association, (Amerikan Antropoloji Derneği) yıllık kongresinde sunulan tebliğ, Washington, D.C.
a.g.y (1979): *Sisters and Wives: The Past and Future of Sexual Equality*, Urbana, U. of Illinois Press.
Sanday, P. R. (1974): Female status in the public domain. *Woman, Culture, and Society*, derl. M. Z. Rosaldo ve L. Lamphere, Stanford, Stanford U. Press.
a.g.y (1981): *Female Power and Male Dominance: On the origins of Sexujal Inequality,* Cambridge, Cambridge U. Press.
Sarich, V. M. ve A. C. Wilson (1967a): Immunological time scale for hominid evolution. *Science*, sayı 158: s.142-48.
Schneider, H. K. (1971): Romantic love among the Turu. *Human Sexual Behavior*, derl. D. S. Marshall ve R. C. Suggs, Englewood Cliffs, N. J., Prentice Hall.
Schrire, C., derl. (1984): *Past and Present in Hunter-Gatherer Societies*, New York, Academic Press.
Shipman, P. (1984): Scavenger hunt. *Natural History*, Nisan: s.20-27.
a.g.y (1987): Studies of hominid- faunal interaction at Olduvai Gorge. *Journal of Human Evolution*, sayı 15: s.691-706.
Shorey, H. H. (1976): *Animal Communication by Pheromones*, New York, Academic Press.
Short, R. V. (1984): Breast feeding. *Scientific American,* Nisan: s.35-41.

Shostak, M. (1981): Nica: *The Life and Words of a Kung Woman*, New York, Random House.
Sibley, C. ve J. Ahlquist (1984): The phylogeny of hominoid primates, as indicted by DNA-DNA hybridization. *Journal of Molecular Evolution*, sayı 20: s.2-11.
Simpson-Hebert, M. ve S. L. Huffman (1981): The contraceptive effect of breastfeeding. *Breastfeeding*, derl. E. C. Baer ve B. Winikoff. *Studies in Family Planning*, Özel Sayı 12 (no.4): s. 125-33.
Solway, J. S. ve R. B. Lee (1990): *Foragers, genuine or spurious? Current Anthropology*, sayı 31: s.109-46.
Stephens, W. N. (1963): *The Family in Cross-Cultural Perspective*, New York, Holt, Rinehart and Winston.
Stoehr, T., derl. (1979): *Free Love in America: A Documentary History*, New York, AMS Press.
Stone, L. (1990): *Road to Divorce: England, 1530 - 1987*, New York, Oxford U. Press.
Straus, L. G. (1989): On early hominid use of fire. *Current Anthropology*, sayı 30: s.488-89.
Strum, S. (1990): *Almost Human: A Journey into the World of Baboons*, New York, W. W. Norton.
Suggs, R. C. ve D. S. Marshall (1971): Anthropological perspectives on human sexual behavior. *Human Sexual Behavior*, derl. D. S. Marshall ve R. C. Suggs, Englewood Cliffs, N. J., Prentice- Hall.
Symons, D. (1979): *The Evolution of Human Sexuality*, New York, Oxford U. Press.
Textor, R. B. (1967): *A Cross-Cultural Summary*, New Haven, HRAF Press.
Thompson-Handler, N., R. K. Malenky ve N. Badrian (1984): Sexual behavior of *Pan paniscus* under natural conditions in the Lomako Forest, Equateur, Zaire. *The Pygmy Chimpanzee*, derl. R. L. Susman, New York, Plenum Press.
Torrence, R., derl. (1989): *Time, Energy and Stone Tools*, New York, Cambridge U. Press.
Trevathan, W. R. (1987): *Human Birth: An Evolutionary Perspective*, New York, Aldine de Gruyter.
Tutin, C. E. G. ve R. McGinnis (1981): Chimpanzee reproduction in the wild. *Reproductive Biology of the Great Apes*, derl. C. E. Graham, New York, Academic Press.
Udry, J. R. ve N. M. Morris (1977): The distribution of events in the human menstrual cycle. *Journal of Reproductive Fertility*, sayı 51: s.419-25.
U.N Statistical Office, Dept. of Economic&Social Affairs (bk. Birleşmiş Milletler).
U.S. Bureau of the Census (1986): *Statistical Abstract of the United States*, Washington, D.C., 1985, Grafik 124.
van den Berghe, P. L. (1979): *Human Family Systems: An Evolutionary View*, Westport, Conn., Greenwood Press.
Vandiver, P., O. Soffer, B. Klima, ve J. Svoboda (1989): The origins of ceramic technology at Dolni Vestonice, Czechoslovakia. Science, sayı 246: s. 1002-8.
Van Hooff, J. A. R. A. M (1971): *Aspects of the Social Behavior and Communication in Human and Higher, Non-Human Primates*, Rotterdam, Bronder-Offset.
Wagner, J.,derl. (1982): *Sex roles in Contemporary American Communes*, Bloomington, Indiana U. Press.

Weiner, A. B. (1976): *Women of Value, Men of Renown: New Perspective in Trobriand Exchange,* Austin, U. of Texas Press.
Whiting, B. (1965): Sex identity conflict and physical violence: a comparative study. *American Anthropologist,* sayı 67: s.123-40.
Whyte, M. K. (1978): *The Status of Women in Preindustrial Societies,* Princeton, Princeton U. Press.
Wickler, W. (1976): *The Ethological Analysis of Attachement,* Berlin, Verlag Paul Parey.
Williams, G. C. (1975): *Sex and Evolution,* Princeton, Princeton U. Press.
Wilmsen, E. N. (1989): *Land Filled with Flies: A Political Economy of the Kalahari,* Chicago. U. of Chicago Press.
Wilmsen, E. N. ve J. R. Denbow (1990): Paradigmatic history of San-speaking peoples and current attempts at revision. *Current Anthropology,* sayı 31: s.489-524.
Wilson, E. O. (1975): *Sociobiology: The New Synthesis,* Cambridge, Belknap Press / Harvard U. Press.
Wittenberger, J.F. ve R. L. Tilson (1980): The evolution of monogamy: hypotheses and evidence. *Annual Review of Ecology and Systematics,* sayı 11: s. 197-232.
Wolpoff, M. H (1984): Evolution of *Homo-erectus:* The question of stasis. *Paleobiology,* sayı 10: s.389-406.
Zihlman, A. L., J. E. Cronin, D. L. Cramer ve V. M. Sarich (1987): Pygmy chimpanzee as a possible prototype for the common ancestor of humans, chimpanzees, and gorillas. *Interpretations of Ape and Human Ancestry,* derl. R. L. Ciochon ve R. S. Corrucini, New York, Plenum Press.

Elinizdeki kitabı ilgiyle okuduysanız,
Cinsellik Dizisi'nden, sizin için ilginç iki kitap daha:

BEYNİMİZDEKİ CİNSELLİK

Anne Moir - David Jessel

Türkçesi: Esin Eden

Erkekle, kadın arasındaki davranış farklılığı, beyinde mi oluşuyor? Antropolog Helen Fisher'in de doğruladığı, genetikçi Anne Moir'un tezi bu doğrultuda:
"Yaşamın başlıca yönetim ve duygu organı olan beyin, kadınlarda ve erkeklerde farklı biçimde kurulmuştur; aldığı bilgiyi farklı bir şekilde işler, bu da farklı algılamalar, öncelikler ve davranışlar yaratılmasına neden olur..."

*

HITE RAPORU

Shere Hite

Türkçesi: Esin Eden

Masters Johnson'un araştırmasıyla, Kinsey Raporu'ndan bu yana en geniş kapsamlı cinsellik araştırmasında, genellikle görülmeyen bir içtenlikle, kadınların en gizli duyguları açığa vurulmuş...

CEP KİTAPLARI'NDA...

HELEN E. FISHER

CİNSEL AŞKIN ANATOMİSİ

(Tekeşliliğin, çapkınlığın ve boşanmanın doğal tarihi)

Neden evleniyoruz? Neden bazı kimseler zinâ yapar? Neden boşanıyoruz? İlk bakışta aşk nasıl oluyor? Neden birine değil de ötekine âşık oluyoruz? Antropolog Fisher, cinsel aşk ve aileye bağlılığın beyindeki kimyasını inceliyor bu önemli yapıtta. 62 ayrı toplumda boşanma, 42 toplumda da zinâ olgusunu irdeliyor. İnsan soyunun geçirdiği tüm evrim boyunca, cinsel davranışlarının ne yönde geliştiğini ve bugünkü davranış kalıplarının aslında pek yeni olmadığı, insan türünün binlerce yıllık mirasından bizlere kadar ulaşmış olduğunu kanıtlıyor.

ISBN 975-434-257-1